

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

***ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΚΑΙ
ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ: Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ (από τον ύστερο
19^ο στον 21^ο αιώνα)***

Επιβλέπων καθηγητής

Αντώνης Γεωργούλας

Ρέθυμνο, 2018

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των όρων συγκρότησης και μετασχηματισμού των κοινωνικών κατηγοριών. Μία τέτοια κατηγορία είναι αυτή της εφηβείας. Με δεδομένο ότι στις σύγχρονες κοινωνίες οι επιστήμες, κατά κύριο λόγο οι κοινωνικές, μεσολαβούν ανάμεσα στις κοινωνικές δομές –κυρίως τις κοινωνικές τάξεις, που συνδέονται με τον καταμερισμό της εργασίας– και στις θεσμικές παγιώσεις νοητικών σχημάτων, η μελέτη του μετασχηματισμού των κοινωνικών κατηγοριών μάς δίνει ένα προνομιακό πεδίο έρευνας των σχέσεων ανάμεσα σε τρία αναλυτικά επίπεδα: πρώτον, τον καταμερισμό της εργασίας και τις σχέσεις δύναμης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, δεύτερον, τις θεωρίες που παράγουν οι κοινωνικές επιστήμες, και τρίτον, τις θεσμικές παγιώσεις των θεωριών που έχουν ως αποτέλεσμα τη ρύθμιση με τον ένα ή τον άλλον τρόπο της κοινωνικής πρακτικής. Η περίπτωση της εφηβικής ηλικίας στις ΗΠΑ, όπου η κοινωνική πολιτική στηρίζεται στις κοινωνικές επιστήμες και όπου εμφανίζεται στο τέλος του 19^{ου} αιώνα η επιστημονική αιτιολόγηση της εφηβικής συμπεριφοράς, είναι ένα προνομιακό πεδίο για τη διερεύνηση των εν λόγω σχέσεων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: (1880-1945) Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: Η ΕΦΗΒΕΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ: ΟΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	
1. Η ίδρυση του αμερικανικού κράτους και η ιδιότητα του πολίτη.....	25
2. Η διεύρυνση των εκπαιδευτικών θεσμών και η κοινωνική αναδιοργάνωση.....	29
3. Ο έλεγχος της παραβατικότητας των ανηλίκων.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ	
1. Ο «Προοδευτισμός» και η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών.....	38
2. Ο Πραγματισμός.....	42
3. Ο Πραγματισμός και οι μετασηματισμοί του συμβολικού ελέγχου: ο ρόλος της εκπαίδευσης.....	45
4. Η τομή του G.S.Hall.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΠΑΓΙΩΣΕΙΣ	
1. Οι παγιώσεις στους εκπαιδευτικούς θεσμούς	60
2. Οι ψυχολόγοι στο σύστημα των επαγγελματιών.....	65
3. Οι παγιώσεις στις εθελοντικές οργανώσεις για εφήβους.....	69
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV: Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ	
1. Το κοινωνικό κράτος και η ανάπτυξη του καταμερισμού εργασίας.....	72
2. Οι μετασηματισμοί των κοινωνικών αναπαραστάσεων.....	77
3. Η συμβολή της κοινωνιολογίας.....	80
4. Οι κοινωνιολόγοι στο σύστημα επαγγελματιών.....	83
5. Ο κεντρικός σχεδιασμός του συμβολικού ελέγχου.....	85
6. Η διεύρυνση του εκπαιδευτικού συστήματος.....	87
7. Η οπτική του πολιτισμού στην εφηβεία.....	90

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ (1945-1980): ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ - Η ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: Η ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ- ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

1. Η τροποποίηση του «προβλήματος» της εφηβείας.....102
2. Η «εκπαιδευτική έκρηξη»..... 104
3. «Teenagers»: η ένταξη των εφήβων στην πολιτισμική βιομηχανία.....109
4. Η υπόθεση της πολιτισμικής κρίσης.....111

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

1. Η θεσμοποίηση της κοινωνιολογίας.....115
2. Τύποι προσωπικότητας και κοινωνικοί μετασχηματισμοί.....116
3. Οι παρεμβάσεις της κριτικής θεωρίας 118
4. Η θεσμοποίηση της κοινωνικής κριτικής.....120
5. Η κοινωνιολογία της εφηβείας.....124

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

1. Οι τροποποιήσεις της κατηγορίας της εφηβείας..... 127
2. Οι ψυχαναλυτικές γενικεύσεις.....128
3. Η πολιτισμική κωδικοποίηση.....134

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV: Η ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

1. Η θεσμοποίηση της κοινωνιο-πολιτισμικής εκδοχής της εφηβείας.....139
2. Η επέκταση του συμβολικού ελέγχου της Ψυχολογίας.....141
3. Οι αγορές ταυτότητας.....144
4. Η ψυχολογική υπεροχή και η τροποποίηση της κατηγορίας της εφηβείας.....151

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ (1980-): ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟ ΕΛΕΓΧΟ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

1. Νέες μορφές συμβολικού ελέγχου στην οικονομία.....	153
2. Νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας: ευελιξία και επισφάλεια.....	159
3. Οι πολιτικές του Νεοφιλελευθερισμού.....	161
4. Η παράταση της εφηβείας.....	167
5. Η ρευστότητα των οριοθετήσεων της εφηβείας.....	171

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ

1. Οι εκπαιδευτικές πολιτικές του ανταγωνισμού.....	178
2. Κατασταλτικές πολιτικές.....	179
3. Η θεραπευτική τυποποίηση του κοινωνικού ελέγχου.....	185

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΚΑΜΨΗ ΤΗΣ ΒΙΟΛΟΓΙΑΣ

1. Εφηβεία και ριγοκίνδυνη συμπεριφορά.....	189
2. Νευροεπιστήμες και εφηβικός εγκέφαλος.....	191
3. Απεικόνιση του εγκεφάλου και ριγοκίνδυνη συμπεριφορά.....	198

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV: ΟΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

1. Ψυχολογία, κοινωνιολογία και γνωστική κατάρτιση	202
2. Το σύστημα επαγγελματιών σε εκπαίδευση, ψυχοθεραπεία και συμβουλευτική..	209
3. Οι συνέπειες της νατουραλιστικής στροφής	215

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	219
---------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	233
---------------------------	-----

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οφείλω ευχαριστίες αρχικά στον Αντώνη Γεωργούλα, επόπτη της διατριβής, για τη διακριτική, υπομονετική και σταθερή καθοδήγηση. Έπειτα, στα μέλη της τριμελούς επιτροπής, Βίκυ Τσούρτου και Κώστα Γκούνη για τις χρήσιμες υποδείξεις αλλά και σε όλους του καθηγητές, που με δίδαξαν στο μεταπτυχιακό του Φ.Κ.Σ., «Πολιτισμός και ανθρώπινη ανάπτυξη» τη διετία 2009-2011, όπως και τους συμφοιτητές μου, καθώς μέσα από τα μαθήματα και τις συζητήσεις αποκρυσταλλώθηκαν τα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα. Οφείλω επίσης να ευχαριστήσω τους συναδέλφους και τους μαθητές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με τους οποίους η επικοινωνία, ορισμένες φορές σε δύσκολες καταστάσεις, αποτέλεσε κίνητρο για δουλειά σε όλα τα επίπεδα. Αφήνω για το τέλος τους κοντινούς μου ανθρώπους, που έτσι και αλλιώς γνωρίζουν πως αυτή η εργασία είναι αφιερωμένη σε εκείνους, ιδιαίτερα στους γονείς μου, Αγγελική και Μανούσο, στην Ελπίδα και στα παιδιά μας Μαρία και Μανούσο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 1904 στις Η.Π.Α. η δημοσίευση του δίτομου έργου του George Stanley Hall, προέδρου του Πανεπιστημίου Κλαρκ και καθηγητή Ψυχολογίας και Παιδαγωγικής για την εφηβεία¹, πραγματοποιεί μια τομή στην ιστορία της εφηβικής ηλικίας. Μέχρι τότε οι όροι «παιδί», «έφηβος», «νέος» ήταν ρευστοί ως προς την ηλικιακή τους οριοθέτηση και συχνά εναλλάξιμοι, ανάλογα με το τι αποτελούσε κάθε φορά σημείο διάκρισης. Άλλοτε αφορούσαν τον βαθμό και το είδος της εξάρτησης και του ελέγχου από τους ενήλικες και άλλοτε ιδιαίτερα σωματικά, διανοητικά ή ηθικά χαρακτηριστικά. Στα κείμενα νομικών, παιδαγωγών, ηθικολόγων, φιλοσόφων και γιατρών εκείνης της εποχής στις Η.Π.Α. απαντώνται διάφοροι ορισμοί, εξηγήσεις και καταγραφές της εφηβείας και των χαρακτηριστικών της². Η ιδέα ότι η εφηβική ηλικία αποτελεί μια διακριτή φάση της ζωής δεν ήταν καινούργια, όμως το έργο του Hall αποτελεί τομή, καθώς καθιστά την εφηβεία αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, πρωτίστως της ψυχολογίας. Την ίδια περίοδο η ψυχολογία αναγνωρίζεται ως ακαδημαϊκή πειθαρχία και ως επαγγελματικό πεδίο, κάτι που συμβαίνει τρεις δεκαετίες αργότερα με την κοινωνιολογία.

Η τομή δεν πραγματοποιείται σε κοινωνικό κενό. Η εννοιολογική τροποποίηση της εφηβείας τελείται μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες. Αφενός, έχουμε την ανάπτυξη του καταμερισμού και την τεχνική οργάνωση της εργασίας, η οποία σχετίζεται τόσο με την αναδιάταξη των σχέσεων ανάμεσα στον αστιακό και τον αγροτικό χώρο, όσο και με την τροποποίηση των σχέσεων δύναμης ανάμεσα στις μείζονες κοινωνικές τάξεις. Αφετέρου, η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας σχετίζεται με τον πολλαπλασιασμό των επιστημονικών και των πρακτικών εξειδικεύσεων, διαδικασία που συνδέεται τόσο με τη διεύρυνση του εκπαιδευτικού χώρου, όσο και με την επαγγελματική αναγνώριση και την αυτονομία των κοινωνικών επιστημών, αλλά και με τη συμβολή των τελευταίων στη

---

¹ Hall, G.S., *Adolescence: its Psychology and its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, New York, D. Appleton and Company, 1904

²² Kett, J., *Rites of Passage: Adolescence in America, 1790 to the Present*. New York: Basic Books, 1977, σσ. 11-36, 133-143, Demos, J., Demos, V., "Adolescence in Historical Perspective", *Journal of Marriage and Family*, 31 (4), 1969, σσ. 632-638

συγκρότηση και τη θεσμοποίηση πρακτικών επαγγελμάτων (όπως είναι οι κοινωνικοί λειτουργοί, οι παιδαγωγοί, κ.λπ.).

Επομένως, το κύριο κοινωνιολογικό ερώτημα αφορά τις σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στους παραπάνω παράγοντες. Αναλυτικότερα, πρόκειται για τις σχέσεις ανάμεσα, αφενός σε κοινωνικούς και σε πολιτικούς παράγοντες –όπως ο καταμερισμός της εργασίας και οι σχέσεις κυριαρχίας ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις– και αφετέρου, στις θεωρίες που παράγουν οι κοινωνικές επιστήμες και στις διαδικασίες θεσμοποίησης που υποστηρίζονται από τις πρακτικές εξειδικεύσεις (όπως η κοινωνική πολιτική, η εκπαιδευτική πολιτική, η κοινωνική εργασία, η παιδαγωγική, κ.λπ.), που αναπτύσσονται σε αντίστοιχους θεσμούς κοινωνικού ελέγχου.

Στις παραπάνω συνθήκες, το εννοιολογικό περιεχόμενο που παίρνει ο όρος της εφηβείας δεν οροθετεί μόνο θεωρητικά μια συγκεκριμένη φάση της βιολογικής, ψυχολογικής και κοινωνικής ανάπτυξης του ανθρώπου, αλλά γίνεται επίσης η κύρια αναφορά της θεσμικής οργάνωσης και ρύθμισης των συμπεριφορών και των πρακτικών του. Προσδιορίζει μία κοινωνική κατηγορία μέσω της οποίας συνδέονται η φυσιολογία και ο κοινωνικός έλεγχος ή το βιολογικό υπόστρωμα με τη συμβολική διάσταση της συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μία ισχυρή ιδέα, μέσω της οποίας συνδέονται η νόηση και η πραγματικότητα ή, με άλλους όρους, πρόκειται για μία κατηγορία της σκέψης. Η κοινωνιολογική οπτική που άνοιξαν ο Durkheim και ο Mauss³ επέτρεψε να φανεί ότι οι ταξινομήσεις, με τη βοήθεια των οποίων οι άνθρωποι ιεραρχούν και συστηματοποιούν τις ιδέες τους για την πραγματικότητα, αντανακλούν κοινωνικές δομές και τρόπους κοινωνικής οργάνωσης. Ο όρος της εφηβείας, ακριβέστερα, αναφέρεται στην ταξινόμηση και τη διατύπωση δηλωτικών αποφάνσεων για τις περιόδους της ανθρώπινης ζωής –και η εφηβεία είναι η περίοδος που διαχωρίζει την παιδική ηλικία από την ενήλικη ζωή ενός προσώπου. Η διαμόρφωση των περιεχομένων της κοινωνικής κατηγορίας αφορά μία διαδικασία κοινωνικής ή συμβολικής κωδικοποίησης –υποχρεώσεις, προσμονές, δικαιώματα, θεσμικές ρυθμίσεις, κ.λπ.– του βιολογικού υποστρώματος των ανθρώπων. Μία διαδικασία που αφενός δέχεται διαφορετικές συμβολικές κωδικοποιήσεις σύμφωνα με τον τύπο κοινωνικής οργάνωσης και αφετέρου μέσω αυτής τίθενται σε αμφισβήτηση όλες οι προηγούμενες αναγωγές της ανθρώπινης δραστηριότητας στην «ανθρώπινη φύση» -είτε αυτές είναι θεολογικής, φιλοσοφικής ή νατουραλιστικής

---

3 Ε. Ντυρκάιμ, & Μ. Μωσ, *Μορφές πρωτόγονης ταξινόμησης: συνεισφορά στη μελέτη των συλλογικών αναπαραστάσεων*, μτφρ Α. Γεωργούλας, Αθήνα: Gutenberg, 2001

προέλευσης. Εφόσον η χωροχρονική ποικιλότητα της εν λόγω κοινωνικής κατηγορίας καταδείχτηκε τόσο από εθνολογικές όσο και από ιστορικές μελέτες⁴, απομένει η διερεύνηση των σχέσεων των κοινωνικών επιστημών, κυρίως της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, με τη διαμόρφωση των κατηγοριών της σύγχρονης σκέψης.

Ενάντια σε μία θετικιστική οπτική, που βλέπει την ανάπτυξη των επιστημών με όρους γνωστικής συσσώρευσης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ύπαρξη πολλών κοινωνικών ομάδων με διαφορετικά συμφέροντα συνιστά ένα αναμφισβήτητο πραγματολογικό γεγονός. Κατά συνέπεια, ανάμεσα σε αυτήν την πολυσύνθετη πραγματικότητα και στις διαφορετικές δυνατές προσλήψεις της δημιουργούνται διακυβεύματα, τα οποία αφορούν στο παιγνίδι των επιμέρους ομάδων με τη νομιμοποίηση των ιδεών και των πρακτικών γύρω από την κοινή και, ταυτόχρονα, ανταγωνιστική τους συνύπαρξη. Σε αυτό ακριβώς το επίπεδο των νοητικών αντιπαλοτήτων εισέρχονται οι κοινωνικές επιστήμες. Από τη στιγμή που κατάφεραν να κατακτήσουν την επιστημονική αυθεντία, η αντιπαλότητα ως προς τον «ορθό» ορισμό της πραγματικότητας μετατρέπεται σε αντιπαλότητα ως προς την ισχύ αντίθετων επιστημολογικών «παραδειγμάτων». Αυτά τα αντίθετα επιστημολογικά «παραδείγματα» αποτελούν τους πόλους εντός των οποίων συγκροτείται το πεδίο του συμβολικού ελέγχου. Οι κοινωνικές επιστήμες εισέρχονται στο πεδίο μιας ήδη διαμορφωμένης αντίθεσης, αυτής ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό ή ανάμεσα στις επιστήμες της φύσης και αυτές του πολιτισμού. Κατάφεραν άραγε να την ξεπεράσουν ή παραμένουν παγιδευμένες στις περιδινήσεις της;

---

⁴ Ως προς την ιστορικότητα των αντιλήψεων και των ιδεών για τις ηλικιακές κατηγορίες το πεδίο μελέτης εγκαινιάζεται από τον Philippe Ariès με το έργο «Αιώνες Παιδικής Ηλικίας», που εκδίδεται στη Γαλλία το 1960 και δημοσιεύεται στα αγγλικά το 1962. Ο Ariès μελέτησε τις αναπαραστάσεις για την παιδική ηλικία στη Γαλλία από τον Μεσαίωνα μέχρι και τον 18^ο αιώνα σε γραπτά τεκμήρια (πραγματείες επιστημονικού, φιλοσοφικού, θεολογικού περιεχομένου, νομικούς κώδικες, λογοτεχνικά έργα, χρονικά, ημερολόγια, επιστολές, έγγραφα) και απεικονίσεις της καθημερινής ζωής σε πίνακες ζωγραφικής, έργα γλυπτικής και χαρακτικής, τοιχογραφίες. Σε αυτό το υλικό εντοπίζει τις τροποποιήσεις των αντιλήψεων για το παιδί και θεμελιώνει τον ισχυρισμό του για την εμφάνιση μιας νέας «νοοτροπίας» για την παιδική ηλικία. Το παιδί καθίσταται αντικείμενο φροντίδας-συναισθηματικής και υλικής- από την οικογένεια και μέριμνας για την επιβολή της τάξης, της ηθικής και της λογικής εκ μέρους του κράτους και της εκκλησίας. Για τον Ariès η «ανακάλυψη» ή «επινόηση» της παιδικής ηλικίας συνίσταται στην εμφάνιση και την καθιέρωση μιας νέας νοητικής παράστασης, που συμπύκνωση με την αυξανόμενη προσοχή στην αγωγή των παιδιών, την αυξανόμενη σημασία της εγγραμματοσύνης, τη διεύρυνση των εκπαιδευτικών θεσμών, καθώς και την ανάδυση της σύγχρονης οικογένειας ως σημαντικότερης κοινωνικής ομάδας για την ανάπτυξη συναισθηματικών σχέσεων πάνω από άλλες μορφές κοινωνικότητας. Ariès, P., Αναστασοπούλου, Γ., (μτφρ.), *Αιώνες Παιδικής Ηλικίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Γλάρος, 1990 (1973). Για την ανθρωπολογία βλ. Mead, M., παρακάτω σ. 102

Ως συνέχεια του παραπάνω ερωτήματος μπορεί να διατυπωθεί το ακόλουθο: πώς άραγε διαμορφώνονται και επικρατούν κάποιες θεωρίες, εις βάρος προφανώς κάποιων άλλων, που, κατά κανόνα, είναι αντίθετες προς τις επικρατούσες; Αυτό είναι επίσης ένα κεντρικό ερώτημα, που τίθεται προς κατανόηση, ανάλυση και εξήγηση σε αυτή την εργασία.

***

Ξεκινώντας αναφερθήκαμε στην τομή που αποτέλεσε το έργο του Hall, καθώς συγκρότησε ένα νέο επιστημονικό αντικείμενο διά του μετασχηματισμού της κατηγορίας της εφηβείας. Πώς όμως και γιατί εμφανίζεται ένα νέο επιστημονικό αντικείμενο, το οποίο εγγράφουν στην αρμοδιότητά τους οι κοινωνικές επιστήμες; Η ιστορική επιστημολογία δεν άφησε αναπάντητο αυτό το ερώτημα. Δύο μείζονες φιλοσοφικές απαντήσεις διατυπώθηκαν από τον Michel Foucault και από τον Ian Hacking. Αμφότεροι απαντούν σε αυτό το ερώτημα, προσεγγίζοντας το ζήτημα των σχέσεων των επιστημών με τη συμπεριφορά από την οπτική της ιστορικής κατασκευής τους.

Ο Foucault αναζητά αυτή τη σχέση σε μία «αρχαιολογία της γνώσης». Με αυτόν τον όρο θέλει να περιγράψει τη μεθοδολογία των ερευνών του για τον τρόπο σχηματισμού των διάφορων μορφών παραγωγής της γνώσης, τις διαδικασίες και τους κανόνες με τους οποίους συγκροτήθηκαν ιστορικά οι «αφηγήσεις» (discourses) ή οι «αφηγηματικοί σχηματισμοί». Η «αφήγηση» είναι ένα σύνολο αποφαντικών προτάσεων σχετικά με έναν τομέα γνώσης, οι οποίες εισάγονται σε ένα πεδίο χρήσης. Εξετάζοντας την ιστορία των ιδεών ή των επιστημών ο Foucault αποφαίνεται ότι ο κάθε γνωστικός νεωτερισμός συνίσταται σε μία ρήξη με έναν προηγούμενο τρόπο συσχέτισης γεγονότων, αιτιών και αποτελεσμάτων. Η ρήξη (ή τομή) πραγματοποιείται σε σχέση με ένα ισχύον πλαίσιο κανόνων συνάφειας, συμπερίληψης και αποκλεισμού, κανονικότητας και διασποράς. Αυτή η ρήξη ολοκληρώνεται με την καθιέρωση ενός νέου συνόλου αποφαντικών προτάσεων, ενός νέου «αρχείου». Μία ρήξη που δεν πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας εξελικτικής πορείας της επιστήμης προς κάποιο ανώτερο επίπεδο ορθολογικότητας αλλά συνδέεται με μια διαδοχή πλεγμάτων γνώσης-εξουσίας⁵. Ο Foucault απωθεί την ιδέα της συσσώρευσης και εξαρτά τη γνώση από την εξουσία.

---

⁵ Φουκώ, Μ., Παπαγιώργης, Κ., (μτφρ.), *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, Αθήνα: Εξάντας, 1987

Η εξουσία, κατά τον Foucault, αποτελεί: «ένα σύνολο δράσεων πάνω σε πιθανές δράσεις»⁶. Δεν έχει κατόχους και μη κατόχους, ενώ υφίσταται ως αλυσίδα μεταξύ θέσεων υποκειμένων-αντικειμένου, που εμπεριέχονται μέσα στις κοινωνικές σχέσεις, χαράζοντας τα όρια της ελευθερίας της σκέψης και της δράσης των ατόμων. Η εξουσία δεν επιβάλλεται από πάνω προς τα κάτω από μια κεντρική αρχή αλλά συντίθεται στην πολλαπλότητα των κοινωνικών σχέσεων, η οποία αποκρυσταλλώνεται σε διάφορες κωδικοποιήσεις στους θεσμούς και το κράτος. Η γνώση είναι συνυφασμένη με τη δυνατότητα συγκρότησης υποκειμένων που δρουν πάνω στους άλλους. Είναι συνυφασμένη με την ηθική νομιμοποίηση που παρέχει η «αλήθεια» της⁷.

Παράγωγες έννοιες είναι αυτές της βιοεξουσίας και της βιοπολιτικής, τις οποίες ο Foucault σχετίζει με τις εφαρμογές της επιστήμης που στοχεύουν στην παραγωγή υποκειμενικότητας. Περιγράφουν την «κυβερνητικότητα», δηλαδή τις αρχές οργάνωσης των σχέσεων εξουσίας, τις πολιτικές, τα πειθαρχικά και κανονιστικά προγράμματα που εφαρμόζονται σε κάθε διακυβέρνηση με αντικείμενο τον πληθυσμό και στόχο την παραγωγή και αναπαραγωγή όχι μόνο οικονομικών υποκειμενικότητας (τάξεων) αλλά και υποκειμένων δικαιωμάτων και κοινωνικών υποκειμένων. Οι επιστήμες παρεμβαίνουν ανάμεσα στη δημόσια σφαίρα, την κοινή γνώμη και τα «ανθρώπινα είδη» (ή κοινωνικές κατηγορίες) που παράγονται από αυτές τις πολιτικές. Συμβάλλουν στην κανονικοποίηση της συμπεριφοράς μέσα από δύο μορφές κοινωνικού ελέγχου: από τη μια την πειθαρχία, διά της οποίας φτιάχνονται κανόνες και απαγορεύσεις, θέτοντας όρια στη συμπεριφορά, από την άλλη την ασφάλεια, διά της οποίας ενθαρρύνονται συμπεριφορές και έτσι είναι δυνατή η διαφορετική διαχείριση των κανονικοτήτων και των ρίσκων που συνδέονται με αυτές⁸.

Ο Hacking προσεγγίζει το ζήτημα της γένεσης των επιστημονικών αντικειμένων από την οπτική μιας «ιστορικής οντολογίας». Διατυπώνει, δηλαδή, μια

---

⁶ Φουκώ, Μ., «Δυο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», στο Φουκώ, Μ., Τρουλινού, Λ., Η *Μικροφυσική της Εξουσίας*, Αθήνα: Ύψιλον, 1991, σ. 92

⁷ Φουκώ, Μ., Ροζάκη, Γ., (μτφρ.), *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Τ. 1. Η δίψα της γνώσης*, Αθήνα: εκδ. Ράππα, 1982, σσ. 115-121

⁸Foucault. Senellart, M., (ed) Michel Foucault, Security, Territory, Population, Lectures at the College de France 1977-78, Palgrave MacMillan -(ελληνική μτφρ.) Πατσογιάννης, *Η Γένεση της Βιοπολιτικής, παραδόσεις στο κολλέγιο της Γαλλίας*, (1977-78), Αθήνα: Πλέθρον, 2012, βλ. επίσης Φουκώ, Μ., (μτφρ.) Αμπατζοπούλου, Φ., *Ιστορία της Τρέλας*, Αθήνα, Ηριδανός, χ.χ.

θεωρία για την ιστορικότητα των «όντων» που μελετά η επιστήμη, για το πώς αποκτούν υπόσταση τα συγκεκριμένα αντικείμενα της γνώσης και όχι κάποια άλλα, για τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν οι πρακτικές της κατονομασίας με εκείνο που κατονομάζουν. Αφορά τόσο τον υλικό κόσμο, όσο και τις κοινωνικές τάξεις, τα διάφορα «ανθρώπινα είδη»⁹ αλλά και τις ιδέες. Οι έννοιες συλλαμβάνονται από μορφές επιστημονικής ορθολογικότητας, οι οποίες αναδιατάσσονται ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο και τις υλικές και νοητικές δυνατότητες που αυτό προσφέρει, παρέχοντας γνώσεις για την αντιμετώπιση των εκάστοτε κοινωνικών προβλημάτων. Από τη στιγμή που ανακαλύπτεται και κατονομάζεται ένα φαινόμενο από τους ειδικούς, (π.χ. ένα «ανθρώπινο είδος» ή κοινωνική κατηγορία), καθώς τίθεται ως κοινωνικό πρόβλημα από πολιτικούς θεσμούς, ομάδες ή μεμονωμένους φορείς, γίνεται μέρος της πραγματικότητας της ζωής των ατόμων που αφορά. Η κατονομασία μιας ομάδας ανθρώπων με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ή τις συμπεριφορές που εκδηλώνουν επενεργεί πάνω τους, με διάφορους τρόπους, και η τροποποιημένη συμπεριφορά τους αποτελεί εκ νέου αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών. Καθώς αυτή η διαδικασία ανατροφοδοτείται διαρκώς, οι κοινωνικοί επιστήμονες δίνουν πρακτικές λύσεις στα εκάστοτε προβλήματα (ή αποτυγχάνουν), επικαιροποιώντας κάθε φορά τους ορισμούς της κανονικότητας και της απόκλισης των συμπεριφορών¹⁰.

Οι προσεγγίσεις των παραπάνω φιλοσόφων φωτίζουν σημαντικές πλευρές των σχέσεων μεταξύ επιστημών και συμπεριφοράς. Όμως, τουλάχιστον από τη δική μας σκοπιά και σε σχέση με τη μελέτη της κατηγορίας της εφηβείας, η εννοιοποίηση των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών δομών και κοινωνικής δράσης που προτείνουν φαίνεται ανεπαρκής. Στον Foucault οι ιδέες κυριαρχούν στους θεσμούς, διαμορφώνοντας μια κοινωνική πραγματικότητα, την οποία μόνο να απορρίψουν μπορούν όσοι αισθάνονται ότι καταπιέζονται από αυτήν. Ακόμα όμως και τότε τα ίδια υποκείμενα θα έρχονταν αντιμέτωπα με ένα νέο πειθαρχικό καθεστώς, ένα νέο πλέγμα σχέσεων γνώσης -εξουσίας πέρα από τον έλεγχό τους, ελπίζοντας μόνο ότι θα είναι καλύτερο από το προηγούμενο. Καλύτερο όμως για ποιόν; Με ποια κριτήρια; Αυτές οι

---

⁹Για τις μελέτες που αφορούν την κατασκευή εννοιών με τις οποίες κατονομάζεται ένα σύνολο ατόμων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, το «ψυχικό τραύμα», «η ανάπτυξη του παιδιού», «η διαταραχή πολλαπλής προσωπικότητας» βλ. Hacking, I., *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton: Princeton UP, 1995c. Στις φυσικές επιστήμες μελετάει, μεταξύ άλλων, την ανάδυση της έννοιας των πιθανοτήτων βλ. Hacking, I., *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge U.P., 1990.

¹⁰Hacking, I., *Historical Ontology*, London: Harper University Press, 2002, σσ. 5-20,

ερωτήσεις δεν απαντώνται, όταν η κάθε είδους δυνατότητα θετικής παρέμβασης στην κοινωνική πραγματικότητα δυνητικά εντάσσεται στην ίδια κατηγορία ως «σχέσεις εξουσίας» χωρίς διαφοροποίηση με βάση τα συμφέροντα, τις ανάγκες και τους σκοπούς της κάθε παρέμβασης. Έτσι, όμως, μένει αναπάντητο και το ερώτημα πώς και γιατί εμφανίζονται νέα αντικείμενα γνώσεων. Η διαπίστωση της εμφάνισης ενός νέου «αρχείου» φωτίζει τις προϋποθέσεις της γνώσης, καταδεικνύοντας μια συγκεκριμένη σύζευξη ενός συνόλου αντικειμένων με τα υπόλοιπα σύνολα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή και αφήνει στο σκοτάδι τη διαδικασία μετάβασης από τη μια σύζευξη σε μια άλλη.

Ο Hacking σκιαγραφεί μια διαδικασία εξέλιξης των επιστημών κατά την οποία η κοινωνία, το κράτος, οι διάφοροι θεσμοί θέτουν τα προβλήματα συμπεριφοράς των διαφόρων «ανθρώπινων ειδών» ή κοινωνικών κατηγοριών και ο επιστήμονας ή «η κοινότητα των ειδικών» παράγει τις γνώσεις για την αντιμετώπισή τους, ανακαλύπτοντας τις ιδιότητες μιας οντότητας που υπήρχε εκ των προτέρων. Σε αυτήν τη διαδικασία προκύπτουν ζητήματα που παρεμβάλλονται στη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου κατά την παραγωγή των γνώσεων, διαφοροποιώντας τις κοινωνικές επιστήμες από τις φυσικές. Τα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών, τα «ανθρώπινα είδη» τροποποιούν τη συμπεριφορά τους όσο οι γνώσεις που τους αφορούν γίνονται μέρος της αντίληψης που έχουν για τον εαυτό τους ή απορρίπτουν τον ορισμό που τους δίνεται από τις επιστήμες. Σε αντίθεση με τα «φυσικά είδη», χαρακτηρίζονται από ηθική και η συμπεριφορά τους προσανατολίζεται από αξίες. Τα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών και τα σχήματα σκέψης (ιδέες, γνώσεις, αξίες) που έχουν οι άνθρωποι για αυτά αλληλεπιδρούν. Στην παραπάνω προσέγγιση διαπιστώνεται ότι οι πρακτικές εφαρμογές των γνώσεων των κοινωνικών επιστημών για τις κοινωνικές κατηγορίες στη διακυβέρνηση των πληθυσμών και την οργάνωση της κοινωνικής ζωής σταθεροποιούν το κράτος πρόνοιας των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, καθώς άρουν τη δυσaréσκεια και την αμφιβολία του ίδιου του «κατεστημένου» για τον εαυτό του¹¹. Ωστόσο, η επικρατούσα ηθική εκλαμβάνεται ως δεδομένη και ο καλύτερος συντονισμός των κατηγοριών σε αυτήν αποτελεί το ζητούμενο. Τα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών, οι πληθυσμοί και οι συμπεριφορές τους αποτελούν για τον Hacking «κινούμενους στόχους» για τις

---

¹¹ Hacking, I., “The Looping Effects of Human Kinds”, στο Sperber, D., Premack, D., Premack, A., (eds) *Causal Cognition: a multidisciplinary debate*, New York, NY: Oxford University Press, 1995, σσ. 351-383, Hacking, I., *The Social Construction of What?*, Cambridge Massachusetts and London England: Harvard UP, 1999, σσ. 125-162

γνώσεις και τις πρακτικές εφαρμογές τους. Εστιάζοντας στην αλληλεπίδραση της επιστημονικής κοινότητας με τα αντικείμενά της, εξετάζει αυτήν την κίνηση, αφήνοντας αναπάντητο το ερώτημα πώς εμπλέκονται σε αυτήν οι μετασχηματισμοί της ίδιας της επιστημονικής κοινότητας και του ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού. Έτσι, δεν απαντά στο ερώτημα γιατί τίθενται τα συγκεκριμένα προβλήματα και όχι κάποια άλλα.

Για τους παραπάνω στοχαστές οι αναπαραστάσεις των αντικειμένων των κοινωνικών επιστημών είναι μόνο εφήμερες νοητικές κατασκευές, κοινωνικές συμβάσεις, που εξυπηρετούν τις όποιες πρακτικές επιδιώξεις της κάθε εποχής. Η γνώση κατευθύνεται από τη βούληση, δηλαδή την επιθυμία τροποποίησης της πραγματικότητας με στόχο είτε το καθολικό συμφέρον, όπως το αντιλαμβάνεται η εκάστοτε αυθεντία, είτε απλώς την αναπαραγωγή αυτής της αυθεντίας. Η συγκρότηση της κοινωνικής πραγματικότητας παραμένει απροσπέλαστη στον έλεγχο από την εμπειρία και ως εκ τούτου εκτός των δυνατοτήτων της κοινωνικής επιστήμης να διατυπώνει προτάσεις με γενική ισχύ. Γιατί όμως να αρνηθούμε τη δυνατότητα των κοινωνικών επιστημών να υπερβαίνουν τη συγκυρία, παράγοντας ένα συμπαγές σώμα γνώσεων για την κοινωνική πραγματικότητα βασισμένο σε δεδομένα; Γιατί να αρνηθούμε την πιθανότητα να πολλαπλασιάζουν τις δυνατότητες των θεσμών για υπέρβαση των περιορισμών της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως οι φυσικές επιστήμες πολλαπλασίασαν τις δυνατότητες της τεχνολογίας να υπερβαίνει τους περιορισμούς της αρχικής φυσικής κατάστασης, όπου και όπως κρίνεται επωφελής αυτή η υπέρβαση, ακολουθώντας τον συλλογισμό του Norbert Elias¹²;

Οι παραπάνω αναλύσεις των αντικειμένων των κοινωνικών επιστημών, ξεκινώντας από οντολογικές διχοτομίες «υποκείμενο-αντικείμενο», «φύση-πολιτισμός ή ιστορία» -αν και προσπαθούν να τις ξεπεράσουν- αδυνατούν να παρέχουν μια πειστική εξήγηση ή ερμηνεία της κοινωνικής ζωής, που αναπτύσσεται σε μια πραγματικότητα όπου αυτές οι διαφορετικές διαστάσεις της ύπαρξης εμφανίζονται αδιαχώριστες. Αντίθετα, η κοινωνιολογική μέθοδος, όπως θεμελιώθηκε από τον Durkheim, υπερβαίνει αυτές τις αντιθέσεις, ξεκινώντας από μια απλή παρατήρηση: τα κοινωνικά φαινόμενα είναι πράγματα ή μπορούμε να τα πραγματευτούμε σαν να ήταν, γιατί αφενός προσφέρονται για παρατήρηση και

---

¹²Elias, N., *The Symbol Theory*, London: Sage, 1991, σσ. 1-16

αφετέρου αντιστέκονται στην αλλαγή, υπάρχουν παρά τη θέλησή μας και μάλιστα την καθορίζουν. Επομένως, μπορούμε να αποκτήσουμε γνώσεις για τα κοινωνικά φαινόμενα, που βασίζονται σε αντικειμενικά δεδομένα, δηλαδή να καταλήξουμε σε προτάσεις για τους τρόπους σχηματισμού και μετασχηματισμού τους, που επιβεβαιώνονται με κοινά μέσα πρόσληψης της πραγματικότητας.

Αυτό προϋποθέτει μια διεργασία που ξεκινά με την απομάκρυνση της σκέψης από τις λεγόμενες «προϊδεάσεις», δηλαδή όλες εκείνες τις προαποκτημένες ιδέες, αντιλήψεις, που έχουν σχηματιστεί εκτός της επιστήμης για πρακτικούς ή άλλους σκοπούς, τις εμπειρικές κατηγορίες, καθώς και το συναισθηματικό τους περίβλημα, τις διάφορες πεποιθήσεις. Το πρώτο βήμα είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για το δεύτερο, δηλαδή για την κατασκευή των νέων κατηγοριών, των επιστημονικών εννοιών, οι οποίες βασίζονται στον καθορισμό ορισμένων κοινών εξωτερικών χαρακτηριστικών των γεγονότων ή φαινομένων με βάση τα οποία μπορούν να υπαχθούν στην ίδια κατηγορία. Το κριτήριο κατάταξης στη μια ή την άλλη κατηγορία πρέπει να είναι τέτοιο που να μπορεί να αναγνωριστεί και να ελεγχθεί από όλους. Οι εξωτερικές ιδιότητες δεν εξηγούν από μόνες τους τα πράγματα, δεν αποτελούν τον λόγο ύπαρξής τους ή την ουσία τους, παρά μόνο την απαραίτητη αφετηρία για την εξήγησή τους, καθώς αυτές είναι αντιληπτές από τις αισθήσεις μας. Επειδή όμως η αίσθηση είναι υποκειμενική, τα κοινωνικά γεγονότα μπορούν να αναπαρασταθούν αντικειμενικότερα όσο περισσότερο αποκόπτονται από τις ατομικές τους εκφράσεις, όσο περισσότερο αναφέρονται σε σταθερά σημεία. Επομένως, προνομιακό πεδίο έρευνας για την κοινωνιολογία αποτελούν οι καθορισμένες μορφές, νόμοι, ηθικοί κανόνες, κοινωνικές συμβάσεις, που εκφράζουν συλλογικές συνήθειες. Σε αυτές «αποκρυσταλλώνεται» η κοινωνική ζωή, ενώ κατά βάση εκφράζεται σε ιδιαίτερα συμβάντα τα οποία της προσδίδουν μια ρευστότητα και κινητικότητα ασύλληπτη από το βλέμμα του παρατηρητή¹³.

***

Αφού σχεδιάσαμε το γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο των γνώσεων και της πραγματικότητας μέσα στο οποίο μπορεί να κατανοηθεί η σχέση των κοινωνικών

---

¹³ Durkheim, E., «Κανόνες Παρατήρησης των Κοινωνικών Φαινομένων» στο Durkheim, E., Μουσσούρου, Λ., (μτφρ.), Οι Κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου, Αθήνα: Gutenberg, 2000 (1894)

επιστημών με την ανθρώπινη συμπεριφορά, ερχόμαστε στο συγκεκριμένο αντικείμενο μέσα από το οποίο εξετάζουμε αυτήν τη σχέση: την κοινωνική κατηγορία της εφηβείας. Ας ξεκινήσουμε τη διαδικασία ανακατασκευής του αντικειμένου από το πιο σταθερό σημείο στο οποίο αναφέρεται η έννοια και αυτό δεν είναι άλλο από τη βιολογική υπόσταση του ανθρώπου. Μια κοινωνιολογική θεώρηση της σχέσης βιολογίας-συμπεριφοράς διατυπώνεται από τον Elias. Θεμελιώνεται στην παραδοχή πως η σκέψη, η ομιλία και η γνώση αποτελούν αλληλένδετες διεργασίες της συμβολικής ικανότητας του ανθρώπου, της ικανότητας του να αφομοιώνει, να επεξεργάζεται και να αποθηκεύει τις εμπειρίες του με τη μορφή συμβόλων. Πρόκειται για μια δυνατότητα της βιολογίας του ανθρώπου, που όμως ενεργοποιείται μόνο κοινωνικά, μέσα από μια αναπτυξιακή διαδικασία αλληλεπίδρασης του ατόμου με το κοινωνικό του περιβάλλον. Αυτή η διαδικασία παράγει διαφορετικά αποτελέσματα από τη μια κοινωνική ομάδα στην άλλη, σε αντίθεση με άλλα ζωϊκά είδη, όπου εμφανίζεται λίγο-πολύ ομοιόμορφη σε κάθε ομάδα, ανεξαρτήτως των διαφοροποιήσεων του περιβάλλοντος.

Αποκτώντας την ικανότητα επικοινωνίας στη γλώσσα μιας κοινωνικής ομάδας, οι άνθρωποι προσανατολίζονται όχι μόνο με βάση τις διαστάσεις του χώρου και του χρόνου αλλά και με βάση τη συμβολική διάσταση. Η γνώση αποτελείται από μοτίβα ήχων που τυποποιούνται κοινωνικά ως σύμβολα γεγονότων. Οι όροι «συνείδηση», «νους» ή «ψυχή» αναφέρονται στην καθοδήγηση της συμπεριφοράς του ατόμου με βάση την ικανότητά του να προβλέπει τις συνέπειές της σε μια μακρά σειρά βημάτων με βάση όχι μόνο την ατομική του εμπειρία αλλά και τις συλλογικές εμπειρίες που βρίσκονται αποθηκευμένες στο συμβολικό απόθεμα της ομάδας αλλά και του είδους. Τα σύμβολα, δηλαδή, δεν αντικατοπτρίζουν αλλά αναπαριστούν την πραγματικότητα, ενώ η «φύση» και ο «πολιτισμός» αποτελούν δυο διαφορετικούς τύπους οργάνωσης των συμβολικών αναπαραστάσεων¹⁴. Επομένως, οι κατηγορίες της σκέψης αποτελούν κοινωνικά προσδιορισμένους τρόπους διάταξης και συνδυασμού των αναπαραστάσεων, οι οποίοι προσανατολίζουν τη δράση των ανθρώπων τόσο ως προς τη φύση όσο και ως προς την κοινωνία.

Η κατηγορία της εφηβείας εντάσσεται σε μια γενικότερη θεώρηση της ανθρώπινης ανάπτυξης που ορίζει και ταξινομεί τα άτομα με γνώμονα την ηλικία. Ο Elias δείχνει ότι η ηλικία δεν αποτελεί παρά μια ένδειξη του χρόνου, ένα φυσικό

---

¹⁴ Elias, N., *The Symbol Theory*, σπ.π.

μέγεθος, χωρίς αυτοτελές εννοιολογικό περιεχόμενο¹⁵. Εξετάζοντας τη σχέση του φυσικο-επιστημονικού με τον βιωματικό χρόνο, αναλύει την ιστορική διαμόρφωση της χρονοσυνειδησίας, δηλαδή την οργάνωση της κοινωνικής ζωής και της προσωπικότητας του ατόμου με βάση τον μετρούμενο με ακρίβεια χρόνο. Η χρονολογική κλίμακα της ηλικίας γενικότερα, την οποία κάθε άνθρωπος μαθαίνει από πολύ νωρίς, λειτουργεί ως: *“διαβιβάσιμη συμβολική συντομογραφία οικείων βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών διαφορών ή αλλαγών στη ζωή του ανθρώπου.”*¹⁶ Η χρονολογική κλίμακα ασκεί στον άνθρωπο την καταναγκαστική επιρροή μιας μη αναστρέψιμης διαδικασίας. Τα σύμβολα ανωτέρου επιπέδου, όπως είναι οι χρονολογικές έννοιες, αντικειμενοποιούνται, αποκτούν αυτόνομη ύπαρξη. Η ηλικία φορτίζεται με βιολογική, κοινωνική και προσωπική σημασία και, με αυτό το φορτίο, εγγράφεται στην προσωπική ταυτότητα του ατόμου και στην αίσθηση της συνέχειάς του στον χρόνο. Η ηλικία ταξινομεί κοινωνικά κατηγορίες ατόμων, στις οποίες αντιστοιχούν διαφορετικές ιδιότητες-δυνατότητες, μέσα σε μια σειρά από θεσμικούς και διαπροσωπικούς χώρους. Απομένει να αποκαλυφθεί ο συγχρονισμός ανάμεσα στις μετατοπίσεις των ηλικιακών κατηγοριών και τις δομικές μεταβολές, που τις αναδιατάσσουν.

Αποτέλεσμα δομικών μεταβολών κατά τη «διαδικασία του πολιτισμού», που περιέγραψε ο Elias, είναι η αύξηση της απόστασης ανάμεσα στο πρότυπο αυτοελέγχου της συμπεριφοράς των ενηλίκων και σε αυτό των παιδιών. Έτσι, η ανάπτυξη του πολιτισμού συνυφαίνεται με την πολύχρονη εκπαίδευση: τούτο, προκειμένου να κατακτήσουν τα παιδιά το ανώτερο επίπεδο αυτοελέγχου που χαρακτηρίζει την προσδοκώμενη συμπεριφορά των ενηλίκων (σε αντίθεση με παλαιότερες εποχές, όπου ο βαθμός αυτοσυγκράτησης που αναμενόταν από τους ενήλικες δε διέφερε κατά πολύ από των παιδιών). Ο θεσμός της οικογένειας εξειδικεύεται ολοένα και περισσότερο στη λειτουργία της κοινωνικοποίησης. Η οικογένεια δεν επιφορτίζεται μόνο με την ευθύνη του «εκπολιτισμού» των παιδιών, αλλά και οι γονείς γίνονται επίσης αντικείμενο «εκπολιτισμού», καθώς πρέπει να διδαχθούν τεχνικές ανατροφής και κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι αφορούν κυρίως

---

15 Elias, N., *Περί χρόνου*, Λουπασάκης, Θ., (μτφρ.), Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004(1984), σ. 92

16 στο ίδιο, σ. 91

στην αυτοσυγκράτηση και τη χαλιναγώγηση της βίας¹⁷. Η κοινωνική κατηγορία της εφηβείας εννοιολογείται στην απόσταση που χωρίζει το παιδί από τον ενήλικα.

Κάθε εξήγηση που αναφέρεται στην κατηγορία της εφηβείας διατυπώνεται στο πλαίσιο που συγκροτούν ορισμένες βασικές κατηγορίες της σκέψης: πρόκειται για το άτομο, την ολότητα, τον χρόνο και την αιτιολόγηση. Ακριβέστερα, πρόκειται για την οριοθέτηση ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και ιδιαίτερων συμπεριφορών του ατόμου σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο της ζωής του. Το πρόβλημα, λοιπόν, τοποθετείται στη διαμόρφωση των σχέσεων ανάμεσα σε τέσσερις κατηγορίες, δηλαδή ανάμεσα στον χρόνο, το άτομο, την κοινωνία και την αιτιολογική τους σύνδεση. Το άτομο και η κοινωνία, όπως υπογραμμίζει ο Elias, υπόκεινται σε δομημένες μεταβολές. Δεν μπορούν να κατανοηθούν ως σύνολα από σταθερές και παγιωμένες ιδιότητες ή χαρακτηριστικά αλλά μόνο ως διαδικασία κατά την οποία συντονίζονται οι δομές της προσωπικότητας με τις κοινωνικές δομές. Αυτό πραγματοποιείται πρωτίστως κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης, η οποία είναι επίσης μία μεταβλητή χωροχρονικά διαδικασία¹⁸.

Επομένως, στην κατηγορία της εφηβείας συνδέεται αιτιολογικά η βιολογική διάσταση των μελών μιας ηλικιακής ομάδας με την κοινωνικοποίησή της. Προκειμένου να ορίσουμε την κοινωνικοποίηση θα ξαναγυρίσουμε στον Durkheim, στο έργο του οποίου βρίσκουμε την έννοια του αυτοπεριορισμού ως αναγκαία συνθήκη ύπαρξης της κοινωνικής ζωής. Ο αυτοπεριορισμός του ατόμου απέναντι στους άλλους και στα πράγματα αποτελεί προϋπόθεση για την αναγνώριση από την πλευρά του των ελευθεριών και των περιθωρίων δράσης των άλλων. Ωστόσο, αυτός ο αυτοπεριορισμός τίθεται σε λειτουργία μόνο όταν υπάρχουν δεσμοί και αλληλεξαρτήσεις ανάμεσα στα άτομα ή σε ομάδες: «*Η μόνη δύναμη που μπορεί να μετριάσει τον ατομικό εγωισμό είναι αυτή της ομάδας · η μόνη που μπορεί να μετριάσει τον εγωισμό των ομάδων είναι αυτή μιας άλλης ομάδας που τις αγκαλιάζει*»¹⁹. Στους δυο τύπους συλλογικής συνείδησης, όπως ορίζονται από τον Durkheim, της μηχανικής και της οργανικής αλληλεγγύης, αντιστοιχούν διαφορετικές μορφές ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων. Στην πρώτη είναι οι ηθικοί κανόνες, που προκύπτουν από τα

---

¹⁷ Elias, N., “The civilizing of parents”, στο Goudsblom, J., Mennell, S., (eds.), *The Norbert Elias Reader*, Oxford: Blackwell, 1998

¹⁸ Για τη σύλληψη της σχέσης ατόμου-κοινωνίας στον Elias σε αντιδιαστολή με τον Parsons βλ. παρακάτω, σ. 90

¹⁹ Durkheim, E. “De la Division de Travail Social”, στο Γεωργούλας, Α., *Η Γένεση της Κοινωνιολογίας και η Σύγχρονη Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Τόπος, 2014, σ. 324

κοινά συναισθήματα και τις πεποιθήσεις που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά, καθώς δεν αμφισβητούνται από τα μέλη της κοινωνίας ή ομάδας. Στη δεύτερη, οι κοινωνικές σχέσεις ρυθμίζονται από τον νόμο και το συμβόλαιο, που ενώνουν το άτομο απευθείας με την ολότητα, την κοινωνία, μέσω του κράτους και της πολιτικής εξουσίας και μέσω αυτής, ακτινωτά, με τα άλλα άτομα, ενώ ταυτόχρονα το προστατεύουν και το απελευθερώνουν από την ισχύ της ομάδας. Στις σύγχρονες κοινωνίες, ενώ δεν έχει εκλείψει η αλληλεγγύη της ομοιότητας (η μηχανική), μόνο μια νέα μορφή συλλογικής συνείδησης μπορεί να εξασφαλίσει την αλληλεγγύη και κοινωνική συνοχή, μια νέα κοινή πεποίθηση και συναίσθημα. Σε αυτόν τον ρόλο βλέπει ο Durkheim τον ατομικισμό, τη «λατρεία του ατόμου». Έναν ηθικό ατομικισμό, όμως, που δεν έχει ως βάση ή ως αυτοσκοπό την ατομικότητα αλλά τον άνθρωπο ως σύνολο από ανάγκες και δυνατότητες, των οποίων η ικανοποίηση και η πραγματοποίηση εξαρτάται από τις κοινωνικές σχέσεις²⁰.

Προϋπόθεση για την επίτευξη του αυτοπεριορισμού εκ μέρους του ατόμου είναι η κοινωνική οργάνωση των συναισθημάτων, ώστε η πρόκληση συναισθημάτων ντροπής, ενοχής, φόβου (ή αντίθετα περηφάνιας, κ.λπ.) να διαφυλάττει την κοινωνική οριοθέτηση της συμπεριφοράς. Η κοινωνικοποίηση αναφέρεται, δηλαδή, σε διαδικασίες μορφοποίησης, οι οποίες, από μια οπτική της θεωρίας του Durkheim, αφορούν στη «διττή φύση» του ανθρώπινου όντος²¹. Με αυτές τις διαδικασίες συνδέεται η ενσώματη ατομικότητα και η ιδιαιτερότητα της αισθητηριακής εμπειρίας του υλικού κόσμου με τις απρόσωπες έννοιες και τους ηθικούς κανόνες που επεξεργάζονται και χρησιμοποιούνται από τη συλλογικότητα. Αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών είναι η μετατροπή του βιολογικού όντος σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική ύπαρξη και μέσο για την επίτευξή του είναι ο κοινωνικός έλεγχος της συμπεριφοράς του.

***

Ως τώρα έχουμε καθορίσει το αντικείμενο της έρευνάς μας: πρόκειται για την κατηγορία της εφηβείας. Απομένει να διερευνηθούν οι κοινωνιογενετικές συνθήκες του σχηματισμού και των τροποποιήσεών της. Οι έννοιες της κοινωνικοποίησης και

---

²⁰ Durkheim, E., Halls, D., (αγγλική μτφρ.), *The Division of Labor in Society*, London: McMillan, 1984(1893) σσ. 77-78, (ελληνική μτφρ.) Γεωργούλας, Α.,

²¹ Durkheim, E., “The Dualism of Human Nature and its Social Conditions”, *Durkheimian Studies*, 11, 2005, (1914), σσ. 35-45

του κοινωνικού ελέγχου συνδέουν τις ομάδες που δημιουργούνται στον καταμερισμό εργασίας με τους θεσμούς που καθιστούν εφικτή την κοινωνική συνοχή, παρά τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις. Ο Durkheim θέτει ως προϋπόθεση για την κοινωνική συνοχή την ύπαρξη κοινών πεποιθήσεων και συναισθημάτων μεταξύ των διαφορετικών επαγγελματικών ομάδων²². Στις σύγχρονες κοινωνίες αυτό επιδιώκεται κυρίως μέσω των εκπαιδευτικών θεσμών. Η εκπαίδευση συμβάλλει σε μία ελάχιστη ομοιομορφία της σκέψης μέσω της μετάδοσης κοινών αξιών και κανόνων και, ταυτόχρονα, στη διαφοροποίηση και εξειδίκευση που απαιτεί ο καταμερισμός της κοινωνικής εργασίας. Κατά τον Durkheim, η εκπαίδευση ορίζεται ως η επιρροή που ασκείται από τις γενιές των ενηλίκων στους νεότερους που δεν είναι ακόμα έτοιμοι για την κοινωνική ζωή. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί θεσμοί, από το νηπιαγωγείο μέχρι το πανεπιστήμιο, είναι επίσημα και αποκλειστικά επιφορτισμένοι με την αναπαραγωγή και την πιστοποίηση της γνώσης και της αγωγής των κατόχων της. Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των αστικών βιομηχανικών κοινωνιών, καθώς συντέλεσαν στην προσαρμογή των ατόμων στις νέες απαιτήσεις και συνθήκες της εργασίας, της πολιτικής συμμετοχής και της καθημερινής ζωής²³.

Πώς όμως καθορίζεται το περιεχόμενο και η μορφή της εκπαίδευσης σε σχέση με τον καταμερισμό εργασίας; Είναι, άραγε, δεδομένη η συναίνεση γύρω από τα σύμβολα και τις αναπαραστάσεις που συγκροτούν τις έννοιες και τους κανόνες; Όπως έδειξε ο Pierre Bourdieu, υφίσταται ένας ανταγωνισμός μεταξύ των κοινωνικών ομάδων για τη συμβολική κυριαρχία, δηλαδή τη δύναμη με την οποία εγκαθίσταται η αίσθηση του προφανούς, του αυτονόητου των πραγμάτων, με την οποία επιβεβαιώνονται ή μετασχηματίζονται οι αντιλήψεις για τον κόσμο. Τα σύμβολα, για παράδειγμα εκείνα που αναπαριστούν τις νοητικές κατηγορίες του χρόνου, του χώρου, της αιτιολόγησης, καθιστούν εφικτή τη συναίνεση γύρω από το νόημα των διάφορων πλευρών του κόσμου και άρα συντελούν στην αναπαραγωγή μιας κοινής πρόσληψης της πραγματικότητας. Μιας κοινής πρόσληψης που συνδυάζει γνώσεις και κανόνες ηθικής, και άρα συνεπάγεται κρίσεις για την ορθότητα ή τη νομιμότητα μιας δεδομένης διεύθεσης των κοινωνικών σχέσεων. Επομένως, τα συμβολικά

---

²² Durkheim, E., *The Division of Labor in Society*, ο.π., σσ. 83-84

²³ Durkheim, E., *Education and Sociology*, Sherwood, D., (αγγλική μτφρ.), New York: Free Press, 1956(1922), σ. 71

συστήματα έχουν πολιτική διάσταση. Ανάμεσα σε αυτά περιλαμβάνεται και η ιδεολογία, δηλαδή ένα σύνολο από αναπαραστάσεις, που αντανακλούν τα μερικά συμφέροντα μιας τάξης, ενώ εμφανίζονται να αντιπροσωπεύουν καθολικά συμφέροντα. Η συμμόρφωση του ατόμου στη συμβολική κυριαρχία δεν είναι ούτε παθητική υποταγή σε εξωτερικούς περιορισμούς ούτε ελεύθερη προσχώρηση σε αξίες. Είναι αποτέλεσμα των έξεων και προδιαθέσεων (*habitus*) που διαμορφώνονται όχι μόνο μέσω της γλώσσα και της συνείδησης αλλά και μέσα από υποδείξεις, μέσω του βλέμματος, της σιωπής ή του τόνου της φωνής, που εγγράφονται στην καθημερινότητα. Οι σχέσεις επικοινωνίας είναι πάντα και σχέσεις κυριαρχίας²⁴.

Η έννοια του συμβολικού ελέγχου αναφέρεται στο αποτέλεσμα, στην παγίωση της συμβολικής κυριαρχίας σε συγκεκριμένες κωδικοποιήσεις των σχημάτων σκέψης με βάση τις οποίες ελέγχεται η συμπεριφορά. Μετατοπίζει το επίκεντρο της ανάλυσης των σχέσεων επικοινωνίας, από την άνιση κατανομή υλικών και συμβολικών πόρων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, στην ίδια την επικοινωνία και στις δυνατότητες παραγωγής νέων νοημάτων, που υπερβαίνουν τις προϋπάρχουσες κωδικοποιήσεις. Τα μέσα με τα οποία διαμορφώνεται η συνείδηση, καθώς οι διάφορες μορφές επικοινωνίας μεταδίδουν την υπάρχουσα κατανομή δύναμης και τις ισχύουσες πολιτισμικές κατηγορίες, αποτελούν μέσα άσκησης του συμβολικού ελέγχου. Ο Basil Bernstein τονίζει πως ο λόγος δεν είναι μία απλή φωνή που μεταφέρει ιδεολογία, δεν είναι ένας ιμάντας μεταφοράς που λειτουργεί χωρίς επίπτωση σε αυτό που μεταφέρει. Οι διάφορες μορφές επικοινωνίας διαφοροποιούνται όχι μόνο ως προς τις σχέσεις κυριαρχίας μεταξύ των διάφορων κοινωνικών ομάδων αλλά και ως προς τη διαδικασία παραγωγής, μετάδοσης και απόκτησης από το άτομο, των διάφορων μηνυμάτων της επικοινωνίας. Ο συμβολικός έλεγχος, δηλαδή, ορίζεται ως έλεγχος της συμπεριφοράς μέσω της επικοινωνίας, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση της συνείδησης και τη μετάδοση των σχέσεων κυριαρχίας, των ταξινομήσεων και των κριτηρίων αξιολόγησης των κυρίαρχων ομάδων. Επειδή όμως η ανθρώπινη επικοινωνία και οι συμβολικές ικανότητες υπερβαίνουν τα προϋπάρχοντα σχήματα σκέψης, ο συμβολικός έλεγχος, αν και επιβάλλει την κατεστημένη τάξη, εμπεριέχει τη δυνατότητα τροποποίησής της, μεταβάλλοντας τους όρους της πάλης για την κυριαρχία²⁵.

---

²⁴ Bourdieu, P., *Language and Symbolic Power*, Oxford: Polity Press, 1991, σσ. 1-90

²⁵ Bernstein, B., *Class, Codes and Control I: Theoretical studies towards a sociology of language*, London-New York: Routledge, 2003 (1971), σ. 135, Bernstein, B., κεφ.4, «Education, Symbolic

***

Αφού ορίσαμε τις παραπάνω έννοιες, μπορούμε τώρα με βάση την αρχική περιγραφή του αντικειμένου – σύμφωνα με την οποία ο όρος της εφηβείας προσδιορίζει μία κοινωνική κατηγορία διά της οποίας συνδέονται η φυσιολογία και ο κοινωνικός έλεγχος ή το βιολογικό υπόστρωμα με τη συμβολική διάσταση της συμπεριφοράς- να διατυπώσουμε μια πρώτη υπόθεση εργασίας: η σύνδεση αυτή πραγματοποιείται μέσα σε συνθήκες συμβολικής κυριαρχίας, δηλαδή ανταγωνισμού μεταξύ κοινωνικών τάξεων, επαγγελματικών ομάδων αλλά και γενεών για την επικράτηση μιας συγκεκριμένης αναπαράστασης του κοινωνικού κόσμου. Υποθέτουμε, λοιπόν, πως η εμφάνιση και η καθιέρωση της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας συνδέεται με την επέκταση των εκπαιδευτικών θεσμών από την παιδική στην εφηβική ηλικία και την καθιέρωση των κοινωνικών επιστημών στον ακαδημαϊκό χώρο. Σχετίζεται με την εμφάνιση του κυριότερου θεσμού συμβολικού ελέγχου της εφηβικής συμπεριφοράς, του σχολείου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και την αναγνώριση των κοινωνικών επιστημών ως φορέων συμβολικού ελέγχου. Αποτέλεσμα των παραπάνω εξελίξεων ήταν η μετατροπή της εφηβείας από νοητική παράσταση, που συνέδεε τη φυσιολογία του εφήβου με διάφορα κοινωνικά συμφραζόμενα, σε σαφώς οριοθετημένη από θεσμικές ρυθμίσεις κοινωνική ομάδα.

Προκειμένου να διερευνήσουμε την παραπάνω υπόθεση, χρειαζόμαστε έναν εννοιολογικό προσδιορισμό της σχέσης της εκπαίδευσης με τις διαδικασίες συμβολικής κυριαρχίας. Η εκπαίδευση μπορεί να νοηθεί ως μια διαδικασία πολιτισμικής μεταβίβασης, κατά την οποία οι νεότερες γενιές αποκτούν τη συμβολική ικανότητα, που έχει κατακτηθεί και συσσωρευτεί σε μια κοινωνία κατά την ιστορική της διαδρομή. Η ικανότητα αυτή επιμερίζεται και εκδηλώνεται σε διαφορετικές κοινωνικές δραστηριότητες. Στη νόηση, που περιλαμβάνει τις έννοιες της γνώσης, της ηθικής και της αισθητικής, στις οποίες αντιστοιχούν οι επιστήμες, το δίκαιο και οι καλές τέχνες. Στην οικονομία, όπου μέσω του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας μετασχηματίζεται υλικά η συμβολική συσσώρευση και εξασφαλίζονται οι υλικές βάσεις της κοινωνίας. Στην πολιτική, όπου θεσπίζονται οι κανόνες, καθορίζονται οι όροι της συγκρότησης της σύγχρονης κοινωνίας και επιτελείται η δημοκρατική της

λειτουργία με βάση τις καταστατικές της αξίες, την ισότητα, την ελευθερία και την αδελφοσύνη. Με βάση τα παραπάνω, η εκπαίδευση ορίζεται από τον Αντώνη Γεωργούλα, ως «...η συνολική δραστηριότητα, δηλαδή το σύνολο των θεσπισμένων πρακτικών, διά τις οποίες μεταβιβάζεται η συμβολική συσσώρευση από τις παλαιότερες στις νεότερες γενιές και, ταυτόχρονα, παραμένει ανοικτή στις θεσπίζουσες θεωρίες που την ανοίγουν στο μέλλον.»²⁶

Η μεταβίβαση αυτή πραγματοποιείται σε μια ταξικά διαρθρωμένη κοινωνία, με έναν ιεραρχικά δομημένο καταμερισμό εργασίας μεταξύ κοινωνικών τάξεων και επαγγελματικών ομάδων. Η υλική ανισότητα της οικονομικής σφαίρας αντισταθμίζεται ηθικά και νομιμοποιείται στον βαθμό που οι δημόσιοι θεσμοί, υπό την αιγίδα του κράτους, εκφράζουν ή προστατεύουν τα αστικά, πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα, δηλαδή ό,τι καθιερώθηκε ιστορικά ως απόρροια της ιδιότητας του πολίτη. Η εκπαίδευση αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο αυτών των δικαιωμάτων, καθώς αφενός παρέχονται σε όλους οι στοιχειώδεις γνωστικές και ηθικές προϋποθέσεις για την άσκηση και τη διεκδίκησή τους και ταυτόχρονα αναμένεται πως η συμβολική συσσώρευση θα επιμερίζεται στα άτομα ανάλογα με επίκτητες ικανότητες και όχι κληρονομημένα χαρακτηριστικά. Έτσι, το δικαίωμα στην εκπαίδευση, η θέση των ατόμων και των ομάδων στους εκπαιδευτικούς θεσμούς, αποτελεί αντικείμενο αντιπαλοτήτων για τη συμβολική κυριαρχία, καθώς πρόκειται για μία ισχυρή νομιμοποιητική αρχή με αναφορά στην ισότητα μεταξύ των πολιτών, δηλαδή μια από τις βασικές συνιστώσες της σύγχρονης ιδεολογίας²⁷.

Πώς όμως αποτυπώνεται στο επίπεδο του πλέγματος θεσμών και νομικών ρυθμίσεων του κράτους η πάλη για την ταξινόμηση του κοινωνικού κόσμου και πώς τοποθετούνται οι κοινωνικές επιστήμες σε αυτήν; Ο Remi Lenoir περιγράφει έναν «μηχανισμό κοινωνικής πολιτικής», μέσα από τον οποίο προωθούνται τα αιτήματα των διάφορων κοινωνικών ομάδων, που ικανοποιούνται με νέες θεσμοθετήσεις. Οι φυσικές κατηγορίες αποτελούν αντικείμενο συμβολικών αγώνων ανάμεσα σε γενεές, σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις αλλά και στο εσωτερικό των τάξεων, ως προς τον προσδιορισμό των εξουσιών σε σχέση με στιγμές του κύκλου ζωής. Η κατάτμηση των ηλικιών και οι αντίστοιχοι ορισμοί των θεμιτών ενεργειών που σχετίζονται με αυτές συνδέονται με την εμφάνιση εξειδικευμένων φορέων και θεσμών. Οι φορείς

---

²⁶ Γεωργούλας, Α., *Μετασχηματισμοί της Εκπαίδευσης, Σύγχρονη Ιδεολογία και Διαδικασίες Συμβολικής Κυριαρχίας*, Αθήνα: Τόπος, 2017, σ. 15

²⁷ Στο ίδιο, σσ. 16-19

αυτοί καλούνται να θεραπεύσουν το «κοινωνικό πρόβλημα» του πληθυσμού που ορίζεται από την αντίστοιχη κατηγορία. Τα κοινωνικά προβλήματα συνδέονται με διαμορφωμένες κοινωνικές αντιλήψεις για την κατηγορία, δηλαδή με συλλογικές παραστάσεις, οι οποίες, αφού διαμορφωθούν, εξελίσσονται σε μερικώς αυτόνομες πραγματικότητες που επιδρούν πάνω στην πραγματικότητα, επεξηγώντας, διατυπώνοντας και ενημερώνοντας την αντίληψη που έχει το άτομο για αυτήν. Δηλαδή, οι φυσικές κατηγορίες μετασχηματίζονται σε κοινωνικές κατηγορίες, σε συλλογικές αναπαραστάσεις που οργανώνουν τη σκέψη των ατόμων.

Οι συλλογικές αυτές αναπαραστάσεις αντλούν την προέλευση και το περιεχόμενό τους από αντικειμενικούς δομικούς μετασχηματισμούς, δηλαδή από μεταβολές στη σύνθεση και τη λειτουργία των διάφορων κοινωνικών ομάδων, που σχηματίζονται με βάση τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας. Μέσα από αυτούς αναδύεται το «πρόβλημα» της κοινωνικής διαχείρισης μιας πληθυσμιακής ομάδας. Αρχικά, αναπτύσσεται μια διεργασία αναγνώρισης και νομιμοποίησης της δράσης των ομάδων και των ατόμων που έχουν συμφέρον να δημιουργήσουν μια κατηγορία του κοινωνικού κόσμου, ώστε να επέμβουν σε αυτόν. Πρόκειται για τη δημόσια διατύπωση του προβλήματος. Σε αυτήν τη διαδικασία κομβικό ρόλο διαδραματίζουν οι διάφοροι «εκπρόσωποι», οι εκφραστές αιτημάτων εκ μέρους μιας κοινωνικής ομάδας, οι οποίοι αναλαμβάνουν τη δημοσιοποίησή τους και την προώθησή τους στο πολιτικό επίπεδο, με στόχο τη νομοθετική κατοχύρωσή τους. Καθώς οι κοινωνικές σχέσεις στις σύγχρονες κοινωνίες διαμεσολαβούνται από το κράτος και τους γραφειοκρατικούς του μηχανισμούς, οι επιστήμες αποτελούν μέρος ενός μηχανισμού κοινωνικής πολιτικής: διατυπώνουν και προωθούν αιτήματα, παράγουν παραστάσεις που νομιμοποιούν (στο όνομα του ορθολογισμού) οι επιστήμες και τις οποίες καθιερώνει τελικά το δίκαιο.

Έτσι, οι επιστημονικές έννοιες συμβάλλουν στην κανονικοποίηση της συμπεριφοράς, δηλαδή στην αποδοχή μιας συμπεριφοράς ως «κανονικής»-«φυσιολογικής», καθώς και στην αποδοχή της αρμοδιότητας των θεσμών επί των συγκεκριμένων κοινωνικών κατηγοριών. Επιπλέον, μέσω της νομιμοποιητικής λειτουργίας των επιστημών, οι διάφορες κοινωνικές κατηγορίες συνδέονται με συγκεκριμένα προνόμια-δικαιώματα ως προς την αντιμετώπισή τους από τους θεσμούς. Ταυτόχρονα, οι επιστημονικές έννοιες αποτελούν τη βάση των

εξειδικευμένων γνώσεων που εφαρμόζουν οι ομάδες επαγγελματιών για την αντιμετώπιση του εκάστοτε κοινωνικού προβλήματος²⁸.

Με βάση τα παραπάνω ο μετασχηματισμός της φυσικής κατηγορίας της εφηβείας σε κοινωνική κατηγορία μπορεί να διερευνηθεί ως θεσμική διευθέτηση του προβλήματος του κοινωνικού ελέγχου της νέας γενιάς. Άρα, θα πρέπει να αναζητηθούν οι δομικοί μετασχηματισμοί, οι μεταβολές στη σύνθεση και τον ρόλο των κοινωνικών ομάδων στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας και οι δημόσιες διατυπώσεις του προβλήματος. Θα πρέπει, επίσης, να εντοπιστούν τα συγκεκριμένα προνόμια-δικαιώματα ως προς την αντιμετώπιση της κοινωνική κατηγορίας από τους θεσμούς ή τις τροποποιήσεις των θεσμών που συνδέονται με τις έννοιες των κοινωνικών επιστημών, δηλαδή τις θεσμικές τους παγιώσεις και την νομιμοποιητική-κανονικοποιητική τους λειτουργία –αλλά και με το «σύστημα των επαγγελμάτων», που είναι ένθετο σε αυτές τις διαδικασίες.

Παράλληλα, λοιπόν, ανοίγεται το πεδίο έρευνας για τον ρόλο των επιστημονικών εννοιών σε σχέση με τις νέες θεσμοθετήσεις, καθώς αποτελούν τη βάση για τις γνώσεις των πρακτικών πειθαρχιών και των επαγγελματιών που δραστηριοποιούνται σε αυτές, των ειδικών που κατέχουν εξειδικευμένες γνώσεις για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της εφηβείας. Μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι οι θεωρίες των κοινωνικών επιστημών δε συντελούν μόνο στη θεσμική παγίωση της εφηβείας αλλά και στη θεσμοποίηση των ειδικών για την εφηβεία. Αποτελούν θεσπίζουσες θεωρίες που τροποποιούν τις θεσπισμένες πρακτικές. Ως τέτοια είναι δυνατό να κατανοηθεί η θεωρία του G.S. Hall για την εφηβεία στον βαθμό που εγκαινιάζει ένα πεδίο δυνάμεων μεταξύ των κοινωνικών επιστημών και των θεσμών, με αποτέλεσμα τη συγκρότηση νέων θεωριών, νέων επαγγελματικών αρμοδιοτήτων και την παγίωση νέων ρυθμιστικών όρων της εφηβικής συμπεριφοράς.

Όπως προαναφέρθηκε, οι κοινωνικές επιστήμες εισέρχονται στο πεδίο μιας ήδη διαμορφωμένης αντίθεσης, αυτής ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό ή ανάμεσα στις επιστήμες της φύσης και αυτές του πολιτισμού και παράγουν εξηγήσεις ή ερμηνείες της συμπεριφοράς με θεωρητικά σχήματα που τις τοποθετούν στον ένα ή τον άλλο πόλο, είτε σε συνθέσεις μεταξύ αυτών των δύο διαφορετικών τρόπων οργάνωσης των αναπαραστάσεων. Αφού εδραιώθηκαν ως φορέας έγκυρης και

---

²⁸ Lenoir, R., «Προκατασκευασμένη πραγματικότητα και δόμηση του κοινωνιολογικού αντικειμένου», στο Champagne, P., Lenoir, R., Merllie, D., Pinto, L., *Μύηση στην κοινωνιολογική πρακτική*, Καραστάθη, Α.Μ. (μτφρ.) Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα, 2004

νόμιμης γνώσης, οι συμβολικοί ανταγωνισμοί μεταφέρθηκαν στο εσωτερικό του πεδίου των κοινωνικών επιστημών. Στις έννοιες που προέρχονται από τις κοινωνικές επιστήμες, είτε πρόκειται για την κοινωνικοποίηση είτε για την ανάπτυξη του ατόμου, υπάρχει ένα κοινός πυρήνας ιδεών για τις διαδικασίες διάπλασης, μορφοποίησης και μετασχηματισμού του ανθρώπου από βιολογικό σε κοινωνικό υποκείμενο. Γύρω από την κοινωνικοποίηση αναπαράγονται οι δύο αντίθετες θεμελιώσεις της ανθρώπινης κατάστασης, δηλαδή η «κοινωνικο-πολιτισμική» και η «ατομο-νατουραλιστική». Η κυριαρχία ορισμένων θεωριών έναντι άλλων συνδέεται με τη θεσμική παγίωση των διάφορων μορφών κοινωνικού ελέγχου (π.χ. συμβολικός έλεγχος, επιτήρηση) ανάλογα με το είδος των συμπεριφορών που εξορθολογίζουν, φυσιολογικοποιούν και νομιμοποιούν. Πρόκειται για ένα πεδίο δυνάμεων όπου οι έννοιες των κοινωνικών επιστημών συναντιούνται και ενισχύονται ή αποδυναμώνονται κατά την πάλη για συμβολική κυριαρχία από ρεύματα νοητικών σχημάτων, ιδεολογικών ή επιστημονικών, που διαπερνούν το σύνολο των χώρων όπου ασκείται συμβολικός έλεγχος.

***

Συνοψίζοντας σε μια κεντρική υπόθεση τα παραπάνω ερωτήματα προς διερεύνηση, τοποθετημένα στο θεωρητικό πλαίσιο που μόλις σκιαγραφήθηκε, μπορούμε να πούμε ότι η συγκρότηση και η τροποποίηση τόσο της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας όσο και του συναφούς εννοιολογικού δυναμικού των βασικών κοινωνικών επιστημών, της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, είναι αποτελέσματα μιας δομογενετικής διαδικασίας. Πρόκειται για μια διαδικασία που στοιχειοθετείται από τους αμοιβαίους προσδιορισμούς ανάμεσα στους παρακάτω παράγοντες :

(α) Την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας με τη δημιουργία νέων επαγγελμάτων και την παρελκόμενη διακύμανση των σχέσεων δύναμης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις.

(β) Τις συνοδευτικές και συμπληρωματικές διαδικασίες γνωστικής διαφοροποίησης και θεσμικών παγιώσεων περί τον συμβολικό έλεγχο. Εν προκειμένω πρόκειται για τη διεύρυνση και ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος, τη δημιουργία νέων οργανώσεων και την παγίωση νέων θεσμών ελέγχου της εφηβείας και ρύθμισης της εφηβικής συμπεριφοράς.

(γ) Τον αύξοντα ρόλο των κοινωνικών επιστημών στη διαμόρφωση κοινωνικών κατηγοριών, δηλαδή στη συμπερίληψη εννοιολογικών οριοθετήσεων και θεσμικών ρυθμίσεων της συμπεριφοράς.

Με την αντίστροφη σειρά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο κάθε παράγοντας επιδρά ισοδύναμα και ομοιόμορφα στον άλλo, οι παραπάνω προσδιορισμοί μπορούν να συνταχθούν και ως εξής: οι έννοιες των κοινωνικών επιστημών νομιμοποιούν τις αναπτύξεις των θεσμών ελέγχου της εφηβείας αλλά και των ίδιων των κοινωνικών επιστημών. Οι θεσμοθετήσεις αυτές παρεμβάλλονται στη διακύμανση των σχέσεων δύναμης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις μέσω της τροποποίησης των όρων της κοινωνικής αναπαραγωγής και της δημιουργίας νέων ειδικεύσεων του καταμερισμού εργασίας.

Ωστόσο, οι επιστήμες δεν αποτελούν παρά μία από τις πηγές νοητικών σχημάτων που συγκροτούν την πραγματικότητα σε μια δεδομένη στιγμή της ανάπτυξης του καταμερισμού εργασίας. Από την άλλη πλευρά, σε μια δεδομένη ιστορική περίοδο, τόσο οι κοινωνικές επιστήμες, όσο και οι υπόλοιπες, με τις οποίες επικοινωνούν, διαθέτουν ένα απόθεμα γνώσεων που δεν εξαντλείται στις ανάγκες διαχείρισης πληθυσμών. Σε τελική ανάλυση, θα λέγαμε ότι οι κοινωνικές επιστήμες και η κοινωνική πραγματικότητα που μελετούν αναπτύσσονται μέσα από μια διαλεκτική σχέση εξάρτησης. Οι γνώσεις των κοινωνικών επιστημών για τη συμπεριφορά συμβάλλουν στην κατηγοριοποίηση της σκέψης τόσο για την κοινωνική πραγματικότητα όσο και για τις ίδιες, ενώ οι πολιτικές παγιώνουν τις κατηγοριοποιήσεις που οροθετούν την κοινωνική πραγματικότητα σε θεσμούς, προκύπτοντας έτσι μια νέα κοινωνική πραγματικότητα στην οποία εμφανίζονται νέες συμπεριφορές, που επίσης αποτελούν αντικείμενα επιστημονικών αιτιολογήσεων, κατηγοριοποιήσεων, θεσμοποιήσεων, κ.ο.κ.

***

Το παραπάνω σώμα υποθέσεων ελέγχεται εμπειρικά αντιπαραβαλλόμενο στην ιστορική διαδρομή των κοινωνικών επιστημών και της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας στις Η.Π.Α. από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}. Το κυρίως σώμα της εργασίας αναπτύσσεται σε τρία μέρη με κεντρικούς άξονες τους

προαναφερθέντες παράγοντες, δηλαδή τους δομικούς μετασχηματισμούς, τις θεωρητικές αναπτύξεις και τις θεσμικές τους παγιώσεις.

Στο Πρώτο Μέρος, αρχικά, εξετάζονται οι αλλαγές των κοινωνικών σχέσεων που οφείλονται στην αστεοποίηση και την εκβιομηχάνιση, τις διαστάσεις της εκπαίδευσης και τις πρακτικές ελέγχου της παραβατικότητας των ανηλίκων. Έπειτα, αφού αποδοθεί το ιδεολογικό κλίμα («προοδευτισμός», που σχετίζεται με αιτήματα περί την ισότητα των δικαιωμάτων) και το φιλοσοφικό υπόβαθρο (πραγματισμός, που σχετίζεται κυρίως με την έννοια της χρήσιμης δράσης ως προς τα αποτελέσματα), που ευνοούν τη συγκρότηση και την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών στις ΗΠΑ, παρουσιάζεται η τομή που επέφερε η θεωρία του G. S. Hall. Πρόκειται για τη νατουραλιστική σήμανση της εφηβείας ως μιας περιόδου εγγενούς «κρίσης», ως μιας περιόδου «αναταραχής και πίεσης» («storm and stress»). Ακολούθως εξετάζεται η μετατροπή της εν λόγω εννοιολόγησης σε κοινωνική κατηγορία. Πρόκειται για τη θεσμική παγίωση του εννοιολογικού φάσματος, που δηλώνεται με τον, νατουραλιστικά θεμελιωμένο, όρο «αναταραχή και πίεση». Αναλυτικότερα, πρόκειται για τη νομιμοποίηση της ρύθμισης των εφηβικών συμπεριφορών, η οποία συνοδεύεται από τροποποιήσεις στο σύστημα των επαγγελμάτων - με τον πολλαπλασιασμό τόσο των γνωστικών (κυρίως ψυχολόγοι και κοινωνιολόγοι), όσο και των πρακτικών φορέων (κυρίως παιδαγωγοί και κοινωνικοί λειτουργοί) αλλά και με την παρεπόμενη γραφειοκρατία. Σε αυτό ακριβώς το διάστημα, δηλαδή σε αυτό που ανοίγεται μετά τη «ρήξη» του G. S. Hall, συγκροτείται το «πεδίο του συμβολικού ελέγχου», ένα πεδίο αντίθετων δυνάμεων που δημιουργείται σε συνάρτηση με μια νέα παγίωση του συσχετισμού δύναμης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων σε πολιτικό επίπεδο, το «New Deal».

Στο Δεύτερο Μέρος εξετάζονται οι τροπές που λαμβάνει το «πεδίο του συμβολικού ελέγχου» της εφηβείας στις ΗΠΑ κατά τη μεταπολεμική περίοδο, η οποία έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την οικοδόμηση του κοινωνικού κράτους (1945-1980). Σκιαγραφείται το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διατυπώνονται οι νέες θεωρίες των κοινωνικών επιστημών περί την εφηβεία και επισημαίνεται η ολίσθηση των θεωριών προς την καταναλωτική πλευρά των εφηβικών πρακτικών. Ολίσθηση που επιβεβαιώνει την ταύτιση των κοινωνικών περιεχομένων της απελευθέρωσης με την καταναλωτική απελευθέρωση των εφηβικών πρακτικών. Έπειτα, εξετάζεται η

διαδικασία παρέμβασης των κοινωνιο-πολιτισμικών τάσεων της κοινωνιολογίας στη διαδικασία του συμβολικού ελέγχου σε συνθήκες απελευθέρωσης των σημασιολογικών ταυτίσεων. Τα επόμενα κεφάλαια αφορούν τόσο τις νέες τάσεις των κοινωνικών επιστημών που συνδέονται με την αναδιάρθρωση του πεδίου του συμβολικού ελέγχου, όπως είναι η ψυχολογική συμβουλευτική και η συγκρότηση «αγορών ταυτότητας», όσο και τους όρους της ψυχολογικής κυριαρχίας εντός του πεδίου του συμβολικού ελέγχου περί την κατηγορία της εφηβείας. Καταδεικνύεται ότι η ψυχολογική υπεροχή στο πεδίο εμφανίζει μία αμφίρροπη στάση ανάμεσα στους δύο πόλους της θεμελίωσης της ανθρώπινης κατάστασης. Από αυτή τη στάση, ακόμη και σε συνθήκες θεσμικής παγίωσης του κοινωνιο-πολιτισμικού πόλου, θα προκύψει ο μετασχηματισμός της κοινωνικής κατηγορίας, που πραγματοποιείται διά της μετάβασης από τον συμβολικό έλεγχο στην «επιτήρηση και την καταστολή».

Αυτή ακριβώς η διαδικασία μετάβασης από τον συμβολικό έλεγχο στην «επιτήρηση και την καταστολή» αναλύεται στο Τρίτο Μέρος της διατριβής. Αρχικά, αναλύονται οι μετασχηματισμοί στο επίπεδο του καταμερισμού της εργασίας, οι οποίοι συνίστανται στην αποδιάρθρωση του πεδίου του συμβολικού ελέγχου, στην υποταγή του στον αγοραίο ορθολογισμό και στις αντίστοιχες τροπές της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας. Δείχνουμε ότι, σε αυτό το νέο πλαίσιο, οι εκπαιδευτικές πολιτικές προωθούν έναν γενικευμένο ανταγωνισμό ανάμεσα σε εκπαιδευτικές μονάδες και ανάμεσα στους μαθητές, επιβάλλοντας ταυτόχρονα τις αγοραίες κατηγορίες στον τρόπο οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτά συνοδεύονται από πολιτικές καταστολής και δυνατότητες πανοπτισμού μέσω νέων τεχνολογιών, αλλά κυρίως με τη νατουραλιστική αναθεμελίωση του συμβολικού ελέγχου υπό τη μορφή της θεραπευτικής τυποποίησης των συμπεριφορών, κάτι που βρίσκει αρωγή στον αύξοντα ρόλο των νευροεπιστημών. Αναλύεται, επίσης, η επανάκαμψη της ιδέας περί «ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς», η οποία έχει αβέβαιη αναφορά στην υποτιθέμενη «απεικόνιση» του εφηβικού εγκεφάλου. Τέλος, αναλύονται οι αναδιαρθρώσεις τόσο στο σύστημα των επαγγελματιών περί τον συμβολικό έλεγχο, όσο και την επιλογή του συνδυασμού ψυχολογίας και βιολογίας στη διαδικασία διαμόρφωσης των νοητικών κατηγοριών των δυνάμει επαγγελματιών.

Κλείνουμε την εισαγωγή με ορισμένες, ενδεχομένως χρήσιμες, επισημάνσεις σχετικά με τη στόχευση της παρούσας εργασίας, την επιστημολογική της οριοθέτηση

και τα κριτήρια επιλογής του πραγματολογικού υλικού. Η ιστορική ανασυγκρότηση των κοινωνικών επιστημών και των θεωριών τους, καθώς και των θεσμών που αυτές θέτουν σε κίνηση, αναπτύσσεται με κεντρικό άξονα τη διαχείριση της συμπεριφοράς των εφήβων. Αν και το καθένα από τα παραπάνω ζητήματα αποτελεί ένα ξεχωριστό πεδίο μελέτης, αυτή η καταγραφή ίσως μπορεί να φανεί χρήσιμη ως μια πρώτη αναγνωριστική προσπάθεια μελέτης των διαφορών μεταξύ τους αλληλεξαρτήσεων. Ωστόσο ο στόχος αυτής της διατριβής είναι διαφορετικός: προτείνει έναν τρόπο θέασης της σχέσης των κοινωνικών επιστημών με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, ένα γενικό δομογενετικό μοντέλο εμπειρικής διερεύνησης της συμβολής των θεωριών τους στη διαμόρφωση της σκέψης και της συμπεριφοράς. Προτείνει δηλαδή μια θεωρητική προσέγγιση για την εμπειρική διερεύνηση των πρακτικών αποτελεσμάτων των θεωριών των κοινωνικών επιστημών, με πεδίο εφαρμογής οποιοδήποτε αντικείμενο γνώσεων ή κατηγορία ανθρώπων που αποτελεί ζήτημα κοινωνικής-πολιτικής-νομικής αντιμετώπισης.

Το θεωρητικό μοντέλο που αναπτύσσεται εδώ, αν και προτείνεται ως εναλλακτικό της ιστορικής οντολογίας των Foucault και Hacking για τη μελέτη των σχέσεων επιστημονικών γνώσεων-κυριαρχίας-πληθυσμών, ενσωματώνει πτυχές του έργου των παραπάνω στοχαστών συνθέτοντάς τις σε μια πληρέστερη ανάλυση. Η ανάλυση του Foucault για τη σχέση του νεοφιλελευθερισμού με τη βιοπολιτική της επιτήρησης και της καταστολής συμπληρώνεται από μια ανάλυση του καταμερισμού εργασίας, όχι στο αφηρημένο επίπεδο των σχέσεων εξουσίας του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής αλλά στη συγκεκριμένη διάταξη των επαγγελματιών περί τον συμβολικό έλεγχο. Αντίστοιχα, θα μπορούσε να καλύψει τα κενά που αφήνουν οι μελέτες του Hacking, καθώς εστιάζουν στην αλληλεπίδραση των επιστημονικών γνώσεων με τις κατηγορίες που αφορούν, αφήνοντας κατά μέρος τις σχέσεις κυριαρχίας που εμπεριέχονται σε αυτήν.

Προφανώς, οι παραπάνω θεωρητικοί, οι οποίοι επιλέχθηκαν ως διαλεκτικά αντίθετοι πόλοι της εισαγωγικής συζήτησης για τη σχέση της γνώσης με την κοινωνική πραγματικότητα, δεν είναι οι μόνοι που έχουν τοποθετηθεί επί του θέματος. Ωστόσο αυτοί οι δύο ενσωματώνουν τη βασική αντίθεση γύρω από την οποία περιστρέφεται κάθε συζήτηση τέτοιου είδους, δηλαδή εκείνη ανάμεσα σε αντιλήψεις της συμπεριφοράς ως πραγματικότητας που προϋπάρχει των

επιστημόνων, το έργο των οποίων αντιμετωπίζεται ως ανακάλυψη προς αξιοποίηση από την ανθρωπότητα (στον Hacking) και της αντιμετώπισής της ως αυθαίρετης ή ιδεολογικής κατασκευής (στον Foucault). Το ζητούμενο κατά τη δική μας αντίληψη είναι αφενός να διακρίνουμε σε κάθε γνώση ό,τι μπορεί να φανεί χρήσιμο πέρα από τις υπάρχουσες συνθήκες κυριαρχίας, αφετέρου να εξετάσουμε αν οι υπάρχουσες συνθήκες κυριαρχίας αποκρύπτουν συγκεκριμένες πλευρές της ανθρώπινης κατάστασης ενώ αναδεικνύουν άλλες, περιορίζοντας τους ορίζοντες των γνώσεων.

Όσον αφορά την επιλογή του πραγματολογικού υλικού, τις θεωρίες των κοινωνικών επιστημών, της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας σε σχέση με την εφηβική ηλικία, κριτήριο αποτέλεσε η συμβολή τους στον κοινωνικό έλεγχο. Τούτο διαπιστώθηκε και τεκμηριώνεται από την αποτύπωσή τους σε θεσμούς, σε αυτό που ορίσαμε παραπάνω ως πεδίο του συμβολικού ελέγχου. Οπότε, κριτήριο επιλογής των θεωριών αποτελεί η εμφάνισή τους σε αυτό το κοινωνικό πεδίο αλληλεξαρτήσεων μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες δομικής συνάφειας και όχι άλλα κριτήρια που ενδεχομένως προκρίνονταν από τους ιστορικούς των ιδεών ή τους κοινωνικούς επιστήμονες για επιμέρους ζητήματα της εφηβικής ηλικίας, όπως π.χ. ο πρωτοποριακός τους χαρακτήρας σε σχέση με την εξέλιξη των επιστημών, η αντιπροσωπευτικότητα όλων των τάσεων ή ο βαθμός αποδοχής τους από την ακαδημαϊκή κοινότητα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: (1880-1945) Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: Η ΕΦΗΒΕΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ: ΟΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

1. Η ίδρυση του αμερικανικού κράτους και η ιδιότητα του πολίτη

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα οι πρώτες Βρετανικές αποστολές κατάφεραν να εγκαταστήσουν μόνιμα προπύργια εμπορίου και μετανάστευσης σε δυο διαφορετικά σημεία των ακτών του Ατλαντικού, το ένα στον κόλπο Chesapeake στη σημερινή Βιρτζίνια και το άλλο βορειότερα, στον κόλπο του Plymouth στη σημερινή Μασαχουσέτη. Οι αποστολές αυτές χρηματοδοτήθηκαν από μετοχικές εταιρίες του Λονδίνου και εγκαταστάθηκαν στις περιοχές που παραχώρησε προς εκμετάλλευση ο βασιλιάς της Αγγλίας. Οι περισσότεροι άποικοι ασπάζονταν διάφορες εκδοχές του προτεσταντισμού (πουριτανοί, αγγλικανοί, λουθηρανοί), ενώ λιγότεροι ήταν οι καθολικοί²⁹.

Οι αποικίες των Άγγλων κατάφεραν να κυριαρχήσουν στον στρατιωτικό και εμπορικό ανταγωνισμό επί των άλλων αποικιοκρατικών δυνάμεων (Ισπανίας, Γαλλίας και Ολλανδίας), εκτοπίζοντας ταυτόχρονα προς τα δυτικά τους Ινδιάνους. Οι δύο πρώτες μαζί με γειτονικές τους, συνολικά τέσσερις, περιοχές, ακολούθησαν

---

²⁹ Τα διάφορα προτεσταντικά δόγματα διαφοροποιήθηκαν ως προς το βάθος στο οποίο ήθελαν οι ηγέτες τους να φτάσουν τη ρήξη με τις πρακτικές και τις ιδέες της Καθολικής Εκκλησίας, με τα μυστήρια, τα συγχωροχάρτια, κυρίως σε σχέση με το βασικότερο μέλημα του ανθρώπου εκείνης της εποχής, τη σωτηρία της ψυχής και το πώς αυτό φανερώνεται στον άνθρωπο μέσω της Θείας Χάριτος. Πιο ριζοσπάστες από τους Λουθηρανούς ήταν οι Καλβινιστές και ανάμεσα σε αυτούς ακόμα περισσότερο οι Πουριτανοί. Για τους προτεστάντες, η εκπλήρωση του θρησκευτικού καθήκοντος αφορά είτε την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του πιστού, που απορρέουν από τη θέση στην οποία τον έχει τοποθετήσει ο Θεός στον κόσμο, με τη μεγαλύτερη δυνατή αφοσίωση, είτε στον κοσμικό ασκητισμό, που επιβάλλει τη μεγαλύτερη δυνατή απομόνωση από τον εξωτερικό κόσμο, ως μέσο για την αφοσίωση στην εκπλήρωση του καλέσματος. Weber, M., Κούρτοβικ, Δ., (μτφρ.), «Ο ασκητισμός και το πνεύμα του καπιταλισμού», στο *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Αθήνα: ΔΟΛ, 2010 (1905), σσ. 115-135.

διακριτά μοντέλα οικονομικής δραστηριότητας και πολιτικής οργάνωσης. Στις βορειότερες οι άποικοι αποτελούνταν από οικογένειες εύπορων και μορφωμένων μικρο-ιδιοκτητών γης, η οποία μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις μοιραζόταν σε ίσα μέρη. Ορισμένοι από αυτούς στράφηκαν και σε βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες. Στις νοτιότερες εγκαταστάθηκαν κυρίως αριστοκρατικής καταγωγής μεγαλοκτηματίες και η οικονομία βασιζόταν στην εργασία των Αφρικανών σκλάβων για την καλλιέργεια καπνού, βάμβακος και ρυζιού προς εξαγωγή. Οι κοινότητες (township) σε τοπικό επίπεδο αποτελούσαν τη βασική μονάδα πολιτικής οργάνωσης, στο πλαίσιο της οποίας κατανέμονταν συλλογικά οι αρμοδιότητες και τα δημόσια αξιώματα. Μετά την επανάσταση ενάντια στον αγγλικό θρόνο, το 1776, δημιουργήθηκε ένα ανεξάρτητο κράτος. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ήταν η πρώτη αποικία ευρωπαϊκής χώρας που συγκροτήθηκε ως φιλελεύθερη κοινοβουλευτική δημοκρατία, πάνω από μια δεκαετία πριν από τη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Οι νέες και παλιές πολιτείες, συνολικά δεκατρείς, συγκρότησαν μια συνομοσπονδία, την «Ένωση», με σύνταγμα και κεντρική κυβέρνηση, η οποία όμως ήταν λιγότερο ισχυρή από τις κυβερνήσεις των πολιτειών. Στον εμφύλιο πόλεμο του 1861-1865 οι νότιες πολιτείες, που επιδίωκαν την απόσχιση, ηττήθηκαν και το ομοσπονδιακό κράτος ενισχύθηκε. Με τη γενίκευση της ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής και της μισθωτής εργασίας, δηλαδή τους πυλώνες της οικονομικής ανάπτυξης του βορρά αντί της δουλοκτητικής-αγροτικής οικονομίας του νότου, οι διαφορές μεταξύ αυτών των περιοχών αμβλύθηκαν³⁰.

***

Η απουσία παραδοσιακής αριστοκρατίας και κυρίαρχης εκκλησίας, η πρόκληση αλλά και ο κίνδυνος που αντιπροσώπευε η μεθόριος με τα εδάφη των Ινδιάνων, η προτεραιότητα της πολιτοφυλακής και του ατομικού οπλισμού έναντι του επαγγελματικού στρατού, καθώς και το καθεστώς δουλείας των Αφρικανών στον Νότο, αποτέλεσαν το κοινωνικό υπόβαθρο των ιδεολογικών θεμελίων της αμερικανικής δημοκρατίας³¹. Σε αυτή μεταφέρθηκε η ρεπουμπλικανική εκδοχή της έννοιας του πολίτη. Η κατοχή ιδιοκτησίας αποτελούσε εχέγγυο της ικανότητας

---

³⁰ Boyer, P., Clark, C., Kett, J., Salisbury, N., Sitkoff, H., Woloch, N., *The Enduring Vision A History of the American People*, Vol. I Boston: Houghton Mifflin, 2009, σσ. 53-69, 175-185, 456-463, Ντε Τοκβιλ, Α., Λυκούδης, Μπ., (μτφρ.), *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, τ.1., Αθήνα: Στοχαστής, 2008, σσ. 53-134

³¹ Turner, B., "Outline of a Theory of Citizenship", *Sociology*, 24 (2), 1990, σσ. 189-227

διαχείρισης των πραγμάτων και της απαιτούμενης ανεξαρτησίας για την έκφραση της ελεύθερης βούλησης του ατόμου. Ο προσδιορισμός της ιδιότητας του πολίτη³² και οι τροποποιήσεις του αντανακλούν τις προσπάθειες και τους ανταγωνισμούς για τη διευθέτηση των σχέσεων, την ενσωμάτωση ή τον αποκλεισμό διάφορων κοινωνικών ομάδων μέσα από το πολιτικό σύστημα.

Τα ατομικά δικαιώματα, η ισότητα έναντι του νόμου, η ελευθερία σύναψης συμβολαίου, η προστασία του ατόμου και της ιδιοκτησίας, αν και κατοχυρώθηκαν με τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, εν μέρει εξαιρούσαν τους λευκούς χωρίς ιδιοκτησία, τους μαύρους, τους ινδιάνους και τις ανύπαντρες γυναίκες, σε ορισμένες πολιτείες. Τα ατομικά δικαιώματα αποτέλεσαν αντικείμενο αγώνων, με κατακτήσεις και υπαναχωρήσεις, καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Αυτό ισχύει περισσότερο για τα πολιτικά δικαιώματα και κυρίως το δικαίωμα ψήφου. Σταδιακά ο προσδιορισμός της ιδιότητας του πολίτη επεκτάθηκε στην εργατική τάξη, καθώς ο ρεπουμπλικανικός ορισμός της οικονομικής ανεξαρτησίας περιέλαβε την ικανότητα βιοπορισμού από ελεύθερη εργασία, σε αντιδιαστολή με τη δουλεία. Η εργασία αποτελούσε κοινωνική αξία σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι στην αριστοκρατική Ευρώπη. Η μισθωτή εργασία θεωρούνταν μεταβατικό στάδιο στην πορεία του ατόμου προς την απόκτηση της ιδιοκτησίας που θα του επέτρεπε να ζει ως ανεξάρτητος παραγωγός. Η κοινωνική κινητικότητα, η συσσώρευση κεφαλαίου και η ιδιοκτησία περιουσίας ήταν οι κεντρικοί άξονες γύρω από τους οποίους οργανώνονταν τα σχέδια ζωής. Στο πεδίο της πολιτικής και των ταξικών αγώνων, μερίδες της αστικής τάξης μαζί με τμήματα της εργατικής και μέρος των αγροτών δημιουργούσαν συμμαχίες έναντι άλλων παρόμοιων συσσωματώσεων. Η οργάνωση των συμφερόντων στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας έτεμνε κάθετα την ταξική δομή. Ως έναν βαθμό το πολιτικό σύστημα ενσωμάτωνε αιτήματα της εργατικής τάξης, αποτρέποντας τις βίαιες μορφές ταξικής σύγκρουσης³³.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα εντείνεται η εκβιομηχάνιση στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και η οικοδόμηση του φιλελεύθερου ρεπουμπλικανικού

---

³² βλ. Marshall, T., *Citizenship and Social Class and other essays*, Cambridge UP, 1950

³³ Nakano Glenn, E., *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labor*, Cambridge, Massachusetts: Harvard UP, 2002 σσ. 19-30, 55-60

κράτους. Στο διάστημα ανάμεσα στο 1890 και το 1916 (μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) οι ΗΠΑ αποτελούν πλέον μια ώριμη καπιταλιστική κοινωνία, η οποία προσέρχεται σε φάση αναδιοργάνωσης. Κεντρικός της άξονας ήταν η προσαρμογή στην κυριαρχία της μεγάλης εταιρικής επιχείρησης (corporation) και του γραφειοκρατικού σχεδιασμού στην αγορά, έναντι του ελεύθερου ανταγωνισμού και της ατομικής επιχειρηματικότητας. Όπως τονίζει ο Martin Sklar, η αναδιοργάνωση δεν ήταν απλώς μια αντίδραση στις τεχνολογικές εξελίξεις ή τις απαιτήσεις της αγοράς. Όπως και η εκβιομηχάνιση που είχε προηγηθεί, πραγματοποιήθηκε μέσα από ένα «κίνημα» ιδεών και πολιτικής δράσης, όχι μόνο καπιταλιστών αλλά και διανοούμενων, πολιτικών ηγετών και τοπικών παραγόντων, επαγγελματιών, νομικών, κτηματιών και εργατών. Φυσικά, η κίνηση προς αυτό το νέο μοντέλο ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ πολιτικής εξουσίας, ιδιοκτησίας και εργασίας συνάντησε αντιδράσεις από συσσωματώσεις συμφερόντων, που προσέβλεπαν σε μια αναδιοργάνωση με διατήρηση στοιχείων της προγενέστερης φάσης του καπιταλισμού ή σε μια εντελώς διαφορετική μορφή κοινωνικής οργάνωσης. Οι κοινωνικές σχέσεις, οι θεσμοί, οι μορφές σκέψης και οι πολιτικές που προσανατολιζόνταν προς αυτή την κατεύθυνση ονομάστηκαν «προοδευτικές» και συγκρούστηκαν ή συντέθηκαν με τις αντίθετες τάσεις, που εκφράζονταν από όσους έβλεπαν την κοινωνική τους θέση να κινδυνεύει.

Αντίστοιχα, στο πεδίο της κρατικής εξουσίας εμφανίζονται νέες οργανωτικές δομές και κυβερνητικές λειτουργίες για τη διαχείριση των οικονομικών και κοινωνικών ζητημάτων. Αντί για ένα μοντέλο δημόσιας διοίκησης που θα έτεινε προς τον «κρατισμό», δηλαδή στην πλήρη ανάληψη οικονομικών-επιχειρηματικών λειτουργιών και ευθύνης για κοινωνική προστασία από το κράτος, στις ΗΠΑ διαμορφώθηκε ένα μοντέλο ισχυρής, ρυθμιστικής, φιλελεύθερης διακυβέρνησης. Την αγορά διαχειρίζονταν κατά βάση οι εταιρίες και άλλες ιδιωτικές οργανώσεις, ενώ το κράτος αναλάμβανε τη ρύθμισή της, τη διανομή πόρων, χρηματοπιστωτικές και ορισμένες κοινωνικές υπηρεσίες. Αναλάμβανε επενδυτική δραστηριότητα μόνο σε στρατηγικούς τομείς. Χωρίς να εμποδίζει την πρωτοβουλία των κοινωνικών δυνάμεων, που ωθούσαν την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας και της κοινωνικής αναδιοργάνωσης, η κρατική εξουσία έπρεπε να αντιστέκεται σε κάθε μορφής εξουσία, ιδιωτών, εταιριών, οργανώσεων ή πολιτικών κομμάτων, να την

υποβάλλει στη νομική της δικαιοδοσία και επίβλεψη³⁴. Μέρος αυτής της διαδικασίας κοινωνικής αναδιοργάνωσης ήταν και η αναπροσαρμογή των εκπαιδευτικών θεσμών στις νέες συνθήκες.

2. Η διεύρυνση των εκπαιδευτικών θεσμών και η κοινωνική αναδιοργάνωση

Στην αποικιακή Αμερική η οικογένεια αποτελεί τη βασική παραγωγική μονάδα. Σε αυτήν ανήκουν τα εργαλεία και η γη, ενώ η παραγωγή, όπως και η κοινωνική αναπαραγωγή, δηλαδή η μετάδοση κοινωνικών σχέσεων και γνώσεων στις επόμενες γενεές, γίνεται μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας. Αργότερα, μετά τον πόλεμο της ανεξαρτησίας η ανάπτυξη του εμπορίου, η συσσώρευση κεφαλαίου και η ανάπτυξη της καπιταλιστικής βιομηχανικής παραγωγής δημιούργησαν νέα δεδομένα για τη σχέση της οικογένειας με τον καταμερισμό εργασίας. Ο ρόλος της οικογένειας ως θεσμού παραγωγής υποβαθμίζεται. Η μεταβίβαση τεχνικών ικανοτήτων στην οικογένεια γίνεται ανεπαρκής, η μαθητεία καθίσταται ασύμφορη οικονομικά. Γεννιέται η ανάγκη για ένα ευέλικτο σύστημα εκπαίδευσης, που θα εξασφαλίζει τη γρήγορη προσαρμογή της εργασίας στις ανάγκες του κεφαλαίου, την αφομοίωση, τον έλεγχο των μεταναστών και την εξισορρόπηση οικονομικών ανισοτήτων. Η καταδίκη της ανισότητας είχε τεθεί στο επίκεντρο του πολέμου της ανεξαρτησίας, όπου το έθνος μαχόταν κατά της βασιλείας και της αριστοκρατίας. Οι ξεσηκωμοί των εργατών και των αγροτών υποδεικνύουν την ανάγκη πολιτικής ενσωμάτωσής τους πέρα από την παροχή απλής εκλογικής συμμετοχής. Ωστόσο, η εκπαίδευση παρέμενε κυρίως ηθική σε περιεχόμενο και ελάχιστα διανοητική. Άλλωστε, από τη σκοπιά των περισσότερων μεταρρυθμιστών της εκπαίδευσης οι εργάτες δε χρειαζόνταν ιδιαίτερες γνώσεις, χρειαζόνταν απλώς να αποκτήσουν αυτοέλεγχο.

---

³⁴ Sklar, M., “Studying American political development in the Progressive Era, 1890S-1916” κεφ.2 στο, *The United States as a Developing Country Studies in U.S. History in the Progressive Era and the 1920s*, New York: Cambridge UP, 1992, σσ. 51-92

Η εκκλησία ήταν ο μόνος επίσημος θεσμός στον οποίο συμμετείχε κανείς εκτός σπιτιού. Άλλωστε, σκοπός της στοιχειώδους εκπαίδευσης τότε ήταν να επιτρέψει την ανάγνωση των Γραφών από τους πιστούς, ενώ η περισσότερο προχωρημένη είχε στόχο τη συμμετοχή σε επαγγέλματα της εκκλησίας και της γραφειοκρατίας. Η πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση περιοριζόταν αυστηρά στα μέλη των ανώτερων τάξεων. Το σχολείο είχε περιθωριακό ρόλο. Η δημόσια υποχρεωτική εκπαίδευση χρηματοδοτούμενη από τη φορολογία δεν ήταν αυτονόητη. Η παρακολούθηση των μαθημάτων ήταν σπάνια και το σχολικό έτος μικρό. Ενδεικτικά, το 1870 λιγότερα από τα μισά παιδιά στην ηλικία 5 έως 17 παρακολουθούσαν μαθήματα για λιγότερο από ένα τέταρτο του χρόνου. Τα πρώιμα δημοτικά σχολεία δεν ήταν παρά η προέκταση του σπιτιού, η κουζίνα κάποιας εγγράμματης γυναίκας («dame schools») ή τα «writing schools», σχολεία γραφής στην ύπαιθρο, συνοδευόμενα από στρατιωτικές ασκήσεις³⁵.

Ωστόσο, εκτός από την ενστάλαξη μιας συλλογικής ταυτότητας, η εγγραμματοσύνη ήταν απαραίτητη για την άσκηση των δικαιωμάτων που απέρρεαν από την ιδιότητα του Αμερικανού πολίτη, δηλαδή του συνεκτικού στοιχείου ανάμεσα στις ταξικές αντιθέσεις και τις πολιτισμικές διαιρέσεις της αμερικανικής κοινωνίας. Αυτή η αναγκαιότητα τοποθέτησε το εκπαιδευτικό σύστημα στο επίκεντρο της κρατικής μέριμνας. Αρχικά, ο έλεγχος της εκπαίδευσης από το επίσημο ομοσπονδιακό κράτος των Η.Π.Α. στις περισσότερες κοινότητες ήταν εξαιρετικά ασθενής. Η ίδρυση και η συντήρηση σχολείων επιβάρυναν οικονομικά τις οικογένειες των μαθητών, καθώς έπρεπε να συνεισφέρουν στη χρηματοδότησή τους από την κοινότητα και επιπλέον κόστιζαν σε χαμένες ώρες παιδικής εργασίας.³⁶ Όπως φαίνεται από τον μεγαλύτερο αριθμό εγγραφών στα «κοινά» σχολεία (common schools) στις αγροτικές σε σχέση με τις αστικές περιοχές, η επέκταση της εκπαίδευσης προηγήθηκε της εκβιομηχάνισης αλλά πραγματοποιήθηκε με διαφορετικό ρυθμό στις βόρειες, στις δυτικές και στις νότιες Πολιτείες.

Το αίτημα για επέκταση της εκπαίδευσης ήταν το αποτέλεσμα ενός εκπαιδευτικού κινήματος που συνδύαζε τα συμφέροντα των μικρών επιχειρηματιών

---

³⁵ Bowles, S., Gintis, H., *Schooling in capitalist America educational reform and the contradictions of economic life*, New York: Basic Books, 2011 (1976), σσ. 152-153

³⁶ Tyack, D., "The Spread of Public Schooling in Victorian America: In Search of a Reinterpretation", *Journal of the History of Education Society*, 7 (3), 2006, σσ. 173-182

με τις ιδέες του προτεσταντισμού και την ατομικιστική αντίληψη της πολιτικής. Η συμβολή της εκπαίδευσης θεωρούνταν κομβική στην πολιτική οικονομία και την ηθική των ελεύθερων ατόμων, ελεύθερων από την άγνοια, την αμαρτία, την αριστοκρατία και τα έθιμα του παλιού κόσμου. Οι εκπαιδευτικοί παράγοντες αυτής της ατομικιστικής πολιτικής κουλτούρας του καπιταλισμού είχαν περισσότερο ηθική επιρροή παρά επίσημη εξουσία. Οι θρησκευτικοί ηγέτες, οι ιεραπόστολοι, οι πολιτικοί και οι τοπικοί παράγοντες αποτέλεσαν το κίνημα των «common schools»³⁷. Το 1842 ο H. Mann (1796-1859), γραμματέας του πολιτειακού συμβουλίου εκπαίδευσης της Μασσαχουσέτης και από τους πιο επιφανείς υποστηρικτές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 19^{ου} αιώνα, ενστερνιζόταν την άποψη πως στην εποχή της βιομηχανίας επιτρέπεται σε κάθε άτομο να βρει τη θέση του ανάλογα με τις ικανότητές του και τη θέλησή του για δουλειά, σε αντίθεση με προηγούμενα οικονομικά συστήματα, όπου το εισόδημα και το στάτους βασιζόνταν στην έγγεια ιδιοκτησία³⁸.

Ο ρυθμός και ο τρόπος ανάπτυξης της εκπαίδευσης στις ΗΠΑ παρουσιάζει γεωγραφικές διαφοροποιήσεις. Το αστικό-γραφειοκρατικό μοντέλο εκπαίδευσης ξεκίνησε στις βιομηχανικές πόλεις της Μασσαχουσέτης και γενικότερα των βορειοανατολικών περιοχών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και χαρακτηριζόταν από υψηλά ποσοστά παρακολούθησης των μαθημάτων στην παιδική ηλικία μέχρι την εφηβική, οπότε τα παιδιά εγκατέλειπαν το σχολείο, για να εργαστούν. Στις νότιες πολιτείες τα κίνητρα για την παρακολούθηση των μαθημάτων ήταν λιγότερα, όπως μικρότερος ήταν και ο αριθμός των μαθητών στα σχολεία αλλά και ο βαθμός του ηλικιακού διαχωρισμού. Στις δυτικές πολιτείες παρουσιαζόταν υψηλή συμμετοχή στην εκπαίδευση κατά την παιδική ηλικία, καθώς επίσης και μια μεγαλύτερη τάση για συνέχιση των σπουδών στην εφηβική ηλικία, σε σχέση με τον βορρά. Στη Δύση η οικονομική δραστηριότητα ήταν περισσότερο ισορροπημένη ανάμεσα στη βιομηχανία και στην εμπορική γεωργία, η ζήτηση στον τομέα των υπηρεσιών (υπάλληλοι, πωλητές, οδηγοί οχημάτων, οικιακοί βοηθοί) ήταν μεγαλύτερη, οπότε

---

³⁷ Meyer, J., Tyack, D., Nagel, J., Gordon, A., “Public Education as Nation-Building in America: Enrollments and Bureaucratization in the American States 1870-1930”, *American Journal of Sociology*, 85 (3), 1979, σσ. 591-613

³⁸ Bowles, S., Gintis, H., *Schooling in capitalist America*, σπ.π. σ. 23

υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη για εγγράμματο εξειδικευμένο εργατικό προσωπικό. Επίσης, τα εισοδήματα ήταν σε γενικές γραμμές υψηλότερα.³⁹

***

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα οι περισσότερο ελκυστικές νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνταν στον τομέα των υπηρεσιών και οι λιγότερο ελκυστικές στις βιομηχανίες. Προϋπόθεση για τις θέσεις υψηλού κύρους ήταν η κατοχή πιστοποιητικών για σπουδές τουλάχιστον μέχρι την ηλικία των 14 ετών ή κατά προτίμηση μέχρι τα 16 ή 18. Οι γονείς της μεσαίας τάξης είχαν τη δυνατότητα να παρατείνουν τις σπουδές των παιδιών τους, πολλαπλασιάζοντας το σχολικό τους κεφάλαιο, ενώ οι οικογένειες της εργατικής τάξης στηρίζονταν στην εργασία των παιδιών. Επίσης, στον τομέα των υπηρεσιών διευρύνονται οι δυνατότητες επαγγελματικής σταδιοδρομίας, δηλαδή επίτευξης υψηλότερου επιπέδου κοινωνικού στάτους και υψηλότερων χρηματικών απολαβών, πράγμα το οποίο συναρτάται με την ηλικία. Όλο και περισσότερο η είσοδος στα επαγγέλματα προϋποθέτει επίσημη εκπαίδευση. Ο αριθμός των επαγγελματικών σχολών που ιδρύονται μεταξύ 1876 και 1890 (νομική, ιατρική, φαρμακευτική, οδοντιατρική, κτηνιατρική) ήταν πάνω από το διπλάσιο από ό,τι στην προηγούμενη εικοσιπενταετία. Παρόμοια αύξηση παρατηρείται στις σχολές τεχνικών και μηχανικών. Γύρω στο 1900 οι λεγόμενες «εμπορικές» σχολές άρχισαν να επεκτείνουν το πρόγραμμά τους, από τις απλές δεξιότητες (λογιστική, στενογραφία) σε αυτό που θα λέγαμε σήμερα «διοίκηση επιχειρήσεων»⁴⁰.

Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί επεκτείνονται και αναδιοργανώνονται. Διαμορφώνονται ειδικά προγράμματα ανάλογα με τον καταμερισμό εργασίας, το φύλο, τη φυλή και την εθνική καταγωγή. Το κίνημα για την επαγγελματική εκπαίδευση αντανακλά αυτήν την εκπαιδευτική διαστρωμάτωση. Το εκπαιδευτικό σύστημα κατευθύνει σε διαφορετικά μονοπάτια προγράμματος τους μαθητές ανάλογα

---

³⁹ Rury, J., “American school enrolment in the Progressive era: An interpretive inquiry”, *Journal of the History of Education Society*, 14 (1), 1985, σ. 49-67

⁴⁰ Kett, J., *Rites of Passage: Adolescence in America, 1790 to the Present*. New York: Basic Books, 1977, σ. 154

με το εθνικό, φυλετικό ή ταξικό υπόβαθρο, πράγμα που κρύβεται πίσω από τη ρητορική της μεταρρύθμισης για την αντικειμενική αξιολόγηση των μαθητών. Η τυποποίηση των σχολείων δεν έγινε με άμεσο έλεγχο από το ομοσπονδιακό κράτος. Επιτεύχθηκε μέσω της υιοθέτησης ενιαίων εγχειριδίων και πρακτικών ελέγχου και διαχείρισης με κριτήριο την «αποτελεσματικότητα»⁴¹. Ήταν αποτέλεσμα της προσαρμογής των φορέων της εκπαίδευσης στις απαιτήσεις του οικονομικού συστήματος, καθοδηγούμενης από τις ιδέες και τις μεθόδους των διαμορφωτών της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο αυξήθηκε η ηλικιακή συνειδητότητα, η αντίληψη δηλαδή ότι οι προσδοκίες από τα παιδιά θα πρέπει να ταιριάζουν στην ηλικία και εφαρμόστηκε ευρέως η ηλικιακή διαβάθμιση στην εκπαίδευση, σταδιακά από την πρωτοβάθμια προς την τριτοβάθμια. Αυξήθηκε γενικότερα η προσοχή στη χρονολογική ηλικία ως βάση ταξινόμησης των ανθρώπων, όπως και η χρονοσυνειδησία γενικότερα. Η παραγωγή οικιακών ρολογιών άρχισε το 1830, ενώ τα ρολόγια τσέπης παράγονται μαζικά από το 1860. Το 1895 ο Frederick Taylor (1856-1915) δημοσιεύει την πραγματεία του για το επιστημονικό μανάτζμεντ στη βιομηχανία εισάγοντας το χρονόμετρο στην παραγωγή. Μέχρι το 1850 η ετερογένεια ήταν χαρακτηριστικό τόσο των οικογενειών όσο και των χώρων εργασίας και των σχολείων. Η πρώτη απογραφή στις ΗΠΑ το 1790 περιλάμβανε μόνο δύο ηλικιακές κατηγορίες, την άνω των 16 και την κάτω των 16 ετών και μάλιστα μόνο των λευκών αρρένων. Το κοινωνικό στάτους και το φύλο ήταν πιο σημαντικοί παράγοντες για τον συγχρονισμό των κοινωνικών εμπειριών. Για παράδειγμα, στα μέσα του 18ου αιώνα στα κολέγια φοιτούσαν μαθητές ηλικίας από 5-6 ετών μέχρι 20, ενώ στα πανεπιστήμια υπήρχαν τέσσερις τάξεις ηλικιακά διαχωρισμένες αλλά με μεγάλη ανομοιογένεια στο εσωτερικό τους. Μάλιστα στο Harvard και το Yale οι φοιτητές σε κάθε τάξη κατατάσσονταν ιεραρχικά και απολάμβαναν προνομιακές θέσεις στους κοιτώνες, στα εστιατόρια και τις τελετές, ανάλογα με την κοινωνική θέση του πατέρα τους.

Ο ηλικιακός διαχωρισμός στο σχολείο αντανάκλα την επικράτηση προτύπων ατομικής προόδου και παραγωγικότητας. Παρείχε μεγαλύτερες δυνατότητες ελέγχου της συμπεριφοράς και επέτρεπε την εφαρμογή νέων τεχνικών διαχείρισης της τάξης

---

⁴¹ Popkewitz, T., *A Political Sociology of Educational Reform: Power/Knowledge in Teaching, Teacher Education and Research*, New York: Teachers College, New York, 1991, σσ. 106, 195

στρατιωτικού τύπου. Ενώ στις αρχές του αιώνα η εργασία με την υπακοή και τη μαθητεία ήταν αλληλένδετες έννοιες και ο κοινωνικός έλεγχος βασιζόταν στην υποταγή στην εξουσία, οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις συνδέουν την εργασία με τον αυτοέλεγχο και τη συστηματική καλλιέργεια της συνήθειας και λιγότερο με τον φόβο.⁴² Ο διαχωρισμός, η προστασία, η ψυχολογική και η οικονομική εξάρτηση που χαρακτηρίζουν το παιδί και τον έφηβο συνηγορούν υπέρ μιας εκτεταμένης περιόδου κατάρτισης και εκπαίδευσης, η οποία θα μπορούσε να προσφέρει επιπλέον ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα. Έτσι, το «δικαίωμα» όλων στην παιδική και αργότερα στην εφηβική ηλικία εμφανίζεται στις αντιλήψεις των μεσαίων τάξεων⁴³.

3. Ο έλεγχος της παραβατικότητας των ανηλίκων

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} ο πληθυσμός των αμερικανικών πόλεων σχεδόν τετραπλασιάστηκε, ως αποτέλεσμα της εσωτερικής μετανάστευσης αλλά και των μετακινήσεων από τις ευρωπαϊκές χώρες (από τα 14 έφτασε στα 42 εκατομμύρια). Παιδιά και έφηβοι στις πόλεις ζούσαν στους δρόμους χωρίς υλική υποστήριξη και έλεγχο από την οικογένεια ή το κράτος και σχημάτιζαν συμμορίες που ανέπτυσαν διάφορων ειδών παραβατικές συμπεριφορές. Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί, παρά τη διεύρυνση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και την ανάδειξη των “highschools” ως νέου θεσμού στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας, απείχαν αρκετά από την καθολική κάλυψη του πληθυσμού αυτών των ηλικιών⁴⁴.

Εκτός από τους εκπαιδευτικούς θεσμούς, με τον κοινωνικό έλεγχο των παιδιών και των εφήβων είχε καταπιαστεί το δικαστικό και σωφρονιστικό σύστημα. Ο πρώτος θεσμός που αφορούσε την παραβατικότητα ανηλίκων στις Η.Π.Α. ήταν το ίδρυμα “House of Refuge” στη Νέα Υόρκη το 1825, όπου κρατούνταν όχι μόνο τα παιδιά που διέπρατταν εγκλήματα αλλά και όσοι ζούσαν σε συνθήκες ακραίας

---

⁴² Rodgers, D., “Socializing Middle Class Children: Institutions, fables and work values in nineteenth-century America”, *Journal of Social History*, 13 (3), 1980, σσ. 354-367

⁴³ Schnell, R., “Childhood as Ideology: A Reinterpretation of the Common School”, *British Journal of Educational Studies*, 27 (1), 1979, σσ. 7-28

⁴⁴ Βλ. παρακάτω σ. 64

φτώχειας. Αντίστοιχα ιδρύματα λειτούργησαν αργότερα στη Βοστώνη και τη Φιλαδέλφεια, όπου οι εύποροι φιλάνθρωποι της εποχής πίστευαν ότι οι χριστιανικές αξίες, η εργασιακή ηθική και ο σεβασμός στην εξουσία μπορούσαν να διορθώσουν τις παραβατικές συμπεριφορές, επομένως ο εγκλεισμός σε αυτά συμπεριλάμβανε προσευχή, σωματικές τιμωρίες και ένα αυστηρό ωρολόγιο πρόγραμμα καθημερινών δραστηριοτήτων. Άλλες φιλανθρωπικές οργανώσεις, όπως η “Child Savers” («Σωτήρες Παιδιών») στη δεκαετία του 1850, ήταν αντίθετες με τις πρακτικές εγκλεισμού και οργάνωναν προγράμματα επανατοποθέτησης των ανήλικων παραβατών σε οικογένειες που κρίνονταν σωστές χριστιανικές, οι οποίες, ωστόσο, συχνά τα εκμεταλλεύονταν οικονομικά. Παρά τις αντιδράσεις, τα αναμορφωτήρια τύπου “House of Refuge” («οίκος καταφυγής») συνέχισαν να ιδρύονται, ιδίως στις βορειοανατολικές περιοχές, με το κράτος να συμμετέχει ολοένα και περισσότερο στην κατασκευή και στην οργάνωσή τους⁴⁵.

Το 1899 η πολιτεία του Ιλινόις με τη νομοθέτηση της “Juvenile Court Act” (Νόμος για το Δικαστήριο Ανηλίκων) προσδιόρισε ως ανήλικους παραβάτες τα άτομα κάτω των 16 ετών που παραβιάζουν τη νομοθεσία και προέβλεψε την ίδρυση ξεχωριστού δικαστηρίου ανηλίκων. Μέχρι τότε οι νέοι θεωρούνταν παιδιά έως την ηλικία των 21 ετών αλλά οι οργανώσεις που διαχειρίζονταν τους ανήλικους παραβάτες δεν μπορούσαν να ελέγξουν άτομα ηλικίας 19 και 20 ετών και επικεντρώνονταν στις νεότερες ηλικίες. Καθώς η νεανική παραβατικότητα αναγνωριζόταν πλέον ως σημαντικό πρόβλημα, οι μέχρι τότε νομικοί ορισμοί της ενηλικίωσης δεν ήταν λειτουργικοί. Προκειμένου να προφυλαχτούν οι ανήλικοι παραβάτες από τους μεγαλύτερους σε ηλικία εγκληματίες καριέρας, αυτή η νομοθετική πράξη καθιέρωσε έναν σαφή διαχωρισμό ανάμεσα στην παιδική ηλικία και την ενηλικίωση. Έγινε αποδεκτό ότι τα παιδιά διέφεραν σε σχέση με τους ενήλικες και ότι το κράτος θα πρέπει να λαμβάνει ιδιαίτερη μέριμνα για την ευημερία τους. Έπειτα ακολούθησαν και άλλες πολιτείες στην ίδρυση δικαστηρίων ανηλίκων, τα οποία είχαν την εξουσιοδότηση να απομακρύνουν το παιδί από τους γονείς και να το τοποθετήσουν σε αναμορφωτήρια, όπου, παρά το ότι ο σωφρονισμός αποτελούσε τον διακηρυγμένο σκοπό, στην πράξη βίωνταν από τους ανήλικους ως τόπος τιμωρίας.

---

⁴⁵ Zimring, F., *American Youth Violence*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1998

Οι υποθέσεις που εκδίκασε το Δικαστήριο Ανηλίκων περιλάμβαναν κυρίως κλοπές αλλά και μια σειρά από συμπεριφορές που αποδίδονταν με τον όρο «incurrigibility» (αδυναμία διόρθωσης) και αφορούσαν ληλασίες, χρήση ακατάλληλης γλώσσας, άρνηση σχολείου ή εργασίας, περιφορά στους δρόμους μέχρι αργά τη νύχτα, «κακές παρέες» κλπ., δηλαδή ό,τι ακριβώς χαρακτήριζε την καθημερινή ζωή ενός μεγάλου αριθμού παιδιών και εφήβων στους δρόμους των πόλεων. Τα κορίτσια, που αποτελούσαν ένα μικρό ποσοστό, επιπροσθέτως κατηγορούνταν για «ανηθικότητα», καθώς πολλά από αυτά βρίσκονταν στα πρόθυρα ή είχαν ήδη αναπτύξει σεξουαλικές σχέσεις. Τέλος, το μεγαλύτερο ποσοστό των υποθέσεων αφορούσε παιδιά μεταναστών⁴⁶.

Με τους δομικούς μετασχηματισμούς του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, τις αλλαγές των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και μεταξύ των γενεών, τίθεται το πρόβλημα του μετασχηματισμού των θεσμών εκπαίδευσης και κοινωνικού ελέγχου της νέας γενιάς. Αποτυπώθηκε στο θεσμικό επίπεδο η έγνοια για την κοινωνική διευθέτηση της συμπεριφοράς των εφήβων. Σε αυτή τη διαδικασία διατύπωσης του προβλήματος και θεσμικής του διευθέτησης συμμετείχαν και οι κοινωνικές επιστήμες. Αποτέλεσαν μέρος ενός μηχανισμού κοινωνικής πολιτικής μέσα από τον οποίο προωθούνταν αιτήματα για θεσμοθέτηση του συμβολικού ελέγχου, του ελέγχου της παραβατικότητας και της νομικής προστασίας των νεότερων γενεών.

---

⁴⁶ Savage, J., *The Creation of Youth 1875-1945*, London: Chatto & Windus, 2007, σσ. 64-66

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

1. Ο «Προοδευτισμός» και η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα όσοι διατύπωναν δημόσιο λόγο για την ανθρώπινη συμπεριφορά ήταν κυρίως καθηγητές-κληρικοί στα κολέγια, υπό το πρίσμα της ηθικής και πνευματικής φιλοσοφίας. Συχνά τοποθετούνταν σε θέματα της πολιτικής οικονομίας και της φιλοσοφικής ψυχολογίας, δηλαδή σε τομείς γνώσεων που είχαν ήδη αναπτυχθεί στη Βρετανία. Από τα μέσα του αιώνα, λόγιοι ή αυτοδίδακτοι στοχαστές, υποστηρικτές μεταρρυθμιστικών πολιτικών, που δραστηριοποιούνταν στα παλαιότερα επαγγέλματα (εκπαιδευτικοί, ιατροί, νομικοί) και σε κρατικές υπηρεσίες, εκδήλωναν δημόσια το ενδιαφέρον τους για μεταρρυθμίσεις βασισμένες σε επιστημονικές γνώσεις. Πολλοί από τους παραπάνω, μαζί με άλλα μέλη της μορφωμένης ανώτερης τάξης της Νέας Αγγλίας, φυσικούς επιστήμονες και ηγετικά στελέχη των πανεπιστημίων, ίδρυσαν, το 1865, την “American Social Science Association” (Αμερικανικός Σύνδεσμος Κοινωνικής Επιστήμης) με στόχο την προώθηση της επιστημονικής γνώσης των κοινωνικών προβλημάτων. Ενδιαφέρονταν για θέματα όπως η δημόσια υγιεινή, η απασχόληση και η εκπαίδευση των φτωχών, η πρόληψη του εγκλήματος, η βελτίωση του ποινικού κώδικα, η πειθαρχία στις φυλακές, η θεραπευτική αντιμετώπιση των ψυχικά ασθενών. Όλα όσα απασχολούσαν τη φιλανθρωπία και τις στατιστικές μελέτες ταξινομούσαν στον γενικό τίτλο «κοινωνικές επιστήμες». Πολλά από τα μέλη του ασχολήθηκαν με προσπάθειες τεκμηρίωσης αυτών των προβλημάτων, τις λεγόμενες «surveys», κατά τα πρότυπα των αντίστοιχων βρετανικών, οι οποίες είχαν σκοπό τόσο την επιστημονική κατανόηση όσο και την άσκηση πολιτικής πίεσης.

Παράλληλα, από το 1870 ορισμένοι καθηγητές στα κολέγια άρχισαν να αφοσιώνονται στη διδασκαλία θεμάτων που αφορούσαν τις μετέπειτα κοινωνικές επιστήμες απελευθερωμένοι από θρησκευτικούς περιορισμούς. Από το 1880 και έπειτα αναδείχθηκε μια καινούργια γενιά επιστημόνων, που προερχόταν όχι από τα

παραδοσιακά κολέγια αλλά από τα πανεπιστήμια της Γερμανίας⁴⁷. Η καινούργια γενιά επιστημόνων πρωταγωνίστησε στην ίδρυση τμημάτων, περιοδικών και επαγγελματικών οργανώσεων που σχετίζονταν με τις κοινωνικές επιστήμες.

Οι κοινωνικοί επιστήμονες προέρχονταν κυρίως από τους ντόπιους εύπορους προτεστάντες, ενώ το ακαδημαϊκό κατεστημένο ήταν ακόμα κλειστό σε Καθολικούς, Εβραίους και Αφροαμερικάνους. Ο Αμερικανικός Σύνδεσμος Κοινωνικών επιστημών αρχικά περιλάμβανε μόνο την ανώτερη τάξη της Βοστώνης. Οι επόμενες γενεές κοινωνικών επιστημόνων και εκπαιδευτικών μεταρρυθμιστών ήταν εκείνες που καταρτίστηκαν μέσα στο πανεπιστήμιο και προσέβλεπαν σε ανοδική κοινωνική κινητικότητα μέσω μιας καριέρας στην εκπαίδευση ή τη γραφειοκρατία. Η ανάπτυξη του νέου πανεπιστημίου συνδεόταν με τη δύναμη μιας εγγράμματης, αξιοσεβάσστης μεσαίας τάξης και η θέση αυτών των επιστημόνων εξαρτιόταν από την προθυμία της μεσαίας τάξης να υιοθετήσει τα αιτήματά τους.

Οι νεότεροι κοινωνικοί επιστήμονες αναζήτησαν περισσότερες ευκαιρίες στο ακαδημαϊκό επάγγελμα και στο κύρος του καθηγητή κολεγίου από ό,τι στα πρακτικά επαγγέλματα της δημόσιας διοίκησης, ενώ οι προηγούμενοι, οι πρωτοπόροι του 1870, ήταν ήδη καθηγητές σε κολέγιο, δραστηριότητα που θεωρούνταν ακόμη πάρεργο του κληρικού επαγγέλματος. Αυτοί οι δάσκαλοι-λόγιοι πίστευαν ότι η συστηματική τους γνώση μπορούσε να μεταδοθεί σε ένα φωτισμένο κοινό, καθώς διατηρούσαν ταξικούς και οικογενειακούς δεσμούς και συμμαχίες με στελέχη του κρατικού μηχανισμού, δημοσιογράφους, επιχειρηματίες, πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από τους αποφοίτους των κολεγίων. Εισηγάγαν από τη Γερμανία το επαγγελματικό ιδεώδες του επιστήμονα που είναι προσανατολισμένος στην έρευνα και συμμετέχει στην πρόοδο της γνώσης σε έναν συγκεκριμένο τομέα.

---

⁴⁷ Για παράδειγμα, με την εισαγωγή της ευρωπαϊκής πειραματικής ψυχολογίας, κυρίως του Wilhelm Wundt (1832-1920), δημιουργήθηκε μια νέα ψυχολογία ως συνέχεια της φυσιολογίας, η οποία εστίαζε κυρίως στις αισθήσεις, στην αντίληψη και τις διάφορες νοητικές διεργασίες, χρησιμοποιώντας πειραματικές μεθόδους, σε αντίθεση με την προϋπάρχουσα φιλοσοφική ψυχολογία. Από τους 130 διδάκτορες που εκπαίδευσε ο Wundt στο εργαστήριο του στη Λειψία, οι 30 ήταν από τις Η.Π.Α. Αρκετοί από αυτούς επέστρεψαν και ίδρυσαν τα δικά τους εργαστήρια. Ένας από τους πρώτους που επισκέφτηκαν το εργαστήριο του Wundt ήταν ο Hall, ο οποίος πήρε το διδακτορικό του από τον William James και ίδρυσε το πρώτο εργαστήριο πειραματικής ψυχολογίας στις Η.Π.Α. στο Πανεπιστήμιο Johns Hopkins το 1883. Μέσα στα επόμενα 20 χρόνια ιδρύθηκαν 40 περίπου εργαστήρια σε άλλα πανεπιστήμια, σε τμήματα φιλοσοφίας, τα οποία παρείχαν διδάκτορες σε αυτή τη νέα, πειραματική ψυχολογία. Baker, D., Benjamin, L., *From Séance to Science: A History of the Profession of Psychology in America*, Akron: University of Akron Press, 2014(2004), σσ. 25-29

Οι κοινωνικές επιστήμες στην προσπάθειά τους να καθιερωθούν στον ακαδημαϊκό και επαγγελματικό ανταγωνισμό έπρεπε να διακριθούν κυρίως προσπαθώντας να αναπτύξουν και να ενισχύσουν τη μεθοδολογία τους. Ωστόσο οι αντιλήψεις ως προς το τι αποτελούσε εμπειρικά τεκμηριωμένη γνώση και τι όχι ποίκιλλαν. Για παράδειγμα, ο γερμανικός ιστορισμός θεωρούσε επιστημονική την ιστορική μέθοδο αλλά πολλοί ιστορικοί συμπεριλάμβαναν στη ρητορική τους τις περισσότερο αναγνωρισμένες φυσικές επιστήμες. Στην ψυχολογία εμπειρική μέθοδος σήμαινε πείραμα και παρατήρηση αλλά δεν υπήρχε σαφής απάντηση για το πώς αυτές οι μέθοδοι εφαρμόζονταν πρακτικά στο συγκεκριμένο αντικείμενο. Σε άλλες επιστήμες σχεδόν δεν υπήρχε διάκριση ανάμεσα στη συλλογή ιστορικών στοιχείων από βιβλία και έγγραφα και την άμεση, συστηματική παρατήρηση.

Η εμπειρική, επιστημονική στάση και το λεξιλόγιο που χρησιμοποίησαν οι νέοι επιστήμονες για τα προβλήματα της βιομηχανικής κοινωνίας κέρδισαν μεγαλύτερη αξιοπιστία. Οι επαγγελματίες ακαδημαϊκοί έπρεπε πρώτα να εκτοπίσουν τους ερασιτέχνες αντιπάλους τους και ο ρόλος τους έγινε πολύ γρήγορα αποδεκτός. Το κοινό της μεσαίας τάξης στράφηκε πολύ γρήγορα από την ηθική καθοδήγηση των κληρικών στις εξειδικευμένες συμβουλές των κοινωνικών επιστημόνων. Αφησε πίσω την αντίληψη της παλιάς ελίτ για την κοινωνία ως ιεραρχίας δομημένης με βάση την αρετή, αποδεχόμενο την αντίληψη της νέας ελίτ ως αξιοκρατικά δομημένης με βάση την ατομική ικανότητα.

Στην επαγγελματοποίηση των κοινωνικών επιστημών συνέβαλε η επέκταση και η αποκέντρωση των Πανεπιστημίων και η στήριξή τους από τους επιχειρηματίες και τη μεσαία τάξη. Οι κοινωνικές επιστήμες απέκτησαν διακριτούς ακαδημαϊκούς θεσμούς και επαγγελματικές οργανώσεις. Τα πρώτα πανεπιστημιακά τμήματα και επιστημονικά περιοδικά των κοινωνικών επιστημών ιδρύθηκαν το 1880. Η πρώτη επαγγελματική οργάνωση σχηματίστηκε στα Οικονομικά το 1885, έπειτα στην Ψυχολογία το 1892, στην Ανθρωπολογία το 1902, στην Πολιτική Επιστήμη το 1903 και στην Κοινωνιολογία το 1905⁴⁸.

---

⁴⁸ Ross, D., "The Development of Social Sciences", στο Farr, J., Seidelman, R., (eds), *Discipline and History: Political Science in the United States*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1993, σσ. 83-97, Ross, D., *The Origins of American Social Science*, New York: Cambridge UP, 1991, σσ. 22-54

Τόσο τα πανεπιστήμια όσο και οι κοινωνικές επιστήμες στις Η.Π.Α. αναπτύχθηκαν την εποχή που καταβαλλόταν προσπάθεια οικοδόμησης ενός κεντρικού κράτους. Στο πλαίσιο της αστικοποίησης και της εκβιομηχάνισης το άτομο αποκτούσε πλέον μεγαλύτερη σφαίρα ελεύθερης δράσης, ενώ ταυτόχρονα αυξανόταν ο ανταγωνισμός, πράγμα που καθιστούσε επιτακτικότερη την ανάγκη ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων μέσω του κράτους. Οι εφημέριοι του κινήματος του «Κοινωνικού Ευαγγελίου» (Social Gospel) της εποχής εκείνης κήρυτταν υπέρ της κοινωνικής αλλαγής και όχι μόνο για τη σωτηρία του ατόμου. Η νοηματοδότηση του όρου «Μεταρρύθμιση» αλλάζει. Δεν αφορά πλέον στο δίπολο αμαρτία/σωτηρία αλλά στον θεσμικό μετασχηματισμό, την προώθηση της αντιπροσώπευσης των ιδεών διάφορων κοινωνικών ομάδων, επαγγελματικών και θρησκευτικών⁴⁹.

Οι κοινωνικές επιστήμες κατάφεραν να διατυπώσουν έναν καθολικό-ενοποιητικό ορθολογικό λόγο για ζητήματα κοινωνικής πολιτικής και να κατοχυρώσουν ειδική αυθεντία. Υποδείκνυαν τη δυνατότητα της κρατικής εξουσίας να παρεμβαίνει στα «κοινωνικά προβλήματα», δηλαδή σε ζητήματα διαχείρισης πληθυσμών, όπως παρενέβαινε στα ζητήματα της οικονομίας: Αντί να παραμένει απλώς ουδέτερη μεταξύ μερικών συμφερόντων, παρενέβαινε με στόχο το γενικό συμφέρον, όπως αυτό προσδιοριζόταν από την ηθική. Μέσω των κοινωνικών επιστημών, η ηθική θεμελιώνεται πλέον σε συγκεκριμένες αρχές κοινωνικής υπευθυνότητας, στη γλώσσα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και όχι αόριστα στην ανθρώπινη φύση.

Με την έλευση του «Προοδευτισμού» νομιμοποιείται το παρεμβατικό κράτος και καθίσταται έτσι εφικτός ο συμβολικός έλεγχος από τη μεριά των κοινωνικών επιστημών. Την εποχή εκείνη η παρέμβαση του κράτους εκτός του πεδίου της παραγωγής επικεντρωνόταν κυρίως στους εκπαιδευτικούς θεσμούς. Για τους λόγους που αναπτύξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εκπαίδευση αποτελούσε το μόνο δημόσιο αγαθό ή –στη γλώσσα των δικαιωμάτων– το μόνο κοινωνικό δικαίωμα. Οπότε, καθώς οι θεωρίες και οι πρακτικές εφαρμογές για την επίλυση προβλημάτων σχετικών με την εκπαίδευση προσέλκυαν πόρους, πολιτικό ενδιαφέρον και δημόσια αναγνώριση, ο συμβολικός έλεγχος των κοινωνικών επιστημών βρήκε πρόσφορο

---

⁴⁹ Popkewitz, T., *A Political Sociology of Educational Reform: Power/Knowledge in Teaching, Teacher Education and Research*, σσ. 78-92

έδαφος στα Πανεπιστήμια, δηλαδή, στους θεσμούς που αναλαμβάνουν την παραγωγή των γνώσεων προς μετάδοση από τους υπόλοιπους εκπαιδευτικούς θεσμούς. Στον ακαδημαϊκό χώρο κατέκτησαν μια θέση ανάμεσα στις επιστήμες της φύσης και σε αυτές του πολιτισμού επιφορτιζόμενες την αρμοδιότητα της νοηματοδότησης των διάφορων πτυχών της διαδικασίας που αφορά στη διαγενεακή μεταβίβαση της πολιτισμικής συσσώρευσης. Παρακάτω θα δούμε τις βασικές μεταβλητές της θεωρητικής θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών, πιο συγκεκριμένα της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας.

2. Ο Πραγματισμός

Η ψυχολογία και η κοινωνιολογία συγκρότησαν τον λόγο τους στο εννοιολογικό περίγραμμα των νατουραλιστικών θεωριών εξέλιξης της εποχής τους⁵⁰. Πρόκειται για θεωρίες με τις οποίες η ανθρώπινη συμπεριφορά εξηγούνταν με βάση νόμους, που υποτίθεται ότι διέπουν την εξέλιξη των φυσικών ειδών, δηλαδή τις διαδικασίες προσαρμογής του ανθρώπινου οργανισμού και του είδους στις εξωτερικές συνθήκες. Σε αυτές, οι έμφυτες δυνάμεις του ατόμου ή αντίστοιχα των αθροισμάτων

---

⁵⁰ Δεσπόζουσα θέση ανάμεσα στις διάφορες θεωρίες της εξέλιξης στις φυσικές επιστήμες κατέχει εκείνη του «Δαρβίνου». Ο Charles Darwin (1809-1882) στο έργο του «*Η καταγωγή των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής ή η διατήρηση των ευνοούμενων φυλών στην πάλη για τη ζωή*» (*The Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*) παρείχε την εμπειρική θεμελίωση ενός μηχανισμού που εξηγούσε την προσαρμογή των ειδών στο φυσικό περιβάλλον μέσω της διαγενεακής μεταβίβασης των κληρονομημένων χαρακτηριστικών του κάθε όντος, που του έδιναν πλεονέκτημα ως προς την επιβίωση του σε σχέση με τα άλλα όντα του είδους, χωρίς, ωστόσο, να αναφέρεται στα επίκτητα χαρακτηριστικά, χωρίς να αποδίδει κάποιον απώτερο σκοπό σε αυτή τη διαδικασία εκτός από την ίδια την ατομική επιβίωση. Αντίθετα, ο Herbert Spencer (1820-1903) στο «*Αρχές Βιολογίας*» (*Principles of Biology*), που δημοσιεύθηκε σχεδόν ταυτόχρονα με το έργο του Δαρβίνου, εφάρμοξε την αρχή της διαφοροποίησης των λειτουργιών ομοιόμορφα σε όλες τις μορφές ύλης, από το ηλιακό σύστημα, τις ανθρώπινες κοινωνίες, μέχρι τους μονοκύτταρους οργανισμούς, η οποία οδηγούσε, σύμφωνα με τη θεωρία του, όλα τα συστήματα στην εξειδίκευση και στην οργάνωσή τους σε ανώτερο επίπεδο σύνθεσης και το σύνολό τους σε μια ιεραρχική κοσμική τάξη. Εξηγούσε την εξέλιξη του ανθρώπου μέσω της κληρονομικότητας των επίκτητων χαρακτηριστικών ως μια διαδικασία βελτίωσης του είδους μέσα από την «επιβίωση του ικανότερου» (survival of the fittest), κατά την οποία τα λιγότερο ικανά στην προσαρμογή όντα εξαφανίζονταν. Στην κοινωνιολογία του συμπέρανε ότι η επιβίωση των λιγότερο προσαρμοσμένων ή προσαρμοσμένων ατόμων είναι επιζήμια για τη διαφοροποίηση του είδους προς μια ανώτερης τάξης σύνθεση των κοινωνικών λειτουργιών. Greenwood, J., *A Conceptual History of Psychology*, New York: McGraw-Hill, 2009, σσ. 243-265, επίσης

ισοδύναμων ατόμων αποτελούν τη βάση της διαφοροποίησης και των ταξινομήσεων των ατόμων και του είδους, ενώ η θέση του κάθε ατόμου ή ομάδας στην ιεραρχία του κοινωνικού κόσμου νομιμοποιείται ως αποτέλεσμα φυσικής επιλογής⁵¹. Η θεωρία του Spencer, αποτελούσε για τους Αμερικανούς κοινωνικούς επιστήμονες την κύρια αναφορά για την εννοιολογική σύνδεση της ανθρώπινης βιολογίας με τον πολιτισμό⁵². Ωστόσο, η εμβέλειά της περιοριζόταν σε μια τελεολογική ιστορική-συγκριτική προοπτική μελέτης των διαφορετικών τρόπων προσαρμογής ατόμων και ομάδων στο περιβάλλον με βάση τα ένστικτα και τα συναισθήματα. Δεν παρείχε κριτήρια για την ορθότητα των παρατηρήσεων επί της συμπεριφοράς ως προς την αλληλεπίδραση της συμβολικής ικανότητας του ατόμου με το περιβάλλον. Η φιλοσοφία του Πραγματισμού ήταν εκείνη που επέτρεψε στις κοινωνικές επιστήμες να επικεντρωθούν στη σχέση της συμπεριφοράς με τη νόηση παρέχοντας μια θεωρία σύνδεσης της γνώσης με την ηθική. Θα τη συνοψίσουμε με βάση τις παραδόσεις του Durkheim το 1913 στη Σορβόννη, ο οποίος θέλησε να εμπλουτίσει τη γνώση των μαθητών του για ό, τι φαινόταν ως «η μοναδική αλήθεια της εποχής»⁵³, δηλαδή τον «Πραγματισμό». Ο όρος «Πραγματισμός» προέρχεται από τον Charles Peirce (1839-1914), ο οποίος υποστήριζε ότι η γνώση έχει ως κίνητρο την άρση της αμφιβολίας για την επιστροφή σε κατάσταση ηρεμίας που παρέχει η βεβαιότητα. Η ιδέα ζητά την επιβεβαίωσή της στην πράξη και οι επιβεβαιωμένες ιδέες αποκτούν τον χαρακτήρα συνήθειας. Ο Peirce δεν προσδιόριζε την αλήθεια, παρά μόνο τον τρόπο απόκτησης της γνώσης σε επίπεδο φυσιολογίας. Εκείνοι που προέκτειναν την παρατήρησή του - ότι η γνώση οφείλεται στη δράση- στο επίπεδο της συμπεριφοράς ήταν ο William James, ο John Dewey (1859-1952) και ο Ferdinand Schiller (με μικρότερη επιρροή στους κοινωνικούς επιστήμονες), των οποίων η σκέψη είχε ως κοινή βάση, παρά τις διαφορές τους, μια ιδιαίτερη στάση απέναντι στη γνώση: η γνώση της πραγματικότητας δεν μπορεί να είναι έξω από το άτομο και τους σκοπούς του.

Ο James συμπέρανε πως, αφού στη φυσιολογία η δράση προκαλεί τη γνώση, η γνώση είναι δυνατή μόνο μέσω της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με τη φυσική πραγματικότητα. Τα ένστικτα, οι αισθήσεις και οι σκέψεις είναι μέρος της φυσικής

---

⁵¹ Γεωργούλας, Α., «Νατουραλισμός και κοινωνική θεωρία», στο, *Η γένεση της κοινωνιολογίας και η σύγχρονη ανθρωπολογία*, οπ.π., σσ. 53-99

⁵² Ross, D., “*The Development of Social Sciences*”, οπ.π., σ. 87

⁵³ Durkheim, E., Whitehouse, J., (μτφρ.), *Pragmatism and Sociology*, Cambridge: Cambridge UP, 1983(1955) (μετάφραση-επιμέλεια στα ελληνικά Γεωργούλας, Α., *Πραγματισμός και κοινωνιολογία : ανέκδοτο μάθημα, που δόθηκε στη Σορβόννη κατά το ακαδημαϊκό έτος 1913-14 και αποκαταστάθηκε από τον Armand Cuvillier σύμφωνα με τις σημειώσεις των φοιτητών*, Αθήνα: Πεδίο, 2010

πραγματικότητας. Θεωρώντας τις συνήθειες ως έναν κρίκο της αλυσίδας της συμπεριφοράς που ξεκινά από τα ένστικτα, τις κατέστησε λειτουργικό αντίστοιχο της αντίληψης περί κληρονομικότητας των αποκτημένων χαρακτηριστικών. Τις όρισε τελεολογικά ως τις δράσεις που μαθαίνονται κατά την πορεία της προσαρμογής και που δεν έχουν καθορισμένη κληρονομική, νευρολογική δράση, πέρα από τη γενική λειτουργία της προσαρμογής. Ωστόσο, με την παραδοχή της ύπαρξης ελεύθερης βούλησης αναίρεσε τη διάκριση ανάμεσα σε εκ γενετής και επίκτητα χαρακτηριστικά. Τα άτομα έχουν την ελευθερία επιλογής της καλύτερης μεταξύ των πιθανών δράσεων, οι οποίες οδηγούν στη βέλτιστη προσαρμογή της βιολογικής τους υπόστασης με το περιβάλλον και επομένως τα «προσαρμοσμένα» άτομα μεταβιβάζουν στην επόμενη γενιά τη βιολογική προσαρμοστικότητά τους⁵⁴. Αντίθετα, ο Dewey απομονώνει τη σκέψη και τη συνείδηση από τη φυσική πραγματικότητα, καθώς τις θεωρεί αποτέλεσμα μιας αυθύπαρκτης ιδέας, η οποία γεννιέται στο άτομο.

Ο Πραγματισμός, τονίζει ο Durkheim, δεν ήταν ένα φιλοσοφικό σύστημα, μια σχολή σκέψης αποτελούμενη από επιστήμονες με μια κοινή προγραμματική βάση. Ήταν ένας πυρήνας ιδεών επεξεργασμένος από ανθρώπους με στενούς ακαδημαϊκούς δεσμούς αλλά με διαφορετικούς προσανατολισμούς, ο οποίος κατέληξε, με διάφορους τρόπους, στη θεσμική παγίωση μιας κοινής γλώσσας και ενός κοινού τρόπου σκέψης. Αποτέλεσε αυτό που ονόμασε ο Durkheim, «*λαϊκή φιλοσοφία, δηλαδή, μια συλλογική συνείδηση, που ενσωματώνει τις επιστημονικές αλήθειες σε ένα ενιαίο σύνολο*», η επιτομή της οποίας βρίσκεται στην εξής φράση: «*αληθινό είναι ότι έχει καθιερωθεί ή επικρατήσει ως τέτοιο και ό,τι είναι αληθινό είναι και ηθικό*»⁵⁵. Στη συνείδηση του ατόμου και στη συλλογική συνείδηση η ελευθερία του να επιλέγει κανείς ανάμεσα σε εναλλακτικές δράσεις είναι το θεμέλιο, ενώ τα αποτελέσματα και οι συνθήκες της επιλογής αποτελούν ένα ευκαιριακό εποικοδόμημα.

Επομένως η φιλοσοφία του πραγματισμού παρείχε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο στη διατύπωση των ερωτημάτων των σχέσεων της ατομικής, της συλλογικής συνείδησης και του σώματος. Το θεμέλιο ήταν η ελευθερία της επιλογής, ενώ αντικείμενο γνώσης η προοπτική του Αμερικανού στο μέλλον, η εξέλιξή του ως μέρους του ανθρώπινου είδους, η ανάπτυξή του ως ατόμου και οι σχέσεις μεταξύ των

⁵⁴ James, W., *Principles of Psychology*, 1890

⁵⁵ Durkheim, E., Whitehouse, J., *Pragmatism and Sociology*, ο.π., σ. 54

δύο αυτών διαδικασιών. Πεδίο εφαρμογής των πορισμάτων της αποτέλεσε η εκπαίδευση ως μέσο κοινωνικής πλαισίωσης της ελευθερίας επιλογής του ατόμου.

3. Πραγματισμός και οι μετασχηματισμοί του συμβολικού ελέγχου: ο ρόλος της εκπαίδευσης

Ο James διέκρινε, ταξινόμησε και χαρτογράφησε τις διάφορες περιοχές της ατομικότητας περιγράφοντας τις διόδους εκείνου που αποκάλεσε «ροή της συνείδησης» (stream of consciousness). Ως παρατηρήσιμη πλευρά της σκέψης ή της συνείδησης -άρα και πεδίο μελέτης της επιστήμης- θεώρησε τον προσωπικό εαυτό (Εμένα-Me), τον εαυτό ως αντικείμενο της εμπειρίας του ατόμου, τον οποίο διέκρινε από έναν εαυτό ως καθαρό ή υπερβατικό υποκείμενο της εμπειρίας ή της γνώσης (Εγώ -I). Στον πρώτο εντόπισε τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα ένστικτα, τα αισθήματα και οι συγκινήσεις οδηγούν στην αυτοσυνείδηση. Έκανε λόγο για μια υλική διάσταση του εαυτού, προέκταση της ιδιοκτησίας του ατόμου στο σώμα του, στα πράγματα και στους ανθρώπους. Για μια κοινωνική διάσταση, μέσα από την οποία το άτομο αναζητά την αναγνώριση των άλλων σε διαφορετικές κοινωνικές περιστάσεις, πράγμα που οδηγεί στη διαμόρφωση πολλαπλών κοινωνικών εαυτών, δηλαδή κοινωνικών ρόλων. Επίσης, αναφέρθηκε σε μια πνευματική διάσταση με την οποία συνδέεται το άτομο με την ολότητα του κόσμου, μέσω δυνάμεων που προέρχονται είτε από τη φύση είτε από το υπερπέραν.

Ο εαυτός ως ενεργό υποκείμενο της γνώσης ήταν για τον James μια στιγμιαία και μυστηριώδης ικανότητα απροσπέλαστη στην εμπειρία. Μπορεί όμως να παρατηρηθεί μέσα από τον εαυτό ως αντικείμενο της γνώσης, μέσα από την επιλογή και το συμφέρον-όχι την απόλαυση ή τον πόνο, τα οποία θεωρεί παράγωγα της επιλογής- καθώς αποτελούν πηγή προσπάθειας και προσοχής και σε τελική ανάλυση πηγή της απόφασης και της θέλησης. Οι διάφοροι «εαυτοί» δεν αποτελούν ένα κλειστό κύκλωμα από εσωτερικά στοιχεία του ατόμου αλλά μια κατασκευή που εκτείνεται στον χρόνο και εξαρτάται από λειτουργικές σχέσεις με αντικείμενα και

πρόσωπα του εξωτερικού κόσμου, ανάμεσα στα οποία και η κοινωνία, ως συσσωρευμένες γνώμες που καθιερώνουν κανόνες και αποτελούν μια ισχυρή δύναμη της ζωής, ένα αντικείμενο γνώσης και συναισθήματος του εξωτερικού κόσμου, ανάμεσα στα άλλα φυσικά αντικείμενα .

Ο James δεν έδωσε ορισμό αυτής της συμβολικής ιδιότητας του ατόμου, του εαυτού ως γνώστη αλλά την άφησε ανοικτή για ένα εμπειρικό consensus μεταξύ διαφορετικών φιλοσοφικών σχολών. Η σχέση μεταξύ “I” και “Me” γίνεται μια χαλαρή και προσωρινή συνολική ταυτότητα του ατόμου. Το μόνο επιβεβαιωμένο φαινόμενο είναι η περαστική σκέψη και η σύνδεσή της με την εγκεφαλική λειτουργία, η οποία μέσω της «ψυχής» (soul) ενώνει το άτομο όχι με τον μικρόκοσμο της φυσικής και της χημείας αλλά με τον μακρόκοσμο μιας “παγκόσμιας ψυχής” (world soul). Ο Dewey έκλεισε αυτή τη δίοδο της θεωρίας προς τη μεταφυσική, καθώς θεωρούσε ότι οδηγούσε στην εξαφάνιση του υποκειμένου. Ενέταξε αυτή τη «ροή της συνείδησης» σε μια αλληλεπίδραση του ατόμου με το ανθρώπινο και το φυσικό περιβάλλον του.

Σε κάθε περίπτωση η τοποθέτηση της δυνατότητας αντικειμενικής αποτίμησης στην παρατήρηση αυτού του κυκλώματος της συνείδησης που κατασκεύασε ο James άνοιξε δρόμους για ερευνητικά πρωτόκολλα εμπειρικής διερεύνησης και για νέες νοητικές κατασκευές προς δύο διαφορετικές αλλά συμπληρωματικές κατευθύνσεις. Από τη μια πλευρά, σε σχέση με το πώς αποθηκεύονται τα ερεθίσματα από την αποκτημένη εμπειρία στο άτομο και γίνονται συνήθειες, τάσεις, νοοτροπίες, στερεότυπα, προκαταλήψεις κ.λπ., και από την άλλη, με το πώς γίνεται η επεξεργασία των νέων ερεθισμάτων της εμπειρίας και αποκτώνται οι γνώσεις. Αυτές οι δύο κατευθύνσεις ενώνονται στην προσπάθεια συγκρότησης μιας θεωρίας για το πώς οι αποθηκευμένες εμπειρίες της προηγούμενης γενιάς αλληλεπιδρούν με τις ικανότητες επεξεργασίας ερεθισμάτων των νέων εμπειριών. Μιας θεωρίας δηλαδή τόσο για τη γνώση ή τη μάθηση και τη συμπεριφορά όσο και την κληρονομική μεταβίβαση των έμφυτων ή αποκτημένων ατομικών χαρακτηριστικών της φυλής, τα οποία επιδρούν στη συμπεριφορά⁵⁶. Έτσι

---

⁵⁶ Leary, D., “William James on the Self and Personality: Clearing the Ground for Subsequent Theorists, Researchers, and Practitioners”, Michael G. Johnson, and Tracy B. Henley (eds) *Reflections on The Principles of Psychology: William James after a Century*, Hillsdale, NJ: L. Erlbaum Associates, 1990, σσ. 101-37, James, W., *Principles of Psychology*, 1890

συγκροτήθηκε μια θεωρία της προσαρμογής του ατόμου στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον με πεδίο πρακτικής εφαρμογής τους θεσμούς της εκπαίδευσης.

***

Στη σημασία του θεσμού της τυπικής εκπαίδευσης επέμεινε ο Dewey. Θεωρούσε την αλλαγή της αποκτημένης συμπεριφοράς μέσω της προσαρμογής της στην εκπαίδευση αλλά και της εκπαίδευσης στην κοινωνία ως το κλειδί για τη συνολική κοινωνική αλλαγή. Περιγράφει την εκπαίδευση ως αναγκαιότητα της ζωής, καθώς προϋπόθεση για τη συνέχειά της αποτελεί η ανανέωση μέσω της μεταβίβασης των χαρακτηριστικών της. Η ιδέα της συνέχειας της δράσης στη φύση και τον πολιτισμό αποτελεί τον κεντρικό άξονα πάνω στον οποίο αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του:

« [..]όταν ένα ζωντανό πράγμα πληγεί από ανώτερη δύναμη προσπαθεί να μετατρέψει την ενέργεια που δρα πάνω του σε μέσο της περαιτέρω ύπαρξής του. Αν δεν μπορεί, χωρίζεται σε μικρότερα κομμάτια, τουλάχιστον στις ανώτερες μορφές ζωής, αλλά χάνει την ταυτότητά του ως ζωντανού πράγματος.... Η ζωή είναι μια αυτό-ανανεωτική διαδικασία μέσω της δράσης πάνω στο περιβάλλον»⁵⁷.

Με τον όρο ζωή περιγράφει το σύνολο της εμπειρίας -ατομικής και φυλετικής- τα έθιμα, τους θεσμούς, τις πεποιθήσεις, τα γεγονότα, τα επαγγέλματα. Με την ανανέωση της ύπαρξης μέσω της γέννησης και του θανάτου αναδημιουργείται και η ηθική σκέψη, οι πεποιθήσεις, τα ιδανικά της κοινωνίας και του ατόμου. Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του είδους αντιστοιχούν στα βιολογικά, μεταφέρονται στην επόμενη γενιά και, ανεξάρτητα από την επιβίωση του κάθε ατόμου, οδηγούν στην επιβίωση της ομάδας.

Με την ανάπτυξη του πολιτισμού διευρύνεται το χάσμα ανάμεσα στην κατοχή της γνώσης και των εθίμων των μεγαλύτερων σε σχέση με εκείνων που έρχονται στη ζωή. Η ανάπτυξη του ατόμου από μόνη της δεν αρκεί, για να καλυφθεί αυτό το χάσμα. Μόνο η εκπαίδευση μπορεί να το καλύψει. Τα «όντα» δεν το γνωρίζουν αυτό και επιπλέον αδιαφορούν για τους σκοπούς και τις συνήθειες της ομάδας. Στον Dewey οφείλεται η προσέγγιση της εκπαίδευσης ως αναπτυξιακής διαδικασίας του ατόμου και της κοινωνίας ταυτόχρονα ή αντίστροφα της ανάπτυξης του ατόμου και

---

⁵⁷ Dewey, J., *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*, New York: McMillan, 1916, σσ. 1-2

της κοινωνίας ως διαδικασίας εκπαίδευσης. Τόσο η εκπαίδευση όσο και η ανάπτυξη γίνονται αντικείμενο παρέμβασης στην ανανέωση των χαρακτηριστικών της κοινωνικής ζωής με τρόπο εντελώς παράλληλο και συμπληρωματικό, ώστε οι δράσεις στο ένα πεδίο να προκαλούν αντιδράσεις στο άλλο. Θα έλεγε κανείς ότι η αμερικανική κοινωνική επιστήμη θεμελιώνεται ως εργαλείο ανάπτυξης της εκπαίδευσης και εκπαίδευσης της ανάπτυξης ή πιο απλά ως εργαλείο παρέμβασης στη διαδικασία εξέλιξης της ζωής, μέρος της οποίας είναι η ζωή του είδους. Ωστόσο, την εξέλιξη του είδους η πραγματιστική αμερικανική κοινωνική επιστήμη δεν την είδε ενιαία ως ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους αλλά ως διαφορεική εξέλιξη των «φυλών» που το απαρτίζουν.

Ο Dewey κατέστησε σαφές ότι η κοινωνία υπάρχει μόνο μέσω της διυποκειμενικής επικοινωνίας και ως διυποκειμενική επικοινωνία. Βασίζεται στην κοινή κατανόηση ως προς τους στόχους, τις πεποιθήσεις, τις γνώσεις και τις φιλοδοξίες. Αυτό προϋποθέτει να μπορεί κανείς να μπει στη θέση του άλλου και να αισθανθεί ό,τι αισθάνεται ο άλλος. Η επικοινωνία είναι σαν την τέχνη και κάθε κοινωνική σχέση είναι εκπαιδευτική. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει για τους θεσμούς, τους ρόλους και τους κανόνες, όπου η επικοινωνία είναι μηχανική, δηλαδή απλώς αναπαράγει τη δράση, δεν την καθοδηγεί προς κοινά συμφέροντα. Οι παγιωμένες δράσεις, οι θεσμοί αποτελούν νεκρό βάρος, μια ουδέτερη ζώνη ή ένα φυσικό εμπόδιο, που πρέπει να παρακαμφθεί κατά την πορεία προς μια προσπάθεια αλλαγής των συνηθειών και συμπεριφορών του ατόμου.

Σε αυτό, τόνισε ο Dewey, διαφέρουν οι πολιτισμένες ομάδες ή φυλές, εκείνες που έχουν καταφέρει να ξεφύγουν από τη φύση, σε αντίθεση με τις «ομάδες των αγρίων», των οποίων τη συμπεριφορά υποδεικνύουν οι νόμοι της φύσης. Αυτές απλώς ενσταλάζουν τις προδιαθέσεις τους ομοιόμορφα στους νέους και τους ενήλικες μέσα σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις, με μόνη διαφορά τις τελετές «περάσματος», μετάβασης, δηλαδή, στο στάτους του ενήλικα. Όσο προχωρά ο πολιτισμός στις ομάδες όπου η σκέψη έχει ξεφύγει από τους προσδιορισμούς της φύσης, η μεταβίβαση των ικανοτήτων που απαιτούνται για τη μετάβαση στο στάτους του ενήλικα προϋποθέτει την τοποθέτησή της σε έναν διακριτό κοινωνικό χώρο, το σχολείο και την ανάθεση αυτής της λειτουργίας σε μια ειδική ομάδα ανθρώπων, τους εκπαιδευτικούς. Η μεταβίβαση των πλουτοπαραγωγικών μέσων και επιτευγμάτων μιας πολύπλοκης, πλέον, κοινωνίας προϋποθέτει ικανότητες χρήσης των συμβόλων.

Όπως είδαμε, ο W. James δεν όρισε αυτήν τη συμβολική ικανότητα, που θεωρούσε πηγή της συνείδησης -το Εγώ (I) του ατόμου- και ο πραγματισμός άφηνε ανοικτό τον ορισμό της. Ο J. Dewey την όριζε ως κάτι το οποίο απουσίαζε από τις «άγριες φυλές» αλλά και από τα νέα μέλη της «λευκής φυλής». Η «άγρια» σκέψη ήταν το ίδιο απλή, μηχανική και τυποποιημένη με την παιδική σκέψη. Η συσσωρευμένη γνώση των κοινωνιών χαμηλής βαθμίδας είναι τοποθετημένη στην πράξη, μετουσιώνεται στον χαρακτήρα, υπάρχει στο βάθος κάθε νοήματος και μεταδίδεται με την καθημερινή επανάληψη, ενώ στις κοινωνίες υψηλής βαθμίδας η γνώση αποθηκεύεται πλέον σε σύμβολα, πράγμα που απέχει από την απλή μετάφραση σε οικείες πράξεις και αντικείμενα. Αυτό για το οποίο ανησυχούσε ο J. Dewey ήταν ότι στην επίσημη εκπαίδευση οι μικροί «άγριοι» θα δυσκολεύονταν να συνδέσουν μέσω της επικοινωνίας τα αφηρημένα υλικά των συμβόλων με τα υλικά συμφέροντα. Επειδή υπήρχε ο κίνδυνος να μη μεταδοθεί αυτή η σχέση συμβόλου-αντικειμένου στην προφορική καθοδήγηση, που ήταν το κύριο μέσο διδασκαλίας στην επίσημη εκπαίδευση, γι' αυτό θα έπρεπε να περιλαμβάνεται το παιχνίδι, οι κατασκευές, η μελέτη της φύσης, η αυτο-έκφραση⁵⁸.

***

Τον δρόμο που άνοιξαν με τις θεωρίες τους ο James και ο Dewey ακολούθησαν ο James Baldwin (1861-1934)⁵⁹, προς μια θεωρία σταδίων γνωστικής ανάπτυξης του βρέφους και του παιδιού, ο Charles Cooley (1864-1929) και ο George Herbert Mead (1863-1931) στην κοινωνική ψυχολογία (σε θεμελιώσεις του κοινωνικού κόσμου στην ατομική ψυχολογία). Η κοινωνία γινόταν αντιληπτή ως ένα αντικείμενο της εμπειρίας του ανθρώπου ανάμεσα στα άλλα που συναντά στο περιβάλλον του. Ο Baldwin, ο οποίος αρχικά άντλησε εμπειρικό υλικό από την παρατήρηση της συμπεριφοράς των παιδιών του, θεώρησε ότι για την προσέγγιση της νοητικής ανάπτυξης του ατόμου χρειαζόταν ένα «δόγμα» για τη φυλετική ανάπτυξη της συνείδησης, δηλαδή για το πρόβλημα της εξέλιξης του νου. Με βάση το «δόγμα» του πραγματισμού, ότι δηλαδή η σκέψη θεμελιώνεται στη δράση, αντικατέστησε την αυτόματη διαδικασία φυσικής επιλογής με μια διαδικασία οργανικής επιλογής, όπου μέσα από τις διάφορες -αρχικά τυχαίες- κινήσεις το αναπτυσσόμενο άτομο

---

⁵⁸ Cremin, L., "John Dewey and the Progressive-Education Movement, 1915-1952", American Journal of Education, 67 (2), 1959, σσ. 160-173

δοκιμάζοντας επιλέγει εκείνες, που μπορούν να συγκροτηθούν σε διαφορετικού τύπου συμπεριφορές, ανάλογα με το κάθε στάδιο νοητικής ανάπτυξης. Εξήγησε, έτσι, πως μέσα από αυτή την αλυσιδωτή δράση «η συνειδητή διαδικασία διαφοροποιείται ταυτόχρονα με μια συγχρονική διαδικασία διαφοροποίησης του νευρικού συστήματος»⁶⁰. Το νευρικό σύστημα μέσα από τη δοκιμή και την επιλογή με βάση την αντίθεση πόνος-ευχαρίστηση που προκύπτει από ερεθίσματα προερχόμενα από το φυσικό περιβάλλον, τα οποία διαμεσολαβούνται από το οικείο οικογενειακό περιβάλλον, καθώς και οι προσαρμογές της οργάνωσης του νοητικού συστήματος, γίνονται συστήματα επικαθορισμού, συνήθειες, πεποιθήσεις και γνώσεις σε σχέση με θεωρητικές και αναλυτικές διαδικασίες.

Στα πρώτα χρόνια της ζωής οι επιλογές ανάμεσα σε αισθήσεις πόνου-ευχαρίστησης μετατρέπονται σε συναισθήματα αποδοχής ή απόρριψης από το κοινωνικό περιβάλλον, μέχρι την επίτευξη της γνωστικής και ηθικής αυτονομίας, όπου πλέον το άτομο έχει ενσωματώσει τις συνήθειες της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει. Ο Baldwin διατήρησε το κριτήριο της ωφελιμότητας για την προσαρμογή μέσω της γνώσης. Θέλησε να αντικαταστήσει τη θεωρία φυσικής επιλογής του Herbert Spencer, μέσω της κληρονομικής μεταβίβασης γενετικών χαρακτηριστικών ανωτερότητας με μια θεωρία οργανικής επιλογής, ως συμπλήρωμα της φυσικής επιλογής στη διαδικασία εξέλιξης των ειδών. Ακολουθώντας τον δάσκαλό του James, εντόπισε τη διαδικασία γνώσης όχι στην κληρονομική μεταβίβαση κατηγοριών σκέψης, όπως ο Spencer, αλλά στην κληρονομική μεταβίβαση παραλλαγών δράσης μέσω των συνηθειών, οι οποίες οδηγούν στην επιβίωση του ατόμου και μεταδίδονται στα προσαρμοσμένα/προσαρμοσίμα άτομα από γενιά σε γενιά⁶¹.

Ο Cooley στράφηκε στη μελέτη αυτής της συσσώρευσης γνώσης και ηθικής που βρίσκεται στις συνήθειες, τις οποίες αποκάλεσε θεσμούς. Θεωρούσε ότι η κοινωνία μπορεί να γίνει αντιληπτή άμεσα ως σχέση μεταξύ προσωπικών ιδεών. Ορίσε το κοινωνικό ως εντύπωση ιδεών που διαμορφώνονται στον κοινό τόπο της σκέψης μεταξύ των ατόμων. Η παρατήρηση, η ερμηνεία και η γνώση αυτής της δημόσιας συνείδησης, όπως την ονομάζει (public consciousness), ήταν το

---

⁶⁰ Leary, D., στο ίδιο

⁶¹ Baldwin, M., *Development and Evolution, Including Psychophysical Evolution, Evolution by Orthoplasy, and the Theory of Genetic Modes*, London: McMillan, 1902, σσ. 260-267

αντικείμενο της θεωρίας του. Τόσο στο άτομο όσο και στην ομάδα υπάρχει μια νοητική κατάσταση, που γνωρίζει τον εαυτό της, δηλαδή ένα υποκείμενο γνώσης. Υπάρχει, επίσης, η συνείδηση του εαυτού, που αποτελεί την αντανάκλαση των ιδεών του για τον ίδιο, τις οποίες αποδίδει στους άλλους (κατοπτρικός εαυτός). Ο Mead εισάγει σε αυτό το σχήμα του εαυτού τη γνωστή από τον James «ροή της συνείδησης» ανάμεσα σε διαφορετικές θέσεις που παίρνει ο εαυτός σε σχέση με τον ίδιο, τους άλλους και το σύνολο. Η «θεωρία της αλήθειας» του Πραγματισμού αποτελεί και εδώ τον κεντρικό άξονα ανάπτυξης των επιχειρημάτων: μόνο όταν το άτομο δρα απέναντι στους άλλους γίνεται υποκείμενο του εαυτού του και όχι αντικείμενο. Η νόηση είναι απλώς η ανάπτυξη της επιλεκτικής στάσης ενός οργανισμού απέναντι στο περιβάλλον του και την αναπροσαρμογή που την ακολουθεί. Ο ορισμός του περιβάλλοντος από το ίδιο το άτομο καθορίζει τα κίνητρα της συμπεριφοράς του⁶². Σε γενικές γραμμές η μελέτη και η ιεραρχική κατάταξη των διάφορων συνηθειών και εθίμων μέσω της παρατήρησης και της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες της αμερικανικής κοινωνιολογίας στα πρώτα της βήματα⁶³.

***

Οι κοινωνικές επιστήμες μετατόπισαν το ενδιαφέρον από τα κληρονομημένα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς στις κοινωνικές συνθήκες διαμόρφωσής τους, τροποποιώντας τις κατευθυντήριες γραμμές του κοινωνικού ελέγχου. Συνδέοντας τη συμπεριφορά στενότερα με τη συμβολική ικανότητα, τον πολιτισμό, δημιούργησαν το πεδίο παρέμβασης του συμβολικού ελέγχου, εφόσον η συμπεριφορά μπορούσε να τροποποιηθεί σε θεσμούς που χρησιμοποιούν τον λόγο ως μέσο καθοδήγησης. Ωστόσο αναπαρήγαγαν την ιεραρχική κατάταξη του κοινωνικού κόσμου διατηρώντας την ωφελιμότητα ως τελικό κριτήριο των κατηγοριών τους. Έτσι η ατομο-νατουραλιστική τους προσέγγιση εξαντλούνταν στον κοινωνικό έλεγχο του ατόμου από το άμεσο περιβάλλον του.

Σε κάθε περίπτωση, οι θεωρίες τους για τη διαφοροποίηση των ομάδων και την εξατομίκευση των μελών τους συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σκέψης της εποχής τους αλλά και την αντανάκλασή τους. Στην περίπτωση της Αμερικής η

---

⁶² Leary, D., ο.π., Mead, H., "The Social Self", *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 10 (14), 1913, σσ. 374-380

⁶³ Calhoun, C., "Sociology in America: an introduction", στο Calhoun, C., (ed), *Sociology in America: a history*, Chicago: University of Chicago Press, 2007 σ. 5

ηθικότητα δεν αναζητούνταν στη συλλογική συνείδηση, η οποία δεσμεύει το άτομο άμεσα στους κανόνες της κοινωνικής ολότητας αλλά στην ατομική συνείδηση, που δίνει, ανταλλάσσει ή αποκτά το ηθικό της περιεχόμενο από το άμεσο περιβάλλον της. Αυτή η σχέση του ατόμου με το περιβάλλον του θεωρήθηκε ότι αναπτύσσεται είτε σε ομόκεντρους κύκλους είτε σε δίκτυα ομόκεντρων κύκλων, από την ομάδα μέχρι την κοινωνία και τη φύση. Στη ρεπουμπλικανική της εκδοχή, η αξία του ατόμου, το μέτρο της ηθικής, βασίζεται στην ελευθερία ως αυτάρκεια, ως δυνατότητα να ορίζει το ίδιο τα πράγματα, ώστε να καλύπτει τις ανάγκες του. Οι κοινωνικές επιστήμες στην Αμερική δε θα μπορούσαν να θεμελιώσουν την αξία του ατόμου σε μια υπερατομική οντότητα ή σε ένα υπερβατικό μέλλον, παρά μόνο σε κάτι που βρισκόταν εντός της σφαίρας της άμεσης εμπειρίας και δυνατότητας δράσης πάνω σ' αυτήν. Ο αμερικανικός ατομικισμός είχε ωφελμιστικό περιεχόμενο και οι κοινωνικές επιστήμες συγκροτήθηκαν με στόχο τη διάπλαση αυτής της ηθικής.

4. Η τομή του G.S.Hall

Η εφηβεία ως όρος δεν ήταν γνωστός στις Η.Π.Α. πριν το τέλος του 19ου αιώνα. Δεν γινόταν σχεδόν καμία χρήση της λέξης και το ενδιαφέρον για αυτό που αργότερα θα ονομαζόταν «στάδιο ανάπτυξης» του ατόμου και θα συνδεόταν με χαρακτηριστικές του συμπεριφορές ήταν περιορισμένο στο πεδίο της φυσιολογίας, με περισσότερο χαρακτηριστική την προσέγγιση σε κείμενο του Robley Dunglison, (1798-1869) το 1832⁶⁴. Σε αυτά τα συγγράμματα η εφηβεία θεωρείται διακριτό ψυχολογικό και ηθικό στάδιο της ζωής, που ξεκινά με την ήβη και τελειώνει με την ολοκλήρωση της σωματικής ανάπτυξης. Χαρακτηρίζεται από την ανανέωση των αισθήσεων, την ανάδυση του ιδεαλισμού, την αύξηση της διανοητικής ικανότητας και την εμφάνιση μιας τρυφερής σεμνότητας. Μάλιστα οι συγγραφείς αυτοί, όσο περισσότερο

---

⁶⁴ Πρόκειται για το δίτομο έργο του "Human Physiology". Ο Dunglison ήταν καθηγητής ιατρικής και φυσιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Βιρτζίνια και προσωπικός γιατρός του προέδρου των ΗΠΑ Τ. Jefferson <http://exhibits.hsl.virginia.edu/dunglison/>

εξυμνούσαν τον ιδεαλισμό της εφηβείας, τόσο περισσότερο εκδήλωναν την ανησυχία τους για τις βλαβερές διανοητικές συνέπειες του αυνανισμού⁶⁵.

Τα παραπάνω αναπτύσσονται σε μια σειρά από έργα περί ανατροφής των παιδιών, καθώς και στα φυλλάδια και στα βιβλία που απευθύνονταν στους νέους σε σχέση με τα “ηθικά” ζητήματα. Τα κείμενα αυτά αντανακλούν την ανησυχία των γονέων για θέματα πειθαρχίας και εξουσίας, καθώς το παιδί θεωρούνταν από τη φύση του εγωιστικό πλάσμα, που έπρεπε να μάθει υπακοή. Η παιδοκεντρική συμπεριφορά των γονέων καταδικαζόταν, όπως και η τάση των παιδιών να διασκεδάζουν με συνομηλίκους. Η εφηβεία καλυπτόταν τότε από τον όρο νεότητα. Οι νέοι θεωρούνται εύπλαστοι και γι’ αυτό εκτεθειμένοι στους κινδύνους. Τα παιδιά στην ήβη θεωρούνται ότι βιώνουν ξαφνική και οξεία έκρηξη παθών, γίνονται συναισθηματικά, η διάθεσή τους μεταβάλλεται εύκολα από την ευφορία στη μελαγχολία. Εναρμονισμένοι με τη βικτοριανή ηθική οι συγγραφείς δεν αναφέρονται στις σωματικές αλλαγές της ήβης (για παράδειγμα στη σεξουαλική αφύπνιση). Αργότερα, προς το τέλος του αιώνα, άρχισε να προκαλεί ενδιαφέρον ο σεξουαλικός παράγοντας, καθώς επικρατεί η ανησυχία για τους κινδύνους της αστικής ζωής⁶⁶ και η εφηβεία εισάγεται ως όρος στην ιατρική ορολογία. Ωστόσο, η διαπίστωση της ανάγκης για γνώσεις όσον αφορά τη σχέση της φυσιολογίας του εφήβου με τη συμπεριφορά εμφανίζεται σε άρθρα παιδαγωγικής της εποχής. Ενδεικτικά, ο Δρ. F. Atkinson, διευθυντής του “Springfield High School», αναφέρει:

«Η περίοδος της σχολικής ζωής από τα δώδεκα μέχρι τα 18 είναι εξαιρετικά κρίσιμη. Η γρήγορη σωματική ανάπτυξη, η ταχύρρυθμη αλλαγή αλλά και σταθερή ανάπτυξη του νου, η ένταση των συναισθημάτων, και, για να μην αναφέρουμε άλλες ιδιαιτερότητες,.....- όλες αυτές οι συνθήκες σωματικές και νοητικές καθιστούν την περίοδο της εφηβείας εξαιρετικά ευάλωτη σε διαταραχές λειτουργικού ή ακόμα και οργανικού τύπου... γι’ αυτό ο εκπαιδευτικός πρέπει να γνωρίζει συγκεκριμένα τη φυσιολογία και την ψυχολογία της εφηβείας προκειμένου να μην επωμιστεί την

---

65 Kett, J., “Adolescence and Youth in Nineteenth-Century America.”, *Journal of Interdisciplinary History*, 2 (2),1971, σσ. 283-298

66 Demos, J., Demos, V., “Adolescence in Historical Perspective”, *Journal of Marriage and Family*, 31 (4), 1969, σσ. 632-638, Dornbush, S., “Sociology of Adolescence”, *Annual Review of Sociology*, 15, 1989, σσ. 233-259, Fustenberg, F., “The Sociology of Adolescence and Youth in the 1990s: A Critical Commentary”, *Journal of Marriage and Family*, 62 (4), 2000, σσ. 896-910,

αναπηρία της υγιούς φυσικής ανάπτυξης των σωματικών και ψυχικών φύσεων των μαθητών του.»⁶⁷

Στο ίδιο τεύχος ο συνάδελφος του Hall στο πανεπιστήμιο Clark, καθηγητής ψυχολογίας William Burnham, αναφέρεται σε παράπονα των καθηγητών των σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ότι αδυνατούν να δώσουν προσοχή στις ανάγκες των μαθητών, καθώς χρειάζεται να επικεντρωθούν στα ακαδημαϊκά αποτελέσματα που ανοίγουν τις πόρτες για το κολέγιο⁶⁸. Στη συνέχεια σκιαγραφεί τα βασικά πορίσματα των μελετών της φυσιολογίας και της νευρολογίας της εποχής σχετικά με το αντικείμενο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το «αναπτυσσόμενο αγόρι ή κορίτσι»⁶⁹. Καταλήγει με τη διαπίστωση ότι: «[...] η ήβη, το ξεκίνημα της εφηβείας είναι η μεγάλη κρίση της λειτουργικής ανάπτυξης του ατόμου.»⁷⁰. Οι σκόρπιες παρατηρήσεις για τη σχέση της φυσιολογίας με διάφορες πλευρές της ανάπτυξης και της εφηβικής συμπεριφοράς ενσωματώθηκαν σε ένα θεωρητικό μοντέλο στο έργο του Hall.

***

Η βιογραφία του Hall καταδεικνύει την καθοριστική του συμβολή στην καθιέρωση της εφηβείας ως επιστημονικής έννοιας, μέσα από ανακατατάξεις στον ακαδημαϊκό χώρο και μέσα από το ευρύτερο διανοητικό πλαίσιο ανάπτυξης των επιστημών. Γεννήθηκε το 1844 σε μια αγροτική οικογένεια της Μασαχουσέτης. Σπούδασε αρχικά Θεολογία και έπειτα Φιλοσοφία, πεδίο στο οποίο κατέλαβε τις πρώτες του ακαδημαϊκές θέσεις. Το 1878 έγινε ο πρώτος στις Η.Π.Α. που απέκτησε διδακτορικό στην ψυχολογία, στο Harvard, υπό την εποπτεία του James. Επειδή ο κλάδος της ψυχολογίας προσέφερε ελάχιστες ακαδημαϊκές θέσεις εκείνη την εποχή, έφυγε για τη Γερμανία, όπου σπούδασε με τον Wundt και άλλους. Επιστρέφοντας στις ΗΠΑ κατέλαβε θέση «Ψυχολογίας και Παιδαγωγικής»⁷¹ στο Harvard (την οποία, όπως

---

⁶⁷ Atkinson, F., “The Capacities of Secondary School Pupils”, *The School Review A Journal of Secondary Education*, 5 (10),1897, σσ. 642-652, σ. 643

⁶⁸ Burnham, W., “Suggestions from the Psychology of Adolescence”, *The School Review A Journal of Secondary Education*, 5 (10),1897, σσ. 652-683, σ. 654

⁶⁹ σ. 655 στο ίδιο

⁷⁰ Στο ίδιο σ. 661

⁷¹ Αντίστοιχη είναι και η διαδρομή του E. Durkheim: Το 1887 προσλήφθηκε, για να διδάξει μάθημα με τίτλο “Κοινωνική Επιστήμη και Παιδαγωγική” στο Πανεπιστήμιο του Μπορντό, πριν καταλάβει την έδρα Επιστήμης της Εκπαίδευσης το 1906 στη Σορβόννη, η οποία αργότερα το 1913 μετονομάστηκε σε “Επιστήμη της Εκπαίδευσης και Κοινωνιολογία”. Βλ. Fournier, M., “Durkheim's life and context: is there something new about Durkheim?”, στο Alexander, J., Smith P., (eds) *The*

παραδέχεται ο ίδιος, είχε μελετήσει μόνο επιφανειακά στην Ευρώπη). Έτσι βρέθηκε στην ηγεσία του κινήματος μελέτης του παιδιού, που αποτέλεσε το θεμέλιο για την εκπαιδευτική και αναπτυξιακή ψυχολογία. Με την παρότρυνσή του επιστρατεύτηκε ένας μεγάλος αριθμός πολιτών στη μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης. Οι μητέρες διαφόρων τοπικών οργανώσεων ενθαρρύνονται να κρατούν αρχεία της συμπεριφοράς των παιδιών τους και να συμμετέχουν σε τακτικές συζητήσεις για αυτά. Ωστόσο, το κυριότερο ενδιαφέρον του εκείνη την εποχή ήταν η πειραματική ψυχολογία, η οποία διέθετε και το μεγαλύτερο κύρος ως επιστήμη.

Το 1884 κατέλαβε την πρώτη έδρα Ψυχολογίας στις Η.Π.Α. στο πανεπιστήμιο Johns Hopkins. Αργότερα ίδρυσε το πρώτο περιοδικό ψυχολογίας στις Η.Π.Α., το *American Journal of Psychology*, το περιεχόμενο του οποίου έκλινε περισσότερο προς θεμελιώσεις της ψυχολογίας στη φυσιολογία παρά στη φιλοσοφία. Υπήρξε, επίσης, ο πρώτος πρόεδρος του American Psychological Association. Μετά από τέσσερα χρόνια ανέλαβε πρόεδρος στο Πανεπιστήμιο Clark⁷², το οποίο για αρκετό διάστημα παρήγαγε τους περισσότερους διδάκτορες ψυχολογίας. Καθώς οι προσπάθειές του να ηγηθεί στο πεδίο της ψυχολογίας απέτυχαν, έστρεψε το ενδιαφέρον του ξανά στη μελέτη του παιδιού. Επίσης, απέρριψε την πειραματική ψυχολογία ως μέσο κατανόησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και στράφηκε προς τις εξελικτικές προσεγγίσεις. Όταν εξέδωσε το έργο για την εφηβεία, το 1904, επανάκτησε το χαμένο του κύρος στο πεδίο της ψυχολογίας. Εκτός από ένα μέρος του, που βασιζόταν σε έρευνα με ερωτηματολόγια, κυρίως συμπεριλάμβανε τα γραπτά της δεκαετούς του ενασχόλησης με το κίνημα μελέτης του παιδιού, καθώς είχε αναλάβει να προωθήσει την εφαρμογή των πορισμάτων αυτής της μελέτης στην εκπαίδευση. Οι επιδράσεις που δέχτηκε ο Hall προέρχονταν κυρίως από γενικά κείμενα ψυχολογίας, μελέτες στην εκπαίδευση, φιλολογία ανατροφής παιδιών, βιβλία για την παιδική εργασία, την επαγγελματική εκπαίδευση και τη θρησκευτική καθοδήγηση.

Οι βασικές του θέσεις καταγράφονται ήδη από το 1882 στο έργο του “*The Moral and Religious Training of Children*”. Όπως προαναφέραμε, ορίζει την εφηβεία

Cambridge Companion to Durkheim, Cambridge Collections Online, Cambridge University Press, 2008

⁷² Πανεπιστήμιο που μετέπεσε σε μια περίοδο παρακμής, όταν ο ιδρυτής Clark απέσυρε τη χρηματοδότησή του και το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού μεταπήδησε στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο του Σικάγο.

ως μια περίοδο αναταραχής και πίεσης (storm and stress)⁷³, περίοδο κρίσης, κατά την οποία χάνεται η συναισθηματική σταθερότητα, εμφανίζονται βίαιες παρορμήσεις, παράλογη συμπεριφορά, έλλειψη ενθουσιασμού και ελέγχου. Το δίτομο έργο του με τίτλο *“Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education”*, το οποίο πούλησε 25.000 αντίτυπα, αριθμός πολύ μεγάλος σε σχέση με το επίπεδο εγγραμματοσύνης εκείνης της εποχής, εγκαινίασε την επιστημονική μελέτη της εφηβείας⁷⁴. Υιοθέτησε την ιδέα της ανακεφαλαίωσης, δηλαδή της θεωρίας που πρόσβευε πως το κάθε άτομο μεγαλώνοντας βιώνει όλα τα μεγάλα βήματα στην ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους και η εφηβεία ανακεφαλαίωνε το πιο πρόσφατο από αυτά. Κάθε μετάβαση σε επόμενο στάδιο απαιτούσε κάθαρση. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

«Η εφηβεία είναι μια νέα γέννηση, καθώς τα υψηλότερα και εντελώς ανθρώπινα χαρακτηριστικά γεννιούνται τότε. Οι ποιότητες του σώματος και την ψυχής είναι κατά πολύ νεότερες. Το παιδί προέρχεται και επανέρχεται σε ένα πιο απόμακρο παρελθόν: ο έφηβος είναι νέο-αταβιστικός και μέσα σε αυτόν οι τελευταίες κατακτήσεις της φυλής γίνονται σιγά-σιγά ισχυρές. Η ανάπτυξη γίνεται λιγότερο βαθμιαία και περισσότερο απότομη, ενδεικτική μια αρχαίας περιόδου αναταραχής και πίεσης όταν οι παλιές προσδέσεις διαρρήχθηκαν και επιτεύχθηκε ένα υψηλότερο επίπεδο.»⁷⁵

Ο Hall έδωσε έμφαση στις σωματικές αλλαγές, τις οποίες συνέδεε με ένα σύνολο χαρακτηριστικών προσωπικότητας, ανεξάρτητα από την κοινωνική προέλευση του ατόμου. Ο έφηβος, κατά τον Hall, αποκαλύπτει τρομακτικές δυνατότητες ανάπτυξης αλλά με αντιφάσεις και αντιθετικές παρορμήσεις: υπερδραστηριότητα και νοχελικότητα, ευτυχία και κατάθλιψη, εγωισμό και αλτρουισμό, ριζοσπαστισμό και συντηρητισμό. Μέσα σε τόσες αλλαγές και συγκρούσεις ο έφηβος τείνει να βιώνει αναταραχή και πίεση. Ο Hall ανασχημάτισε

---

⁷³ Η φράση προέρχεται από το λογοτεχνικό κίνημα Sturm und Drang (storm and stress -αναταραχή και πίεση) της δεκαετίας. Σε αυτό το κίνημα ανήκαν ο J. Goethe (1749-1832) και ο F. Schiller (1750-1805), που υπερασπιζόνταν την αισθηματικότητα, τη φύση και τη φυσικότητα και πήρε το όνομα του από το ομώνυμο έργο του Klinger ενάντια στον Διαφωτισμό και στην ορθολογικότητα. Η νουβέλα του Goethe *“Die Leiden des Jungen Werthers”*, που καταλήγει στην αυτοκτονία του νεαρού Werther εξαιτίας του ανεκπλήρωτου έρωτα. Koops, W., Zuckerman, M., “Introduction: A Historical developmental approach to adolescence”, *History of the family*, 8, 2003, σσ. 345-354

⁷⁴ Arnett, J., Cravens, H., “G. Stanley’s Hall Adolescence: A Centennial Reappraisal Introduction”, *History of Psychology*. 9 (3), 2006, σσ. 165-171

⁷⁵ Hall, G.S., *Adolescence: its Psychology and its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, New York, D.Appleton and Company, 1904
τ.1, σ. 13

τις διαδεδομένες αντιλήψεις για τη νεότητα της εποχής του συνδυάζοντάς τις με την ιδέα της εξέλιξης, συλλέγοντας δεδομένα σε μεγάλη κλίμακα και παρουσιάζοντάς τα με πειστικό τρόπο.

Για τον Hall έπρεπε να τεθεί υπό έλεγχο η σεξουαλικότητα του εφήβου και να στραφεί σε εκφράσεις “φυσιολογικού” εφηβικού ιδεαλισμού, καθώς αφυπνιζόταν η αγάπη για το αντίθετο φύλο, τη φύση, την πατρίδα και τον Θεό. Πρέσβευε έναν πραγματισμό σε σχέση με τη φύση του εφήβου, με κεντρικό άξονα την αναζήτηση της “αυθεντικής” ταυτότητας πίσω από τις τεχνητές συμβάσεις. Σε σύγκρουση με τα ηθικολογικά κείμενα της εποχής, τα οποία εμφορούμενα από τις προτεσταντικές, ατομικιστικές αξίες της αμερικανικής κοινωνίας προέτρεπαν τους νέους να αναλαμβάνουν ευθύνες ενηλίκων, ο Hall πρότεινε ένα μορατόριουμ ευθυνών. Προέτρεπε σε χαλάρωση των πιέσεων για ενήλικες δραστηριότητες και προετοιμασία του εφήβου για την ενηλικίωση, καθώς οι έφηβοι έχουν ανάγκη από ανάπαυση και όχι διέγερση, γιατί η σεξουαλική αφύπνιση τους φέρνει αναγκαστικά σε σύγκρουση με τον πολιτισμό. Στο κεφάλαιο για την παραβατικότητα και την αποκλίνουσα συμπεριφορά, με αφορμή τη συζήτηση για τους τρόπους αποτροπής της αυτοκτονίας των εφήβων, σημειώνει τα εξής:

«Η πρόωγη ανάπτυξη είτε του συναισθήματος είτε της θέλησης ή της διάνοιας την επιδεινώνει, επειδή φέρνει στην επιφάνεια τα κίνητρα, που περιορίζουν την εξατομίκευση πριν αυτή ολοκληρωθεί. Η ανάληψη ευθυνών, ιδεών, διασκεδάσεων και παθών των ενηλίκων, όταν ο χαρακτήρας είναι εύπλαστος και αδιαμόρφωτος, παρέχει μια υποσυνείδητη αίσθηση αποστέρησης από τα δικαιώματα και τις ασυλίες της παιδικής ηλικίας και προκαλεί αιτήματα κατανόησης των αδυναμιών της τα οποία δεν εισακούγονται, ...»⁷⁶

Εντόπιζε τις δυσκολίες των γονέων να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές της εφηβείας και παρότρυνε και τους ίδιους να αναπροσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους. Η πειθάρχηση του εφήβου αποτυγχάνει, όταν οι γονείς τον αντιμετωπίζουν ως κατώτερο και όταν επιχειρούν να σφίξουν την χαλιναγώγηση, όταν θα έπρεπε να τη χαλαρώνουν. Πρότεινε να τον εμπλέκουν σε συζητήσεις για τα ζητήματα της οικογένειας αλλά και να δείχνουν ενδιαφέρον για τις δικές του ενασχολήσεις⁷⁷.

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 384

⁷⁷ Στο ίδιο, τ.2, σ. 384

Συμπεράνε, επίσης, ότι, όσο προχωράει η ανάπτυξη κατά την εφηβεία, τα αγόρια γίνονται πιο επιδεκτικά στην αυθεντία των εκπαιδευτικών αντί των γονέων, ενώ προς το τέλος της εφηβείας είναι σε θέση να κατανοήσουν και να δικαιολογήσουν την αυθεντία στην αφηρημένη της μορφή.

Ο Hall προκρίνει την προσπάθεια κατανόησης και τον διάλογο ως μέσα καθοδήγησης του εφήβου έναντι της τυφλής υπακοής και της τιμωρίας. Τονίζει τη σημασία της καθοδήγησης, καθώς η φυσική διαδικασία ανάπτυξης από μόνη της δεν επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Δεν αρκεί, δηλαδή, το «μορατόριουμ» ευθυνών και η «σχόλη», ώστε οι νέοι να ανακαλύψουν από μόνοι τους τις κλίσεις τους και να βρουν τα δικά τους μονοπάτια της ζωής, ούτε οι γονείς μπορούν να τους δώσουν όλα τα απαιτούμενα εφόδια και ερεθίσματα. Αν αφεθούν μόνοι τους, ρέπουν προς την αταξία ή την κοινοτυπία. Αν ο έλεγχος από τους ενήλικες είναι υπερβολικός, χάνουν τον αυθορμητισμό και τον ζήλο τους. Για αυτό η φυσική ροπή των ενηλίκων προς τη διδασκαλία έπρεπε να καθοδηγείται μέσα σε ελεγχόμενους θεσμούς και οργανώσεις για νέους⁷⁸.

Ο Hall, λοιπόν, επικυρώνει με τον πιο επίσημο, οργανωμένο και αναλυτικό τρόπο το αίτημα για τη θεσμοθέτηση μιας κοινωνικής πολιτικής ελέγχου της εφηβείας και το περιβάλλει με το κύρος που αντλεί από τη θέση του στο επιστημονικό πεδίο. Το αίτημά του αφορά ταυτόχρονα στη θεσμοθέτηση ενός συμβολικού ελέγχου της εφηβείας κατευθυνόμενου από τις κοινωνικές επιστήμες. Σε αυτές αναλογεί η οργάνωση ειδικών θεσμών για εφήβους και η αναζήτηση των σωστών αναλογιών μεταξύ πειθάρχησης, καθοδήγησης και ενθάρρυνσης της πρωτοβουλίας. Ο Hall «ανακάλυψε» ότι υπήρχε στη φύση ένα συγκεκριμένο μοτίβο ανάπτυξης των εφήβων και με βάση αυτό πρότεινε μια διαδικασία που εξασφάλιζε την επιτυχημένη ολοκλήρωσή της.

Στις χίλιες και πλέον σελίδες του δίτομου έργου του περιέλαβε παρατηρήσεις και συμπεράσματα για όλες τις πλευρές της φυσιολογίας, της νόησης και της κοινωνικής ζωής των εφήβων. Με τα περισσότερα από τα θέματα που έθιξε καταπιάστηκαν οι επόμενες γενιές επιστημόνων και παρήγαγαν γνώσεις προς διάφορες κατευθύνσεις, εξειδικεύοντας ή ανατρέποντας τις αναπτύξεις του. Το έργο του δεν αποτελεί μια απλή χαρτογράφηση του σημασιολογικού σύμπαντος της επιστήμης της εποχής του

---

⁷⁸ Στο ίδιο, σσ. 86-87, 429-432

σε σχέση με την εφηβεία. Καθιέρωσε την εφηβική ηλικία ως νόμιμο-έγκυρο αντικείμενο γνώσης των κοινωνικών επιστημών, κάτι που αποτέλεσε την ιδρυτική πράξη ενός νέου εξειδικευμένου πεδίου, το οποίο αργότερα, σε πλήρη ανάπτυξη, θα έθετε τα Πανεπιστήμια σε επιτελικό ρόλο και θα περιλάμβανε τους θεσμούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και ένα δίκτυο αποτελούμενο από δημόσιες υπηρεσίες, ιδιωτικές οργανώσεις και επαγγελματικές ομάδες με αντικείμενο τον συμβολικό έλεγχο των εφήβων: πρόκειται για το πεδίο του συμβολικού ελέγχου της εφηβείας.

Με τον προσδιορισμό της ηλικίας που αντιπροσωπεύουν οι λέξεις έφηβος, εφηβεία, εφηβική ηλικία, οροθετείται μια κατηγορία αντίληψης της κοινωνικής πραγματικότητας που διαμορφώνεται από τους θεσμούς και επικυρώνεται από την επιστήμη. Η ηλικιακή κατηγορία της εφηβείας συνδέεται με ένα προνόμιο (ή δικαίωμα), τη σχολική φοίτηση, ενώ ορίζονται οι επιθυμητές δράσεις εντός του σχολικού θεσμού. Ο Hall εξορθολογίζει τη νέα παράσταση που οδήγησε (ή που θα έπρεπε να οδηγήσει) σε αυτή την απόφαση, τη δικαιολογεί και έτσι καθιστά «φυσιολογική» την ένταξη του πληθυσμού των εφήβων σε αυτόν τον θεσμό αλλά και τη συμπεριφορά τους. Η νέα παράσταση για την εφηβεία συνενώνει διάφορες επιστημονικές και επαγγελματικές ειδικότητες που ασχολούνται με τη διαχείριση προβλημάτων γύρω από αυτήν και έτσι η ισχύς της πολλαπλασιάζεται λόγω του κύρους που διαθέτουν αυτές. Ταυτόχρονα η αναγνώριση της ανάγκης για μια νέα συλλογική πεποίθηση για την εφηβεία, που θα έλυνε τα προβλήματά της, ενισχύει το κύρος και την υπόσταση αυτών των ειδικών. Τους δίνει προνόμια και πόρους, επιτρέποντάς τους να συμβάλλουν με τις θεωρίες τους στην παγίωση νέων παραστάσεων και σε νέες θεσμοθετήσεις τους, τόσο για τους πληθυσμούς που αφορούν όσο και για τους ίδιους.

Μέχρι τώρα παρουσιάσαμε την αρχή αυτή της διαδικασίας. Την καθιέρωση ενός ειδικού θεσμού και μιας επιστημονικής ειδικότητας με αντικείμενο την εφηβεία. Όμως ο θεσμός, το σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, δεν αφορά παρά μόνο μια μειοψηφία εφήβων και το αντίστοιχο πεδίο του συμβολικού ελέγχου έχει κάνει μόλις το πρώτο βήμα με την καθιέρωση των κοινωνικών επιστημών στο πανεπιστήμιο. Ωστόσο, οι επιπτώσεις των θεωριών των κοινωνικών επιστημών ως προς τις νέες θεσμοθετήσεις στους φορείς κοινωνικού ελέγχου των εφήβων καθίστανται εμφανείς στις επόμενες δύο δεκαετίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΠΑΓΙΩΣΕΙΣ

1. Οι παγιώσεις στους εκπαιδευτικούς θεσμούς

Έως τη δεκαετία του 1930 το δημόσιο σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (High school) καθιερώνεται ως θεσμός. Δίνεται έμφαση στη διαφορετικότητα, στην ενότητα σχολείου-κοινότητας και στην παιδοκεντρική καθοδήγηση. Οι εγγραφές αυξάνονται, εν μέρει λόγω της τεχνολογικής αναβάθμισης της παραγωγής, που δυσχεραίνει την είσοδο των νέων στην αγορά εργασίας, της νομοθέτησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και του περιορισμού του χρόνου εργασίας των ανηλίκων ηλικίας 14-16. Εισάγονται καινοτομίες που ακόμα και σήμερα θεωρούνται τυπικές των αμερικανικών σχολείων: διαγνωστικά τεστ, οικιακή οικονομία, μαθητικά συμβούλια, καθημερινή έπαρση της σημαίας, σχολικός αθλητισμός, συνέλευση σχολείου, επαγγελματική εκπαίδευση και προσανατολισμός, λέσχες, εφημερίδες, άσκηση διοικητικής εξουσίας από επαγγελματίες μάνατζερ⁷⁹. Ενδεικτικά, το 1910 κάτω από το 10% των 17χρονων στις ΗΠΑ αποφοιτούσαν από το σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ το 1940 πάνω από 50%⁸⁰.

Ως μεταρρυθμιστικό κίνημα, ο Προοδευτισμός αναπτύχθηκε υπό τη μορφή διαμαρτυρίας απέναντι στην παιδαγωγική δυσκαμψία και την ελιτίστικη περιχαράκωση της εκπαίδευσης, καθώς συνδεόταν με ευρύτερα αιτήματα κοινωνικής και πολιτικής μεταρρύθμισης. Στα Πανεπιστήμια εμφανίστηκε ως επανάσταση απέναντι στον φορμαλισμό που κυριαρχούσε στις Φιλοσοφικές Σχολές, στις οποίες αναπτύχθηκαν ως προέκταση της φιλοσοφίας οι κοινωνικές επιστήμες. Στις πόλεις αποτέλεσε μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος τοπικής διοικητικής μεταρρύθμισης, ενώ στην ύπαιθρο βρήκε απήχηση στους κτηματίες, ως μετριοπαθής, φιλελεύθερη εναλλακτική στον ριζοσπαστισμό. Περιλάμβανε, την ίδια στιγμή, το αίτημα των εργατών στις πόλεις για «κοινωνική εκπαίδευση», για ένα σχολείο της αγροτικής

⁷⁹ Bowles, S., Gintis, H., *Schooling in capitalist America*, ο.π., σ. 180

⁸⁰ Goldin, C., “Brief History of Education in the United States”, *NBER Historical Paper No. 119* August 1999 JEL No. I2, N3 Development of the American Economy, σ. 10

εκπαίδευσης, που ζητούσαν οι καπιταλιστές της υπαίθρου, για επαγγελματική εκπαίδευση, που ζητούσαν οι επιχειρηματίες και για νέες μεθόδους, που εισηγούνταν οι πρωτοπόροι παιδαγωγοί και κοινωνικοί επιστήμονες, με προεξέχοντα τον Hall. Το ενοποιημένο σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (high school) με το διαφοροποιημένο αναλυτικό πρόγραμμα ήταν, για τους περισσότερους, η πιο αποτελεσματική διευθέτηση όλων αυτών των διαφορετικών απαιτήσεων των δρώντων της οικονομικής ζωής⁸¹. Όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση ήταν μια δυναμική διαδικασία που αφορούσε όχι μόνο τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων και τους διευθυντές των σχολείων αλλά και τις οργανώσεις γυναικών, τις ενώσεις γονέων, τα εργατικά συνδικάτα, τα πολιτικά κόμματα και τις θρησκευτικές οργανώσεις. Συχνά εφαρμόζονταν, σε αντίθεση με τις μεταρρυθμίσεις της κεντρικής διοίκησης, που υποστηρίζονταν από μερίδες της βιομηχανικής αστικής τάξης, σε μια προσπάθεια αντίστασης στη μετατροπή της σχολικής τάξης σε προθάλαμο του εργοστασίου⁸².

Υπό τον τίτλο «κοινωνική εκπαίδευση» καλυπτόταν μια μεγάλη γκάμα προτάσεων από οργανώσεις, επιτροπές και επιστήμονες, που αφορούσαν την επαγγελματική εκπαίδευση και την εκπαίδευση με στόχο την κοινωνική και οικονομική ένταξη. Η έμφαση στη λειτουργία του σχολείου ως φορέα κοινωνικοποίησης ήταν ιδιαίτερα ελκυστική στους εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς παρείχε νομιμοποίηση στα επιχειρήματα υπέρ της αποκοπής του σχολείου από την τριτοβάθμια εκπαίδευση και τη χαλάρωση των δεσμών, που μετέτρεπαν το high school σε προθάλαμο του κολεγίου. Η άποψη που κυριάρχησε ήταν ταυτόσημη με τη θέση του Hall πως οι σύγχρονες κοινωνίες δεν μπορούσαν να προσφέρουν την κοινωνική ενσωμάτωση των παραδοσιακών κοινοτήτων και ότι οι νέοι (θεωρούμενοι πλέον ως έφηβοι), ευρισκόμενοι σε σύγχυση και αδυναμία, δεν μπορούσαν να ωριμάσουν απλώς παρατηρώντας τις δραστηριότητες των ενηλίκων στην καθημερινή τους ζωή.⁸³

***

---

⁸¹ Cremin, L., "John Dewey and the Progressive-Education Movement, 1915-1952", *The School Review*, 67 (2), Dewey Centennial Issue, 1959, σ. 160-173, Bowles, S., Gintis, H., ο.π., σσ. , 189-199

⁸² Reese, W., *Power and the Promise of School Reform: Grassroots Movements During the Progressive Era*, New York: Teachers College, 2002 (1986)

⁸³ Kett, J., 1977, *Rites of Passage*, ο.π., σσ. 221-227

Στην περίοδο από το 1890 μέχρι το 1920, ξεκινώντας από τα κορυφαία πανεπιστήμια, οι κοινωνικές επιστήμες (κυρίως η ψυχολογία) εντάχθηκαν στο αναλυτικό πρόγραμμα των σπουδών προετοιμασίας των εκπαιδευτικών μαζί με την παιδαγωγική και την πρακτική άσκηση⁸⁴. Ως προς το περιεχόμενο της προετοιμασίας τους, παρά τις διαφορετικές οπτικές ή τις διαφορετικές ιεραρχήσεις αναγκών, όλα τα προγράμματα αναπτύχθηκαν γύρω από δυο βασικούς άξονες. Πρώτον, την ετοιμότητα των εκπαιδευτικών να διδάξουν ένα ή περισσότερα γνωστικά αντικείμενα. Δεύτερον, τις ικανότητες και τις γνώσεις που απαιτούνται σε σχέση με τους μαθητές. Γύρω από αυτόν τον άξονα οι θεωρίες των κοινωνικών επιστημών αποτέλεσαν μέρος της «αφανούς παιδαγωγικής πρακτικής», όρο με τον οποίο ο Bernstein προσδιόρισε όλες εκείνες τις μεταβλητές της μάθησης που είναι γνωστές στον εκπαιδευτικό σε σχέση με τον μαθητή: πώς μαθαίνει, ποια είναι η σημασία των αισθήσεων, της ηλικίας ή της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης στη μάθηση αλλά δεν εμφανίζονται στον ίδιο κατά τη διδασκαλία. Στην «εμφανή» ή παραδοσιακή παιδαγωγική τονίζεται η ιεραρχία στη σχέση εκπαιδευτικού-μαθητή, η διάκριση μεταξύ πομπού και δέκτη, ενώ δίνεται έμφαση στην επίδοση σε σχέση με προκαθορισμένα έργα. Αντίθετα, στην αφανή, η μάθηση θεωρείται ενεργητική διαδικασία, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται ο μαθητής. Ο εκπαιδευτικός απλώς τον διευκολύνει, ενώ τα κριτήρια αξιολόγησης εξαρτώνται από την επίδοσή του σε σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του⁸⁵. Η διαφορά έγκειται στο πόσο είναι περισσότερο ή λιγότερο ορατοί (ή ρητοί) οι κανόνες που ρυθμίζουν τις σχέσεις διδάσκοντα και διδασκόμενου, τον έλεγχο πάνω στη διαδοχή της προς μετάδοση γνώσης και τα κριτήρια, που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση της απόδοσης.

Πριν από τη θεσμοθέτηση των προγραμμάτων προετοιμασίας εκπαιδευτικών, όσοι είχαν σπουδάσει «liberal studies» ή «liberal arts»⁸⁶ στα κολέγια θεωρούνταν οι

---

⁸⁴ Fraser, J., *Preparing America's Teachers: a history*, New York: Teachers College Press, 2007, σσ. 141-143

⁸⁵ Bernstein, B., *Class, Codes and Control IV. The Structuring of Pedagogic Discourse*, οπ.π., σσ. 61-69

⁸⁶ Όπως ονομάζονταν στην Αμερική, οι κλασικές-ανθρωπιστικές σπουδές, οι καλές τέχνες και οι φυσικές επιστήμες, προσδιοριζόμενες σε αντίθεση με τις επαγγελματικές σπουδές στη νομική, ιατρική, αρχιτεκτονική. Αρχικά περιλάμβαναν τη γραμματική, τη ρητορική, τη λογική, την αστρονομία, την αριθμητική, τη γεωμετρία και τη μουσική, όπως στην κλασική αρχαιότητα, έπειτα διάφορους κλάδους της φιλοσοφίας, όπως την ηθική, τη μεταφυσική και τη φυσική. Οι τομείς γνώσεων και το περιεχόμενο τους τροποποιήθηκαν με τον χρόνο ανάλογα με το είδος των γνώσεων που θεωρούνταν κάθε φορά απαραίτητο για τους καλλιεργημένους-μορφωμένους ανθρώπους. Cohen, A., Kisker, C., *The*

καταλληλότεροι να αναλάβουν καθήκοντα εκπαιδευτικού. Στον εικοστό αιώνα, ιδιαίτερα όσον αφορά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, παρέμεινε ισχυρή η αντίληψη πως αυτές οι σπουδές, σε συνδυασμό με μια περίοδο μαθητείας σε σχολείο, ήταν ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος για την προετοιμασία του εκπαιδευτικού. Ο εκπαιδευτικός γινόταν αντιληπτός ως «λόγιος»: έπρεπε να έχει πλήρη εποπτεία του γνωστικού του αντικειμένου και μάλιστα η παιδαγωγική γνώση που προσφερόταν στους μελλοντικούς εκπαιδευτικούς από τα αντίστοιχα προγράμματα των πανεπιστημίων και των κολλεγίων θεωρούνταν κατώτερη. Όπως σημειώνει ο Fraser⁸⁷, καθώς στην ακαδημαϊκή ιεραρχία η θεωρία βρίσκεται πιο ψηλά από την πρακτική και η εποπτεία των γνωστικών αντικειμένων πιο ψηλά από τις παιδαγωγικές γνώσεις, το πεδίο της παιδαγωγικής πάλεψε να καθιερωθεί στον ακαδημαϊκό χώρο.

Για να το πετύχει αυτό, η παιδαγωγική προσπάθησε να συγκροτηθεί σε διακριτή πειθαρχία με δική της γλώσσα και μεθοδολογία και να αποστασιοποιηθεί τόσο από τις επιστήμες, που συνέβαλαν στη συγκρότηση του αντικειμένου της, όσο και από την πρακτική της διδασκαλίας και πιθανώς και από την υποχρέωση να παρέχει συγκεκριμένο περιεχόμενο στην εκπαίδευση. Στον αντίποδα της παραπάνω οπτικής εμφανίστηκε ένας προσανατολισμός της προετοιμασίας των εκπαιδευτικών προς την «αποτελεσματικότητα». Σε αυτήν μπορεί να αναγνωρίσει κανείς από τη δεκαετία του 1920 και έπειτα μια προσπάθεια μεταφοράς του τειλορισμού⁸⁸ από τη βιομηχανική εργασία στη διδασκαλία. Ο εκπαιδευτικός γίνεται «τεχνικός» της

Shaping of American Higher Education: Emergence and Growth of the Contemporary System, San Francisco: Jossey Bass, 2010, σσ. 35-36

⁸⁷ Fraser, J., *Preparing America's Teachers: A History*, ο.π., σ. 5

⁸⁸ Πρόκειται για ένα σύνολο αρχών που διέπουν την οργάνωση της εργασίας, που διατυπώθηκαν αρχικά από τον Taylor (βλ. σ. 36) με κεντρικούς άξονες την αυτοματοποίηση του ελέγχου και της εποπτείας του ρυθμού της εργασίας εκ μέρους των εργοδοτών (ταυτόχρονα με την ελάττωση της εμπλοκής των εργοδηγών, των εργολάβων ή των κάθε είδους ηγετών μιας ομάδας εργατών), την αποειδίκευση των εργαζομένων και τον προσδιορισμό επιπέδων απόδοσης και τη σύνδεσή τους με την αμοιβή. Από την άποψη της οργάνωσης της εργασίας αποτελούσε την απάντηση στο προβλήματα των αντικρουόμενων οδηγιών-αποφάσεων κατά την εκτέλεση ενός έργου. Από την άποψη των εργασιακών σχέσεων προσδιορίζονταν ρητά και αποπροσωποποιούνταν οι όροι της ελάχιστης αλληλεπίδρασης του ατόμου (σε κάθε θέση) με την οργάνωση. Η θεωρία του Taylor θέσπισε το «επιστημονικό μάνατζμεντ», ένα νέο πεδίο γνώσεων όπου η αποκλειστική αρμοδιότητα ανήκε στους μηχανολόγους-μηχανικούς που συνδύαζαν τις γνώσεις των φυσικών επιστημών με στόχο την οικονομική αποτελεσματικότητα. Δηλαδή, από τη μελέτη της σχέσης μεταξύ της δαπάνης ενέργειας και του παραγόμενου έργου το αντικείμενο τους συνδύαστηκε με τη μελέτη της σχέσης κόστους ανά μονάδας παραγόμενου προϊόντος όχι μόνο σε ό,τι αφορά τα μηχανήματα αλλά και την ανθρώπινη εργασία. Έτσι καθιερώθηκε μια νέα ομάδα ανεξάρτητων επαγγελματιών (βλ. παρακάτω) με αντικείμενο τον συμβολικό έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας, από τους οποίους αργότερα θα προέρχονταν οι μηχανικοί παραγωγής με ειδικευση στον σχεδιασμό, τον συντονισμό και τον έλεγχο της εργασίας. Littler, G., "Understanding Taylorism", *The British Journal of Sociology*, 29 (2), 1978, σσ. 185-202, Haber, S. *Efficiency and Uplift: scientific management in the progressive era 189-1920*, Chicago: Chicago UP, 1964, σσ. 9-11

διδασκαλίας. Το συνολικό έργο της διδασκαλίας αναλύεται στα διάφορα συστατικά του μέρη και η προετοιμασία των εκπαιδευτικών επικεντρώνεται στην εκμάθηση τεχνικών για την αποτελεσματικότερη διεκπεραίωση των επιμέρους έργων⁸⁹.

Οι ιδέες του Dewey τοποθετούν το σχολείο και την προετοιμασία των εκπαιδευτικών στο πλαίσιο μια ευρύτερης κίνησης προς την αποκατάσταση των αδικιών του οικονομικού συστήματος. Πρόκειται, δηλαδή, για τον απόηχο της φιλοσοφίας της εκπαίδευσης του πολιτικού, μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Προοδευτισμού, με χαρακτηριστικότερο στοιχείο την εικόνα του εκπαιδευτικού ως πολιτικά συνειδητοποιημένου διανοούμενου. Τέλος, το «κίνημα μελέτης του παιδιού» του Hall εγκαινίασε μια «αναπτυξιακή» προσέγγιση στην προετοιμασία των εκπαιδευτικών. Στην προσέγγιση αυτή η «φυσική» σειρά διαδοχής στην ιεράρχηση των αναγκών κατά την αναπτυξιακή διαδικασία του ατόμου τοποθετείται στη βάση των διαδικασιών μάθησης στο σχολείο. Επικρίνεται η αποσπασματικότητα, ο υποβιβασμός της παιδαγωγικής σχέσης σε μηχανιστική μεθοδολογία και προτείνεται μια «μαθητοκεντρική» προσέγγιση της προετοιμασίας των εκπαιδευτικών. Σε μια πιο ατομοκεντρική εκδοχή της φιλοσοφίας του Προοδευτισμού, σχηματικά, ο εκπαιδευτικός έπρεπε να είναι ταυτόχρονα «φυσιοδίφης», «ερευνητής» και «καλλιτέχνης», ώστε να γνωρίζει ολόπλευρα τις ανάγκες του παιδιού και να καλλιεργεί τη συναισθηματική και κοινωνική του ανάπτυξη⁹⁰.

---

⁸⁹ Παράδειγμα αυτών των τεχνικών κατάτμησης του εκπαιδευτικού έργου για την προετοιμασία των εκπαιδευτικών είναι η γνωστή και στην ελληνική εκπαίδευση «μικροδιδασκαλία», η χρήση της οποίας ξεκίνησε από το πανεπιστήμιο του Stanford στις αρχές της δεκαετίας του 1960. McKnight, P., "Microteaching Development from 1968 to 1978", *British Journal of Teacher Education*, 6 (3), 1980, σσ. 214-227

⁹⁰ Daniels, D., Shumow, L., "Child development and classroom teaching: a review of the literature and implications for educating teachers", *Applied Developmental Psychology*, 23, 2003, σσ. 495-526

2. Οι ψυχολόγοι στο σύστημα των επαγγελματιών

Οι κοινωνικές επιστήμες διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στη διαδικασία συγκρότησης ενός «συστήματος επαγγελματιών»⁹¹, το οποίο αναπτύχθηκε με κεντρικό άξονα δραστηριοτήτων τον συμβολικό έλεγχο. Ο όρος «σύστημα επαγγελματιών» αναφέρεται σε ένα σύστημα από αλληλεξαρτώμενες δραστηριότητες, όπου οι διάφορες επαγγελματικές ομάδες που κατέχουν αρκετά αφηρημένες γνώσεις διεκδικούν δικαιοδοσία ή αρμοδιότητα επί της αντιμετώπισης προβλημάτων μέσω της πρακτικής εφαρμογής αυτών των γνώσεων. Η δικαιοδοσία του κάθε επαγγέλματος καθορίζεται σε σχέση με τα άλλα. Μια επαγγελματική ομάδα μπορεί να ελέγχει απόλυτα έναν τομέα δικαιοδοσίας και τις επαγγελματικές ομάδες που υπάγονται σε αυτόν ή να τον μοιράζεται με άλλες επαγγελματικές ομάδες. Η αφηρημένη γνώση επιτρέπει τον επαναπροσδιορισμό των ζητημάτων που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του, την υπεράσπισή της έναντι διεκδικήσεων, καθώς και την υπαγωγή νέων προβλημάτων σε αυτήν. Επομένως, οι αλλαγές σε ένα επάγγελμα συνεπάγονται μετατοπίσεις θέσεων και στα υπόλοιπα του ίδιου συστήματος αλληλεξαρτήσεων.

Η εφαρμογή των γνώσεων των ειδικών, με τον ένα ή τον άλλον τρόπο, συνίσταται σε μια διαδικασία διάγνωσης και θεραπείας κατά την οποία ταξινομούνται τα αντικείμενα που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά τους και αντιστοιχίζονται με τις κατάλληλες λύσεις ή σε μια διαδικασία συλλογιστικής για την εξεύρεση λύσεων, όταν η σύνδεση διάγνωσης-θεραπείας δεν είναι αρκετά εμφανής. Οι δυνατότητες των επαγγελματιών ομάδων να διατηρούν τον τομέα της δικαιοδοσίας τους εξαρτώνται εν μέρει από τη συμβολική κυριαρχία της αντίστοιχης επιστημονικής ομάδας. Η αξία των αφηρημένων γνώσεων δεν αποτελεί εχέγγυο για την επιτυχία των πρακτικών τους εφαρμογών. Οι επιστημονικές γνώσεις συμβάλλουν στη νομιμοποίηση της επαγγελματικής εργασίας περισσότερο για συμβολικούς και λιγότερο για πρακτικούς λόγους. Η ακαδημαϊκή εργασία νομιμοποιεί την επαγγελματική εργασία αποσαφηνίζοντας τα θεμέλια των γνώσεων που εφαρμόζονται, συνδέοντάς την με ιδέες-αξίες καταστατικές της σύγχρονης σκέψης, την επιστήμη και τον ορθολογισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, η επιστημονική έρευνα ανοίγει νέα πεδία επαγγελματικής δράσης

---

⁹¹ Abbot, A., *The System of Professions: an essay on the division of expert labor*, Chicago: University of Chicago Press, 1988

και η πανεπιστημιακή διδασκαλία επιτρέπει τον έλεγχο των όρων αναπαραγωγής των γνώσεων.

Με τη διεκδίκηση αρμοδιότητας η κάθε επαγγελματική ομάδα διατυπώνει δημόσια ένα αίτημα για αναγνώριση της γνωστικής της βάσης, η οποία συνεπάγεται κάποιο αποκλειστικό δικαίωμα (π.χ. το μονοπώλιο σε μια συγκεκριμένη πρακτική, δημόσιες επιχορηγήσεις, τον έλεγχο της επαγγελματικής εκπαίδευσης, των διαδικασιών αδειοδότησης, της δεοντολογίας κ.λπ.) ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθύνεται: στο κράτος, στην κοινή γνώμη ή σε έναν θεσμοθετημένο χώρο εργασίας. Σε κάθε περίπτωση η σύνδεση ενός επαγγέλματος με μια δικαιοδοσία επιτυγχάνεται μέσω της ενασχόλησης με ένα αντικείμενο, το οποίο νομιμοποιείται από την επίσημη γνώση στη βάση θεμελιωδών αξιών. Επιτυγχάνεται, επίσης, μέσω της προώθησης των διεκδικήσεων δικαιωμάτων στα πεδία ανταγωνισμού των δημόσιων θεσμών και του νομικού συστήματος. Οι αλλαγές ενός συστήματος μπορεί να οφείλονται τόσο σε εξωτερικές όσο σε εσωτερικές πηγές διαφοροποίησης. Στις πρώτες εντάσσονται η είσοδος νέων ομάδων στο σύστημα, η διαφοροποίηση των πελατών ή η περιχαράκωσή τους, οι νέες τεχνολογίες, οι αλλαγές στους θεσμούς, ενώ στις δεύτερες η ανάπτυξη νέων γνώσεων και η αύξηση του επιπέδου επαγγελματικής οργάνωσης.⁹²

***

Μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα οι ψυχολόγοι διεκδίκησαν την αναγνώριση της αρμοδιότητάς τους στον τομέα «των προσωπικών προβλημάτων». Διεκδίκησαν, δηλαδή, την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους στην επαγγελματική δραστηριότητα που αποκαλείται ψυχοθεραπεία ή συμβουλευτική και η οποία ως τότε είχε καταχωρηθεί ως δικαιοδοσία των ψυχιάτρων και των νευρολόγων. Αυτές οι επαγγελματικές ομάδες πέτυχαν την αναγνώριση της αρμοδιότητάς τους μέσα από χώρους εργασίας στον θεσμό του ψυχιατρικού νοσοκομείου, που δημιουργήθηκε με την απομάκρυνση των «παραφρόνων» από τις φυλακές και τα πτωχοκομεία. «Ψυχίατροι» αποκαλέστηκαν οι γιατροί-διευθυντές των ψυχιατρείων, ενώ, καθώς τα

---

⁹² Στο ίδιο, σσ. 17-28, 65-74, 101-102, 141

μεγάλα ψυχιατρικά νοσοκομεία απέκτησαν μια ιεραρχική δομή με υφιστάμενους γιατρούς και βοηθούς, απέκτησαν έτσι τον έλεγχο άλλων επαγγελματικών ομάδων. Η διάγνωση αφορούσε ψυχικά προβλήματα και η θεραπεία τον έλεγχο της συμπεριφοράς μέσω της ηθικής καθοδήγησης και του προγραμματισμού της καθημερινότητας του ασθενούς κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού. Ωστόσο, εκτός από τον περιορισμό που συνεπάγεται ο εγκλεισμός, τα αποτελέσματα της θεραπείας ήταν πενιχρά. Με τη δύναμη που παρείχαν η οργανωτική δομή της θεσμικής τους βάσης, το κύρος της ιατρικής και οι επιτυχίες στη θεραπεία των στρατιωτών κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, η αρμοδιότητα των ψυχιάτρων επεκτάθηκε από την καταστολή στην πρόληψη, δηλαδή στον κοινωνικό έλεγχο της συμπεριφοράς, κυρίως της εγκληματικότητας και της παραβατικότητας και ιδιαίτερα των ανηλίκων⁹³.

Το 1921 άνοιξε η πρώτη κλινική «καθοδήγησης του παιδιού» με στόχο την αποτροπή της παραβατικότητας ανηλίκων και μέχρι το 1927 ακολούθησαν άλλες εκατό, που χρηματοδοτήθηκαν από ένα φιλανθρωπικό ταμείο (το Commonwealth Fund). Στελεχώνονταν συνήθως από ψυχίατρο, κλινικό ψυχολόγο και κοινωνικούς λειτουργούς. Η αποστολή τους ήταν να εντοπιστούν τα παιδιά με διανοητικά προβλήματα ή προβλήματα συμπεριφοράς και να παρασχεθούν στις οικογένειές τους τα κατάλληλα μέσα, για να τα αντιμετωπίσουν. Ο ψυχίατρος αναλάμβανε τη διεύθυνση της κλινικής, ο ψυχολόγος την αξιολόγηση των περιπτώσεων και οι κοινωνικοί λειτουργοί την παρέμβαση στην οικογένεια⁹⁴.

Η ψυχιατρική ανέπτυξε μια θεωρία προσαρμογής του ατόμου στην κοινωνική ζωή που εξηγούσε την παραβίαση των κοινωνικών κανόνων ως αποτέλεσμα ψυχικών προβλημάτων και απαιτούσε ατομικές, όχι κοινωνικές, λύσεις. Η δικαιοδοσία στα προσωπικά προβλήματα κερδήθηκε με τη μετακίνηση των ψυχιάτρων εκτός των νοσοκομείων σε ιδιωτικά ιατρεία. Αρχικά, τόσο οι ψυχίατροι όσο και οι νευρολόγοι απέδιδαν τα ψυχικά προβλήματα σε σωματικές αιτίες. Σταδιακά και υπό την πίεση άλλων επαγγελματικών ομάδων (κοινωνικών λειτουργών, ιατρών, κληρικών) οι νευρολόγοι επικεντρώθηκαν στις ασθένειες με σωματική/οργανική αιτιολογία, ενώ οι ψυχίατροι στις ψυχικές ασθένειες και θεραπείες, καθώς και σε ό,τι περιλάμβανε η

---

⁹³ Στο ίδιο σσ. 441-451

⁹⁴ Baker, D., Benjamin, L., *From Séance to Science*, οπ.π. σ. 66

βοήθεια σε ανθρώπους για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της καθημερινής ζωής (π.χ. άγχος, κατάθλιψη).

Ανάμεσα στις διάφορες προσεγγίσεις της ψυχοθεραπείας, η Φροϋδική συνέβαλε περισσότερο στη διάκριση μεταξύ ψυχικής και σωματικής παθολογίας, καθώς και στην εξήγηση της σωματοποίησης των ψυχικών παθήσεων. Οι θεωρίες για τους ψυχικούς μηχανισμούς παρείχαν μια συλλογιστική της σύνδεσης μεταξύ της διάγνωσης και της θεραπείας μέσα από την εργασία πάνω στις ανεπίλυτες συναισθηματικές συγκρούσεις. Ο Φροϋδισμός αποτέλεσε τη γνωστική βάση για την οργανωτική δομή αυτής της νέας δικαιοδοσίας των προσωπικών προβλημάτων. Η επαγγελματική γνώση των ψυχιάτρων ήταν, εν πολλοίς, ένα μείγμα Φροϋδισμού με διάφορες προσεγγίσεις και συνυπήρχε με την αυστηρή φροϋδική ψυχανάλυση, η οποία όμως περιοριζόταν στους πιο εύπορους και μορφωμένους πελάτες, μεταξύ των οποίων τους ίδιους τους ψυχιάτρους. Η ιδέα ότι η προσωπική ανάλυση και θεραπεία αποτελούσαν απαραίτητες προϋποθέσεις για την εργασία ενός επαγγελματία στην ψυχική υγεία εξασφάλιζε την υποταγή άλλων επαγγελματικών ομάδων στους ψυχιάτρους: η ψυχανάλυση ήταν η μόνη νομιμοποιημένη μορφή ψυχοθεραπείας και μόνο οι γιατροί μπορούσαν να γίνουν αναλυτές⁹⁵.

Κατά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο οι ψυχολόγοι είχαν δημιουργήσει τη δική τους δικαιοδοσία, την ειδίκευση στον τομέα των ψυχικών μετρήσεων. Το εφαλτήριο για τη διεκδίκηση της αρμοδιότητας στον τομέα των «προσωπικών προβλημάτων» από τους ψυχολόγους ήταν τα Πανεπιστήμια. Το πρώτο ιδιωτικό γραφείο ψυχολόγου (clinic) στην Αμερική λειτούργησε στο πανεπιστήμιο University of Pennsylvania. Το ίδρυσε ο Witmer⁹⁶ (1867-1956) το 1896, μετά από επιτυχημένη θεραπεία σε 14χρονο μαθητή με προβλήματα ομιλίας, η οποία πραγματοποιήθηκε μετά από τη σύσταση του διευθυντή σχολείου της περιοχής. Οι περισσότερες περιπτώσεις που χειρίστηκε αφορούσαν μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες και προβλήματα συμπεριφοράς από τα δημόσια σχολεία της περιοχής⁹⁷.

Οι ψυχολόγοι κέρδισαν μια πρώτη μάχη στη νομική κατοχύρωση της δικαιοδοσίας τους επί των προσωπικών προβλημάτων, όταν, μέχρι το 1917, δύο πολιτείες νομοθέτησαν τη δυνατότητα των δικαστών να διατάξουν τον εγκλεισμό

---

⁹⁵ Abbot, A., *The System of Professions*, οπ.π. σσ. 459-462

⁹⁶ Επίσης μαθητής του Wundt.

⁹⁷ Baker, D., Benjamin, L., *From Séance to Science*, οπ.π., σσ. 33-36

ατόμων σε ψυχιατρεία με βάση την κατάθεση ψυχολόγων ως ειδικών, χωρίς τη συνεργασία ψυχιάτρων. Στη δεκαετία του 1920 τα αιτήματα για υπηρεσίες δημόσιας ψυχικής υγείας θα διευρύνονταν σε βαθμό που θα ξεπερνούσε κατά πολύ τη διαθεσιμότητα σε ανθρώπινους πόρους εκ μέρους της ψυχιατρικής, αφήνοντας χώρο για την ανάπτυξη των διεκδικήσεων των ψυχολόγων ⁹⁸.

4. Οι παγιώσεις στις εθελοντικές οργανώσεις για εφήβους

Πριν την επαγγελματοποίηση των κοινωνικών επιστημόνων, η ενασχόληση με θεσμούς κοινωνικού ελέγχου των εφήβων γινόταν σε εθελοντική βάση. Πιο συγκεκριμένα σε ό,τι αφορά τους εφήβους, η κοινωνική εργασία για νεαρά αγόρια περιλάμβανε μια σειρά από δραστηριότητες που προέρχονταν από προσπάθειες είτε να διασωθούν τα παιδιά του δρόμου, να συγκεντρωθούν σε λέσχες, όπου πραγματοποιούνταν συναντήσεις για προσευχή, κατάρτιση σε χειρωνακτικές εργασίες και αποταμίευση των οικονομιών τους, είτε να οργανωθεί ο ελεύθερος χρόνος των μαθητών. Μια τέτοια προσπάθεια αποτέλεσε η YMCA (Young Men's Christian Association- Σύνδεσμος Χριστιανών Νέων Ανδρών), η οποία ιδρύθηκε το 1880 και διοργάνωνε δραστηριότητες για παιδιά της προεφηβικής ηλικίας. Επίσης, καθώς οι κοινωνικοί λειτουργοί δεν έκαναν διάκριση ανάμεσα στη δυνητική και στην πραγματική εγκληματική συμπεριφορά, η κοινωνική εργασία ενώθηκε με την προσπάθεια αναμόρφωσης της δικαιοσύνης για ανηλίκους και καθιέρωσης δικαστηρίων ανηλίκων. Οι μεταρρυθμιστές χρησιμοποιούσαν τον όρο διάσωση/σωτηρία του παιδιού (child saving) για μια μεγάλη γκάμα προσπαθειών, όπως τα δικαστήρια ανηλίκων, τα αναμορφωτήρια, τα οικοτροφεία, οι λέσχες και οι χώροι παιχνιδιού.

Στον 20^ο αιώνα, αν και οι προτεστάντες κληρικοί συνέχιζαν να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο, η προσευχή και ο προσηλυτισμός έπαψαν να

---

⁹⁸ Baker, D., Benjamin, L., *From Séance to Science*, σσ. 60-61

αποτελούν κεντρικά θέματα στην κοινωνική εργασία. Επίσης, οι κοινωνικοί λειτουργοί άρχισαν να αναπτύσσουν τεχνικές που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στους νέους όλων των κοινωνικών τάξεων και όχι μόνο στους φτωχούς ή στα μέλη των εύπορων οικογενειών, όπως οι στρατιωτικές ασκήσεις, τα ομαδικά αθλήματα και η πολιτική παιδεία. Συνεπώς, ήταν εύλογο το ενδιαφέρον τους για την ψυχολογία της εφηβείας, καθώς αναπροσανατόλιζε τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των νέων από τις επιμέρους ταξικές και εθνοτικές εμπειρίες προς μια καθολική εμπειρία ωρίμανσης αντίστοιχη των διαβατήριων τελετών των «πρωτόγονων» κοινωνιών. Έτσι, η αντίληψη του Hall για τη χρησιμοποίηση της πίστης στην ομάδα συνομηλίκων ως εργαλείου για την καλλιέργεια της πίστης στο κοινωνικό σύνολο, της κοινωνικής συνείδησης, βρήκε ένθερμους υποστηρικτές στους κοινωνικούς λειτουργούς, οι οποίοι θεώρησαν εφικτή την αξιοποίηση των υποτιθέμενων «ένστικτων της συμμορίας» των νέων για κοινωνικά επιθυμητούς σκοπούς.

Επίσης, στο πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των εφήβων καθιερώνεται το 1910 στις ΗΠΑ μια νέα οργάνωση με τη νομική μορφή της μη κερδοσκοπικής εταιρίας (η οποία μετά από λίγα χρόνια αποκτά την, ανάμεσα σε άλλες εταιρίες, αναγνώριση για την προσφορά της από το Κογκρέσο), οι Boy Scouts (Πρόσκοποι). Νωρίτερα, το 1902, ένας Αμερικανός φυσιολάτρης, ο E.T. Seton (1860-1946), είχε ιδρύσει μια αντίστοιχη οργάνωση, τους Woodcraft Indians, με στόχο να παρέχει εμπειρίες από την ύπαιθρο στα παιδιά της πόλης. Ωστόσο η λογική των Προσκόπων, που είχαν ιδρυθεί το 1908 στη Μ. Βρετανία από τον στρατηγό R.Baden-Powell, βασιζόταν στην εμπειρία του από τον πόλεμο κατά των Μπόερς στη Νότιο Αφρική και την πεποίθησή του ότι τα αγόρια χρειάζονταν τη σκληραγώγηση της ζωής στην ύπαιθρο. Η οργάνωσή του χαρακτηριζόταν από αυστηρή ιεραρχία και αυταρχικό έλεγχο των παιδιών από ενήλικες. Για να τεκμηριώσουν τις απόψεις τους, οι πρωτοπόροι του προσκοπισμού στρέφονταν συχνά στα γραπτά του Hall, ο οποίος καυτηρίαζε τη μαλθακότητα της ζωής των αγοριών στο σπίτι, ενώ ελάχιστα είχε γράψει για τα κορίτσια.

Κατευθυνόμενες από ενήλικες ήταν οι πρωτοβουλίες για τη δημιουργία χώρων παιχνιδιού που θα αντιμετώπιζαν το πρόβλημα του συνωστισμού των παιδιών στα αστικά κέντρα. Ο επιχειρηματίας J. Lee, απόφοιτος του Harvard, ήταν ο πρωτεργάτης στο κίνημα για τη δημιουργία χώρων παιχνιδιού σε σχολικές αυλές και πάρκα. Πίστευε πως έπρεπε να βρει διέξοδο το ένστικτο του παιχνιδιού, που ήταν το

υπόλειμμα ενός προγενέστερου σταδίου ανάπτυξης του ανθρώπου, της βαρβαρικής και κνηγητικής κοινωνίας στην οποία ανήκουν τα αγόρια. Ο Lee, όπως και άλλοι υποστηρικτές του οργανωμένου παιχνιδιού και της ελεγχόμενης αναψυχής, επηρέασε και τους παιδαγωγούς και τους παρακίνησε να διοργανώσουν εξωδιδασκτικές δραστηριότητες στα σχολεία: αθλήματα, θεατρικές ομάδες, ομάδες διαγωνισμού διαλόγου και ομάδες μουσικής, στην προσπάθειά τους να καλλιεργήσουν τη συνεργασία μεταξύ των μαθητών.

Μέσω του προσκοπισμού και τη διοργάνωση εξωδιδασκτικών δραστηριοτήτων οι ιδέες των κοινωνικών λειτουργών για αγόρια διαδόθηκαν στο κοινό της αστικής τάξης. Η συμμετοχή των παιδιών σε αυτές τις δραστηριότητες από τις κατώτερες τάξεις παρέμεινε περιθωριακή. Παρ' όλες τις προσπάθειές τους να προσεγγίσουν τα παιδιά από τις κατώτερες τάξεις, οι κοινωνικοί λειτουργοί προσέκρουσαν στις αξίες της αυτόνομης κουλτούρας τους, που βασιζόταν περισσότερο στον αυθορμητισμό της σωματικής υπεροχής και της απείθειας στην εξουσία παρά στον προσανατολισμό σε συμβολικούς στόχους και την πειθαρχία στους τυπικούς κανόνες των οργανωμένων δραστηριοτήτων⁹⁹.

---

⁹⁹ Kett, J., 1977, Rites of Passage, οπ.π., σσ. 215-16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

1. Το κοινωνικό κράτος και η ανάπτυξη του καταμερισμού εργασίας

Το αίτημα για δημόσια αναγνώριση της εφηβείας ως διακριτής ηλικιακής κατηγορίας -και άρα για τη σύνδεσή της με ιδιαίτερα προνόμια- διατυπώνεται, προωθείται και παράγει θεσμικά αποτελέσματα περίπου στις δυο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και την πρώτη του 20^{ου}. Η διάκριση αυτή επικυρώνεται από τις κοινωνικές επιστήμες. Με πρωταγωνιστή τον Hall κατασκευάζεται το επιστημονικό αντικείμενο της εφηβείας. Οι εμπειρικές γνώσεις των κοινωνικών επιστημών συμβάλλουν στη δημιουργία νέων θεσμών για την εφηβική ηλικία ή στην τροποποίηση των υφιστάμενων. Τα χαρακτηριστικά που παίρνει η κοινωνικοποίηση γέρνουν προς τη ατομο-νατουραλιστική εκδοχή της θεμελίωσης της ανθρώπινης κατάστασης έχοντας, ωστόσο, την πρακτική της εφαρμογή αναφορικά με τον «κοινωνικό έλεγχο». Η ανθρώπινη φύση, αναφορικά με την οποία εξηγείται και η εφηβική συμπεριφορά, θεωρείται δεδομένη και το ζητούμενο είναι η προσαρμογή των θεσμών στις αρχές λειτουργίας της, ώστε διά της αλληλεπίδρασης να συντονίζεται το ατομικό με το κοινωνικό επίπεδο. Απέναντι στη νατουραλιστική θεμελίωση της εφηβείας ανασυγκροτούνται με επιστημονικούς όρους οι κοινωνικές και/ ή οι πολιτισμικές θεμελιώσεις της ανθρώπινης κατάστασης. Προκειμένου, ωστόσο, να συγκροτηθεί ο «συμβολικός έλεγχος» σε πεδίο αντίθετων δυνάμεων επισυνέβη μία πολιτική ρήξη: το New Deal

Η θεσμική παγίωση της εφηβείας, δηλαδή η μετατροπή της σε κοινωνική κατηγορία, πραγματοποιείται, καθώς αναπτύσσεται το θεσμικό σύμπλεγμα που εισάγει ένα διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης των νέων από ό,τι στο παρελθόν. Χαρακτηριστικό αυτής της ανάπτυξης είναι ότι τότε σχεδόν όλες οι πολιτείες επέκτειναν τη νομική προστασία που παρείχε το δικαστήριο ανηλίκων στους νέους από 16 έως 18 ή 20 ετών. Έτσι, οι έφηβοι γίνονται πλέον και νομική κατηγορία, καθώς εντάσσονται στους ανήλικους και συνδέονται με συγκεκριμένα δικαιώματα. Τα μέλη του σώματος των προσκόπων δεκαπλασιάζονται, ενώ η μειωμένη ζήτηση για εργατικά χέρια κατά τη μεγάλη ύφεση του '30 συνέβαλε σε μια εντυπωσιακή αύξηση του μαθητικού πληθυσμού της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, από το 6,4% των

δεκαεπτάχρονων αγοριών και κοριτσιών του 1900 στο 50,8% του 1940 και στο 62,3% του 1956. Την ίδια στιγμή, ενώ οι θεσμοί για τους εφήβους ενισχύουν την επιρροή τους στους νέους, εμφανίζονται τάσεις διαφοροποίησης και απόκλισης από τα καθιερωμένα πρότυπα συμπεριφοράς και υιοθέτησης εναλλακτικών τρόπων ζωής.¹⁰⁰

Στην ιστορική περίοδο που εκτείνεται από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ως τον δεύτερο γεννιέται και αναπτύσσεται η καταναλωτική βιομηχανική κοινωνία, ενώ οργανώνονται οι θεσμοί του κοινωνικού κράτους. Η θεμελίωση του κράτους πρόνοιας στις Η.Π.Α. και η ενίσχυση του παρεμβατισμού της ομοσπονδιακής κυβέρνησης πολλαπλασιάζουν τις δυνατότητες επίδρασης των κοινωνικών επιστημών στην κοινωνική πραγματικότητα. Διαμορφώνονται οι υλικοί όροι της ύπαρξής τους και το ιδεολογικό-πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο που τους δίνει τη δυνατότητα να επενεργούν στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής. Ο συμβολικός έλεγχος των κοινωνικών επιστημών ενισχύεται και επεκτείνεται.

Πρόκειται για την περίοδο που διευρύνεται ο ρόλος του κράτους στη διαμόρφωση των κοινωνικών προϋποθέσεων για την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς¹⁰¹. Το “New Deal”, όπως ονομάστηκε το δόγμα της πολιτικής του Franklin Roosevelt¹⁰² μεταξύ 1933-1938, επαναπροσδιόρισε τον ρόλο του κράτους στη μετάβαση από τον οικονομικό ατομικισμό της εποχής του ελεύθερου ανταγωνισμού στην οργάνωση της σχεδιασμένης οικονομίας του εταιρικού ή μονοπωλιακού καπιταλισμού. Ωστόσο, τα χρόνια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, 1917-18, ήταν η περίοδος κατά την οποία τέθηκαν οι βάσεις για τις πολιτικές που βοήθησαν στον σχηματισμό της σύγχρονης Αμερικής. Οι διοικητικές καινοτομίες του πολέμου επιτάχυναν μακροπρόθεσμες διαδικασίες κοινωνικής αναδιοργάνωσης. Ο πόλεμος επέκτεινε πολλές καίριες εξελίξεις από το 1920 και έπειτα - συμπεριλαμβάνοντας την επέκταση της μαζικής παραγωγής, τη συνεργασία μεταξύ κυβερνήσεων, επιχειρήσεων και εργασίας και τη διόγκωση των επαγγελματικών και διαχειριστικών ελίτ.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Kett, J., *Rites of Passage*, ο.π., σσ. 245-246

¹⁰¹ Polanyi, K., *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston: Beacon Press books, 2001 (1944)

¹⁰² πρόεδρος ΗΠΑ με το Δημοκρατικό Κόμμα 1933-1945

¹⁰³ Boyer, P., Clark, C., Kett, J., Salisbury, N., Sitkoff, H., Woloch, N., *The Enduring Vision A History of the American People*, Boston: Houghton Mifflin, 2009, σ. 696

Οι μετέπειτα πολιτικές του Roosevelt βασίζονταν σε αρχές, μέτρα και σχέδια που αναπτύχθηκαν από τον Woodrow Wilson¹⁰⁴ κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Τέτοια ήταν, για παράδειγμα, το δημόσιο στεγαστικό πρόγραμμα, τα έργα υποδομής, τα προγράμματα ρύθμισης της αγοράς εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης και επιδομάτων, η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των βιομηχανικών επιχειρήσεων και η παράκαμψη των αντιμονοπωλιακών νόμων, ο κεντρικός σχεδιασμός και η χειραγώγηση της οικονομίας. Οι κοινωνικοί επιστήμονες αρχίζουν να χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο από το κράτος για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση πολιτικών, μέσω της χρηματοδότησης προγραμμάτων και οργανισμών. Από τον κρατικό παρεμβατισμό ευνοήθηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό οι κοινωνικές ομάδες που είχαν τη δυνατότητα να ασκούν μεγαλύτερη πίεση στην κυβέρνηση, οι μεγάλες επιχειρήσεις, οι μεγαλοκτηματίες, τα ισχυρά συνδικάτα¹⁰⁵.

Το New Deal, αν και δεν κατάφερε να φέρει την οικονομική ανάκαμψη (την οποία έφερε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος), να αναδιανείμει εισοδήματα, άφησε ένα συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο με άξονα την εξασφάλιση των πιο ευάλωτων κοινωνικών τάξεων και κατηγοριών και μεγέθυνε τον ρόλο του κράτους ως οργάνου ασφάλειας και σταθερότητας. Καθιέρωσε τη ρύθμιση του τραπεζικού τομέα, της αγοράς αγροτικών προϊόντων και της αγοράς εργασίας¹⁰⁶. Ο ίδιος ο Roosevelt υποστήριξε ότι στη φάση της επέκτασης η οικονομική ελευθερία ήταν απαραίτητη αλλά στη φάση του κορεσμού χρειαζόταν ρύθμιση της κατανομής των πόρων¹⁰⁷. Μπορεί η μεταπολεμική ανάπτυξη των Η.Π.Α. να οφειλόταν κατά βάση στις πολεμικές δαπάνες και στην πλεονεκτική της θέση στο παγκόσμιο εμπόριο αλλά το θεσμικό πλαίσιο της ρύθμισης της οικονομίας στο εσωτερικό της υπήρξε επίσης καθοριστικός παράγοντας.

Από μια πολιτική σκοπιά, ο όρος με τον οποίο αποδίδεται ο τρόπος οργάνωσης της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας των Η.Π.Α. (και της Δυτικής Ευρώπης) μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 είναι εκείνος του «φορδικού» μοντέλου καπιταλισμού. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η εγκαθίδρυση μιας σχέσης

---

¹⁰⁴ Πρόεδρος ΗΠΑ με το Δημοκρατικό κόμμα (1913-1921)

¹⁰⁵ Schaffer, R., *America in the Great War: The Rise of the War Welfare State*, New York: Oxford UP, 1991

¹⁰⁶ Kennedy, D., *Freedom from Fear: American People in the Depression and War*, New York: Oxford UP, 2001

¹⁰⁷ στο ίδιο, σ. 376

ισορροπίας ανάμεσα στη μαζική παραγωγή τυποποιημένων αγαθών και τη μαζική κατανάλωση. Η δυνατότητα της αγοράς να απορροφήσει τους αυξανόμενους ρυθμούς της παραγωγής εξασφαλιζόταν από την επέκταση και την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού στο σύνολό τους, στη βάση ενός συμβιβασμού ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία, που επιτυγχανόταν μετά από διαστήματα ταξικών συγκρούσεων. Το κράτος με τους μηχανισμούς πρόνοιας εγγυούνταν ένα ελάχιστο επίπεδο αγοραστικής δύναμης για τους εργάτες, επιδοτούσε την παραγωγή και διασφάλιζε την πρόσβαση στις αγορές, άρα και την κερδοφορία των εργοδοτών.

Ο όρος «φορδισμός» οφείλεται στον Gramsci (1891-1937). Στο δοκίμιό του «Αμερικανισμός και Φορδισμός»¹⁰⁸ περιέγραψε το πέρασμα από τον οικονομικό ατομικισμό της εποχής του ελεύθερου ανταγωνισμού στην οργάνωση της σχεδιασμένης οικονομίας του εταιρικού ή μονοπωλιακού καπιταλισμού. Η μετάβαση αυτή πραγματοποιήθηκε με τη θεσμική αναδιοργάνωση της εποχής του «Προοδευτισμού». Στο επίκεντρο αυτού του μοντέλου ανάπτυξης βρισκόταν η μεγάλη κλίμακας, ορθολογικά σχεδιασμένη, παραγωγή¹⁰⁹. Ο σχεδιασμός της οικονομίας και η ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων με τρόπο που να εξασφαλίζεται η ηγεμονία της αστικής τάξης, όχι μόνο στο οικονομικό επίπεδο αλλά και στο πολιτικό και πολιτισμικό, αποτελούσε την απαραίτητη προϋπόθεση για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Οι χαρακτηριστικές δομικές μορφές του φορδισμού ήταν η επιστημονική διαχείριση της παραγωγικής διαδικασίας, η γραφειοκρατικά και ιεραρχικά οργανωμένη επιχείρηση, το μαζικό εργατικό σωματείο, οι μηχανισμοί συλλογικών διαπραγματεύσεων μεταξύ εργασίας-κεφαλαίου, καθώς και οι θεσμοί κοινωνικής πρόνοιας ως μέσα διαχείρισης της ταξικής πάλης, των ανταγωνισμών, που προκύπτουν από τη σχέση εργασίας-κεφαλαίου. Υπό αυτήν την οπτική η μαζική παραγωγή δεν αποτέλεσε σημάδι εξάλειψης της ταξικής πάλης, όπως διαπιστώνουν διάφορες προσεγγίσεις, που

---

¹⁰⁸ Γκράμσι, Α., *Αμερικανισμός και Φορδισμός Τετράδιο 22*, Ρινάλντι, Ρ., (μτφρ.), Αθήνα: Α/συνέχεια, 1988

¹⁰⁹ Πρόκειται για τη μεταφορά των αρχών του τείλορισμού ως προς τον τεχνικό καταμερισμό εργασίας από την οργάνωση της εργασίας στην οργάνωση του εργοστασίου με κεντρικό άξονα τη γραμμική συναρμολόγησης, που επέτρεπε την αδιάκοπη παραγωγή μεγάλου αριθμού τυποποιημένων προϊόντων με χαμηλό κόστος. Μέσω του ανταγωνισμού, αυτή η μορφή οργάνωσης επεκτάθηκε στις επιχειρήσεις σε εθνικό επίπεδο. Το όνομα «φορδισμός» αναφέρεται στον Henry Ford (1863-1947) ιδρυτή και ιδιοκτήτη της ομώνυμης αυτοκινητοβιομηχανίας, που εισήγαγε τη γραμμική συναρμολόγησης με μεγάλη εμπορική επιτυχία. Jessop, B. "Fordism and Post-Fordism: a critical reformulation" στο Stropfer, M, Scott, A., (eds) *Pathways to Industrialization and Regional Development*, London, New York: Routledge, 1992, σ. 20

περιστρέφονται γύρω από την ιδέα ενός καπιταλισμού της συναίνεσης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αντιθέτως, αποτέλεσε πεδίο ταξικής πάλης στον βαθμό που, εκτός από το να εξασφαλίζει την αύξηση της παραγωγής, ανέβαζε και το επίπεδο των κοινωνικά προσδιορισμένων αναγκών της μισθωτής εργασίας. Η ταξική πάλη, δηλαδή, επεκτείνεται από το επίπεδο της καπιταλιστικής επιχείρησης στο ευρύτερο θεσμικό επίπεδο, το οποίο διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα ή αποκρυστάλλωση των σχέσεων δύναμης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις¹¹⁰.

Στη μεταρρύθμιση και θεσμική αναδιοργάνωση που έλαβε χώρα, καθοριστικό ρόλο έπαιξε η νέα μεσαία τάξη, οι επαγγελματίες (ελεύθεροι και μισθωτοί), οι τεχνικοί και οι υπάλληλοι της διοίκησης των επιχειρήσεων. Μέσω των ιδιαίτερων ικανοτήτων και της εξειδίκευσής τους ταυτίστηκαν με την επιστήμη και τον ορθολογισμό και προέβαλαν την καθολική τους οπτική και δράση, σε αντίθεση με ό,τι θεωρούσαν ταξικά μεροληπτική οπτική της εργασίας και του κεφαλαίου. Από το 1870 έως το 1910, ενώ ο συνολικός πληθυσμός των Η.Π.Α. υπερδιπλασιάστηκε, η νέα μεσαία τάξη (τεχνικοί, μισθωτοί επαγγελματίες, πωλητές, δημόσιοι υπάλληλοι) οκταπλασιάστηκε. Η παλιά μεσαία τάξη βασιζόταν στην ιδιοκτησία, στο πλαίσιο ενός «καπιταλισμού της οικογένειας». Αντιθέτως, η νέα βασιζόταν στην κατοχή εκπαιδευτικών, τεχνικών και επαγγελματικών τίτλων και πιστοποιητικών, καθώς από τη μια πλευρά τα μέλη της δε διέθεταν ιδιοκτησία και από την άλλη ο διαχωρισμός της ιδιοκτησίας από τη διοίκηση στις μεγάλες επιχειρήσεις τούς παρείχε ευκαιρίες επαγγελματικής εξέλιξης.

Εκτός από τις επιχειρήσεις η νέα μεσαία τάξη αποτελείται από εργαζόμενους στην εκπαίδευση, τις υπηρεσίες υγείας, τη δημόσια διοίκηση και την κοινωνική εργασία. Ο εξορθολογισμός και η επαγγελματοποίηση, η συνείδηση των ιδιαίτερων λειτουργιών που επιτελούν και των ικανοτήτων που κατέχουν χαρακτηρίζουν τόσο τους «τεχνοκράτες» όσο και τους «ανθρωπιστές», τους δύο αντίθετους πόλους από την άποψη της νομιμοποιητικής αρχής στην τυπολογία των επαγγελματιών αυτής της τάξης. Η κάθε ομάδα προώθησε τα συμφέροντά της στον ανταγωνισμό με τις υπόλοιπες, με στόχο την ιδεολογική ηγεμονία. Ωστόσο, η διαγενεακή διατήρηση αμφότερων της ταξικής τους θέσης ήταν επισφαλής, καθώς το μορφωτικό κεφάλαιο δεν μπορεί να κληροδοτηθεί το ίδιο εύκολα με το υλικό. Το συμφέρον τους και ο

---

¹¹⁰ Hefferman, N., *Capital, Class and Technology in Contemporary American Culture: Projecting Post-Fordism*, London: Pluto Press, 2000, σσ. 20-29

ρόλος τους, τον οποίο επιτέλεσαν λίγο-πολύ συνειδητά, ήταν να διαμεσολαβήσουν στη βασική ταξική πάλη της καπιταλιστικής κοινωνίας και να δημιουργήσουν μια βιώσιμη κοινωνική διεύθυνση. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η νέα μεσαία τάξη γιγαντώθηκε αριθμητικά και ισχυροποιήθηκε ιδεολογικά. Καθώς ανέλαβε να εφαρμόσει την τεχνική της διακυβέρνησης, δηλαδή το σύνολο των επιστημονικών, θεσμικών και τεχνολογικών μεθόδων οργάνωσης και παραγωγής της υλικής και συμβολικής πραγματικότητας, η νέα μεσαία τάξη αποτέλεσε μέρος τόσο της διαδικασίας ελέγχου της εργατικής τάξης όσο και της αντίστροφης διαδικασίας περιορισμού αυτού του ελέγχου¹¹¹.

2. Οι μετασχηματισμοί των κοινωνικών αναπαραστάσεων

Τα χρόνια που επακολούθησαν έπειτα από μια σύντομη περίοδο κρίσης το 1920, λόγω της περικοπής των κρατικών πολεμικών δαπανών και της επιστροφής των βετεράνων στην αγορά εργασίας, ήταν μια περίοδος σταθερής μεγέθυνσης του Α.Ε.Π. και ευημερίας για τις επιχειρήσεις, εκτός του γεωργικού τομέα. Σε αυτό βοήθησε η ανάπτυξη των πόλεων και τα νέα καταναλωτικά αγαθά διαρκείας (π.χ. αυτοκίνητο, ηλεκτρικές συσκευές). Η παραγωγικότητα αυξήθηκε κατακόρυφα με την εισαγωγή του φορδικού μοντέλου μαζικής παραγωγής, τις τεχνικές της αλυσίδας συναρμολόγησης και τις τειλορικού τύπου σχέσεις στην οργάνωση της εργασίας. Εξελίχθηκαν οι δομές διοίκησης των μεγάλων επιχειρήσεων, καθώς δημιούργησαν ξεχωριστά τμήματα για την ανάπτυξη προϊόντων, την έρευνα αγοράς, τις οικονομικές προβλέψεις, τη διαχείριση του προσωπικού, κ.λπ., με τις αντίστοιχες δομές διοικητικού προσωπικού. Οι ιδέες του Sigmund Freud εισάγονται στον χώρο της διαφήμισης από τον ανιψιό του Edward Bernays (1891-1995), τον εμπνευστή του όρου «δημόσιες σχέσεις»¹¹². Στο εξής τα διαφημιστικά μηνύματα δε θα επικεντρώνονται σε πληροφορίες σχετικά με κάποια τεχνικά χαρακτηριστικά του

---

¹¹¹ Hefferman, N., *Capital, Class and Technology in Contemporary American Culture*, οπ.π., σσ. 20-29, 31-32

¹¹² Savage, J., *The Creation of Youth 1875-1945*, London: Chatto & Windus, 2007, σ. 118

προϊόντος αλλά θα στοχεύουν στην ταύτιση του καταναλωτή με άτομα, ομάδες ή καταστάσεις που προβάλλονται ως συμβολικά χαρακτηριστικά του προϊόντος.

Η αυξανόμενη ευημερία και η τυποποίηση της εργασίας προκάλεσαν την αύξηση του ενδιαφέροντος για δραστηριότητες ψυχαγωγίας, διασκέδασης, ελεύθερου χρόνου. Ταυτόχρονα με τη μαζική βιομηχανική παραγωγή στις αρχές της δεκαετίας του '20 αναδύεται ο χώρος της πολιτισμικής βιομηχανίας. Με τα περιοδικά ευρείας κατανάλωσης, το ραδιόφωνο, τον κινηματογράφο και τον αθλητισμό δημιουργείται μια κουλτούρα λατρείας των διασημοτήτων, φυσικά με άνιση διείσδυση ανάμεσα στις αστικές και αγροτικές περιοχές και τα διάφορα θρησκευτικά και εθνοτικά υποσύνολα. Η μεταπολεμική εποχή ονομάστηκε επίσης «εποχή της τζαζ», καθώς αναπτύχθηκε ένα πολιτισμικό κίνημα που έφερε σε επαφή τους λευκούς, νέους μεσοαστούς των κολεγίων με την κουλτούρα των Αφροαμερικάνων. Ο χορός έγινε μια από τις αγαπημένες ασχολίες των νέων, τα αυτοκίνητα τους έδωσαν μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας κινήσεων. Το κάπνισμα στα κορίτσια αποτέλεσε σύμβολο γυναικείας χειραφέτησης, ενώ αρχίζουν να φαίνονται τα ίχνη κάποιας σεξουαλικής απελευθέρωσης, κυρίως με την αλλαγή των αποδεκτών τρόπων ερωτοτροπίας (dating)¹¹³. Αν και η πολιτισμική βιομηχανία συνέτεινε προς την ομογενοποίηση και ομοιομορφία, εισήγαγε νέες αντιλήψεις και πρότυπα συμπεριφοράς, συμβάλλοντας στην αποδέσμευση του ατόμου από το άμεσο περιβάλλον του.

Το 1920 για πρώτη φορά η πλειοψηφία των Αμερικανών ζει στις πόλεις. Ωστόσο, ο αγροτικός τρόπος ζωής παραμένει κυρίαρχος και ο ρυθμός εκβιομηχάνισης των διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών είναι άνισος. Η αύξηση της παραγωγικότητας της βιομηχανίας επέφερε μείωση των τιμών. Πριν από τον πόλεμο ένα αυτοκίνητο κόστιζε στον μέσο εργαζόμενο μισθούς 2 ετών, ενώ το 1920 κόστιζε μισθούς 3 μηνών. Η μαζική παραγωγή απαιτούσε μαζική κατανάλωση αλλά η αύξηση του πλούτου κατανεμόταν δυσανάλογα ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία, με αποτέλεσμα να επέλθει κορεσμός της εσωτερικής αγοράς, παρά την εισαγωγή του καταναλωτικού δανεισμού και της διαφήμισης. Ωστόσο, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου στις πόλεις σε σχέση με την ύπαιθρο ήταν εμφανής: οι κάτοικοι των πόλεων είχαν περισσότερα χρήματα να ξοδέψουν και περισσότερες επιλογές στο πού θα τα ξοδέψουν. Από την άλλη πλευρά, οι συνθήκες και τα ωράρια εργασίας ήταν ακόμα εξαντλητικά. Δεν είχαν θεσμοθετηθεί οι άδειες και οι συντάξεις, ενώ η

---

¹¹³ Boyer, P., et al, *The Enduring Vision*, ο.π., σσ. 733-734

αντικατάσταση ειδικευμένων ή ημι-ειδικευμένων εργατών από μηχανές αύξησε τη ζήτηση για ανειδίκευτους και επέφερε υψηλή ανεργία και ανασφάλεια. Ο παραδοσιακός καταμερισμός εργασίας μέσα στην οικογένεια, άνδρας-μισθωτός/γυναίκα-οικιακά, παρέμενε κυρίαρχος αλλά αυξάνονται οι εργαζόμενες-παντρεμένες γυναίκες. Μαζί με τη σεξουαλική ελευθερία εμφανίζονται και οι νέες μέθοδοι αντισύλληψης. Η εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας φθίνει, καθώς η αύξηση των μισθών καθιστά εφικτή την οικονομική υποστήριξη της οικογένειας από έναν μισθωτό. Ενώ το 1890 ένας στους πέντε 15χρονους δούλευε, το 1930 η αναλογία πέφτει στο 1/20, χωρίς να υπάρχει ακόμα ολική απαγόρευση της παιδικής εργασίας. Η πλειονότητα των παιδιών στην ηλικία των μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης παραμένει στο σχολείο¹¹⁴.

Νέοι θεσμοί κοινωνικής ένταξης για νέους εμφανίζονται δίπλα στους παλαιότερους, οι οποίοι επεκτείνουν την επιρροή τους, τόσο στην πόλη όσο και την ύπαιθρο. Στην ύπαιθρο η εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής περιορίζει την ανάγκη για τις εργασίες που μέχρι τότε αναθέτονταν στους νέους, για τους οποίους πλέον αναζητούνται νέοι ρόλοι και τρόποι, ώστε να υποκατασταθεί ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της χειρωνακτικής εργασίας και της επαφής με τη φύση, τουλάχιστον όπως τον αντιλαμβάνονταν οι πρωτοπόροι αυτών των οργανώσεων, που προέρχονταν από την αστική μεσαία τάξη. Έτσι, στη Y.M.C.A. και τους Προσκόπους προστίθενται οργανώσεις, όπως η «4-H» (Head-Heart-Hands-Health, δηλαδή κεφάλι, καρδιά, χέρια, υγεία) και οι «Future Farmers of America», οι οποίες αναλαμβάνουν την υλοποίηση συγκεκριμένων έργων και μάλιστα χρηματοδοτούνται από το ομοσπονδιακό κράτος μέσω του υπουργείου Γεωργίας. Χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας τους είναι ότι ένας από τους ιδρυτές της 4-H, ο John Alexander, ο οποίος συνέγραψε το εγχειρίδιο για τους Προσκόπους και ηγούνταν του τμήματος νεολαίας της Διεθνούς των Κυριακάτικων Σχολείων, ήταν υποστηρικτής του Hall¹¹⁵. Τέτοιου είδους οργανώσεις αναπτύχθηκαν λιγότερο σε μητροπολιτικές περιοχές λόγω της ταξικής διαφοροποίησης και της πυκνότητας του πληθυσμού, καθώς και σε χωριά των αραιοκατοικημένων περιοχών της υπαίθρου. Βρήκαν πιο πρόσφορο έδαφος σε μικρές πόλεις, όπου συγκεντρωνόταν μία, ταξικά συμπαγής και αριθμητικά σημαντική, νέα γενιά. Εκεί, οι εξωσχολικές δραστηριότητες των highschools, ο

¹¹⁴ Kennedy, D., *Freedom from Fear*, ο.π.

¹¹⁵ Kett, J., *Rites of Passage*, ο.π., σ. 250

αθλητισμός, οι αδελφότητες, οι λέσχες, οι χοροί, οι γιορτές και οι παρελάσεις αποτελούσαν το επίκεντρο της κοινωνικής ζωής της πόλης¹¹⁶.

3. Η συμβολή της κοινωνιολογίας

Με την έννοια της ανάπτυξης που επεξεργάστηκε και καθιέρωσε η ψυχολογία απαντήθηκαν ερωτήματα που γεννούσαν οι παρατηρούμενες αλλαγές στο άτομο κατά την πάροδο του χρόνου. Από την άλλη πλευρά, η κοινωνιολογία θα συνέβαλλε στη διαμόρφωση εννοιών με τις οποίες ενσωματώνονταν οι συλλογικές αναπαραστάσεις για τη σχέση ατόμου-κοινωνίας στην αντικειμενοποίηση της εφηβείας. Η διάδοση της διδασκαλίας της κοινωνιολογίας στην Αμερική παρήγαγε μια κοινή γλώσσα για την κοινωνική σκέψη σε ολόκληρο το έθνος και μαζί με την κοινωνική ανθρωπολογία και την ψυχολογία έδειξαν τις συστηματικές αλληλεπιδράσεις των πολιτισμικών στοιχείων, της συμμετοχής του ατόμου σε κοινωνικές ομάδες και των σχέσεων μεταξύ των ομάδων στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς, αλλάζοντας έτσι τις παγιωμένες αντιλήψεις σχετικά με την ανθρώπινη φύση και την κοινωνία. Η αντίληψη πως τα άτομα αποτελούν τη μοναδική πραγματικότητα κλονίστηκε. Σταδιακά καταδείχθηκε πως η κοινωνία δεν ήταν απλώς μια οργανική ολότητα ούτε ένα κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ απομονωμένων ατόμων αλλά ένα πολύπλοκο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων αλληλεγγύης, ανταλλαγής, εξουσίας, συνεργασίας και σύγκρουσης. Με άλλα λόγια, καταδείχθηκε πως, αντίθετα με την αντίληψη η οποία έτεινε να καθιερωθεί ως επιστημονική αλήθεια μέσα από την κλασική πολιτική οικονομία, τα άτομα δε δρουν απλώς με βάση το ατομικό τους συμφέρον αλλά με βάση ένα ατομικό συμφέρον, που είναι κοινωνικά διαμεσολαβημένο ή/και κατασκευασμένο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο σκέψης η κοινωνιολογία ανέπτυξε έννοιες για διάφορες πλευρές του κοινωνικού κόσμου, οι οποίες εισήχθησαν στις ρητορικές της εκπαίδευσης, της λογοτεχνίας, της ιστορίας και στον δημόσιο λόγο.

Καθώς αναπτυσσόταν η τριτοβάθμια εκπαίδευση στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, τα Πανεπιστήμια του Σικάγο το 1892 και Κολούμπια της Νέας Υόρκης, αποτέλεσαν την

---

¹¹⁶ Στο ίδιο, σσ. 252-53

πρώτη θεσμική βάση της κοινωνιολογίας στις ΗΠΑ¹¹⁷. Το 1894 ο Albion Small (1854-1926), πρόεδρος στο τμήμα κοινωνιολογίας και ανθρωπολογίας του πανεπιστημίου του Σικάγο, έγραψε το πρώτο εγχειρίδιο κοινωνιολογίας και ίδρυσε το περιοδικό “American Journal of Sociology” έναν χρόνο αργότερα. Ωστόσο ο όρος «κοινωνιολογία» εκείνη την εποχή δεν αναφερόταν σε μια διακριτή ακαδημαϊκή πειθαρχία ούτε σε κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο γνώσεων. Σήμαινε απλώς τη μελέτη της κοινωνίας, μια θεωρητική, ακαδημαϊκή ενασχόληση με κοινωνικά προβλήματα, με την οποία επιδιωκόταν η προώθηση μεταρρυθμίσεων, μέτρων κοινωνικής πολιτικής και πρακτικών λύσεων, περισσότερο με την επίκληση σε ηθικές αξίες παρά σε συστηματικές εμπειρικές γνώσεις. Αφορούσε δηλαδή την κοινωνική πρόνοια, έναν τομέα δραστηριότητας, στον οποίον έως τότε κυριαρχούσαν οι κληρικοί τόσο σε θεωρητικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο με τις εκκλησίες, τις φιλανθρωπικές οργανώσεις και τα δίκτυα εθελοντών.

Μέχρι τη δεκαετία του 1930, υπό τον όρο «κοινωνιολογία» συντασσόταν ένα ετερόκλητο πλήθος ανθρώπων από τον χώρο των φιλανθρωπικών οργανώσεων, της περιγραφικής κοινωνικής έρευνας, της επαγγελματικής κοινωνικής εργασίας¹¹⁸ και, σε μικρότερο αριθμό, των ακαδημαϊκών κοινωνιολόγων. Στη δεκαετία του '30 η κοινωνιολογία καθιερώθηκε ως ακαδημαϊκό επιστημονικό αντικείμενο μεταξύ των “liberal arts” στα περισσότερα πανεπιστήμια, ενώ στην επαγγελματική της οργάνωση (ASA, American Sociological Society [1905]) παρέμειναν σχεδόν μόνο οι ακαδημαϊκοί κοινωνιολόγοι. Στην καθιέρωσή της συνέβαλε και η αύξηση της χρηματοδότησης ερευνητικών προγραμμάτων τόσο από κρατικούς όσο και από ιδιωτικούς φορείς¹¹⁹.

---

¹¹⁷ Calhoun, C., “Sociology in America: an introduction”, στο Calhoun, C., (ed), *Sociology in America: a history*, Chicago: University of Chicago Press, 2007, σ. 1, Abbot, *Department and Discipline*, οπ.π., σ. 104

¹¹⁸ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της “settlement sociology”, όπως ονομάστηκε, με σημαντικότερη τη συμβολή της Jane Adams. Με επίκεντρο το κέντρο κοινωνικής μέριμνας “Hull House” ιδρύθηκε το 1889 σε μια γειτονιά μεταναστών στο Σικάγο και ήταν το πιο γνωστό ανάμεσα σε μια σειρά από τέτοιου είδους κέντρα αντίστοιχα των βρετανικών ιδρυμάτων. Κοινότητες μελών της μεσαίας τάξης σε υποβαθμισμένες εργατικές συνοικίες παρείχαν εκπαιδευτικές, ιατρικές και κάθε είδους προνοιακές υπηρεσίες. Η “settlement sociology” συνδύαζε την κοινωνική εργασία με την κοινωνική θεωρία, προσανατολιζόμενη στην προσπάθεια βελτίωσης των μελών των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων Lengermann, P., Niebrugge-Brantley, J., “Back to the Future: Settlement Sociology, 1885-1930”, *The American Sociologist*, 33 (3), 2002, σσ. 5-20, βλ. επίσης Lengermann P., Niebrugge, G., *Sociology’s Relation to Social Work* στο Calhoun, C., (ed) *Sociology in America: a history*, Chicago: University of Chicago Press, 2007

¹¹⁹ Abbot, A., *Department and Discipline: Chicago Sociology at One Hundred*, Chicago: UCP, 1999, σσ. 80-86, 101-105

Στην πορεία προς την καθιέρωση της κοινωνιολογίας κυρίαρχος ήταν ο ρόλος που έπαιξε το έργο των τμημάτων Κοινωνιολογίας και Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Σικάγο (διαχωρίστηκαν το 1929) κατά την εποχή του μεσοπολέμου, της λεγόμενης «σχολής του Σικάγου», όνομα που αποδίδεται σε έναν κύκλο επιστημόνων με πυρήνα τους William Thomas (1863-1947), Robert Park (1864-1944) και Edward Burgess (1886-1966)¹²⁰. Σε θεωρητικό επίπεδο κινήθηκαν στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του πραγματισμού, στο οποίο οι Mead και Cooley προσδιόρισαν τη σχέση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας¹²¹. Το επίκεντρο των εμπειρικών ερευνών ήταν η πόλη του Σικάγο, η οποία αποτελούνταν από ποικίλες εθνοτικές και φυλετικές ομάδες. Οι συνθήκες ζωής στις φτωχογειτονιές, η αποκλίνουσα και παραβατική συμπεριφορά ήταν οι κεντρικοί άξονες του ενδιαφέροντος. Οι Park και Burgess διαμόρφωσαν ένα οικολογικό μοντέλο ανάλυσης των κοινωνικών προβλημάτων με βάση ομόκεντρους κύκλους συνθηκών ζωής γύρω από το κέντρο της πόλης. Ασχολήθηκαν με την παραβατικότητα και ιδιαίτερα τη νεανική, μάλιστα ο Clifford Shaw (1896-1957) ήταν εκείνος που οργάνωσε το πρώτο πρόγραμμα κοινοτικής πρόληψης το 1931- το οποίο λειτουργεί ως σήμερα- με τον τίτλο «Chicago Area Project», στοχεύοντας στην ενίσχυση της συνοχής της κοινότητας σε φτωχές συνοικίες (μέσω ψυχαγωγικών-εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης, συνεργασίας τοπικών αρχών με την κοινότητα, κλπ.)¹²².

4. Οι κοινωνιολόγοι στο σύστημα επαγγελμάτων

Η αρμοδιότητα των κοινωνιολόγων επί των κοινωνικών προβλημάτων κατοχυρώθηκε με την καθιέρωση της κοινωνιολογίας ως επιστήμης στον ακαδημαϊκό χώρο. Η δραστηριότητα του επαγγελματία κοινωνιολόγου επικεντρώθηκε στη διδασκαλία,

¹²⁰ Abbot, A., *Department and Discipline*, οπ.π. σ. 5-7

¹²¹ Barnes, H., M., "The Place of Albion Woodbury Small in Modern Sociology", *American Journal of Sociology*, 32, 1926, σσ. 15-44, Bierstedt, R., *American Sociological Theory: a Critical History*, London: Academic Press, 1981, Turner, S., "The Origins of Mainstream Sociology and other issues in the history of American sociology", *Social Epistemology*, 8 (1), 1994, σσ. 41-67

¹²² Λαμπροπούλου, Ε., «Η Σχολή του Σικάγου και η νεανική παραβατικότητα», Τάτσης Ν. & Θανοπούλου Μ. (επιμ.), *Η κοινωνιολογία της σχολής του Σικάγου*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2009, Blummer, M., *The Chicago School of Sociology, Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*, Chicago: Chicago UP, 1984, <http://www.chicagoareaproject.org/about-us>

στην έρευνα, τις ανακοινώσεις και τις δημοσιεύσεις. Η διδασκαλία ωστόσο μπορούσε να περιλαμβάνει διαφορετικά κοινά εκτός από τους φοιτητές, (π.χ. το ευρύτερο κοινό, άλλους επιστήμονες και επαγγελματίες, πολιτικούς παράγοντες). Επίσης, κατά τη διαδικασία της έρευνας οι κοινωνιολόγοι, ανάλογα με την πολιτική τους στάση ή τον φορέα της έρευνας, ήταν πιθανόν να εμπλακούν στη θεραπεία, εκτός από τη διάγνωση ενός προβλήματος. Σε γενικές γραμμές στόχο της κοινωνιολογίας αποτέλεσε η διερεύνηση εναλλακτικών προτάσεων για την οργάνωση των θεσμών, που απευθυνόταν στους ειδικούς, στο κοινό και τους αξιωματούχους στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού πολιτικού συστήματος. Το μοντέλο του πανεπιστημιακού καθηγητή-ερευνητή αποτελούσε την κύρια επαγγελματική ενασχόληση των κοινωνιολόγων. Το πανεπιστήμιο ήταν ο μοναδικός φορέας, που μπορούσε να παρέχει την υλική υποστήριξη και το κύρος, ώστε η διάγνωση των προβλημάτων και η πρόταση ή η αξιολόγηση των λύσεων να διακρίνεται από τα ιδιαίτερα συμφέροντα, τους στόχους και τις πρακτικές επιδιώξεις των «πελατών» τους και να μπορούν έτσι να διεκδικούν αποτελεσματικά την αποκλειστικότητα επί της δικαιοδοσίας τους.

Παρ' όλα αυτά πραγματοποιήθηκαν προσπάθειες για μια «εφαρμοσμένη κοινωνιολογία», που θα συνέβαλλε στην επαγγελματική δραστηριοποίηση των κοινωνιολόγων εκτός του πανεπιστημίου. Στην εποχή του New Deal αρκετοί κοινωνιολόγοι προσλήφθηκαν στην Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία (Bureau of Census) και ασχολήθηκαν με τη δημογραφία. Επίσης, διεκδίκησαν την ίδια δικαιοδοσία με το ήδη κατοχυρωμένο επάγγελμα των κοινωνικών λειτουργών. Οι επαγγελματικές σχολές της κοινωνικής εργασίας, δηλαδή της αμειβόμενης εργασίας σε φιλανθρωπικές οργανώσεις, καθιερώθηκαν την ίδια εποχή με την ακαδημαϊκή κοινωνιολογία. Οι κοινωνικοί λειτουργοί αντλούσαν γνώσεις από την κοινωνιολογία και την ψυχολογία για τις επονομαζόμενες «ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις», την καθοδήγηση και την πρακτική βοήθεια των ατόμων με τους οποίους εργάζονταν. Οι κοινωνιολόγοι ανέπτυξαν έννοιες για την οργάνωση θεσμών σε τοπικές κοινότητες, συχνά προσέφεραν υπηρεσίες και συνυπήρχαν με τους κοινωνικούς λειτουργούς κυρίως στα “settlement houses”, όπως αναφέραμε παραπάνω, και μάλιστα η θητεία τους σε αυτά θεωρούνταν η «διαβατήρια τελετή» για το επάγγελμα του κοινωνιολόγου. Σε μεγάλο βαθμό στα μάτια το κοινού ο κοινωνιολόγος ταυτιζόταν με τον κοινωνικό λειτουργό. Ωστόσο, στράφηκαν περισσότερο στον σχεδιασμό και την οργάνωση εναλλακτικών μορφών οργάνωσης της αλληλοβοήθειας και του

κοινωνικού ελέγχου της τοπικής κοινωνίας, όπως στο «Chicago Area Project», καθώς και σε προγράμματα κοινωνικής πολιτικής της ομοσπονδιακής κυβέρνησης σε εθνικό επίπεδο. Έβλεπαν το μέλλον τους στο πανεπιστήμιο και σε επιτελικές θέσεις δημοσίων φορέων και παραχώρησαν την επαγγελματική απασχόληση σε αυτούς τους θεσμούς στους κοινωνικούς λειτουργούς. Η ενασχόληση των κοινωνιολόγων με τον κοινωνικό έλεγχο της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας συνέβαλε στη δημιουργία και μιας άλλης επαγγελματικής ομάδας, των εγκληματολόγων, όμως δε δημιούργησε μια αποκλειστική αρμοδιότητα για τους ίδιους ως επαγγελματίες¹²³. Με τη στενότερη σύνδεση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και του πανεπιστημίου οι κοινωνιολόγοι αποτέλεσαν μέρος της κρατικής παρέμβασης στους κοινωνικούς θεσμούς, ενός κεντρικού σχεδιασμού όχι μόνο της οικονομίας αλλά και του συμβολικού ελέγχου.

5. Ο κεντρικός σχεδιασμός του συμβολικού ελέγχου

Η καθιέρωση της κοινωνιολογίας συμπίπτει με την επικράτηση ενός μοντέλου διακυβέρνησης που βασιζόταν στην παρέμβαση, τον σχεδιασμό του κράτους στην οικονομία και σε ό,τι αποκαλούνταν «κοινωνία». Σε όλα τα ανεπτυγμένα κράτη του δυτικού κόσμου από το τέλος του 19ου αιώνα είχαν γίνει προσπάθειες να οριστεί, να αναλυθεί και να μπει σε τάξη με ορθολογικό τρόπο αυτό που ορίζεται κάθε φορά ως «κοινωνία». Στις ΗΠΑ αυτό έγινε έμμεσα από την ιδιωτική πρωτοβουλία, από θεσμούς και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, τις οποίες ενθάρρυνε η ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Στα τέλη του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα οι κοινωνικές επιστήμες παρείχαν μια εικόνα της αμερικανικής κοινωνίας, εντοπίζοντας τις ανορθολογικότητες και τις συγκρούσεις αλλά δεν είχε γίνει ευρέως αποδεκτή η ανάγκη για ένα παρεμβατικό κράτος, πράγμα που θα ήταν ασύμβατο με τις προϋπάρχουσες παραδόσεις και πολιτικές ιδεολογίες. Μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα

---

¹²³ Janowitz, M., “Professionalization of Sociology”, *American Journal of Sociology*, 78 (1), Varieties of Political Expression in Sociology, σσ. 105-135, 1977, σσ. 105-120

γίνονται προσπάθειες να μεταφερθούν στο κράτος οι γνώσεις, το προσωπικό και οι λογικές των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες ήταν περισσότερο ορατές στο πεδίο της οικονομίας.

Ο ρόλος των κοινωνικών επιστημών ως μέσου χάραξης και νομιμοποίησης κρατικών πολιτικών ενισχύεται ευρύτερα. Τον χειμώνα του 1929 ο Herbert Hoover¹²⁴ διόρισε μια επιτροπή από διαπρεπείς Αμερικανούς κοινωνικούς επιστήμονες, για να διεξαγάγουν έρευνα για το αμερικανικό κοινωνικό τοπίο. Η έκθεση που παρέδωσε η επιτροπή τέσσερα χρόνια αργότερα αποτέλεσε σημαντικό επεισόδιο στην εννοιοποίηση της αμερικανικής κοινωνίας. Στη μελέτη αυτή με τίτλο “*Recent Social Trends*” («πρόσφατες κοινωνικές τάσεις»), η κοινωνία γίνεται αντιληπτή ως σύστημα με ανεξάρτητους τομείς και ομάδες πληθυσμού. Η περιγραφή της πολυπλοκότητας του συστήματος υποτίθεται ότι θα οδηγούσε στον εντοπισμό των ανορθολογικοτήτων και την αντιμετώπισή τους. Ωστόσο, η απεικόνιση της κοινωνίας ως αυτορρυθμιζόμενου συστήματος σε μια εποχή κρίσης και η αποτυχία της να δει τις συνέπειές της αλλά και να προτείνει μέτρα, αποτελούν δείγμα της ανεπάρκειας αυτής της αντίληψης για την κοινωνία, καθώς και του ίδιου του Hoover.

Το “*Recent Social Trends*» αντανακλά τη μεταβατική θέση ανάμεσα στην επικρατούσα εικόνα της κοινωνίας του 19ου αιώνα ως αθροίσματος ατόμων και της μεταγενέστερης εικόνας της, ως συνόλου ανταγωνιζόμενων ομάδων συμφερόντων. Δηλαδή, ανάμεσα στην αντίληψη ότι το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει μονομερώς στην κοινωνία αλλά να θέτει κανόνες και να αφήνει τους πολίτες να επιλέγουν τη δράση τους και εκείνη που προκρίνει τη θετική διακυβέρνηση, όπου το κράτος υπαγορεύει στους πολίτες τις επιθυμητές δράσεις στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής κοινωνίας. Η στατιστική χρησιμοποιείται για την τεκμηρίωση κοινωνικών γεγονότων, καθώς οι αμερικανικές κοινωνικές επιστήμες προσπαθούν να αποκτήσουν συνοχή και εγκυρότητα. Το σχέδιό του εκτυλίσσεται σε ένα πλαίσιο όπου στόχος ήταν ο συντονισμός του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα για τον σκοπό της εθνικής μεταρρύθμισης, σε μια προσπάθεια του Hoover να διαχειριστεί ένα όλο και πιο πολύπλοκο κοινωνικό περιβάλλον, χωρίς να καταφύγει σε έναν ευρωπαϊκού τύπου «κρατισμό».

---

¹²⁴ Πρόεδρος των ΗΠΑ με το Ρεπουμπλικανικό κόμμα, 1921-1928

Η εκτελεστική εξουσία δεν υπαγόρευε άμεσα πολιτικές. Χρησιμοποιούσε το γόητρο και τη δύναμη της κυβέρνησης, για να συγκεντρώσει πληροφορίες που θα αξιοποιούνταν από τις επιχειρήσεις, τη βιομηχανία και την εργασία, από τις οποίες περίμενε να δράσουν εθελοντικά για το καλό του έθνους. Η επιτροπή χρηματοδοτήθηκε από το ίδρυμα Rockefeller¹²⁵. Προσπάθησε να ομογενοποιήσει τις διάφορες πλευρές της κοινωνικής ζωής, προκειμένου να μπορούν να απεικονιστούν με ενιαία μετρήσιμα μεγέθη. Επικεφαλής της ήταν ο κοινωνιολόγος από το Πανεπιστήμιο του Σικάγο Ogburn (1886-1959). Έτρεξαν 25 προγράμματα σε τομείς που εκτεινόταν από τη δημογραφία μέχρι τους θρησκευτικούς θεσμούς. Μπόρεσαν να ενσωματώσουν μόνο τους τομείς εκείνους και τις δραστηριότητες που ήταν δυνατό να καταγραφούν ποσοτικά, υποβαθμίζοντας τους υπόλοιπους. Το συμπέρασμά τους ήταν ότι οι αλλαγές και οι εφευρέσεις στην τεχνολογία ήταν ταχύτερες από ό,τι στην εκπαίδευση, στη θρησκεία, την τέχνη και τα ήθη. Πρότειναν, λοιπόν, την προσαρμογή των υπόλοιπων τομέων στην τεχνολογία μέσω των κρατικών υπηρεσιών και των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες θα πραγματοποιούσαν «κοινωνικές «εφευρέσεις», θεσμούς προώθησης και συντονισμού της κοινωνικής αλλαγής/προσαρμογής. Ο όρος «τάση», εμπειρικά μετρήσιμος, όπως και ο όρος «αλληλεξάρτηση», ήταν παραδείγματα τέτοιων «εφευρέσεων». Παρόλο που απέδιδαν την κοινωνική αλλαγή σε έξω-ιστορικούς παράγοντες (τεχνολογία), έφεραν στο πεδίο της ιστορίας τομείς που προηγουμένως θεωρούνταν ότι ανήκαν στο πεδίο της φύσης (πχ φυλή).

Η απάντηση του New Deal ξεκίνησε με έναν αναστοχασμό πάνω στη σχέση κράτους-κοινωνίας. Οι κοινωνικοί επιστήμονες επί Roosevelt συνέλαβαν τα κοινωνικά προβλήματα της κρίσης με τρόπο που καθιστούσε αναγκαία τη δράση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και απαιτούσε θετική αντιμετώπιση εκ μέρους της. Στη δεκαετία του 1930 η κυρίαρχη εικόνα για την κοινωνία ήταν εκείνη της πλουραλιστικής κοινωνίας αποτελούμενης από ανταγωνιστικές ομάδες (ανάμεσα στις οποίες και η κυβέρνηση), με το κράτος σε ρόλο διαμεσολαβητή αλλά και υπερασπιστή των μειονεκτουσών κοινωνικών ομάδων. Η πίστη στη δυνατότητα της κοινωνικής επιστήμης να παρέχει μια αντικειμενική εικόνα της κοινωνίας, αξιοποιήσιμη από τους σχεδιαστές πολιτικών, παρέμενε. Αργότερα, στη δεκαετία του '60, πάρθηκαν πρωτοβουλίες και για τη στατιστική καταγραφή μη-οικονομικών

---

¹²⁵ (1839-1937), ιδρυτής της πετρελαϊκής εταιρίας Standard Oil.

πλευρών της Αμερικανικής ζωής¹²⁶. Ωστόσο, η ενίσχυση της άποψης ότι η κοινωνία αποτελεί ένα σύνολο από ανταγωνιστικές ομάδες συμφερόντων κατέστησε ανέφικτη τη νομιμοποίηση μιας τέτοιας μοναδικής και ενιαίας καταγραφής της αμερικανικής κοινωνίας. Πλέον, ένας μεγάλος αριθμός δημόσιων και ιδιωτικών οργανισμών με διαφορετικά συμφέροντα μελετούν την κοινωνία ως ολότητα. Η κοινωνική γνώση όχι μόνο περιγράφει ή νομιμοποιεί τις ήδη υπάρχουσες αλλά δημιουργεί και νέες ομάδες συμφερόντων¹²⁷.

6. Η διεύρυνση του εκπαιδευτικού συστήματος

Ο Roosevelt δεν ενέκρινε την ενίσχυση της δημόσιας εκπαίδευσης από ομοσπονδιακούς πόρους. Στο New Deal τα προγράμματα εκπαίδευσης είχαν ως στόχο κυρίως την οικονομική υποστήριξη των ανέργων και την απόσυρση των νέων από την αγορά εργασίας¹²⁸. Ωστόσο, η ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος στις δεκαετίες μετά το 1920 ήταν εντυπωσιακή. Όπως σημειώνει ο Cohen: «Αν και οι Η.Π.Α. είχαν μικρή παράδοση στις κρατικές επενδύσεις για κοινωνική πρόνοια, καμία άλλη χώρα δεν τις φτάνει στις δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση»¹²⁹. Στη

---

¹²⁶ Department of Health education, Toward social report, Department of Commerce, Social Indicators 1969, 1973, 1976, 1980

¹²⁷ Tobin, W., "Studying Society: The Making of "Recent Social Trends in the United States, 1929-1933", *Theory and Society*, 24 (4), 1995, σσ. 537-565, Boyer, P., et al, *The Enduring Vision*, ο.π., σσ. 747-748

¹²⁸ Goldin, C., "America's Graduation from High School: The Evolution and Spread of Secondary Schooling in the Twentieth Century", *The Journal of Economic History*, 58 (2), 1998, σσ. 345-374

¹²⁹ Cohen, M., "Reconsidering Schools and the American Welfare State", *History of Education Quarterly*, 45 (4), 2005, σσ. 511-537, σ. 512

διεύρυνση των εκπαιδευτικών θεσμών συνέβαλαν η ευρεία αποδοχή της ανάγκης δημοσίου ελέγχου και υποστήριξης της εκπαίδευσης, η αλλαγή στη φιλοσοφία της, η επέκταση και η αναδιοργάνωση του σχολικού προγράμματος, καθώς και η εκπαίδευση και πιστοποίηση των εκπαιδευτικών. Σε εθνικό επίπεδο πραγματοποιήθηκε σε βραδύτερο ρυθμό από ό,τι στο τοπικό. Έπρεπε να προηγηθεί η καθιέρωση του δημόσιου σχολείου, σταδιακά από την κατώτερη προς την ανώτερη βαθμίδα, η αποδοχή της υποχρεωτικής φορολογίας, η ανάδυση του πολιτειακού πανεπιστημίου, η μαζική εκπαίδευση εκπαιδευτικών.¹³⁰

Οι Η.Π.Α. πρωτοστάτησαν στην ανάπτυξη της καθολικής δημόσιας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και το μεγαλύτερο κομμάτι αυτής της ανάπτυξης συντελέστηκε ανάμεσα στο 1910 και το 1940. Το 1910 μόνο το 9% των ενηλίκων διέθετε απολυτήριο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ το 1935 το ποσοστό ανέβηκε στο 40% και για τα δύο φύλα, ενώ το κόστος της ανά μαθητή ήταν διπλάσιο από της πρωτοβάθμιας. Πριν το 1900 η δευτεροβάθμια εκπαίδευση στόχευε στην προετοιμασία των μαθητών για την τριτοβάθμια. Από το 1910 και μετά μετασχηματίστηκε από «εκπαίδευση για το κολέγιο» σε «εκπαίδευση για τη ζωή». Το 1910 το 49% των αποφοίτων συνέχιζαν στην ανώτερη εκπαίδευση, ενώ το 1935 μόλις το 25%, καθώς ο αριθμός των μαθητών που φοιτούσαν στη δευτεροβάθμια αυξήθηκε κατακόρυφα. Το 1930 οι εγγραφές στα high schools έφτασαν τις 5.000.000 από τις 200.000 στις αρχές του αιώνα¹³¹.

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η οποία μέχρι το 1930 δεν ήταν υποχρεωτική, χρηματοδοτήθηκε από δημόσιους φορείς, παρόλο που θεωρούνταν περισσότερο ατομικό παρά συλλογικό αγαθό. Στην Αμερική του 19^{ου} αιώνα ο θεσμός του «high school» κατηγορήθηκε ως ελιτίστικος, ακριβώς επειδή θεωρήθηκε ότι εξυπηρετούσε μια μικρή μερίδα πλουσίων που μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν τις σπουδές των παιδιών τους στο κολέγιο. Η αντίδραση συνεχίστηκε και κατά την επέκταση των «high schools». Η χρηματοδότηση των πρώτων «high schools», που ιδρύθηκαν εκτός των μεγάλων πόλεων δικαιολογήθηκε ως μέσο ενίσχυσης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μια και σε αυτά εκπαιδούνταν οι δάσκαλοι αλλά και ως μέσο ενίσχυσης της δημοκρατίας, μέσω της προώθησης της εγγραμματοσύνης. Αργότερα,

---

¹³⁰ Drake, W., "Some implications of the institutionalization of American education", *History of Education Quarterly*, 1 (1), 1961, σσ. 41-47

¹³¹ Goldin, C., Katz, M., "Human Capital and Social Capital: The Rise of Secondary Education in America: 1910-1940", *Journal of Interdisciplinary History*, 29, 1999, σσ. 683-723

προβλήθηκαν ως λόγοι η οικονομική ανταπόδοση, μέσω των υψηλότερων αμοιβών που αντιστοιχούσαν στους απόφοιτους, η συνοχή της κοινότητας, καθώς αναχαιτιζόταν η εσωτερική μετανάστευση, όπως και ενισχυόταν η διαγενεακή αλληλεγγύη, το ότι, δηλαδή, η παλαιότερη γενιά χρηματοδοτούσε την εκπαίδευση της νεότερης.

Παράλληλα με τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αναπτύσσονται και οι εφαρμοσμένες κοινωνικές επιστήμες που τροφοδοτούν την παιδαγωγική. Μια μελέτη¹³² των εφήβων διοργανώθηκε από την Επιτροπή για το Αναλυτικό Πρόγραμμα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Συνδέσμου για την Προοδευτική Εκπαίδευση. Ξεκίνησε το 1934, ολοκληρώθηκε το 1939 και είχε ως στόχο να παραγάγει γνώση για τις εκπαιδευτικές ανάγκες των εφήβων, που θα αξιοποιούνταν σε διάφορους τομείς του αναλυτικού προγράμματος. Η ομάδα μελέτης περιλάμβανε εκπαιδευτικούς, ψυχολόγους, ψυχιάτρους, γιατρούς, ανθρωπολόγους, κοινωνιολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς σε ψυχιατρικές υπηρεσίες. Οι παρατηρήσεις της ομάδας με χρήση διάφορων τεχνικών αφορούσαν ιδιωτικά και δημόσια σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, κολέγια, καθώς και εξωσχολικές καταστάσεις. Το βασικό πόρισμα της ομάδας ήταν ότι η διαδικασία ανάπτυξης του ατόμου από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση, στο πλαίσιο του αμερικανικού πολιτισμού, περιλαμβάνει μια σειρά από αναγκαίες συναισθηματικές και συμπεριφορικές προσαρμογές από την πλευρά του νεαρού ατόμου. Αποστολή του σχολείου θεωρήθηκε η διευκόλυνση των ατόμων σε αυτήν την προσαρμογή, καθώς διαπιστώθηκε ότι μέχρι τώρα δεν ανταποκρινόταν ικανοποιητικά σε αυτές τις ανάγκες.

---

¹³² Zachry, C., Lighty, M., *Emotion and conduct in adolescence: For the Commission on Secondary School Curriculum*, New York: D Appleton-Century Company, 1940

7. Η οπτική του πολιτισμού στην εφηβεία

Με τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής, η θεσμική μεταρρύθμιση στόχευε στην άμβλυνση των συνεπειών των ανισοτήτων που δημιουργούσε η καπιταλιστική ανάπτυξη. Ο θεσμός που θεωρήθηκε ότι θα αντιμετώπιζε τις αιτίες τους ήταν η εκπαίδευση. Ο Talcott Parsons (1902-1979) κατά κάποιο τρόπο συνεχίζει από εκεί που σταμάτησε ο Dewey, καθώς επεξεργάζεται μια θεωρία κοινωνικοποίησης. Η θεωρία του Talcott Parsons επίσης συλλαμβάνει την εκπαίδευση ως πολιτισμική μεταβίβαση, με τη διαφορά ότι την ενσωματώνει σε ένα γενικότερο θεωρητικό σύστημα αλληλεπιδράσεων μεταξύ των πολιτικών και των οικονομικών λειτουργιών των θεσμών. Στην κοινωνιολογία του Parsons συμβιβάζεται η αντίθεση ανάμεσα στις αξίες της ισότητας των πολιτών σε μια δημοκρατικά οργανωμένη κοινωνία και της αποτελεσματικότητας στην οικονομία, που βασίζεται στον ανταγωνισμό, καθώς και την ιεραρχία, που χαρακτηρίζει τη γραφειοκρατία, προσφέροντας νομιμοποίηση ουσιαστικά σε ολόκληρο το πολιτικό εγχείρημα του New Deal και όχι σε κάποιες επιμέρους θεσμικές καινοτομίες.

Στο θεωρητικό σχήμα του Talcott Parsons μέσω της εκπαίδευσης καθίσταται εφικτή όχι μόνο η ενσωμάτωση του ατόμου στο κοινωνικό σύστημα αλλά και η εναρμόνιση των διαφορετικών λειτουργιών του κοινωνικού συστήματος. Αυτό συμβαίνει καθώς, από τη μια πλευρά, μέσω της εκπαίδευσης άτομα διαφορετικών κοινωνικών τάξεων και ομάδων εσωτερικεύουν κοινές αξίες και σχήματα αντίληψης. Από την άλλη πλευρά, η παροχή ίσων ευκαιριών ως προς την κατάκτηση των θέσεων υψηλότερου κοινωνικού στάτους αμβλύνει τις κοινωνικές ανισότητες, ελαττώνοντας τα σημεία σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ κοινωνικών τάξεων και επαγγελματικών ομάδων¹³³. Ο Parsons τοποθέτησε την ιδέα της αξιοκρατίας σε ένα ευρύτερο θεωρητικό περίβλημα, καθώς οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ανισότητες αποδόθηκαν, εν μέρει, σε διαφορές ως προς τις ατομικές ικανότητες και την προσπάθεια¹³⁴.

---

¹³³ Parsons, T. *Social Structure and Personality*, New York: The Free Press of Glencoe, 1970(1964), Devereux Jr, E.C., «Η κοινωνιολογική θεωρία του Parsons», στο Πετμετζίδου, Μ., (επιμλ.) « Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, τόμος 1, δομικός λειτουργισμός, κριτική στο θετικισμό, συμβολικές διαντιδράσεις, Νόημα και Ερμηνεία », Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996

¹³⁴Parsons, T., "The School Class as a Social System: Some of its Functions in American Society", *Harvard Educational Review*, 29 (4), 1959, σσ. 297-318,

Η θεωρητική του σύνθεση αποτέλεσε τομή για την αμερικανική κοινωνιολογία, η οποία ως τότε στηριζόταν είτε στον εξελικτισμό του Spencer είτε κυρίως στον πραγματισμό του Mead και του Cooley. Οι προσεγγίσεις των Αμερικανών κοινωνιολόγων στα διάφορα «κοινωνικά προβλήματα» ή στο ζήτημα του «κοινωνικού ελέγχου» τοποθετούσαν στη μια πλευρά την οπτική του ατόμου και στην άλλη των θεσμών και μελετούσαν την αλληλεπίδρασή τους, προτείνοντας λύσεις προς την κατεύθυνση είτε της ψυχολογικής προσαρμογής του ατόμου είτε της θεσμικής αλλαγής ή ακόμα της αλλαγής του συνολικού κοινωνικού συστήματος, χωρίς ωστόσο να συνδέουν μεταξύ τους τα διαφορετικά επίπεδα. Θεωρούσαν ότι η εμπειρία του ατόμου διαμορφώνεται από την αλληλεπίδρασή του με τα διάφορα φυσικά ή κοινωνικά αντικείμενα, ρόλους ή θεσμούς, ως εσωτερίκευση της αντανάκλασης των αποτελεσμάτων της δράσης και της σκέψης του ατόμου πάνω σε αυτά.

Ο Parsons εισάγει ένα νέο τρόπο θεώρησης: η εμπειρία διέρχεται από τη γλώσσα, τον πολιτισμό, τα κοινωνικά προσδιορισμένα νοήματα, που συγκροτούν τα σχήματα και τις κατηγορίες της αντίληψης και της σκέψης του ατόμου για την πραγματικότητα. Στο έργο του *“The Structure of Social Action”* (1937) διαχωρίζει τη θέση του από τον εμπειρισμό, τονίζοντας ότι τα γεγονότα «δε μιλούν από μόνα τους», ούτε η θεωρία αναπαριστά την πραγματικότητα αλλά αποτελεί το πρίσμα με το οποίο εξετάζονται οι διάφορες πλευρές της ή, κατά την έκφραση του ίδιου, αποτελεί μια «επιλεκτική τακτοποίησή» της. Η θεωρία είναι έγκυρη εφόσον οι λογικές συνέπειες της μιας πρότασης που αναφέρεται σε εμπειρικές παρατηρήσεις μπορούν να αντληθούν από την κάθε άλλη εκ του συνόλου των προτάσεων που την αποτελούν. Ο θεωρητικός οφείλει να αναγνωρίζει και να ενσωματώνει στη θεωρία του την ύπαρξη εμπειρικών παρατηρήσεων εκτός του πεδίου που καλύπτει. Ο κοινωνικός επιστήμονας μελετά προκατασκευασμένες, δοσμένες εμπειρικές οντότητες, οι οποίες αποκτούν νόημα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς, εν προκειμένω του συστήματος. Οι γνώσεις που παρέχει σχετικά με αυτές είναι και οι ίδιες τμηματικές, προκύπτουν δηλαδή ως αποτέλεσμα μιας τριπλής αφαίρεσης κατά τη διαδικασία κατασκευής του αντικειμένου του. Τα συστήματα αξιών περιορίζουν αναγκαστικά τις οπτικές της πραγματικότητας και κατευθύνουν τα κριτήρια αυτής της αφαίρεσης. Ωστόσο αυτό δεν οδηγεί απαραίτητα την επιστήμη σε μια κατάσταση σχετικισμού, καθώς οι πιθανές οπτικές γωνίες μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι πεπερασμένου

αριθμού. Οπότε, η σωρευσιμότητα της γνώσης στις κοινωνικές επιστήμες είναι εφικτή, εφόσον αφορά τη συσσώρευση γνώσης για την εμπειρία διάφορων συστημάτων αξιών¹³⁵.

Αν και ο Parsons κατέδειξε την κοινωνική διαμεσολάβηση της ατομικής εμπειρίας και γνώσης με τρόπο που αναδεικνυε τη σημασία του πολιτισμού ως ολότητας, δεν ξέφυγε από τον ατομοκεντρισμό και τον εθνοκεντρισμό. Διατήρησε την αντίληψη περί αλληλεπίδρασης ατόμου-κοινωνίας, κατά την οποία η κοινωνικοποίηση εξηγείται με βάση μια ανιστορική, προκαθορισμένη δομή προσωπικότητας, σαν αυτή να βρισκόταν στη θέση της στα απομονωμένα-μέχρι την αλληλεπίδρασή τους- άτομα. Αν και υιοθέτησε ψυχαναλυτικές ιδέες για να περιγράψει τη διαδικασία της ενηλικίωσης, διατήρησε ανέπαφη την εικόνα ενός ενήλικα homo clausus, δηλαδή, την θεώρηση της «αυτοβίωσης του Εγώ» ως μιας πραγματικότητας εσωτερικής στο άτομο, εντελώς ανεξάρτητης από τον έξω κοινωνικό και φυσικό κόσμο. Εξίσου ανιστορική είναι και η προσέγγισή του για τις κοινωνικές δομές μέσα στις οποίες η κοινωνική δράση προσανατολίζεται προς προκαθορισμένους σκοπούς, από θεσμούς διατεταγμένους έτσι, ώστε να εξασφαλίζεται η ισορροπία του κοινωνικού συστήματος. Το πώς εγκαταστάθηκε αυτή η διάταξη και το πώς μπορεί να τροποποιηθεί στο μέλλον δεν περιλαμβάνεται στη σύλληψη ούτε της κοινωνικής δράσης ούτε του συστήματος. Μέσα από την έννοια του συστήματος που κατασκευάζει ο Parsons «αποκαλύπτεται», όπως σημειώνει ο Elias η εικόνα της κοινωνίας ως μια ιδανική εικόνα του έθνους: «... όλα τα μέλη της ακολουθούν, στη βάση της ίδιας κοινωνικοποίησης, τις ίδιες κανονιστικές αρχές, αγωνίζονται για τις ίδιες αξίες και φυσιολογικά ζουν πλήρως ενσωματωμένα και σε αρμονία μεταξύ τους»¹³⁶. Πρόκειται δηλαδή για μια αφαιρετική κατασκευή που προέρχεται από την παράσταση ενός δημοκρατικά εννοούμενου κράτους. Σε αυτήν αντιστοιχεί η εικόνα του μεμονωμένου και στηριζόμενου στις δικές του δυνάμεις ανθρώπου, της «κλειστής προσωπικότητας» και του ελεύθερου ατόμου¹³⁷.

---

¹³⁵ Parsons, T., «Η Δομή της Κοινωνικής Δράσης: θεωρία και εμπειρικό γεγονός» στο Κουζέλης, Γ., Ψυχοπαίδης, Κ., (επιμλ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα: Νήσος, 1996

¹³⁶ Elias, N., Βαϊκούση, Ε., (μτφρ.), Εισαγωγή, στο *«Η Εξέλιξη του Πολιτισμού: ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη νεότερη Ευρώπη»*, τ. Α, Αθήνα: Νεφέλη, 1997 (1939), σ. 39

¹³⁷ Απέναντι σε αυτήν την στατική εικόνα ο Elias προτείνει τη δική του θεωρητική προσέγγιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας δομικών μεταβολών στους σχηματισμούς αλληλεξαρτώμενων ανθρώπων και στα άτομα που συγκροτούν αυτούς τους μετασχηματισμούς. Οι μεταβολές στις κοινωνικές δομές, δηλαδή στο πλέγμα αμοιβαίων αναφορών και εξαρτήσεων μεταξύ των ατόμων και στις δομές της προσωπικότητάς τους, δηλαδή στους συγκεκριμένους τύπους

***

Σε αυτή την περιγραφική, θα λέγαμε, θεωρητική κατασκευή του Parsons, οι οικογενειακοί και οι σχολικοί θεσμοί αποτελούν φορείς κοινωνικοποίησης, διαδικασίας κατά την οποία οι ατομικές προσωπικότητες εσωτερικεύουν μελλοντικούς ρόλους ενηλίκων. Το σχολείο είναι ο πρώτος φορέας κοινωνικοποίησης όπου επισημοποιείται η διαφορά του κοινωνικού στάτους των ατόμων, της σημασίας, δηλαδή, που έχουν για τους άλλους μέσα σε ένα σύστημα ρόλων, η οποία εξαρτάται όχι από βιολογικές βάσεις αλλά από τα επιτεύγματα του ατόμου και πιο συγκεκριμένα από τη διαφοροποιημένη επίδοση στις εργασίες που ορίζονται από τον δάσκαλο. Με αυτόν τον τρόπο η λειτουργία της εκπαίδευσης έχει διπλή κατεύθυνση: από τη σκοπιά του ατόμου, την ενσωμάτωσή του στο κοινωνικό σύστημα και από τη σκοπιά του συστήματος, την κατανομή των ανθρώπινων πόρων σε ρόλους ενηλίκων¹³⁸.

Συγκεκριμένα οι επαγγελματικοί ρόλοι, για τον Parsons είχαν καθοριστικό ρόλο στη συνολική λειτουργία του συστήματος. Ως επαγγελματίες όρισε εκείνους που εργάζονται ανιδιοτελώς, επιδιώκοντας την εξυπηρέτηση ανθρώπινων αναγκών ή υπηρετώντας απρόσωπες αξίες, όπως η επιστημονική πρόοδος και όχι το προσωπικό κέρδος. Πρόκειται για τους γιατρούς, τους μηχανολόγους, τους νομικούς και τους εκπαιδευτικούς. Αντιθέτως, οι επιχειρηματίες χαρακτηρίζονται από ιδιοτέλεια, καθώς το κέρδος αποτελεί το κίνητρο της δράσης τους. Εντόπισε τις εξής θεσμικές προδιαγραφές, που είναι κοινές για όλους τους εργασιακούς ρόλους, τόσο για τους επαγγελματίες όσο και τους επιχειρηματίες: α) την ορθολογικότητα, υπό την έννοια ότι η κάθε δράση κρίνεται με βάση την αποτελεσματικότητά της σε σχέση με τις υπόλοιπες διαθέσιμες και όχι από τη συμμόρφωσή της σε κάποια παράδοση. β) Τη λειτουργική εξειδίκευση/ιδιαιτερότητα: ο επαγγελματίας δε χαρακτηρίζεται από κάποια γενική αυθεντία αλλά από ένα σαφώς προσδιορισμένο πεδίο γνώσης ή

μηχανισμών αυτοελέγχου των ενορμήσεων, αποτελούν τις δύο όψεις της εξέλιξης του πολιτισμού.

Elias, στο ίδιο, σσ. 19-23, 34-40

¹³⁸Parsons, T., "The School Class as a Social System", ο.π.

πρακτικής και εφόσον διαθέτει την ανάλογη –και θεσμικά πιστοποιημένη– τεχνική ικανότητα. γ) Την καθολικότητα, την άλλη όψη της λειτουργικής εξειδίκευσης, δηλαδή ενώ το πεδίο δράσης ή γνώσης του επαγγελματία είναι συγκεκριμενοποιημένο, οι υπηρεσίες του απευθύνονται σε όλους με τον ίδιο τρόπο ή τουλάχιστον στη βάση κριτηρίων εσωτερικών του επαγγέλματος και όχι σε κάποια ιδιαίτερη κοινωνική τάξη, ομάδα συγγένειας ή φιλικό κύκλο.

Ως κίνητρο για τη δράση των επαγγελματιών ο Parsons τοποθέτησε στη θέση των αλτρουιστικών κινήτρων την αναγνώριση μέσω της επίτευξης αντικειμενικών, άμεσων στόχων. Η αντιστοιχία μεταξύ επιτευγμάτων και αναγνώρισης προϋποθέτει ομαλές συνθήκες θεσμικής ενσωμάτωσης των διαφορετικών λειτουργιών. Δηλαδή ο κάθε επαγγελματίας να επιτελεί το λειτούργημά του σύμφωνα με τις παραπάνω προδιαγραφές, όπως και η κάθε επαγγελματική ομάδα σε σχέση με την ιδιαίτερη λειτουργία της στο κοινωνικό σύστημα. Γεγονότα, όπως απάτες στις επιχειρήσεις ή η αγοραιοποίηση των επαγγελμάτων, αποτελούν ενδείξεις απόκλισης από αυτές τις προδιαγραφές. Στον βαθμό που έχουν ενσωματώσει τις αξίες και τους κανόνες των επαγγελματικών ομάδων, τα άτομα αισθάνονται ικανοποίηση, όταν επιτυγχάνουν να φέρουν εις πέρας το έργο τους ή ντροπή, όταν αποτυγχάνουν. Ωστόσο, όπως υπογραμμίζει ο Parsons, η επαγγελματική δομή δεν είναι αυθύπαρκτη αλλά εντάσσεται στις ευρύτερες κοινωνικές δομές και προσαρμόζεται σε αυτές. Έτσι, ο προσδιορισμός των παραπάνω θεσμικών προδιαγραφών μπορεί άλλοτε να ταυτίζεται και άλλοτε να διακρίνεται από τους στόχους λ.χ. της οικονομίας, της πολιτικής ή της θρησκείας¹³⁹.

***

Ο Parsons ανέλυσε την ιδιαιτερότητα της εφηβικής συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησης των εφήβων μέσα σε συγκεκριμένες δομικές συνθήκες ηλικιακής διαβάθμισης και διαφοροποίησης των ρόλων ανάλογα με το φύλο. Παρατηρεί πως στην αμερικανική κοινωνία η ηλικιακή διαβάθμιση αποτελεί οργανωτική αρχή για την επίσημη εκπαίδευση (όπου η ηλικιακή οριοθέτηση είναι αυστηρή), τις δομές συγγένειας, την απασχόληση και τη συμμετοχή στη ζωή της κοινότητας (με λιγότερο αυστηρή οριοθέτηση). Σε μεγάλο βαθμό, το κοινωνικό στάτους, δηλαδή τα προνόμια και οι ευθύνες των παιδιών, δε διαφοροποιούνται

---

¹³⁹ Parsons, T., “Professions and Social Structure”, *Social Forces*, 17 (4), 1939, σσ. 457-467

ανάλογα με το φύλο ούτε από τη σειρά γέννησης, όπως σε άλλες κοινωνίες. Υπάρχουν διαφορές ως προς το είδος της ένδυσης και των παιχνιδιών που γίνονται αποδεκτά -οι οποίες αμβλύνονται στην περίπτωση παιδιών των ανώτερης μεσαίας τάξης στον αστιακό χώρο- αλλά σε μεγάλο βαθμό τα μοτίβα παιχνιδιού είναι τα ίδια. Η διαφοροποίηση ανάλογα με το φύλο στην παιδική ηλικία είναι κυρίως αντανάκλαση των αντίστοιχων ρόλων των ενηλίκων. Τα κορίτσια γίνονται πειθήνια, ενώ τα αγόρια απείθαρχα απέναντι στο κύρος και τις προσδοκίες των ενηλίκων και αυτό, επειδή τα κορίτσια μούνται από νωρίς σε διάφορες πλευρές του ρόλου της γυναίκας, καθώς η μητέρα βρίσκεται κυρίως στο σπίτι και ασχολείται με δραστηριότητες που έχουν απτά αποτελέσματα και γίνονται εύκολα κατανοητές από το παιδί. Το αντίθετο ισχύει για το αγόρι σε σχέση με τον πατέρα, με εξαίρεση, ίσως, τις αγροτικές οικογένειες στην ύπαιθρο. Ο πατέρας εργάζεται εκτός σπιτιού, ενώ οι ενασχολήσεις του είναι αφηρημένες και δυσνόητες για το αγόρι.

Η ισότητα των προνομίων και των ευθυνών μεταξύ των φύλων που χαρακτηρίζει την κάθε ηλικιακή βαθμίδα σε ολόκληρο τον κύκλο της ζωής τροποποιείται στο στάτους του ενήλικα λόγω της ασύμμετρης σχέσης των φύλων με την επαγγελματική δομή. Αυτή η διατάραξη της ισορροπίας μεταξύ των ρόλων του φύλου συντελείται για πρώτη φορά στην εφηβική ηλικία και ολοκληρώνεται με τον γάμο και την απόκτηση του στάτους του ενήλικα. Μια πρώτη διαφοροποίηση εμφανίζεται ως προς τον έλεγχο των συναναστροφών με το αντίθετο φύλο, που γίνεται πολύ περισσότερο αυστηρός για τα κορίτσια σε σχέση με τα αγόρια. Ο συνδυασμός της ηλικιακής διαβάθμισης με τη διαφοροποίηση των ρόλων του φύλου κατά την εφηβική ηλικία λαμβάνει τη μορφή μιας «νεανικής κουλτούρας», ενός συνόλου πολιτισμικών μοτίβων και συμπεριφορών χαρακτηριστικών της αμερικανικής κοινωνίας. Το βασικό σημείο διάκρισης αυτής της κουλτούρας είναι η αντίθεσή της στην υπευθυνότητα, που διακρίνει το πρότυπο του ενήλικου. Η κεντρική αξία της νεανικής κουλτούρας είναι η διασκέδαση μέσα από κοινωνικές δραστηριότητες με το αντίθετο φύλο και δευτερευόντως η επίδοση στον αθλητισμό ως πεδίο ανάδειξης της προσωπικής αξίας. Παρά τις διαφορές στα πρότυπα ελκυστικότητας μεταξύ των δύο φύλων, κοινός τους παρονομαστής είναι η δημοφιλία, η αξία που αποδίδεται στο άτομο κυρίως ανάλογα με το κατά πόσο εκφράζει συγκεκριμένες αξίες ως προσωπικότητα και λιγότερο από την αποτελεσματικότητα της δράσης του σε επιμέρους τομείς. Η νεανική κουλτούρα

θεσμικά αποκρυσταλλώνεται στα κολέγια και περισσότερο στα “high schools». Εκεί η κοινωνικοποίηση των εφήβων με βάση τις αξίες των ενηλίκων πραγματοποιείται όχι μόνο μέσα από τα μαθήματα αλλά και από άλλες δραστηριότητες, οι οποίες όμως είναι αποδεκτές από τους ενήλικες (π.χ. ο χορός αποφοίτησης, το “dating”, δηλαδή, το ρομαντικό ραντεβού). Ταυτόχρονα αναπτύσσονται και συμπεριφορές που κινούνται στα όρια της αποδοχής ή και έξω από αυτά, για παράδειγμα σε ζητήματα σεξουαλικής συμπεριφοράς, αλκοόλ και άλλες επιπόλαιες (ή ριψοκίνδυνες, όπως θα ονομάζονταν αργότερα σε άλλα θεωρητικά μοντέλα) συμπεριφορές. Η νεανική κουλτούρα δεν είναι μόνο αποτέλεσμα του ηλικιακού στάτους που αποδίδεται από τους επίσημους θεσμούς αλλά και της αμφίθυμης στάσης των ενηλίκων απέναντί της.

Το όριο ανάμεσα στην παιδική και στην εφηβική ηλικία ορίζεται από την ικανότητα του ατόμου να συμμετέχει σε αυτά τα μοτίβα συμπεριφοράς, τα οποία αλλάζουν από γενιά σε γενιά. Κατά τη μετάβαση στο στάτους του ενήλικα το άτομο κατά κανόνα χάνει κάτι από τη «λάμψη» του ρόλου που κατείχε στη νεανική κουλτούρα. Οι επιτυχημένοι ενήλικες κατέχουν υψηλές θέσεις σε μια ιεραρχία γοήτρου, της οποίας τα σύμβολα είναι διαφορετικά από ό,τι στη νεανική κουλτούρα. Η σύγχρονη επαγγελματική δομή χαρακτηρίζεται από υψηλή εξειδίκευση των ρόλων, ενώ η εργασία απορροφά όλη την ενέργεια του ατόμου και το περιορίζει σε ειδικά καθήκοντα και συγκεκριμένες κοινωνικές συναναστροφές και βασικά η κύρια πηγή κοινωνικού στάτους είναι η απόκτηση εισοδήματος μέσα από μια αξιοσέβαστη επαγγελματική δραστηριότητα. Σε σχέση με τον ρόλο της γυναίκας η επαγγελματική απασχόληση δεν έχει την ίδια βαρύτητα, γιατί η πλειονότητα των γυναικών δεν εργάζεται. Εκείνες που κατέχουν επαγγελματικού στάτους ανάλογο με αυτό των ανδρών είναι συνήθως ανύπαντρες, ενώ σε περίπτωση που είναι παντρεμένες, επέρχονται αλλαγές στη δομή της οικογένειας. Στον αστυακό χώρο, το στάτους της γυναίκας προέρχεται κυρίως από την επίδοσή της ως συζύγου-μητέρας, υπεύθυνης για το νοικοκυριό και για την ανατροφή των παιδιών. Από μια άποψη η ανάδειξη του επαγγελματικού στάτους σε πρωταρχική πηγή γοήτρου στερεί από τη σύζυγο τον ρόλο του εταίρου στην κοινή οικογενειακή επιχείρηση. Η σύζυγος απομένει με ένα «ψευδο-επάγγελμα» εκείνο της νοικοκυράς, το οποίο στερείται γοήτρου. Υπάρχει βέβαια και μια μικρή μερίδα γυναικών που ακολουθούν το ανδρικό πρότυπο καριέρας, όπως και μοτίβα συμπεριφοράς των γυναικών που βρίσκονται μεταξύ των

δύο παραπάνω, όπως η ανάδειξη της σεξουαλικότητας και η έμφαση στην ελκυστικότητα ή η ενασχόληση με φιλανθρωπικές ή εθελοντικές δραστηριότητες.

Οι ρόλοι ενηλίκων και των δύο φύλων εμπεριέχουν αρκετά σημεία έντασης και ψυχικής πίεσης που εμπλέκονται στη δυναμική των σχέσεων της νεανικής κουλτούρας. Η ηλικία κατά την οποία οι κυριότερες επιλογές για τη ζωή του ατόμου σε σχέση με το επάγγελμα και τον γάμο ήταν ακόμα ανοικτές, εξιδανικεύεται, περιβάλλεται με ρομαντισμό και νοσταλγία, πράγμα που σχετίζεται με την κεντρική θέση που κατέχουν τα ατομικά επιτεύγματα –και άρα η επιτυχία ή αποτυχία των παραπάνω επιλογών-στην αμερικανική κοινωνία. Η ένταση προέρχεται από την ανασφάλεια σε σχέση με το κοινωνικό στάτους στην περίπτωση της γυναίκας, ενώ για τον ανδρικό ρόλο, ο οποίος περιβάλλεται από το γόητρο του επιτεύγματος, του κύρους και της υπευθυνότητας, η εξειδίκευση της επαγγελματικής δομής περιορίζει το περιεχόμενο των καθηκόντων και άρα τα κοινά ενδιαφέροντα μέσα από τα οποία αναπτύσσονται οι κοινωνικές συναναστροφές εκτός του χώρου εργασίας. Η υπεροχή και η ηγετική ικανότητα είναι δύσκολο να αναδειχθούν σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στη νεανική κουλτούρα. Αυτό εξηγεί, κατά τον Parsons, και την τάση εξιδανίκευσής της από τους μεγαλύτερους αλλά και την προσπάθειά τους να μιμηθούν μοτίβα νεανικής συμπεριφοράς.

Ωστόσο, η περίοδος της νεότητας δεν είναι τόσο ειδυλλιακή όσο παρουσιάζεται από τους ενήλικες. Είναι μια περίοδος πίεσης και ανασφάλειας, καθώς σημαίνει την αποστροφή τόσο από τη συναισθηματική προσκόλληση στην οικογένεια όσο και από την προσκόλληση στο στάτους που παρέχεται από αυτήν. Για αυτό ο έφηβος καταφεύγει στον μη ρεαλιστικό ρομαντισμό. Οι συναισθηματικοί δεσμοί πρέπει, «είναι δομικά απολύτως αναγκαίο»¹⁴⁰, κατά την έκφραση του Parsons, να μετατοπιστούν στον γάμο, ενώ οι άνδρες είναι επίσης αναγκαίο να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους του επαγγελματικού ανταγωνισμού, ο οποίος θα καθορίσει τη σταδιοδρομία τους. Η νεανική κουλτούρα, καταλήγει ο Parsons, ίσως επιτελεί θετικές λειτουργίες, επιτρέποντας την ομαλή μετάβαση από την ασφάλεια της παιδικής ηλικίας στη φάση του προσανατολισμού σε σχέση με το οικογενειακό και επαγγελματικό στάτους του ενήλικα. Τα βασικά στοιχεία των μοτίβων συμπεριφοράς της νεότητας στην αμερικανική κοινωνία, συμπεραίνει, διαμορφώνονται από τη

---

¹⁴⁰Parsons, T., "Age and Sex in the Social Structure of the United States", *American Sociological Review*, 7 (5), 1942, σσ. 604-616, σ. 614 "structurally essential" είναι η έκφραση του στα αγγλικά.

σύμπτωση μεταξύ των συναισθηματικών αναγκών των εφήβων με εκείνες που προέρχονται από τις δυσκολίες της συνθήκης του ενήλικα¹⁴¹.

Για τον Parsons, η συμπεριφορά του ατόμου σε κάθε κοινωνικό ρόλο (του εφήβου, του άνδρα, της γυναίκας, του επαγγελματία, κ.ο.κ.) θα μπορούσε να εξυπηρετεί τις δικές του ανάγκες, εξυπηρετώντας τις ανάγκες ισορροπίας του κοινωνικού συστήματος. Από μια άποψη, δηλαδή, στη θεωρία του μετατοπίζεται το ηθικό περιεχόμενο της αμερικανικής κοινωνικής θεωρίας από τον ωφελμιστικό ατομικισμό του πραγματισμού στον ηθικό ατομικισμό της κοινωνιολογίας. Εντόπιζε τα σημεία τριβής που προκαλούνταν από την έλλειψη κατανόησης της σημασίας του ρόλου από την πλευρά των ατόμων, καθώς η σύγκρουση μεταξύ διαφορετικών λειτουργιών των κοινωνικών υποσυστημάτων προκαλούσε ασάφεια και ανασφάλεια. Οι κοινωνιολογικές γνώσεις θα παρείχαν το πρίσμα υπό το οποίο η αναπροσαρμογή των θεσμών και των πρακτικών θα άμβλυνε αυτά τα σημεία τριβής. Ο Parsons τοποθέτησε σε νέα βάση τη συζήτηση για την ταραχώδη εφηβεία, που άνοιξε ο Hall και κατέστησε την εφηβική ηλικία αντικείμενο της κοινωνιολογίας με πεδίο εφαρμογής κυρίως τους εκπαιδευτικούς θεσμούς.

***

Πριν από τον Parsons η υπόθεση της «ταραχώδους εφηβείας» είχε αποτελέσει αντικείμενο ανθρωπολογικών ερευνών. Το 1928 η κλασική ανθρωπολογική έρευνα της Margaret Mead¹⁴² στη Σαμόα έδειχνε ότι τα κορίτσια δεν αντιμετώπιζαν τις συγκρούσεις που θεωρείται ότι αντιμετωπίζουν οι συνομήλικές τους στον Δυτικό Κόσμο, άρα η μετάβαση στην εφηβεία δεν είναι νομοτελειακά ταραχώδης. Σύμφωνα με τη Mead, παρ' ότι τα κορίτσια αλλά και τα αγόρια στη Σαμόα αντιμετώπιζαν άλλες δυσκολίες, δεν εκδήλωναν συμπεριφορές που θα τους έφεραν σε συγκρούσεις με τους γονείς και την κοινότητα. Αυτό οφειλόταν στην κοινωνικοποίηση που επέβαλλε την πειθαρχία του παιδιού στην εκτεταμένη οικογένεια και τη φυλή και όχι σε μια συγκεκριμένη ομάδα. Πειθαρχία, που επιβαλλόταν με βάση την αντίληψη ότι

---

¹⁴¹ Parsons, T., "Age and Sex in the Social Structure of the United States", οπ.π.

¹⁴² Mead, M., *Coming of Age in Samoa: A study of adolescence and sex in primitive societies*, Melbourne: Penguin, 1954

η διαφορά των παιδιών από τους ενήλικες είναι ποσοτική, όχι ποιοτική και αφορά στο επίπεδο γνώσης των πολιτισμικών κανόνων. Οφειλόταν, επίσης, στην εξοικείωση των παιδιών με τη σεξουαλικότητα, το σώμα, την ασθένεια και τον θάνατο από μικρή ηλικία, καθώς και στη συμμετοχή τους στις δραστηριότητες των ενηλίκων. Παρόλο που η καταγραφή της Mead θεωρήθηκε ότι αποδίδει μια εξιδανικευμένη εικόνα της ζωής των εφήβων στη Σαμόα¹⁴³, αποτέλεσε την πρώτη κριτική προσέγγιση της μέχρι τότε καθιερωμένης εικόνας της εφηβείας ως θυελλώδους ηλικίας.

Αργότερα, η Ruth Benedict¹⁴⁴ παρείχε μια γενικότερη θεώρηση της πολιτισμικής διάστασης της ανάπτυξης στην εφηβεία. Σε σχέση με την εφηβεία στην Αμερικανική κοινωνία σημειώνει τα εξής:

«Στον δικό μας πολιτισμό μια ολόκληρη βιβλιοθήκη από μελέτες στην Ψυχολογία έχει δώσει έμφαση στην αναπόφευκτη αναταραχή της περιόδου ενήβωσης. Στην παράδοσή μας είναι μια ψυχολογική κατάσταση, που ορίζεται τόσο ξεκάθαρα από εκρήξεις και εξεγέρσεις μέσα στην οικογένεια όσο ο πυρετός αποτελεί ένδειξη τύφου. Τα γεγονότα αυτά δεν επιδέχονται αμφισβήτηση. Είναι κοινός τόπος στην Αμερική. Το ερώτημα είναι αν πρόκειται για αναπόφευκτα γεγονότα.»¹⁴⁵

Αντλώντας πληροφορίες από τις επιτόπιες έρευνές της σε φυλές της Αμερικής, της Αφρικής και την Ωκεανία συνέκρινε τους ρόλους που καλούνται να αναλάβουν τα παιδιά και οι ενήλικες στις διαφορετικές κοινωνίες. Παρατήρησε ότι οι τελετές περάσματος από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση δεν καθορίζονταν από το βιολογικό γεγονός της ήβης αλλά από τον τρόπο που νοσηματοδοτείται η ενηλικίωση στην κάθε κοινωνία. Στην εφηβεία η ασυνέχεια ανάμεσα στους ρόλους των παιδιών και των ενηλίκων προκαλεί συναισθηματική πίεση που οδηγεί σε συγκρούσεις. Αντίθετα, η πολιτισμική συνέχεια παρέχει τη δυνατότητα ομαλής και βαθμιαίας ανάπτυξης με σχετικά λίγες συγκρούσεις. Η αντίθεση ανάμεσα στη συνέχεια και την ασυνέχεια γίνεται αντιληπτή σε τρεις διαστάσεις: σε σχέση με την υπευθυνότητα που συνεπάγονται οι ρόλοι, σε σχέση με την κυριαρχία ή την υπακοή και σε σχέση με αντιπαρατιθέμενους ρόλους των φύλων. Έτσι, ο βαθμός συνέχειας

¹⁴³ Freeman, D., *Margaret Mead and Samoa*, Cambridge, London: Harvard University Press, 1983

¹⁴⁴ Benedict, R., "Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning", *Psychiatry*, 1, 1938, σσ. 161-167

¹⁴⁵ Benedict, R. *Patterns of Culture*, Cambridge Massachusetts: Riverside UP, 1934, σ. 36

ανάμεσα σε ρόλους παιδιών-ενηλίκων διαφέρει από τον ένα πολιτισμό στον άλλο. Στον Δυτικό πολιτισμό, όπου αναμένεται από τα παιδιά να μάθουν νέες συμπεριφορές και να εγκαταλείψουν τις παιδικές, προκειμένου να ενηλικιωθούν, η μετάβαση στην ενηλικίωση είναι πιο δύσκολη¹⁴⁶.

Στον άξονα της Mead για την κοινωνική προέλευση της «ταραχώδους εφηβείας» ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων συνθηκών μετάβασης στην ενηλικίωση κινείται και το άρθρο του Edward Reuter (1880-1946) το 1937 με τίτλο «Sociology of Adolescence» (Κοινωνιολογία της εφηβείας). Σε αυτήν την περιστασιακή του ενασχόληση με την εφηβεία, ο Reuter, ο οποίος ήταν μαθητής του Small στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο και διατέλεσε πρόεδρος του Αμερικανικού Συνδέσμου Κοινωνιολόγων, θεωρούσε την εφηβεία ως αποτέλεσμα της ταχύρρυθμης διεύρυνσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η οποία τοποθετούσε τον έφηβο σε μια θέση «ανεχόμενου παρασιτισμού». Επεσήμανε την ανάγκη για μια κοινωνιολογία της εφηβείας, η οποία θα επέτρεπε τη διάκριση της αποκλίνουσας από την κανονική συμπεριφορά και ο ίδιος παρείχε μια μελέτη της οπτικής του εφήβου μέσα από γραπτά τεκμήρια (αλληλογραφία, ημερολόγια).¹⁴⁷

***

Στο πεδίο δυνάμεων του συμβολικού ελέγχου, η κοινωνικο-πολιτισμική θεώρηση της εφηβείας καθίσταται ο αντίθετος πόλος της ατομο-νατουραλιστικής, καθώς με την αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων υπέρ των κυριαρχούμενων τάξεων το αίτημα της ισότητας ενισχύεται και αποκρυσταλλώνεται στο κοινωνικό κράτος. Κατά τη θεσμική

---

¹⁴⁶ Η Ruth Benedict, όπως και η Margaret Mead, υπήρξαν μαθήτριες του Franz Boas, ο οποίος θεωρείται ο «πατέρας» της αμερικανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας και από τους πρωτοπόρους της πολεμικής ενάντια στον επιστημονικό φυλετικό ρατσισμό και της αμφισβήτησης της ανωτερότητας του Δυτικού πολιτισμού. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το 1889 είχε προσληφθεί από τον G.S. Hall στο πανεπιστήμιο Clark για να διδάξει Ανθρωπολογία, η οποία τότε προσφερόταν ως μέρος του προγράμματος σπουδών του τμήματος Ψυχολογίας. Η συνεργασία τους διήρκεσε ως το 1892, οπότε και τερματίστηκε μετά από εντάσεις που είχαν δημιουργηθεί μεταξύ τους. βλ. Herskovitz, M., *Franz Boas, The Science of Man in the Making*, New York: Charles Scribner's Sons, 1953

¹⁴⁷ Reuter, E., «The Sociology of Adolescence», *American Journal of Sociology*, 4 (3), 1937, σσ. 414-427, <http://www.asanet.org/edward-b-reuter>

αναδιοργάνωση με στόχο την παρέμβαση στις συνθήκες όχι μόνο της εκπαίδευσης αλλά και της ζωής γενικότερα, αντικείμενο της κοινωνικής επιστήμης –ως πρόβλημα προς επίλυση– καθίσταται η ίδια η κοινωνία στο σύνολό της ή, ακριβέστερα, το κάθε επιμέρους κοινωνικό πρόβλημα νοείται ως τμήμα του συνολικότερου προβλήματος της κοινωνικής οργάνωσης. Κατά συνέπεια το ζήτημα της συμπεριφοράς του εφήβου δεν τίθεται πλέον ως αποτέλεσμα της ιδιαίτερης φύσης του: τίθεται ως ζήτημα του πολιτισμού μέσα στον οποίο αναπτύσσεται ως προσωπικότητα. Η ανθρωπολογική προσέγγιση θέτει σε αμφισβήτηση την αναγωγή της εφηβικής συμπεριφοράς στη βιολογική ωρίμανση του ατόμου και τοποθετεί την εξήγησή της στη βάση της κοινωνικής νοηματοδότησης των σωματικών αλλαγών. Με την παρέμβαση της κοινωνιολογίας -κυρίως της θεωρίας του Parsons– μετατοπίζεται το «πρόβλημα» της ταραχώδους εφηβείας, ως ένα βαθμό, από τους ίδιους τους εφήβους στους ενήλικες: η αντισυμβατικότητα των εφήβων συνδέεται με τη συμβατικότητα των ενηλίκων στη γραφειοκρατική οργάνωση της κοινωνικής ζωής. Οι επιστήμες που ειδικεύονται στους θεσμούς, η κοινωνιολογία και η ανθρωπολογία, προσθέτουν μια νέα οπτική του προβλήματος της εφηβείας, διεκδικώντας ταυτόχρονα αρμοδιότητα επί της διαχείρισής του. Ωστόσο, όπως θα δούμε στο επόμενο μέρος, ενώ η πολιτισμική οπτική θεσμοποιείται, το εκκρεμές του συσχετισμού δύναμης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων επιστρέφει στην πλευρά της κυρίαρχης και οι θεσμοποιήσεις των κοινωνικών επιστημών στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου της εφηβείας ακολουθούν διαφορετικές διαδρομές.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ (1945-1980): ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ - Η ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: Η ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ - ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

1. Η τροποποίηση του «προβλήματος» της εφηβείας

Στο προηγούμενο μέρος δείξαμε πώς, κατά την περίοδο 1880-1940, οι κοινωνικές επιστήμες κατασκεύασαν ένα δικό τους πεδίο κοινωνικού ελέγχου πάνω στο έδαφος που μέχρι τότε μονοπωλούσε σχεδόν η θρησκεία. Συγκροτούνται οι διάφοροι θεσμοί τόσο της κοινωνικής διαχείρισης πληθυσμιακών ομάδων, όσο και των ειδικών που τη νοηματοδοτούν. Μέσω της φιλοσοφίας του πραγματισμού, οι κοινωνικές επιστήμες συνέβαλαν στη νοηματοδότηση της σχέσης ατόμου-κοινωνίας και φύσης-πολιτισμού. Με άλλα λόγια, συνέβαλαν στην ανάπτυξη μιας κοινής «γλώσσας» για τη δημόσια ζωή, σε μια εποχή που η μόρφωση ήταν προνόμιο λίγων, ενώ η δημόσια σφαίρα επικοινωνίας περιοριζόταν στον γραπτό λόγο, σε φυλλάδια, εφημερίδες, περιοδικά και βιβλία που απευθύνονταν στη μεσαία και ανώτερη αστική τάξη. Τόσο ο επιστημονικός λόγος όσο και οι κοινωνικοί επιστήμονες συμμετείχαν ενεργά σε όλη αυτή την κινητοποίηση ανθρώπινων και υλικών πόρων. Κρατικές υπηρεσίες, φιλανθρωπικά ιδρύματα, θρησκευτικές οργανώσεις, χρηματοδοτούμενα έμμεσα ή άμεσα από ιδιωτικούς πόρους, είτε εκατομμυριούχων καπιταλιστών είτε απλών μισθωτών και εργατών, κατέστησαν εφικτή τη λειτουργία των διάφορων θεσμών της εκπαίδευσης, της υγείας και της αρωγής.

Ως προς την εφηβεία πραγματοποιήθηκε ο συντονισμός του βιολογικού χρόνου της ανάπτυξης του ατόμου με τον κοινωνικό χρόνο του καταμερισμού της

εργασίας σε μια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς. Ο Hall προσδιόρισε την περίοδο που επακολουθεί την ήβη ως την καταλληλότερη για την ενστάλαξη των ιδανικών στο άτομο αλλά και την εμφάνιση της «βαρβαρότητας» των προηγούμενων εξελικτικών σταδίων του ανθρώπινου είδους, που έπρεπε να δαμαστεί κατάλληλα. Η θεωρία του προσδιόρισε την εφηβεία ως διακριτό πεδίο μελέτης της ψυχολογίας κυρίως αλλά και της κοινωνιολογίας αργότερα. Αν και με βιολογική θεμελίωση, καταχώρισε την εφηβεία στα αντικείμενα γνώσης των κοινωνικών επιστημών. Ανάμεσα σε αυτές, κυρίως η ψυχολογία τοποθέτησε τη συμβολική ικανότητα στο επίκεντρο της σύζευξης της ατομικότητας με την κοινωνία και όρισε τους εκπαιδευτικούς θεσμούς αρμόδιους για την ενορχήστρωσή της. Αργότερα, η κοινωνιολογία συνέδεσε τους εκπαιδευτικούς θεσμούς με τις ευρύτερες διαδικασίες πολιτισμικής μεταβίβασης. Η καθιέρωση των κοινωνικών επιστημών ως φορέα κοινωνικού ελέγχου της εφηβικής συμπεριφοράς ήταν ταυτόχρονα αποτέλεσμα και αιτία της καθιέρωσης των εκπαιδευτικών θεσμών για εφήβους. Οι επιστημονικές θεωρίες παρείχαν νομιμοποίηση στο κράτος να προωθήσει την επίσημη εκπαίδευση και, ταυτόχρονα, οι κοινωνικές επιστήμες νομιμοποιούνταν να καθοδηγούν τη διαδικασία κοινωνικής προσαρμογής των εφήβων.

Σταδιακά ο «έφηβος» ταυτίζεται με τον μαθητή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Έως το 1940 η πλειονότητα των ατόμων (πάνω από 70%) ηλικίας 14-17 ετών ήταν εγγεγραμμένοι στα ιδιωτικά και δημόσια σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης¹⁴⁸. Οι νόμοι για την απαγόρευση της παιδικής εργασίας και για την υποχρεωτική εκπαίδευση περιλάμβαναν διαφορετικές ρυθμίσεις σε κάθε Πολιτεία, ως προς τα ηλικιακά όρια και την απαιτούμενη διάρκεια φοίτησης. Σε ορισμένες περιπτώσεις επέβαλλαν τη φοίτηση σε εσπερινά, επαγγελματικά σχολεία στους εφήβους που εργάζονταν. Ωστόσο, σύμφωνα με τον L. Goldin και τον L.Katz, αυτές οι νομικές ρυθμίσεις στόχευαν όχι τόσο στην εξασφάλιση της φοίτησης των εφήβων, όσο στην αντιμετώπιση της αεργίας και της παρελκόμενης από αυτήν παραβατικότητας, μέσω της ένταξής τους είτε στην εκπαίδευση είτε στην εργασία.

---

¹⁴⁸ Αν και το ποσοστό των 17χρονων, που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1940 ήταν περίπου 51%. Goldin, C., "America's Graduation from High School: The Evolution and Spread of Secondary Schooling in the Twentieth Century", *The Journal of Economic History*, 58 (2), σσ. 345-374, σ. 348

Πρακτικά, η εφαρμογή των κυρώσεών τους επηρέαζε μόνο τα παιδιά των αλλοδαπών στις μεγαλουπόλεις¹⁴⁹.

Με τη νομική κατοχύρωση και τη γενίκευση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης το αίτημα για κοινωνική διαχείριση της εφηβικής ηλικίας είχε πλέον ικανοποιηθεί. Έκτοτε το «πρόβλημα» της εφηβείας απέκτησε διαφορετικές διαστάσεις και η κοινωνική του διαχείριση ακολούθησε και νέες κατευθύνσεις. Ενώ μέχρι τότε ο συμβολικός έλεγχος των κοινωνικών επιστημών διερχόταν σχεδόν αποκλειστικά από τους εκπαιδευτικούς θεσμούς, σταδιακά συγκροτείται ένας δικός τους τομέας παρέμβασης: οι υπηρεσίες συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας για τους εφήβους. Πριν φτάσουμε σε αυτό, θα εξετάσουμε τις τροποποιήσεις των αντικειμενικών συνθηκών μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το πώς σχετίζονται με την αναδιατύπωση του προβλήματος της εφηβείας.

2. Η «εκπαιδευτική έκρηξη»

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η αμερικανική κοινωνία εισέρχεται στη «χρυσή εποχή του καπιταλισμού», κατά την έκφραση του Eric Hobsbawm¹⁵⁰. Τα ιστορικά, πολιτικά, οικονομικά και δημογραφικά δεδομένα αυτής της περιόδου επιβεβαιώνουν όλους όσους κάνουν λόγο για αλλαγή φάσης. Το 1958 ο τίτλος της μελέτης του Kenneth Galbraith για τη μεταπολεμική Αμερική, «η κοινωνία της αφθονίας»¹⁵¹, αντικατοπτρίζει την οικονομική ανάπτυξη της δεκαετίας του '50, που έκανε εφικτή την ενσάρκωση του αμερικανικού ονείρου. Στο τέλος της δεκαετίας 1950 το 60% των Αμερικανών διέθετε ιδιόκτητο σπίτι, το 75% αυτοκίνητο, το 87% τουλάχιστον μια τηλεόραση. Το εισόδημα του μέσου Αμερικανού εργάτη αυξήθηκε κατά 35% σε

---

¹⁴⁹ Goldin, C., Katz, L., "Mass Secondary Schooling and the State: The Role of State Compulsion in the High School Movement" στο Costa, D., Lamoreaux, N., (eds) *Understanding Long-Run Economic Growth: Geography, Institutions, and the Knowledge Economy* University of Chicago Press, 2011, σσ. 282-290

¹⁵⁰ Hobsbawm, E., *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, Καπετανγιάννης, Β., (μτφρ.) Αθήνα: Θεμέλιο, 2010

¹⁵¹ Galbraith, K., *The Affluent Society*, New York : The New American Library, 1958

σχέση με το 1945. Οι Η.Π.Α. κατανάλωναν περίπου τα μισά από τα προϊόντα που παράγονταν παγκοσμίως, αν και συγκέντρωναν μόλις το 6% του παγκόσμιου πληθυσμού. Το 1959 το ποσοστό του πληθυσμού που ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας (20%) ήταν λιγότερο από το μισό σε σχέση με το 1929 (50%).

Ο ρόλος του κράτους στην αύξηση της παραγωγικότητας εξακολουθούσε να είναι καθοριστικός. Οι δαπάνες της ομοσπονδιακής κυβέρνησης αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης, καθώς έφτασαν το 17% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος έναντι μόλις 1% το 1929, με το μεγαλύτερο μέρος να κατευθύνεται στους εξοπλισμούς. Οι καινοτομίες στην άμυνα και στη βιομηχανία προήλθαν κυρίως από τον κρατικό έλεγχο και τη χρηματοδότηση της έρευνας. Το φθινό πετρέλαιο αντικατέστησε τον άνθρακα ως πηγή ενέργειας, γεγονός, που κατέστησε τα χημικά και τις ηλεκτρικές συσκευές τους πιο ανερχόμενους κλάδους της βιομηχανίας και συνέβαλε στην ανάπτυξη των κλάδων της αεροναυπηγικής και του αυτοκινήτου. Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και το διαδίκτυο, η επίδραση των οποίων στην οικονομία ήταν αντίστοιχη με αυτήν της ατμομηχανής, της μηχανής εσωτερικής καύσης και του εξηλεκτρισμού, αναπτύχθηκαν επίσης εκείνη την εποχή, μέσα από τη συνεργασία του κράτους με τα Πανεπιστήμια και τις ιδιωτικές εταιρίες.

Η οικονομική ανάπτυξη συνδυάστηκε με τη συγκεντροποίηση και με τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, τη γιγάντωση των ολιγοπωλιακών εταιριών. Το 1960 το 0,5% των εταιριών κατείχε το 50% των συνολικού εταιρικού κέρδους. Η γιγάντωση αυτή σήμαινε ταυτόχρονα και την περαιτέρω γραφειοκρατικοποίησή τους αλλά και τη στελέχωσή τους από ένα εργατικό δυναμικό που προέρχεται πλέον από ετερόκλητα κοινωνικά και γεωγραφικά πλαίσια. Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξάνεται, αν και η αύξηση αφορά λιγότερο τις υψηλόβαθμες θέσεις εργασίες. Στον αγροτικό τομέα οι επιστημονικές γνώσεις και η εκβιομηχάνιση αύξησαν την παραγωγικότητα και μείωσαν την απασχόληση. Γενικότερα, η πρωτική τάση της χειρωνακτικής απασχόλησης επιτείνεται σε όλη τη δεκαετία. Οι περισσότερες νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνται στον τομέα των υπηρεσιών και στον δημόσιο τομέα ¹⁵². Ο Daniel Bell απέδωσε τους παραπάνω κοινωνικούς

---

¹⁵² Boyer, P., et al, *The Enduring Vision A History of the American People*, οπ.π., σσ. 864-868, 952,972

μετασχηματισμούς με τον όρο «μεταβιομηχανική κοινωνία»¹⁵³, αναφερόμενος στο πέρασμα από μια οικονομία με επίκεντρο τη βιομηχανική παραγωγή σε μια οικονομία υπηρεσιών¹⁵⁴, όπου η κερδοφορία των επιχειρήσεων βασίζεται περισσότερο στην αξιοποίηση της γνώσης και της πληροφορίας παρά στη μαζική παραγωγή καταναλωτικών αγαθών.

***

Η μεταπολεμική περίοδος αποτέλεσε τη «χρυσή εποχή» και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ο φοιτητικός πληθυσμός και το προσωπικό αυξήθηκε αλματωδώς τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού και του συνόλου των θέσεων εργασίας αντίστοιχα. Η κρατική παρέμβαση στην εκπαίδευση εμφανίζεται με μια νέα μορφή: εισάγεται η νομοθεσία με τίτλο “G.I Bill”, με την οποία η ομοσπονδιακή κυβέρνηση καλύπτει τα έξοδα για επιδόματα ασφάλισης, υγειονομική περίθαλψη, συμβουλευτική, δίδακτρα, συγγράμματα, ακόμα και για τις δαπάνες της καθημερινότητας, των βετεράνων του πολέμου που επιθυμούν να φοιτήσουν σε οποιοδήποτε εκπαιδευτικό ίδρυμα. Υπολογίζεται ότι περίπου οι μισοί από τα 14 εκατομμύρια βετεράνων έκαναν χρήση αυτής της πρόνοιας για εκπαίδευση, ενώ περίπου ένας στους τρεις αυτών φοίτησε σε κολέγιο¹⁵⁵.

---

¹⁵³ Bell, D., *The Coming of Post-industrial Society: a Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books, c1999 (1976)

¹⁵⁴ Η συνολική απασχόληση στον τομέα των υπηρεσιών ήταν διαχρονικά μεγαλύτερη απ’ ό,τι στον τομέα της βιομηχανίας. Μάλιστα, η μικρότερη διαφορά ανάμεσα στους δυο τομείς σημειώθηκε το 1880. Το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό απασχόλησης στην αγροτική οικονομία το 1840 (κοντά στο 70% του εργατικού δυναμικού) έπεσε στο 40% το 1900, στο 10% το 1950 και το 2010 έφτασε στο 2%. Με εξαίρεση την περίοδο οικονομικής κρίσης στη δεκαετία του 1930, η άνοδος της απασχόλησης στη βιομηχανία συμβαδίζει με την άνοδο στις υπηρεσίες μέχρι τη δεκαετία του ’50, φτάνοντας από το 10% του 1840 περίπου στο 35%. Τα αντίστοιχα ποσοστά στις υπηρεσίες ήταν 20% και περίπου 55%. Από την άποψη του οικονομικού αποτελέσματος ως ποσοστού του Α.Ε.Π. ο τομέας των υπηρεσιών ξεπέρασε τον αγροτικό τομέα το 1880, ο βιομηχανικός τομέας ακολουθούσε μέχρι το 1910 αλλά από τότε στις υπηρεσίες η άνοδος ήταν αλματώδης, ενώ η βιομηχανία παρέμεινε σχετικά σταθερή μέχρι τη δεκαετία του 1950. Από τότε, το μερίδιό της στο Α.Ε.Π. έπεσε από το 40% στο 25% το 2010, ενώ στις υπηρεσίες ξεπερνά το 70%.

Οι ίδιες τάσεις ως προς την απασχόληση και το οικονομικό αποτέλεσμα εμφανίζονται αν απομονώσουμε τον ιδιωτικό τομέα από τον δημόσιο τομέα της οικονομίας. Η απασχόληση στις υπηρεσίες του ιδιωτικού τομέα και ο πλούτος που προέρχεται από αυτές αυξάνεται συνεχώς από τη δεκαετία του 1950 και έπειτα, ενώ μειώνεται η απασχόληση και ο πλούτος στη βιομηχανία. βλ. [Bureau of Economic Analysis](http://www.bea.gov/National Income and Product Accounts), <http://www.bea.gov/National Income and Product Accounts>, Gallman, R., and Weiss, T., "The Service Industries in the Nineteenth Century." *In Production and Productivity in the Service Industries*, ed. Victor R. Fuchs, σσ. 287-352. New York: Columbia University Press, 1969, Kendrick, J., *Productivity Trends in the United States*. Princeton: Princeton University Press 1961 .

¹⁵⁵ Cohen, A., Kisker, C., *The Shaping of American Higher Education: Emergence and Growth of the Contemporary System*, San Francisco: Jossey Bass, 2010, σσ. 187-194

Παράλληλα αναπτύχθηκε το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων κατά του φυλετικού διαχωρισμού και το φεμινιστικό κίνημα, κινήματα, που διεκδίκησαν την ισότιμη συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα γενικότερα και ειδικότερα στην εκπαίδευση. Εκδόθηκαν αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου που καταδίκασαν τον φυλετικό διαχωρισμό στα σχολεία και στους δημόσιους χώρους ενώ στη δεκαετία του 1960 οι πολιτικές των «επανορθωτικών δράσεων» (affirmative action) και του «Πολέμου κατά της Φτώχειας» των Δημοκρατικών προώθησαν το αίτημα της ισότητας ευκαιριών – διατυπωμένο ως «δίκαιη μεταχείριση»-ακόμα παραπέρα, καθώς τόσο οι δημόσιες υπηρεσίες όσο και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα υποχρεώθηκαν να συμπεριλάβουν στο προσωπικό τους γυναίκες και Αφροαμερικανούς, αργότερα και μέλη άλλων μειονοτικών ομάδων, π.χ. μεξικανικής καταγωγής ή άτομα με ειδικές ανάγκες¹⁵⁶. Άρχισαν να απασχολούνται Αφροαμερικανοί στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ πριν από τον πόλεμο αποκλείονταν, τουλάχιστον ως μόνιμο προσωπικό – με Νόμο στις νότιες Πολιτείες, στην πράξη στις υπόλοιπες¹⁵⁷. Από το 1960 έως το 1976 το ποσοστό των Αφροαμερικανών ανδρών ηλικίας 25-29 που φοιτούσαν σε κολέγια ανέβηκε από το 4% στο 11% (ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των λευκών ανδρών ανέβηκε από το 20% στο 34%)¹⁵⁸. Σε σχέση με το φύλο, το 1940 το 60% του φοιτητικού πληθυσμού ήταν άνδρες, προσωρινά το 1950 έφτασε το 70% με την άφιξη των βετεράνων, αλλά μέχρι τη δεκαετία του 1970 τα ποσοστά των δύο φύλων έφτασαν να είναι μοιρασμένα ισότιμα.

Αρχικά με τη νομοθεσία G.I. Bill και κατόπιν με άλλες ομοσπονδιακές ή πολιτειακές επιχορηγήσεις σε ασθενέστερους οικονομικά αλλά και επειδή δημόσια κολέγια ιδρύθηκαν στις περισσότερες περιοχές, επιτρέποντας την παραμονή του φοιτητή στον ίδιο τόπο με την οικογένειά του, η πρόσβαση στη φοίτηση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση παρεχόταν περίπου σε όλους όσοι την επιθυμούσαν. Το ζήτημα ήταν πλέον, γιατί τα μέλη ορισμένων κοινωνικών ομάδων φαινόταν να μην την επιθυμούν, καθώς παρά τις διευκολύνσεις και τα κονδύλια που στόχευαν σε αυτές, κάποιες κοινωνικές ομάδες συνέχιζαν να υποεκπροσωπούνται στον φοιτητικό

---

¹⁵⁶ Ορόσημο αποτέλεσε η υπόθεση Brown vs Board of Education το 1954 στην οποία το Ανώτατο Δικαστήριο παραδέχεται πως η φοίτηση σε ξεχωριστές εγκαταστάσεις ατόμων που ανήκουν σε διαφορετικές φυλές προκαλεί αισθήματα κατωτερότητας. στο ίδιο σ. 195, βλ. επίσης *Anderson, T., The Pursuit of Fairness: A History of Affirmative Action*, Oxford: Oxford UP, 2004

¹⁵⁷ James, A., “Race, Meritocracy, and the American Academy during the Immediate Post-World War II Era”, *History of Education Quarterly*, 33 (2), 1993, σσ. 151-175

¹⁵⁸ Katz, M., *Reconstructing American education*, Cambridge Massachusetts and London: Harvard UP, 1987, σ. 149

πληθυσμό. Μελέτη του 1961 έδειξε πως το 67% των αποφοίτων της δευτεροβάθμιας, των οποίων ο πατέρας ήταν επαγγελματίας, πήγαινε στο κολέγιο, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό εκείνων των οποίων ο πατέρας ήταν αγρότης, τεχνίτης ή ανειδίκευτος εργάτης ήταν μόνο 25%. Επίσης, οι κοινωνικές ανισότητες αντιστοιχούσαν σε εκπαιδευτικές ανισότητες στο εσωτερικό της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς στα ανώτερου στάτους ιδιωτικά ιδρύματα κατευθύνονταν οι φοιτητές υψηλότερου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου¹⁵⁹. Η κρατική μέριμνα για την είσοδο των αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με τις καλύτερες επιδόσεις, ανεξαρτήτως κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου των γονέων, δείχνει πως η ιδέα της ισότητας των ευκαιριών μέσω της εκπαίδευσης θεσμοποιείται.

Με την ένταξη της πλειονότητας των εφήβων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση η εφηβεία τίθεται υπό την προστασία του κράτους και των επίσημων θεσμών. Η διεύρυνση της δευτεροβάθμιας άνοιξε προοπτικές για την ένταξή τους στην επαγγελματική ιεραρχία με κριτήρια επιτεύγματος και όχι καταγωγής, κάτι που αποτελούσε την ενσάρκωση των καταστατικών αρχών της αμερικανικής φιλελεύθερης ιδεολογίας. Η διαφοροποίηση και η εξειδίκευση που απαιτεί η επαγγελματική διάρθρωση ενός προωθημένου καταμερισμού εργασίας χωρίς, ταυτόχρονα, να διακυβεύεται η πειθάρχηση και η τυποποίηση της συμπεριφοράς, ήταν το ζητούμενο της εκπαίδευσης και του συμβολικού ελέγχου των εφήβων υπό τις νέες συνθήκες.

---

¹⁵⁹ Cohen, A., Kisker, C., *The Shaping of American higher education: emergence and growth of the contemporary system*, San Francisco: Jossey-Bass, 2010 σσ. 208-213

3. “Teenagers”: η κατηγοριοποίηση των εφήβων στην πολιτισμική βιομηχανία

Ο συμβολικός έλεγχος μέσω των θεσμών της εκπαίδευσης περιπλέκεται, καθώς ισχυροποιείται μια νέα μορφή συμβολικού ελέγχου: τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας. Οι έφηβοι αποτελούν πλέον στόχο της διαφήμισης. Στη δεκαετία του 1940 καθιερώθηκε ο όρος “Teenager”, που προσδιορίζει χρονολογικά τα όρια της εφηβείας, περιλαμβάνοντας όσους διανύουν τη δεύτερη δεκαετία της ζωής τους. Είναι, επίσης, η εποχή που σκιαγραφείται η εικόνα μιας προβληματικής νεολαίας μέσα από κινηματογραφικές ταινίες, όπως ο “Επαναστάτης χωρίς αιτία” και η “Ζούγκλα του Μαυροπίνακα”. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 πλήθος δημοσιευμάτων στον Τύπο κάνουν λόγο για κύμα εγκληματικότητας της νεολαίας. Το Κογκρέσο οργανώνει ακροαματική διαδικασία, για να διερευνήσει τα αίτια της. Εκτυλίσσεται ένας δημόσιος διάλογος για την παραβατικότητα της νεολαίας, που αναπαράγεται και στο πεδίο των διάφορων ειδημόνων, με τους συντηρητικούς να κατηγορούν την οικογένεια για έλλειψη πειθαρχίας και τους προοδευτικούς να κάνουν λόγο για φυσιολογική αναταραχή της ηλικίας.

Σε κάθε περίπτωση, οι νέοι της δεκαετίας του 1950 αποκτούν υπολογίσιμη αγοραστική και πολιτισμική δύναμη. Αν και οι νέοι της μεσαίας τάξης των προαστίων είναι που αποκτούν μεγαλύτερο εισόδημα μέσω του χαρτζιλικιού των γονέων και της μερικής απασχόλησης, η διεύρυνση των μεσοαστικών στρωμάτων σήμαινε ότι περισσότερες οικογένειες μπορούσαν να προσφέρουν στα παιδιά τους μια άνετη ζωή με ελάχιστη οικονομική υπευθυνότητα. Η κουλτούρα των «Teenagers» ήταν κατά βάση μια κουλτούρα της «αργόσχολης τάξης»¹⁶⁰. Στον υπόλοιπο κόσμο τα αμερικανικά καταναλωτικά και πολιτισμικά προϊόντα υιοθετήθηκαν από τους νέους ως σύμβολα ελευθερίας και μοντερνισμού, αν και ενσωματώθηκαν με διαφορετικό

---

¹⁶⁰ Πρόκειται για όρο του Thorstein Veblen και αφορά την κυρίαρχη μη οικονομικά παραγωγική τάξη της οποίας η «επιδεικτική κατανάλωση» δεν αφορά μέσα συντήρησης ή ανέσεις αλλά λειτουργεί ως ένδειξη κοινωνικού στάτους. Veblen, T., *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. New York: Penguin, 1994(1899)

τρόπο στις κατά τόπους ιδιαίτερες κοινωνικές και-πολιτικές αναφορές¹⁶¹. Η εμφάνιση της τηλεόρασης υπήρξε καθοριστική, καθώς ήταν το μέσο του οποίου η οικονομική επιβίωση βασιζόταν περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο στη διαφήμιση. Ο ανταγωνισμός με βάση τη θεαματικότητα οδηγούσε τους παραγωγούς προγραμμάτων και κινηματογραφικών ταινιών να στρέφονται σε θεάματα με βίαιο και σεξουαλικό περιεχόμενο, την ίδια στιγμή που η διαφήμιση προωθούσε την κατανάλωση νέων προϊόντων και υπηρεσιών.

Ο κινηματογράφος αποτέλεσε για τους νέους πηγή ταύτισης με πρότυπα, ιδιαίτερα από τη στιγμή που οι ίδιες ταινίες προβάλλονταν σε εθνικό επίπεδο, καθώς η διανομή τους ελεγχόταν από μεγάλες εταιρίες. Αρχικά, η λογοκρισία παρενέβαινε, για να ελέγξει το περιεχόμενό τους, προκειμένου να αποφευχθεί η μίμηση συμπεριφορών σχετικών με το σεξ, τα ναρκωτικά και το αλκοόλ αλλά από το 1960 και εφεξής ο έλεγχος έγινε δυσκολότερος. Στη συνέχεια αυτός εγκαταλείφθηκε σταδιακά και αντικαταστάθηκε από τη σήμανση του περιεχομένου των ταινιών, ενώ η ευθύνη μετατέθηκε στους ενήλικες, που είχαν την εποπτεία των νέων. Οι νέοι απέκτησαν τη δυνατότητα να κατέχουν δικά τους ραδιόφωνο και πικ απ, άρα και να καταναλώνουν μουσική μακριά από τους γονείς τους. Δημιουργείται, έτσι, ένα ιδιαίτερο νεανικό κοινό, στο οποίο απευθύνονται οι μουσικοί, οι οποίοι συχνά εκπέμπουν ανατρεπτικά μηνύματα σε σχέση με τους κοινωνικούς κανόνες των ενηλίκων. Μέχρι τη δεκαετία του 1970 το ηλικιακό φάσμα στο οποίο απευθύνονται οι διαφημιστές συνεχώς διευρυνόταν προς τα κάτω. Η μεταπολεμική αφθονία παρείχε τη δυνατότητα κατοχής αυτοκινήτου σε περισσότερους δεκαεξάχρονους, ενώ η απόκτηση διπλώματος αποτελούσε το ανάλογο μιας διαβατήριας τελετής. Από το 1940 έως το 1960 μειωνόταν επίσης η ηλικία γάμου. Όλα αυτά συντέλεσαν στην εμφάνιση των ερωτικών σχέσεων σε πιο πρόωμη ηλικία. Το ντύσιμο και η μουσική, οι σχεδιαστές μόδας και οι ερευνητές αγοράς σταδιακά ομογενοποίησαν την ομάδα-στόχο της εφηβείας, τα άτομα 12 έως 18 ετών¹⁶².

---

¹⁶¹ Kett, J., *Rites of Passage*, ο.π.,σσ. 264-266

¹⁶² Kett, J., ο.π., σσ. 254-268

4. Η υπόθεση της πολιτισμικής κρίσης

Με την ένταξη των εφήβων στην εκπαίδευση αφενός οι κοινωνικές προσδοκίες για τη συμπεριφορά τους διαφοροποιούνται σε σχέση με την εποχή όπου ελάχιστος κοινός παρονομαστής τους ήταν απλώς να μην περιφέρονται άσκοπα στους δρόμους. Η σχολική επιτυχία και η μετάβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ήταν τα εχέγγυα μιας ομαλής σταδιοδρομίας με κατάληξη την επαγγελματική αποκατάσταση και τα συνακόλουθα ορόσημα της ενηλικίωσης, τον γάμο και τη δημιουργία οικογένειας. Ταυτόχρονα οι ανησυχίες για την ανταπόκριση των νέων σε αυτές τις προσδοκίες αυξάνονται, καθώς διαμορφώνεται μια διακριτή εφηβική κουλτούρα, η οποία επιπροσθέτως αντλεί σημασιολογικά περιεχόμενα από ανεπίσημους φορείς συμβολικού ελέγχου, όπως τα Μ.Μ.Ε. Η «προβληματικότητα» της συμπεριφοράς των εφήβων τίθεται σε νέες βάσεις και απομακρύνεται από τις επιρροές των κοινωνικών επιστημών. Ήδη στο προηγούμενο μέρος παραθέσαμε την κοινωνιολογική εξήγηση του φαινομένου από τον Parsons. Μετά τον πόλεμο, οι καταγραφές που διαπιστώνουν απόσταση ανάμεσα στην προσδοκώμενη και την εκδηλωμένη συμπεριφορά των νέων και των εφήβων πολλαπλασιάζονται.

Στη δεκαετία του '50 η Hannah Arendt (1906-1975) με επίκεντρο την εκπαίδευση διαπίστωσε μια κρίση της αυθεντίας στην αμερικανική κοινωνία, που διατρέχει κάθετα την κοινωνική δομή από τη δημόσια σφαίρα της πολιτικής μέχρι την ιδιωτική της οικογενειακής ζωής. Υπογράμμισε τη σημασία της εκπαίδευσης ως ακρογωνιαίου λίθου για την κοινωνική συνοχή, ιδιαίτερα σε μια κοινωνία όπως η αμερικανική, όπου η μετανάστευση, οι ίσες ευκαιρίες για όλους, η υπόσχεση της απελευθέρωσης από τα δεσμά της δουλείας και της φτώχειας αποτέλεσαν καταστατικά στοιχεία στη διαδικασία συγκρότησης του έθνους-κράτους. Ωστόσο, απέρριψε ως ψευδαίσθηση την αντίληψη που επικράτησε κατά την εποχή, του Προοδευτισμού, ότι, δηλαδή, μέσω της εκπαίδευσης της νέας γενιάς ήταν δυνατή η ρήξη με το παρελθόν και το χτίσιμο ενός «νέου κόσμου».

Η Arendt έκανε λόγο για «χρεοκοπία» της εκπαίδευσης του προοδευτισμού. Θεώρησε ότι η άκριτη και μαζικής έκτασης υιοθέτηση σύγχρονων και πολύπλοκων παιδαγωγικών θεωριών προερχόμενων από την κεντρική Ευρώπη υπέσκαψε τα

θεμέλια της κοινής λογικής, την οποία θα έπρεπε να καλλιεργεί η εκπαίδευση. Υποστήριξε, επίσης, ότι η επέκταση της υποχρεωτικότητας της εκπαίδευσης μέχρι την ηλικία των 16 ετών μετέτρεψε τα High Schools σε προέκταση των σχολείων της πρωτοβάθμιας και τα απογύμνωσε από τη λειτουργία της προετοιμασίας για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς η πίεση για εξισωτισμό μέσω της εκπαίδευσης και η διεύρυνσή της συνοδεύτηκε από πτώση του γνωστικού επιπέδου των μαθητών. Η ισότητα επιδιωκόταν σε βάρος της αξιοκρατίας.

Η Arendt εντόπισε τα αίτια της χρεοκοπίας στις βασικές παραδοχές της φιλοσοφίας της εκπαίδευσης του προοδευτισμού: πρώτον στην πεποίθηση ότι τα παιδιά πρέπει να αφήνονται να διαχειριστούν μόνο τους τις υποθέσεις τους και τις μεταξύ τους σχέσεις με την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση των ενηλίκων, ως εάν ζουν σε διαφορετικό κόσμο από ό,τι οι ενήλικες, παραβλέποντας τη μεταβατική φύση της παιδικής ηλικίας. Έτσι, ενώ θεωρείται πως τα παιδιά απελευθερώνονται από την εξουσία των ενηλίκων, στην πραγματικότητα πέφτουν θύματα της τυραννίας της πλειοψηφίας στην ομάδα των συνομηλίκων. Δεύτερον, κάτω από την επίδραση των σύγχρονων θεωριών της ψυχολογίας, η παιδαγωγική γίνεται θεωρία διδασκαλίας γενικώς, ανεξάρτητα από συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο. Ο δάσκαλος χάνει την αυθεντία που του παρείχε απέναντι στον μαθητή η ανώτερη γνώση του αντικειμένου το οποίο καλούνταν να διδάξει, πράγμα το οποίο του έδινε τη δυνατότητα να μην καταφεύγει στον καταναγκασμό. Τέλος, τόσο η έμφαση στην καλλιέργεια δεξιοτήτων (επαγγελματικών, κοινωνικών, όπως για παράδειγμα πώς να τα πηγαίνεις καλά με τους άλλους, πώς να είσαι δημοφιλής¹⁶³) μέσω της πράξης, αντί για τη μετάδοση γνώσεων μέσω της μάθησης, όσο και η έμφαση στο παιχνίδι, ως αρμόζουσα δραστηριότητα για το παιδί έναντι της εργασίας, επίσης διαχωρίζουν τεχνητά τον κόσμο των παιδιών από τον κόσμο των ενηλίκων, με αποτέλεσμα την ανεπαρκή τους προετοιμασία για τη μετάβαση στην ενηλικίωση.

Η κρίση στην εκπαίδευση, κατά την Arendt, αντανakλά μια ευρύτερη κοινωνική και πολιτισμική κρίση, εκφράζει τη δυσaréσκεια του ατόμου απέναντι στην αμερικανική μαζική κοινωνία, την αποξένωσή του από την παράδοση και το παρελθόν, την απονομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας. Η γέννηση των νέων μελών σε μια κοινωνία δημιουργεί στους ενήλικες μια διπλή υποχρέωση. Αρχικά να

---

¹⁶³ Βλ. παρακάτω την ανάλυση του D. Riesman

μεριμνήσουν για τη βιολογική τους ανάπτυξη και την προστασία τους από τον κόσμο των ενηλίκων και να τους γνωρίσουν αυτόν τον κόσμο που έχουν κληρονομήσει και εν μέρει έχουν οι ίδιοι δημιουργήσει. Ταυτόχρονα να φροντίσουν για τη διαφύλαξη αυτού του κόσμου από την ορμητικότητα των νεότερων γενεών, οι οποίες δεν έχουν συνεισφέρει στη δημιουργία του, ώστε να αισθάνονται υποχρέωση απέναντί του και επιπλέον μεγαλώνουν σε ένα διαφορετικό, μεταβαλλόμενο κόσμο. Η εκπαίδευση μεσολαβεί ανάμεσα στη δημόσια σφαίρα, όπου μέσω της πολιτικής αποφασίζεται συλλογικά τι είναι αυτό που πρέπει να μεταδοθεί στη νέα γενιά και την ιδιωτική σφαίρα της ατομικότητας. Αποτελεί έναν ενδιάμεσο χώρο, όπου το παιδί μπορεί να αναπτύξει την κοινωνική διάσταση της προσωπικότητάς του, με σχετική προστασία της ιδιαιτερότητας και της ατομικότητάς του από το φως της δημόσιας σφαίρας και την πίεση για συμμόρφωση, τόσο εκείνης από τους ενήλικες όσο και από την ομάδα των συνομηλίκων του.

Υποχρέωση των γονέων και των δασκάλων απέναντι στα παιδιά, υποστήριξε η Arendt, είναι να αναλαμβάνουν την ευθύνη απέναντι στον κόσμο, στη δημιουργία του οποίου συμμετείχαν και οι ίδιοι. Ακόμα και αν δε συμφωνούν με κάποιες πλευρές του, είναι υποχρεωμένοι να τον παρουσιάσουν σε αυτά και να τα καθοδηγήσουν μέσα σε αυτόν. Η κοινωνική ανανέωση δεν μπορεί να έρθει, όταν οι μεγαλύτεροι επιχειρούν να την προκαταβάλουν, επιβάλλοντας στους νεότερους την εικόνα τους για το μέλλον. Η εκπαίδευση, προκειμένου να επιτελέσει τον ρόλο της, πρέπει να είναι συντηρητική, να διαφυλάττει το παλαιό, ώστε από αυτό να διαχωριστεί και να μπορέσει να προκύψει το νέο. Η αποτυχία του προοδευτισμού οφειλόταν, κατά την Arendt, στη μετατόπιση του ριζοσπαστικού πνεύματος από την πολιτική στην εκπαίδευση και η κρίση στην εκπαίδευση της εποχής της οφειλόταν με τη σειρά της στην άρνηση των ενηλίκων να αναλάβουν ευθύνη για τον κόσμο που δημιούργησαν¹⁶⁴.

Η προβληματική της κρίσης στις διαγενεακές σχέσεις προκαλεί ερωτήματα σχετικά με τις διαδικασίες πολιτισμικής μεταβίβασης, τις σχέσεις γονέων-παιδιών, τη συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας. Το πρόβλημα της εφηβείας αναδιατυπώνεται και στις κοινωνικές επιστήμες ανοίγεται μια βεντάλια από διαφορετικές θεωρητικές οπτικές και πρακτικές διευθετήσεις της εφηβείας.

---

¹⁶⁴ Arendt, H., "The Crisis in Education", στο *Between Past and Future: six exercises in Political Thought*, New York: The Vicking Press 1961(1954), σσ. 173-196

Ταυτόχρονα, στον καταμερισμό εργασίας του πεδίου των κοινωνικών επιστημών αναπτύσσονται νέες διαφοροποιήσεις και εξειδικεύσεις. Την προηγούμενη περίοδο η πραγματιστική φιλοσοφία είχε αποτελέσει τον κοινό τόπο για τις ανταγωνιζόμενες προσεγγίσεις μέσα από τις οποίες επαναπροσδιορίζονταν οι διαδικασίες και το περιεχόμενο της κοινωνικής προσαρμογής του ατόμου. Ο επαναπροσδιορισμός αυτός επηρεαζόταν ως ένα βαθμό και από το αποτέλεσμα του ανταγωνισμού μεταξύ κοινωνικών ομάδων για νέους προσδιορισμούς της έννοιας του πολίτη και του ρόλου των δημόσιων φορέων στον καμβά του κοινωνικού κράτους. Οι κοινωνικές επιστήμες καθοδηγούσαν αυτούς τους ανταγωνισμούς προς νέες συναινέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

1. Η θεσμοποίηση της κοινωνιολογίας

Κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η κοινωνιολογία στις Η.Π.Α. βρισκόταν στο απόγειο της επιρροής της στη δημόσια σφαίρα, τόσο ως προς τη δημοσιότητα που λάμβανε το έργο της, όσο και ως προς την αξιολόγηση και αιτιολόγηση κρατικών πολιτικών. Ως προς το σύστημα των επαγγελματιών, η θεσμοποίηση της δειγματοληπτικής έρευνας –πριν και περισσότερο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– ενίσχυσε τη διεκδίκηση της αρμοδιότητας των κοινωνιολόγων ως προς την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων, αν και η θέση της κοινωνιολογίας παρέμεινε περιορισμένη στην ακαδημαϊκή της βάση. Σύμφωνα με την εκτίμηση του Morris Janowitz, στις δεκαετίες του 1960 γύρω στο 90% των κοινωνιολόγων με διδακτορικό, καθώς και πάνω από τους μισούς με μεταπτυχιακό, απασχολούνταν στην εκπαίδευση, κυρίως στην τριτοβάθμια. _Οι περισσότεροι από όσους εργάζονταν εκτός εκπαίδευσης ανήκαν κυρίως σε κρατικούς ερευνητικούς φορείς και δευτερευόντως απασχολούνταν στη συμβουλευτική και τη διοίκηση. Αντίθετα, οι επαγγελματίες άλλων κοινωνικών επιστημών με διδακτορικό απασχολούνταν εκτός εκπαίδευσης και με υψηλότερους μισθούς (76% των οικονομολόγων και 60% των ψυχολόγων)¹⁶⁵. Ακόμα και έτσι, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1970, ο ρόλος της κοινωνιολογίας στον συμβολικό έλεγχο ενισχύεται με τον πολλαπλασιασμό του διδακτικού προσωπικού, του φοιτητικού πληθυσμού, όχι μόνο των Τμημάτων κοινωνιολογίας αλλά και όσων παρείχαν κοινωνιολογικές γνώσεις ως μέρος της γενικότερης εκπαίδευσης των αποφοίτων τους, με την αύξηση των ερευνητικών κέντρων αλλά και την αξιοποίηση των κοινωνιολόγων σε μια σειρά κρατικών επιτροπών που συστάθηκαν για την αντιμετώπιση διάφορων κοινωνικών προβλημάτων¹⁶⁶ (όπως η επιτροπή Coleman για την εκπαίδευση, που θα παρουσιάσουμε παρακάτω).

¹⁶⁵ Janowitz, M., *Professionalization of Sociology*, οπ.π., σ. 113

¹⁶⁶ στο ίδιο σσ. 120-128

2. Τύποι προσωπικότητας και κοινωνική κριτική

Στη μεταπολεμική περίοδο αναπτύχθηκαν κριτικές προσεγγίσεις, που εστίαζαν στις αλλαγές των προτύπων της συμπεριφοράς και στη διαμόρφωση νέων κανονικοτήτων από τους φορείς του συμβολικού ελέγχου. Στο έργο του *The Lonely Crowd (Το Μοναχικό Πλήθος)*, που εκδόθηκε το 1950, ο David Riesman (1909-2002) υποστηρίζει ότι από το 1930 έως το 1950 οι ιδέες που κυριαρχούν στην αμερικανική κοινωνία για την παιδική ηλικία δίνουν έμφαση στις ανάγκες του παιδιού και την ομαλή του ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα εμφανίζεται ένας ατομικισμός της ευδαιμονίας, ενός «ετεροκατευθυνόμενου» τύπου προσωπικότητας. Με την έννοια αυτή προσδιόριζε τον τρόπο με τον οποίο η δράση και η επιθυμία του ατόμου συμμορφώνεται, ως έναν βαθμό, με την κοινωνία ή την κοινωνική τάξη όπου ανήκει, ανάλογα με τις οικονομικές και -ιστορικές αναγκαιότητες.

Στον τύπο προσωπικότητας που προσανατολίζεται από την παράδοση η συμμόρφωση αντανακλά την ένταξη του ατόμου σε μια ηλικιακή βαθμίδα, πατριά ή κάστα. Το άτομο έχει μια σαφώς προσδιορισμένη λειτουργική σχέση με την ομάδα και η σχετική σταθερότητα, η βραδύτητα της κοινωνικής αλλαγής, διατηρείται από τη διαδικασία ένταξής του σε θεσμοθετημένους ρόλους, έστω και παρεκκλίνοντες. Αντίθετα, ο «ενδοκατευθυνόμενος» τύπος ενθαρρύνεται να αναλάβει πρωτοβουλίες και να επιλύσει καινοφανή προβλήματα που προκύπτουν από την επιταχυνόμενη κοινωνική αλλαγή, φωτογραφίζοντας την Αμερική της κλασικής βιομηχανικής περιόδου. Η ενδοστρέφεια αναφέρεται στην εστίαση του ατόμου στον εαυτό του και σε προσωπικούς αλλά κοινωνικά προσδιορισμένους σκοπούς. Ο έλεγχος από την οικογένεια χαλαρώνει και, όσο αναπτύσσεται η ατομικότητα, ο άνθρωπος μαθαίνει να διατηρεί μια ισορροπία ανάμεσα στους στόχους του και τους καταναγκασμούς του περιβάλλοντος.

Ο «ετεροκατευθυνόμενος» τύπος εμφανίζεται σε μια κοινωνία όπου το πρόβλημα πλέον δεν είναι το υλικό περιβάλλον αλλά οι άλλοι άνθρωποι. Η “ψυχολογία της αφθονίας” είναι απαραίτητη σε μια οικονομία που βασίζεται στη σπατάλη, την κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου και του πλεονασματικού προϊόντος. Οι βιομηχανίες των υπηρεσιών απασχολούν ολοένα και μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Τα Μ.Μ.Ε διαμεσολαβούν στις σχέσεις του ανθρώπου με τον εξωτερικό κόσμο και τον εαυτό του. Τα παλιά πρότυπα πειθαρχίας χαλαρώνουν στις

μικρότερες οικογένειες του αστικού χώρου. Τα άτομα αυτού του τύπου διδάσκονται τόσο από την οικογένεια όσο και το σχολείο να επιδεικνύουν κοινωνικότητα και να προσαρμόζονται σε ευρύτερους κοινωνικούς κύκλους, καθώς και να διαχειρίζονται τις σχέσεις τους με ένα μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Η αποδοχή και έγκριση των άλλων αποτελεί την κύρια πηγή προσανατολισμού τους¹⁶⁷.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η ανάλυση του Carl Wright Mills (1916-1962) σχετικά με έναν τύπο προσωπικότητας προσανατολισμένο στην αγορά, καθώς η διαχείριση ανθρώπων και συναισθημάτων αποκτά πρωταρχική σημασία στη συνεχώς αυξανόμενη υπαλληλία της γραφειοκρατίας των επιχειρήσεων. Αυτούς αποκάλεσε εργαζόμενους του «λευκού κολάρου», με αντικείμενο κυρίως τις πωλήσεις, σε αντίθεση με τους εργαζόμενους του «μπλε κολάρου», των τεχνικών επαγγελμάτων και της βιομηχανίας, των οποίων ο αριθμός μειωνόταν, όπως και η επίδραση του αντίστοιχου τύπου προσωπικότητας¹⁶⁸. Οι παραπάνω κοινωνιολογικές αναλύσεις διαπιστώνουν την απόκλιση του συμβολικού ελέγχου από τον ηθικό ατομικισμό και τη μεταστροφή του προς έναν ηδονιστικό ατομικισμό, που τροφοδοτείται από μια ρηχή κοινωνικότητα.

---

¹⁶⁷ Riesman, D., Glazer, N., Reuel, D., *Το μοναχικό πλήθος*, Τομανάς, Β., (μτφρ.), Αθήνα: Νήσιδες, 2001 (1949)

¹⁶⁸ Mills, C.R., *White Collar, The American Middle Classes*, New York: Oxford UP, 1951

3. Οι παρεμβάσεις της κριτικής θεωρίας

Οι διάφορες εκδοχές της λεγόμενης «κριτικής θεωρίας» τροφοδότησαν τις κοινωνικές επιστήμες με μία πιο προωθημένη κοινωνική κριτική, η οποία έφθανε μέχρι την απόρριψη κάθε δυνατότητας κανονικότητας ως υπερκανονιστικότητας, ως αυθαίρετης και δυναστικής κυριαρχίας. Στη δεκαετία του 1960 οι φοιτητές θα εξαγείρονταν ενάντια στη «βιομηχανοποιημένη μαζική» εκπαίδευση. Εκείνη την εποχή οι ριζοσπαστικές οργανώσεις φοιτητών άνθισαν, καθώς οι μορφωμένοι νέοι των κολεγίων και των πανεπιστημίων δεν αρκούσαν απλώς στο να διευθύνουν την κοινωνία, όπως όσοι βρίσκονταν στη θέση τους σε προηγούμενες γενιές, αλλά ήθελαν να την αλλάξουν. Οι διαμαρτυρίες κορυφώθηκαν τον Μάη του 1970, μετά τη στρατιωτική επέμβαση των Η.Π.Α. στην Καμπότζη. Τις δολοφονίες φοιτητών από τον στρατό στο Πανεπιστήμιο Κεντ ακολούθησαν απεργίες και καταλήψεις.¹⁶⁹

Μέσα σε αυτό το κλίμα αμφισβήτησης των ιεραρχιών και των αξιών της αμερικανικής κοινωνίας κατά τη δεκαετία του 1960 ευδοκίμησε ιδιαίτερα το έργο του Herbert Marcuse (1898-1979). Όπως και τα υπόλοιπα μέλη της λεγόμενης «Σχολής της Φρανκφούρτης»¹⁷⁰, ο Marcuse ήρθε στις ΗΠΑ εξόριστος από τη ναζιστική Γερμανία. Κατά τον πόλεμο εργάστηκε σε υπηρεσία κατασκοπείας της αμερικανικής κυβέρνησης, μετά τον πόλεμο σε διπλωματική αποστολή στην Ευρώπη και έπειτα δίδαξε σε διάφορα πανεπιστήμια, ανάμεσα στα οποία της Βοστώνης και της Καλιφόρνια για το μεγαλύτερο μέρος της ακαδημαϊκής του καριέρας¹⁷¹.

---

¹⁶⁹ στο ίδιο., σ. 215

¹⁷⁰ Εγκαταστάθηκαν στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Έρευνας, που χρηματοδοτήθηκε και στεγάστηκε από το Πανεπιστήμιο του Κολούμπια αλλά λειτουργούσε ανεξάρτητα. Το διέυθνε ο Μ. Horkheimer (1895-1973), όπως και το αντίστοιχο της Φρανκφούρτης, το οποίο ιδρύθηκε μια δεκαετία σχεδόν νωρίτερα. Την πρώτη δεκαετία το Ινστιτούτο δούλεψε απομονωμένο από την ακαδημαϊκή ζωή των Η.Π.Α. και, καθώς τα μέλη του δεν έγραφαν στα αγγλικά, δεν απευθυνόταν στο αμερικανικό κοινό. Φαίνεται πως το ενδιαφέρον του αμερικανικού κοινού για τη λεγόμενη «σχολή της Φρανκφούρτης» μέλος της οποίας υπήρξε και ο Marcuse, εκδηλώθηκε μετά από τη δημοσιότητα, που απέκτησε ο ίδιος. Horkheimer, M. "Traditional and Critical Theory", στο Connerton, P., (ed.). *Critical Sociology: Selected Readings*, Harmondsworth: Penguin, 1976 (1937) Wiggershaus, R., *The Frankfurt School and its History: theories and political significance*, Robertson, M., (μτφ), Cambridge Massachusetts: MIT Press, 1995, Wheatland, T., *Frankfurt School in Exile*, Mineapolis: Minnesota UP, 2009, Bottomore, T., *The Frankfurt School and Its Critics*, London: Routledge, 2002 (1981), Jay, M., *The Dialectic Imagination, A History of the Frankfurt School and the Institute for Social Research, 1923-1950*, London: Heinman, 1973

¹⁷¹ Kellner, D., *Herbert Marcuse*, <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/IlluminaFolder/kell12.htm>

Σε έργα του, όπως το *Έρως και Πολιτισμός*¹⁷² (1955), εστίασε στην «αλλοτρίωση» του ατόμου και τη φτώχεια της πολιτικής και πνευματικής ζωής στην Αμερική της καπιταλιστικής ευημερίας, όπου απρόσωπες και ανορθολογικές δυνάμεις αυξάνουν την παραγωγικότητα σε βάρος της απόλαυσης. Ισχυρίστηκε πως είναι οι δομές των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών που καταπιέζουν τα σεξουαλικά ένστικτα, τα οποία μόνο αν ενισχυθούν μπορούν να αποτελέσουν το αντίβαρο στα επιθετικά, καταστροφικά ένστικτα του ανθρώπου και τη βάση για την οικοδόμηση ενός νέου πολιτισμού απαλλαγμένου από την καταπίεση, εργασιακή και σεξουαλική, που γεννά η σπανιότητα των πόρων και η ανάγκη του μόχθου. Αργότερα, υιοθέτησε την ιδέα ότι η επαναστατική μεταβολή μπορούσε να προέλθει μέσα από τον πολλαπλασιασμό των κοινωνικών κινημάτων (φοιτητικών, φεμινιστικών, φυλετικών, εθνοτικών, αντιαποικιακών), απορρίπτοντας τον επαναστατικό ρόλο του προλεταριάτου. Ο Marcuse θεωρήθηκε ο πνευματικός ηγέτης της Νέας Αριστεράς. Αποδοκιμάστηκε δημόσια από τον Πάπα Παύλο ΣΤ΄, επειδή «η θεωρία του προωθούσε τη σεξουαλική επανάσταση», ενώ αντιμετωπίστηκε από την Πράβντα ως «ψευδοπροφήτης» και από τον R. Reigan, ως «ακατάλληλος για να διδάσκει»¹⁷³. Σε κάθε περίπτωση, η θεωρία του αγκάλιαζε το αίτημα της σεξουαλικής απελευθέρωσης των νέων και παρείχε το επαναστατικό υποκείμενο σε μια μερίδα της Αριστεράς, που ανέκαθεν έψαχνε ένα τέτοιο, για να στηρίξει πάνω του την κοσμοθεωρία της. Ωστόσο, στην ουσία η θεωρία του ταύτιζε το κοινωνικό με την καταπίεση και το ατομικό-βιολογικό με την ελευθερία.

---

¹⁷² Marcuse, H., *Έρως και πολιτισμός*, Αρζόγλου, Ι., (μτφ), Αθήνα: Κάλβος, 1981

¹⁷³ Katz, B., *Herbert Marcuse and the Art of Liberation, An Intellectual Biography*, London: New Left Books, 1982, σσ. 173-174, Wiggershaus, R., οπ.π., σσ. 496-509, Whitfield, S., Refusing Marcuse: 50 Years After One-Dimensional Man, *Dissent*, Fall 2014, <https://www.dissentmagazine.org/article/refusing-marcuse-fifty-years-after-one-dimensional-man>, προσβάσιμο την 11/7/2016

4. Η θεσμοποίηση της κοινωνικής κριτικής

Η κρατική χρηματοδότηση αυξάνεται και διαμορφώνεται ένα επιστημονικό μοντέλο που διαχωρίζει τη λειτουργική –ή «μεγάλη θεωρία»– θεωρία από την έρευνα που βασίζεται στη συλλογή και επεξεργασία δεδομένων σε μεγάλη κλίμακα. Ο Parsons στο Harvard και ο Paul Lazarsfeld (1901-1976) στο Columbia ήταν οι σημαντικότεροι εκφραστές του. Πρόκειται για μια κοινωνιολογία προσανατολισμένη στην ανακάλυψη των κανονικοτήτων και της επαναληψιμότητας της συμπεριφοράς, παρέχοντας δυνατότητες πρόβλεψης, σχεδιασμού και ελέγχου. Ο συνδυασμός θεωρητικού λειτουργισμού και εμπειρισμού κυριαρχούσε στην κοινωνιολογία, αντανάκλουσε τους ηθικούς κανόνες σχετικά με την τυπική, αναμενόμενη, εν πολλοίς επιθυμητή, συμπεριφορά του μέσου Αμερικανού και στόχευε στη διαμόρφωσή τους. Οι κριτικοί της παραπάνω θεσμοποιημένης κοινωνιολογίας καταδείκνυαν ότι αυτή δεν περιλάμβανε την οπτική του φύλου, της φυλής, της εθνότητας και της τάξης. Οι πολιτικές εξελίξεις και τα κοινωνικά κινήματα της δεκαετίας του 1960 αμφισβήτησαν αυτούς τους ηθικούς κανόνες. Οι κοινωνικές ομάδες που αναγνωρίζονταν ως μειονότητες ζητούσαν πλέον να αναφέρονται ως ταυτότητες, για τον προσδιορισμό των οποίων είχαν λόγο και οι φορείς τους. Οι «Νέγροι» έγιναν «Μαύροι» και έπειτα «Αφροαμερικάνοι», εμφανίστηκαν όροι, όπως «Ισπανόφωνοι», «Λατίνοι», «Αυτόχθονες Αμερικάνοι», το «sex» (φύλο) αντικαταστάθηκε από το “gender” (κοινωνικό φύλο), οι «ανάπηροι» μετονομάστηκαν σε «άτομα με ειδικές ανάγκες», κ.ο.κ. Έγινε πλέον αντιληπτό ότι αυτές οι κοινωνικές ομάδες απουσίαζαν από τον ακαδημαϊκό κόσμο και άρχισαν να ανοίγουν νέα πεδία μελέτης που τις αφορούσαν. Τα ζητήματα ταυτότητας καταδείκνυαν την κεντρικότητα της κουλτούρας και πριμοδοτούσαν την ερμηνευτική ως προνομιακή μέθοδο κατανόησής της¹⁷⁴.

Σε θεωρητικό επίπεδο η κριτική της θεσμοποιημένης κοινωνιολογίας πραγματοποιείται κυρίως με όχημα διάφορες εκδοχές θεωριών «κοινωνικής κατασκευής»¹⁷⁵. Στα σημαντικότερα θεσμικά αποτελέσματα συνέβαλε η «θεωρία

---

¹⁷⁴ Wallerstein, I., “The Culture of Sociology in Disarray: The Impact of 1968 on U.S. Sociologists”, στο Calhoun, C., (ed), *Sociology in America: a history*, Chicago: University of Chicago Press, 2007

¹⁷⁵ Abbot, A., *Chaos of Disciplines*, σπ.π., σσ. 60-67 κατά τον Abbot η φράση εισάγεται στο λεξιλόγιο των κοινωνικών επιστημών στις ΗΠΑ από τον Peter Berger και τον Thomas Luckmann, βλ. Berger, P., Luckmann, T., *The Social Construction of Reality A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York: Anchor Books, 1966

της ετικέτας» (labeling theory). Μέσω αυτής, η παράδοση της συμβολικής αλληλεπίδρασης της σχολής του Σικάγου αποκτά πολιτικό χαρακτήρα θέτοντας υπό αμφισβήτηση τη συναίνεση γύρω από τις κοινωνικές κατηγορίες, με βάση την οποία πραγματοποιείται ο κοινωνικός έλεγχος. Με άλλα λόγια, η θεωρία της ετικέτας μετατοπίζει το ενδιαφέρον της κοινωνιολογικής μελέτης από τους τρόπους προσαρμογής των ατόμων στους κοινωνικούς κανόνες και στους τρόπους συγκρότησης της ηθικότητας. «Αποκλίνουσα συμπεριφορά» θεωρείται το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας, που αρχίζει από ορισμένες πράξεις των ατόμων, οι οποίες ορίζονται με συγκεκριμένο τρόπο κατά την αλληλεπίδρασή τους σε εντοπισμένα κοινωνικά πλαίσια και τελειώνει με την απόδοση μιας «ετικέτας» σε αυτά τα άτομα με την οποία στιγματίζονται κοινωνικά ως «αποκλίνοντα άτομα». Η έννοια της «απόκλισης» ομαδοποιούσε μια σειρά από κοινωνικά φαινόμενα ή κατηγορίες, όπως τη σωματική αναπηρία, την ψυχική και τη σωματική ασθένεια, την παρενδυσία και την ομοφυλοφιλία, τη χρήση μαριχουάνας, τα εγκλήματα του «λευκού κολάρου». Η επιτόπια παρατήρηση αποτέλεσε προνομιακό πεδίο μελέτης αυτών των φαινομένων, ιδιαίτερα σε πανεπιστήμια με ισχυρή εθνογραφική παράδοση, όπως εκείνα του Σικάγου, των Berkeley και UCLA της Καλιφόρνια¹⁷⁶. Η παραπάνω προσέγγιση καθιερώθηκε στον χώρο της μελέτης της αποκλίνουσας συμπεριφοράς μέχρι τη δεκαετία του 1970. Είχε το πλεονέκτημα ότι μπορούσε να προσελκύσει ένα ευρύτερο φάσμα ατόμων: εκείνους που δεν είχαν πρόσβαση σε πόρους γνώσεων, όπως ακαδημαϊκές θέσεις, χρήματα για δαπανηρά είδη κοινωνικής έρευνας, εκείνους, που είχαν διάθεση αντιπαράθεσης με τους κυρίαρχους ορισμούς των φαινομένων, ερασιτέχνες που υπολείπονταν σε τεχνικές ικανότητες, ενώ όλοι οι παραπάνω, κατά κανόνα, ανήκαν στη νεότερη γενιά.

Καταστατική της παραπάνω προσέγγισης υπήρξε η θεωρία του Erving Goffman (1922-82) ο οποίος ανέλυσε το πώς τα άτομα δείχνουν σεβασμό μεταξύ τους στην καθημερινή ζωή μέσα από διάφορα «τελετουργικά» αλληλεπίδρασης. Για παράδειγμα, μελέτησε πώς διατηρείται η σωματική απόσταση ακόμα και σε συνθήκες συνωστισμού, πώς αποφεύγεται το επίμονο κοίταγμα σε συζητήσεις ή στη συνύπαρξη σε δημόσιο χώρο, πώς ανοίγονται οι συζητήσεις, ώστε να εξασφαλίζονται κυρίως οι συναισθηματικές προϋποθέσεις της επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων¹⁷⁷. Η

---

¹⁷⁶ Στο ίδιο σσ. 67-69

¹⁷⁷ Goffman, E., *Interaction Ritual: Essays in Face to Face Behavior*, Chicago: Aldine

αναγνώριση της ιδιαίτερης σφαίρας της ατομικότητας που εκφράζει ο αυτοπεριορισμός απέναντι στον άλλο είναι το πεδίο πάνω στο οποίο ασκεί κριτική στους «ολοκληρωτικούς θεσμούς», όπου οι διάφορες πλευρές της καθημερινής ζωής (κάλυψη φυσικών αναγκών, ενασχόληση με ενδιαφέροντα, εργασία) υπάγονται στη δικαιοδοσία της ίδιας ιεραρχικής δομής στον ίδιο χώρο. Στη μελέτη του για τα διάφορα ιδρύματα (φυλακές, στρατός, μοναστήρια, σανατόρια, κλπ.), όπου ζουν οι άνθρωποι είτε με τη θέλησή τους εξυπηρετώντας συγκεκριμένους σκοπούς είτε τοποθετούνται εκεί για να προστατευτούν οι υπόλοιποι ή και οι ίδιοι από τον εαυτό τους, όπως το ψυχιατρείο, που αποτελούσε το επίκεντρό της, έδειξε πώς το προσωπικό και οι τρόφιμοι κατασκεύαζαν από κοινού το νόημα της κατάστασής τους με τρόπο που δεν παρεχόταν από τον επίσημο ορισμό του ρόλου τους. Οι πρώτοι επιβάλλουν (και αυθυποβάλλονται) στους δεύτερους την πειθάρχηση στις θεσμικές προσδοκίες με δραματουργικές διαδικασίες, στις οποίες η επίδειξη ενεργητικής εμπλοκής αποτελεί προϋπόθεση για να επιτραπεί στους τρόφιμους η έξοδος από το ίδρυμα αλλά ενίοτε συνεπάγεται τον εγκλωβισμό τους στον ρόλο. Στερούνται τη δυνατότητα να αποστασιοποιηθούν από τον ρόλο εκφράζοντας την αντίθεσή τους τη στιγμή που συμμορφώνονται -κάθε τέτοια έκφραση ελέγχεται και τιμωρείται- και άρα να διατηρήσουν την ατομικότητά τους¹⁷⁸.

Τέλος, η ιδέα του «στίγματος» προσφέρει στον Goffman τη δυνατότητα να μιλήσει για τους «αποκλίνοντες» και για την αδιάκοπη προσπάθειά τους να αναδιαπραγματευτούν την εικόνα του εαυτού τους, καθώς εισπράττουν την απόρριψη στην αλληλεπίδρασή τους με τους «κανονικούς» ανθρώπους. Προσδιορίζει τρία είδη στίγματος, εκείνο του χαρακτήρα, που προκύπτει από παραβατικές ή πολιτικά αμφιλεγόμενες συμπεριφορές, της σωματικής διάπλασης και της ομαδικής ταυτότητας, που οφείλεται στη φυλή, την εθνότητα ή τη θρησκεία. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό που κυριαρχεί στην αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων έλκοντας πάνω του όλη την προσοχή και εκμηδενίζοντας την επίδραση κάθε άλλου χαρακτηριστικού που προκαταβάλλει την αντίληψή μας για την προσδοκώμενη συμπεριφορά. Περιγράφει τους κανόνες που ακολουθούν οι «στιγματισμένοι», όταν συναναστρέφονται με τους υπόλοιπους. Ο

Transaction, 2005 (1967)

¹⁷⁸ Goffman, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, New York: Anchor Books, 1961. Αξίζει να σημειωθεί, ως ένδειξη της απήχυσής του στην ψυχιατρική, πως το κεφάλαιο αυτού του βιβλίου με τίτλο "The Moral Career of the Mental Patient", δημοσιεύθηκε ως άρθρο στο περιοδικό *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*, 22 (2), 1959

Goffman εξετάζει τη γενικότερη λειτουργία της κανονιστικότητας. Αν και ένα σύνολο από κοινές προσδοκίες αποτελεί αναγκαία συνθήκη της κοινωνικής ζωής και οι παραβιάσεις τους διορθώνονται με τον κοινωνικό έλεγχο, τα στίγματα αφορούν την ίδια την ύπαρξη ή την ταυτότητα των ατόμων. Ωστόσο πέρα από την ανασφαλή ταυτότητα ατόμων με ασυνήθιστες αποκλίσεις από την κανονικότητα, ορισμένα ιδανικά αποκτούν τη μορφή προσδοκιών, κανονιστικών προτύπων, με τα οποία αναμετριούνται οι περισσότεροι και αδυνατούν να ανταποκριθούν πλήρως. Αυτά μπορεί να μην ενσαρκώνονται σχεδόν από κανέναν άλλα σκιάζουν τους πάντες. Φυσικά οι ιδανικές ταυτότητες μπορεί να παραμένουν ισχυρές και τα άτομα να διατηρούν την αυτοπεποίθησή τους, εφόσον καθίσταται αποδεκτό ότι δεν είναι εκείνοι που θα την ενσαρκώσουν ή εφόσον αποξενωθούν από την κοινωνία που τις ενστερνίζεται, πράγμα το οποίο ωστόσο ενέχει κόστος. Από την ανάλυση των παραπάνω διαδικασιών καταλήγει σε έναν τρίτο τρόπο διαχείρισης της απόκλισης, τη διατήρηση ενός κοινού πυρήνα κανονιστικών προτύπων πέρα από τον κύκλο εκείνων που μπορούν πλήρως να τα πραγματοποιήσουν. Αυτό, προτείνει ο Goffman μπορεί να πραγματοποιηθεί με την «τέχνη» της διαχείρισης της εικόνας του εαυτού ώστε να μην υπόκειται στις έξωθεν επιβαλλόμενες εικόνες ή με τη συνεργασία των «κανονικών» με τους «στιγματισμένους», με τους πρώτους να αφήνουν να περάσει απαρατήρητη η απόκλιση και τους δεύτερους να μην πιέζουν για την αποδοχή της πέρα από το σημείο που μπορεί να γίνει κοινά αποδεκτό σε μια δεδομένη στιγμή ¹⁷⁹. Αν η θεωρία του Parsons αξίωνε τη θεσμοποίηση ενός ηθικού ατομικισμού ή ανθρωπισμού, τη διαμόρφωση ενός χώρου αυτόνομης ανάπτυξης της προσωπικότητας μέσα από την αλληλεξάρτηση διακριτών ρόλων και θεσμών, η θεωρία του Goffman θα λέγαμε ότι πρέσβευε την εισαγωγή στους θεσμούς της «ανθρωπιάς», μιας συναισθηματικής στάσης απέναντι στους άλλους με γνώμονα τον σεβασμό της ατομικότητας ως διακριτής σφαίρας της ύπαρξης πέρα και έξω από θεσμικούς προσδιορισμούς, κοινωνικούς κανόνες και πρότυπα, με άλλα λόγια τον σεβασμό στο δικαίωμα της διαφορετικότητας.

Σε κάθε περίπτωση, η θεσμοποίηση της κοινωνιολογίας, ο εμπλουτισμός και η ενίσχυση της παρέμβασής της μέσα από την ενασχόλησή της με νέες κατηγορίες, συνοδεύτηκε από τη θεσμοποίηση της κοινωνικής κριτικής, της κριτικής της

---

¹⁷⁹ Goffman, E., *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, London: Penguin Books, 1968 (1963)

κοινωνίας ως ολότητας και κατά συνέπεια και της ίδιας της κοινωνιολογίας ως μέρους της. Μέχρι τότε η κριτική απέναντι στα προβλήματα που δημιουργούσε η πολιτική οργάνωση και η οικονομία εκφράζονταν εν πολλοίς ως υπόδειξη για ατέλειες ή αρρυθμίες ενός συστήματος, που κατά βάση λειτουργούσε και ανταποκρινόταν στα αμερικανικά ιδεώδη της προόδου, της ελευθερίας και της ισότητας (νοούμενης ως κοινωνικής δικαιοσύνης). Πλέον στόχος της κοινωνικής κριτικής γίνεται η ίδια η κοινωνική οργάνωση, οι όροι της αναπαραγωγής της ακόμα και τα ιδανικά της. Η θεσμοποιημένη κοινωνική κριτική στον ακαδημαϊκό χώρο, καθώς απαντούσε στις αμφιβολίες και τις ανησυχίες της νεολαίας της εποχής, συνέδεσε περισσότερους από τους μελλοντικούς επαγγελματίες του συμβολικού ελέγχου εντός των Πανεπιστημίων με την πολιτισμική ερμηνεία της πραγματικότητας, ενισχύοντας τον αντίστοιχο πόλο του συμβολικού ελέγχου. Στο απόγειο της ανάπτυξης του το κοινωνικό κράτος περιλαμβάνει και τη θεσμοθετημένη αμφισβήτηση του τρόπου της λειτουργίας του.

5. Η κοινωνιολογία της εφηβείας

Εν μέσω της διεύρυνσης αλλά και αναδιάταξης του συμβολικού ελέγχου της κοινωνιολογίας, η εφηβική συμπεριφορά γίνεται αντικείμενο πιο επισταμένης μελέτης από την κοινωνιολογία. Η κοινωνιολογία της εφηβείας, όπως είδαμε στο προηγούμενο μέρος, τροφοδοτείται από την ιδέα της «ταραχώδους εφηβείας» του Hall, απέναντι στην οποία στέκεται κριτικά, αντιπαραβάλλοντας τους κοινωνικούς στους βιολογικούς παράγοντες διαμόρφωσης της συμπεριφοράς. Ο James Coleman (1926-1995) στο βιβλίο *Adolescent Society*¹⁸⁰ (1961), πρόπλασμα του οποίου ήταν ένα άρθρο με τίτλο “Academic Achievement and the Structure of Competition”, εντοπίζει τη διακριτή εφηβική κουλτούρα ως παράγοντα που εμποδίζει την προσήλωση των μαθητών των High Schools σε ακαδημαϊκούς στόχους. Στο άρθρο αυτό αναφέρει τα εξής:

---

¹⁸⁰ Coleman, J., *Adolescent Society: The Social Life of the Teenager and Its Impact on Education*, Glencoe: Free Press, 1961

« Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα παράδοξο: στη σύνθετη βιομηχανική μας κοινωνία υπάρχουν ολοένα και περισσότερα πράγματα να μάθει κανείς και η επίσημη εκπαίδευση, περισσότερο από ποτέ διαμορφώνει τις ευκαιρίες ζωής. Την ίδια στιγμή εμφανίζεται μια ολοένα και πιο ανεξάρτητη «κοινωνία εφήβων», μια εφηβική κουλτούρα η οποία δείχνει ελάχιστο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση και εστιάζει την προσοχή των εφήβων στα αυτοκίνητα, στα ραντεβού, τον αθλητισμό, τη δημοφιλή μουσική και άλλα θέματα άσχετα με το σχολείο.»

Το ζητούμενο για τον Coleman δεν ήταν να αποσπαστούν κάποια άτομα, να τοποθετηθούν για παράδειγμα σε σχολεία για «χαρισματικά» παιδιά και να διαχωριστούν από τους υπόλοιπους, ώστε να στραφούν προς εκπαιδευτικούς στόχους. Το ζητούμενο ήταν να βρεθούν τρόποι, ώστε αυτή η ίδια η εφηβική κουλτούρα να στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση. Μελέτησε τις αξίες των εφήβων σε δείγμα εννέα δημόσιων σχολείων από διαφορετικά περιβάλλοντα ως προς την αστικότητα και την κοινωνικο-οικονομική τάξη, αν και δεν περιέλαβε φυλετικές και εθνοτικές διαφοροποιήσεις. Το συμπέρασμά του ήταν ότι η εφηβική κουλτούρα όχι μόνο ταυτίζεται με την αδιαφορία για τις σχολικές επιδόσεις αλλά και ότι αναπτύσσεται μια μορφή συλλογικής αντίστασης απέναντι στις απαιτήσεις της ιεραρχίας του σχολείου, αντίστοιχης άλλων θεσμών, όπως η φυλακή, ο στρατός ή το εργοστάσιο: ακόμα και όσοι μπορούν να ανταπεξέλθουν στον μέγιστο βαθμό συγκρατούν τις επιδόσεις τους σε ένα επίπεδο το οποίο είναι εφικτό για τους περισσότερους. Έτσι, η πίεση της ομάδας για συμμόρφωση σε χαμηλότερα επίπεδα απόδοσης περιθωριοποιεί τους λεγόμενους «καλούς μαθητές», που μεγιστοποιούν τις προσπάθειες τους. Η συλλογική αυτή αντίδραση ήταν, κατά τον Coleman, αποτέλεσμα ενός ορθολογισμού, μιας στρατηγικής αποτροπής του υπερβολικού ανταγωνισμού. Τα μέτρα που πρότεινε ήταν η οργάνωση δραστηριοτήτων με διαφορετικά κίνητρα, η αντικατάσταση της ατομικής αξιολόγησης από την ομαδική, διαφορετικού τύπου διαγωνισμοί μεταξύ ομάδων μαθητών και μεταξύ σχολείων, περισσότερη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων τους, κ.λπ., ώστε να αλλάξουν μορφή οι θεσμικές απαιτήσεις και νόρμες, πλησιάζοντας περισσότερο σε εκείνες της εφηβικής κουλτούρας¹⁸¹.

---

¹⁸¹ Coleman, J., "From "Academic Achievement and the Structure of Competition", *Harvard Education Review*, 29 (4), 1959, σσ. 330-351

Η συμβολή του Coleman στην αμερικανική εκπαίδευση δεν περιορίστηκε στο ζήτημα της εφηβείας. Μετά τον νόμο για τα Πολιτικά Δικαιώματα του 1964 ως επικεφαλής μίας πανεθνικής έρευνας για τις εκπαιδευτικές ανισότητες στα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ανέλαβε με εντολή από το Κογκρέσο τη διενέργεια μιας έρευνας ευρείας κλίμακας και τη σύνταξη αναφοράς, με στόχο την αξιολόγηση των αντισταθμιστικών εκπαιδευτικών πολιτικών. Η αναφορά με τα αποτελέσματα της έρευνας και τα συμπεράσματά της εκδόθηκε το 1966 με τίτλο *Equality of Educational Opportunity*” (ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών).

Την ίδια περίπου εποχή με τη μελέτη του Coleman για την εφηβική κουλτούρα δημοσιεύθηκε μια σειρά από εμπειρικές έρευνες και θεωρητικές αναλύσεις, οι οποίες εστίαζαν σε διαφορετικές πλευρές της εφηβικής κουλτούρας και συμπεριφοράς. Άλλες επιχειρούσαν να καταρρίψουν ως υπεραπλούστευση την υπόθεση περί ύπαρξης διακριτής εφηβικής κουλτούρας¹⁸² και άλλες να διερευνήσουν τις σχέσεις της με συμπεριφορές «αναταραχής και πίεσης» (συγκρούσεις με γονείς, αποκλίνουσα συμπεριφορά, κ.λπ.)¹⁸³. Σε κάθε περίπτωση η κοινωνιολογία της εφηβείας παρείχε την επιστημονική τεκμηρίωση και νομιμοποίηση των θεσμικών παρεμβάσεων.

---

¹⁸² Elkin, F., Westley, W., “The Myth of Adolescent Culture”, *American Sociological Review*, 20 (6), 1955, σσ. 680-684, Jahoda, M., Warren, N., “The Myths of Youth”, *Sociology of Education*, 38 (2), 1965, σσ. 138-149

¹⁸³ Kingsley, D., “The Sociology of Parent-Youth Conflict”, *American Sociological Review*, 5 (4), 1940, σσ. 523-535 Yinger, M., “Contraculture and Subculture”, *American Sociological Review*, 25 (5), 1960, σσ. 625-635, Smith, L., Kleine, P., “The Adolescent and His Society”, *Review of Educational Research*, 36 (4), 1966, σσ. 424-436

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

1. Οι τροποποιήσεις της κατηγορίας της εφηβείας

Στο παραπάνω κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής έκρηξης διαμορφώθηκαν νέες συνθήκες της συλλογικής ζωής των εφήβων. Στις δεκαετίες του 1960-70 το ποσοστό αποφοίτων της δευτεροβάθμιας επί του συνόλου των ατόμων ηλικίας 17 ετών κυμαινόταν από 70 έως 80%¹⁸⁴ και το 50% των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εγγραφόταν στη τριτοβάθμια εκπαίδευση¹⁸⁵. Η φοίτηση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ήταν μια προοπτική για τον έφηβο, που αποτελούσε, περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν, αντικείμενο κοινωνικών προσδοκιών αλλά και των δικών του επιλογών. Το φάσμα των εφηβικών ταυτίσεων διευρύνεται υπό την επίδραση της πολιτισμικής βιομηχανίας σε διάφορες εκδοχές της νεανικής κουλτούρας. Η ελαστικότητα του ελέγχου στις πρακτικές ανατροφής των παιδιών, που χαρακτήριζε τις οικογενειακές σχέσεις των ανώτερων στρωμάτων επεκτείνεται σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα.

Οι θεωρίες της ψυχολογίας για την εφηβεία αναδιατυπώνουν τα δικαιώματα που συνδέονται με την ηλικιακή κατηγορία, με τις προσδοκώμενες συμπεριφορές και με τις επιθυμητές δράσεις των θεσμών. Επαναπροσδιορίζουν τα όρια της ανεξαρτησίας ή αυτονομίας των εφήβων, στις διάφορες κοινωνικές σχέσεις -φιλικές, σεξουαλικές, ερωτικές- και στους εκπαιδευτικούς και πολιτικούς θεσμούς. Με άλλα λόγια, δεν ερμηνεύουν απλώς τις συμπεριφορές των εφήβων της εποχής τους αλλά συμβάλλουν στην καθιέρωση νέων κανονικοτήτων. Η επαναταξινόμηση των εφήβων λόγω των αλλαγών του καταμερισμού εργασίας στην οικονομία αλλά και στον κοινωνικό έλεγχο συνεπάγεται νέες συλλογικές αναπαραστάσεις, νέες αντικειμενικοποιήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Το πώς αυτές συνδέονται με τις θεωρίες της ψυχολογίας για την εφηβεία εξετάζουμε παρακάτω.

---

¹⁸⁴ Goldin, C., *America's Graduation from High School*, οπ.π., σ. σ. 348

¹⁸⁵ Cohen, A., Kisker, C., *The Shaping of American Higher Education*, οπ.π., σ. 208

2. Οι ψυχαναλυτικές γενικεύσεις

Η φροϋδική ψυχανάλυση είχε φτάσει και στην Αμερική από τις αρχές του αιώνα αλλά πέρασε στις θεωρίες της ψυχολογίας αργότερα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο, κυρίως μέσα από την ανθρωπολογία και την κοινωνιολογία¹⁸⁶. Η κλασική ψυχαναλυτική θεωρία επικεντρωνόταν κυρίως στις εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, που –υποτίθεται ότι– διαμορφώνουν την προσωπικότητα του ενήλικα. Η εμφάνιση της ήβης σημαίνει την είσοδο του ατόμου στο γενετήσιο στάδιο ανάπτυξης της προσωπικότητας και την έναρξη της εφηβείας. Η ισορροπία μεταξύ «Εγώ», «Υπερεγώ» και «Εκείνο», που επικρατούσε στο προηγούμενο στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας, διαταράσσεται από την εμφάνιση επιτακτικότερων σεξουαλικών αναγκών, με αποτέλεσμα μια κατάσταση συγκινησιακής αναταραχής και πίεσης. Εικάζεται ότι η επανεμφάνιση των απωθημένων που συνδέονται με το οιδιπόδειο σύμπλεγμα και των ανεπίλυτων ενδοψυχικών συγκρούσεων της παιδικής ηλικίας, επηρεάζουν τη συμπεριφορά του εφήβου. Ο ίδιος ο Freud δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της προσωπικότητας στην εφηβεία, θεωρώντας την ως επακόλουθο του τρόπου με τον οποίο το άτομο διαπραγματεύεται τις συγκρούσεις στα προηγούμενα στάδια¹⁸⁷. Σύμφωνα με τον Freud, τα ερεθίσματα που επιδρούν στους μηχανισμούς της ήβης έρχονται από τρεις διαφορετικές πηγές: α) τον εξωτερικό κόσμο, με τη διέγερση των ερωτογενών ζωνών, β) το εσωτερικό του οργανισμού και γ) την ψυχική ζωή, που διαφυλάσσει τις εξωτερικές εντυπώσεις και υποδέχεται τις εσωτερικές διεργασίες¹⁸⁸.

Οι παρατηρήσεις του Freud για την ενήβωση επικεντρώθηκαν στις αλλαγές που σχετίζονται με την απόκτηση των διακριτών χαρακτηριστικών του φύλου και της σεξουαλικότητας. Αφορούσαν την επίδραση των αλλαγών αυτών στην προσωπικότητα, η κοινωνική διάσταση της οποίας αν και αναγνωρίζεται, θεωρείται δεδομένη: «*Όπως όλοι ξέρουν*», ξεκινά ο Freud, «μόνο μετά την ήβη εγκαθίσταται η διαφορά ανάμεσα στον χαρακτήρα του άνδρα (*masculine*) με της γυναίκας (*feminine*). Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα αυτή η αντίθεση έχει την πιο καθοριστική επίδραση από

¹⁸⁶ Gitre, E., "Importing Freud: First Wave Psychoanalysis, Interwar Social Sciences, and Interdisciplinary Foundations of American Social Theory", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 46 (3), 2010, 239-262

¹⁸⁷ Berzonsky, M., "Theories of Adolescence", στο Adams, G., (ed), *Adolescent development*, New York: Blackwell Publishers, 2000

¹⁸⁸ Φρόντ, Σ. , Αναγνώστου, Λ. (μτφ.), *Τρεις Μελέτες για τη Θεωρία της Σεξουαλικότητας: οι μετασχηματισμοί της ήβης*, Αθήνα: Επίκουρος, 1991, σσ. 89-112

οποιαδήποτε άλλη στη διαμόρφωση της ανθρώπινης ζωής»¹⁸⁹. Με τον τρόπο αυτό άνοιξε το ζήτημα του κοινωνικού φύλου, χωρίς να δώσει ολοκληρωμένη απάντηση, καθώς η θεωρία του βασιζόταν στο βιολογικό φύλο.

Αργότερα, η Anna Freud (1895-1982), κόρη του Sigmund Freud, ήταν εκείνη που επικεντρώθηκε περισσότερο στις αναπτυξιακές αλλαγές της εφηβείας. Το έργο της *Το Εγώ και οι Μηχανισμοί Άμυνας* εκδόθηκε στα γερμανικά το 1936 και ένα χρόνο αργότερα στα αγγλικά. Στις Η.Π.Α. εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1966¹⁹⁰. Εκεί διαπιστώνει ότι η εφηβεία, ως αντικείμενο μελέτης από την ψυχαναλυτική σκοπιά, έχει παραμεληθεί, ενώ άλλα στάδια της ανάπτυξης έχουν συγκεντρώσει μεγαλύτερη προσοχή και αφιερώνει το τελευταίο από τα τέσσερα μέρη του έργου της στην ήβη. Ξεκινά με μια περιγραφή της αντιφατικότητας της συμπεριφοράς των εφήβων:

«Οι έφηβοι είναι υπερβολικά εγωιστικοί, θεωρούν τον εαυτό τους κέντρο του κόσμου και μοναδικό αντικείμενο ενδιαφέροντος, ωστόσο σε κανένα μετέπειτα σημείο της ζωής τους δεν είναι τόσο ικανοί για αυτοθυσία και αφοσίωση. Συνάπτουν τις πιο παθιασμένες σχέσεις αγάπης, για να τις διαλύσουν τόσο απότομα όσο τις ξεκίνησαν. Από τη μια πλευρά, ρίχνονται με ενθουσιασμό στη ζωή της κοινότητας και από την άλλη έχουν μια ακατανίκητη επιθυμία για μοναξιά. Ταλαντεύονται ανάμεσα στην τυφλή υπακοή σε κάποιους αυτοαναγορευμένους ηγέτες και στην απερίσκεπτη εξέγερση ενάντια σε κάθε εξουσία. Είναι εγωιστές και υλιστές και την ίδια στιγμή είναι γεμάτοι ιδεαλισμό. Είναι ασκητικοί αλλά ζαφνικά βουτούν στην πιο πρωτόγονη ενστικτώδη απόλαυση. Ενίοτε η συμπεριφορά τους απέναντι στους άλλους είναι σκληρή, χωρίς ευαισθησία αλλά οι ίδιοι είναι εξαιρετικά εύθικτοι. Οι διαθέσεις τους ταλαντεύονται ανάμεσα στην αισιοδοξία και στον πεσιμισμό. Ορισμένες φορές εργάζονται με ακάματο ενθουσιασμό, ενώ άλλες είναι ράθυμοι και απαθείς.»¹⁹¹

Στη συνέχεια ερμηνεύει αυτές τις συμπεριφορές ως προσπάθειες του «Εγώ» να ισορροπήσει ανάμεσα στην έκρηξη των ορμών, που συντελείται στην ήβη και το «Υπερεγώ». Θα αναπτύξει αναλυτικότερα τις ιδέες της για την εφηβική ηλικία αργότερα, το 1958¹⁹². Για τη Freud οι μηχανισμοί άμυνας, που αναπτύσσονται κατά την παιδική ηλικία, δεν είναι ικανοί να αντιμετωπίσουν την αφύπνιση των ενστίκτων, που συντελείται κατά την ήβη, με αποτέλεσμα τη διατάραξη της ψυχικής ισορροπίας,

¹⁸⁹ Freud, S., "On puberty", στο Perret-Catipovic, M., Ladame, F., *Adolescence and Psychoanalysis: the story and the history*, (μτφρ.) Slotkin, Ph. London: Karnak Books, 1998

¹⁹⁰ Freud, A., *The Ego and the Mechanisms of Defense*, London: Karnak Books, 1966

¹⁹¹ Freud, A., ο.π. σ. 92

¹⁹² Freud, A., "Adolescence", *Psychoanalytic Study of the Child*, 13 (1), 1958, σ. 255-78

καθώς το άτομο βρίσκεται σε μια κατάσταση συγκινησιακής αναστάτωσης, η οποία εκδηλώνεται και στη συμπεριφορά του. Έκρινε πως, ως ένα βαθμό, η αναταραχή αυτή είναι επιθυμητή, καθώς αποτελεί ένδειξη της προσπάθειας αναδιοργάνωσης της προσωπικότητας του ατόμου σε μια περισσότερο ατομική ή προσωπική βάση. Αντίθετα, η απουσία αναταραχής ίσως μαρτυρά την υπερβολική εξάρτηση της αυτοεικόνας του εφήβου από τις γονεϊκές ενδοπροβολές και άρα την άρνησή του να ωριμάσει και να αποκτήσει αυτονομία. Οι χαρακτηριστικοί ελιγμοί άμυνας της εφηβείας ήταν, κατά τη Freud, η “διανοητικοποίηση” και ο “ασκητισμός”. Ο πρώτος αφορά στην αντιμετώπιση των προσωπικών προβλημάτων και συγκρούσεων σε ένα φιλοσοφικό επίπεδο, επιτρέποντας έτσι την αποστασιοποίηση του ατόμου από το συγκινησιακό βάρος και την τοποθέτησή των προβλημάτων σε πιο ρεαλιστική βάση. Ο δεύτερος περιλαμβάνει την άρνηση και την αποχή από κάθε ανοικεία σεξουαλική σκέψη και αίσθημα ως λύση για τον συμβιβασμό ανάμεσα στην πραγματικότητα (Εγώ), τις πολιτισμικές προσταγές (Υπερεγώ) και τις ασυνείδητες διεργασίες (Εκείνο)¹⁹³.

Η εφηβική ηλικία στη θεωρία της Freud είναι μια περίοδος κατά την οποία εκδηλώνονται συμπεριφορές και βιώνονται συναισθήματα σαν αυτά που δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό της ως ηλικίας «αναταραχής και πίεσης» σε όλες τις ανάλογες θεωρίες (μεταπτώσεις διάθεσης, μελαγχολία και απομόνωση, ενθουσιασμός και υπερδιέγερση, εφήμερα ερωτικά ενδιαφέροντα, πειραματισμός, οργή απέναντι στους ενήλικες, τάσεις ανεξαρτητοποίησης, αίσθημα καταπίεσης από τους γονείς, κλπ.). Στο τέλος αυτής της περιόδου η επιτυχία ή η αποτυχία του «Εγώ» να διαχειριστεί τη διαπάλη του με τις αυξημένες πιέσεις των ορμών και των ενστίκτων, δηλαδή το «Εκείνο», είναι αυτή που καθορίζει αν η διαδικασία σχηματισμού της προσωπικότητας του ατόμου θα είναι φυσιολογική ή αν θα εμφανιστούν νευρώσεις. Ωστόσο, όπως η ίδια ανέφερε, οι παρατηρήσεις της βασίζονταν σε εκ των υστέρων περιγραφές ενηλίκων και στη δική της εμπειρία από έφηβους ασθενείς της, για τους οποίους σημείωσε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν ήταν συνεργάσιμοι στη θεραπευτική διαδικασία.

---

¹⁹³ Coleman, J., “Current view on adolescence process” στο Coleman, J., (ed) *Psychology in Progress, The school years, Current issues in the socialization of young people*, Cambridge: University Press, 1979

Η Freud διατήρησε τη θεωρία του πατέρα της ως προς τη σχέση της σεξουαλικότητας με την οικοδόμηση της προσωπικότητας. Εξέλαβε την «αναταραχή και πίεση» κατά την εφηβεία ως αναμενόμενη και επιθυμητή, καθώς το άτομο χρειάζεται να αντικαταστήσει τους γονείς ως αντικείμενο πόθου με κάποιο νέο, να ενσωματώσει πλήρως τη σεξουαλικότητά του στην προσωπικότητά του. Ωστόσο, η ίδια δυσκολεύτηκε να θέσει σαφή όρια μεταξύ της φυσιολογικής και παθολογικής συμπεριφοράς, να διακρίνει τις εκδηλώσεις της εφηβείας από νευρωτικές, ψυχωτικές και αντικοινωνικές εκδηλώσεις, με αποτέλεσμα στην εικόνα που σχηματίζει κανείς για την παιδική ηλικία μέσα από το έργο της να υπερτονίζονται τα στοιχεία της προβληματικότητας και της παθολογίας.

***

Ο Peter Blos (1904-1997) διατύπωσε την άποψη πως η ανάπτυξη κατά την εφηβεία αφορούσε μια “δεύτερη διαδικασία εξατομίκευσης”, με την πρώτη να ολοκληρώνεται προς το τέλος του 3ου έτους της ζωής του ατόμου. Οι δύο αυτές περίοδοι είχαν, κατά τον Blos, αρκετά κοινά σημεία. Και οι δυο χαρακτηρίζονται από αυξημένη ευπάθεια στην οργάνωση της προσωπικότητας, ενώ και στις δύο υπάρχει η επιτακτική ανάγκη για ψυχολογική αλλαγή, με στόχο την προσαρμογή στη βιολογική ωρίμανση. Επίσης, και στις δύο εμφανίζεται συγκεκριμένη ψυχοπαθολογία, όταν λοξοδρομήσει η ανάπτυξη. Στην πρώτη το βρέφος αφήνει πίσω του τη συμβιωτική σχέση με τους γονείς για να γίνει ένα νήπιο με ατομικότητα,. Στη δεύτερη αποκηρύσσεται η εξάρτηση από την οικογένεια και χαλαρώνουν οι δεσμοί, οι οποίοι μέχρι την πρώιμη παιδική ηλικία αποτελούσαν τη βασική πηγή συναισθηματικής ανατροφοδότησης. Όμως, ενώ με αυτήν τη διαδικασία κατά την εφηβεία ανοίγει ο δρόμος για την αναζήτηση ερωτικού αντικειμένου εκτός της οικογένειας, το βρέφος, προκειμένου να αποχωριστεί τη μητέρα, την εσωτερικεύει.

Εκτός από αυτήν τη διαδικασία αποδέσμευσης, εξίσου σημαντική για την εφηβεία θεωρούσε και την παλινδρόμηση, δηλαδή την εκδήλωση συμπεριφορών που αρμόζουν σε προηγούμενα στάδια ανάπτυξης, όπως είναι για παράδειγμα η εξιδανίκευση διάσημων ατόμων, καλλιτεχνών ή αθλητών, που παραπέμπει στην εξιδανίκευση των γονέων κατά την παιδική ηλικία. Ο Blos παρείχε μια σειρά παραδειγμάτων, που έδειχναν πως η διαδικασία αποδέσμευσης οδηγεί σε παλινδρομήσεις. Υποστήριξε πως η ανάγκη του εφήβου για έντονες συγκινήσεις που

αναζητούνται σε σχέσεις αλλά και σε μυστικιστικές εμπειρίες ή σε χημικές ουσίες οφείλεται στην προσπάθειά του να καλύψει το εσωτερικό κενό που αφήνει η ρήξη των δεσμών της παιδικής ηλικίας. Μάλιστα, συμπέρανε ότι η συμμετοχή σε ομάδες ή και συμμορίες συνομηλίκων αποτελεί ένα υποκατάστατο της οικογένειας. Από αυτές τις ομάδες το άτομο αντλεί πλέον την απαραίτητη συναισθηματική υποστήριξη.

Επίσης, στη διαδικασία αποδέσμευσης από τα πρόσωπα της παιδικής ηλικίας, που είναι αντικείμενα αγάπης αλλά και μίσους, απέδωσε μια άλλη μορφή παλινδρόμησης που εκδηλώνεται κατά την εφηβεία: την αμφιθυμία. Από εκεί πηγάζουν σύμφωνα με τον Blos, κατά ένα μεγάλο μέρος, η επιθετικότητα, η αδιαφορία και η αντιδραστική συμπεριφορά. Η συγκινησιακή αστάθεια των σχέσεων, οι αντιφάσεις στις σκέψεις και στα αισθήματα αντανακλούν διακυμάνσεις ανάμεσα σε αγάπη και μίσος, ενεργητικότητα και παθητικότητα, εμπλοκή και απεμπλοκή, που χαρακτηρίζουν τα πρώτα χρόνια της ζωής και ενεργοποιούνται εκ νέου κατά την εφηβεία. Ο αντικομοφορισμός ήταν για τον Blos ένα σχεδόν καθολικό φαινόμενο της εφηβικής ηλικίας, καθώς αποτελεί έναν μηχανισμό άμυνας απέναντι στις πιέσεις της παλινδρόμησης. Η εξατομίκευση κατά την εφηβεία είναι, εν ολίγοις, η διαδικασία κατά την οποία το άτομο αναλαμβάνει την ευθύνη για τις πράξεις και τις επιλογές του, αντί να τη μεταθέτει στους γονείς, με απαραίτητη προϋπόθεση τη ρήξη με τους δεσμούς της παιδικής ηλικίας¹⁹⁴.

Ο Blos παρουσίασε ένα αναπτυξιακό μοτίβο για την εφηβική ηλικία με κεντρικό άξονα τη “*δεύτερη διαδικασία εξατομίκευσης*”, η οποία είχε ως στόχο την ανεξαρτητοποίηση του παιδιού από τους γονείς. Συνέδεσε την προβληματικότητα στη συμπεριφορά των εφήβων (παραβατικότητα, αποστασιοποίηση από τα γονεϊκά πρότυπα και τον χώρο του σπιτιού, επαναστατικότητα) με την προσπάθεια ανεξαρτητοποίησης, η οποία προϋποθέτει την απομάκρυνση από τα βρεφικά αντικείμενα του πόθου. Σημειώνει ότι οι χαρακτηριστικές της εφηβείας συμπεριφορές αποστασιοποίησης από τα πρότυπα των γονέων προσιδιάζουν στις μεσαίες τάξεις του αστικού περιβάλλοντος της εποχής τους. Ωστόσο, προσθέτει ότι ανάλογες συμπεριφορές «εξατομίκευσης» που εναντιώνονται στην καθιερωμένη τάξη πραγμάτων εμφανίζονται σε κάθε ιστορική περίοδο, με έναν ιδιαίτερο, κάθε φορά,

---

¹⁹⁴ Blos, P., *On Adolescence: A Psychoanalytic Interpretation*, New York: Free Press, 1962

τρόπο επιτέλεσης αυτού του «καθήκοντος» της ηλικίας¹⁹⁵. Στη φράση του: «η εφηβεία είναι η μοναδική περίοδος της ζωής του ανθρώπου κατά την οποία η παλινδρόμηση του εγώ και των ενστίκτων αποτελούν αναγκαίο συστατικό της ομαλής ανάπτυξης»,¹⁹⁶ συμπεκνώνεται η ψυχαναλυτική του ανάλυση της εφηβείας ως ηλικίας κανονιστικής κρίσης.

Ο Blos, προεξοφλώντας την παλινδρόμηση σε προηγούμενα στάδια ανάπτυξης του εφήβου, η οποία θα παρεμπόδιζε την πρόοδο της αναπτυξιακής διαδικασίας αν η ανεξαρτητοποίησή του δε δρομολογούνταν στον κατάλληλο χρόνο με τον κατάλληλο τρόπο, είδε τη σχέση του εφήβου με την κοινωνία ως εξαρτώμενη από τις σχέσεις στην οικογένεια μέσω της σεξουαλικότητας. Η Freud θεωρούσε ύποπτη, πιθανώς παθολογική, την απουσία του φαινομένου “*storm and stress*” κατά την εφηβεία, καθώς η επιφανειακή ηρεμία του εφήβου αποτελεί ένδειξη ύπαρξης υπερβολικής άμυνας απέναντι στις ορμές και αναφέρει χαρακτηριστικά: “*Το να είσαι φυσιολογικός κατά την εφηβεία είναι καθεαυτό μη φυσιολογικό*”¹⁹⁷. Οι απόψεις των παραπάνω εύκολα μπορεί να τροφοδοτήσουν γενικεύσεις, οι οποίες μεταβαίνουν ανεμπόδιστα από κλινικές περιπτώσεις σε συμπεράσματα περί φυσιολογικής ανάπτυξης κατά την εφηβεία, για το σύνολο του πληθυσμού¹⁹⁸.

Οι παραπάνω ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις ταυτόχρονα με τον συμβολικό έλεγχο, την κατανόηση της συμπεριφοράς του εφήβου από τους ενήλικες με στόχο την διευκόλυνση της μεταξύ τους επικοινωνίας, παρέχουν βάση νομιμοποίησης για μια θεραπευτική τυποποίηση της εφηβικής συμπεριφοράς. Δηλαδή καταλήγουν στην αντιμετώπιση του εφήβου ως ασθενή και στην αντικατάσταση της επικοινωνίας από μια τυποποιημένη διαδικασία διάγνωσης συμπτωμάτων προς σύνδεση με την κατάλληλη θεραπεία. Ωστόσο, παρά τη μονόπλευρη προσέγγιση του πολιτισμού ως πηγής καταπίεσης μιας ατομικότητας επικεντρωμένης στα ένστικτα¹⁹⁹, οι φροϋδικές προσεγγίσεις συνέβαλαν σε μια πολιτισμική θεώρηση της εφηβείας. Πρόκειται κυρίως για την πλευρά της φροϋδικής θεωρίας που άνοιξε ο Erikson.

---

¹⁹⁵ Blos, P., “The Second Individuation Process of Adolescence”, στο Perret-Catipovic, M., Ladame, F., *Adolescence and Psychoanalysis: the story and the history*, (μτφρ.) Slotkin, Ph. London: Karnak Books, 1998

¹⁹⁶ στο ίδιο, σ. 87

¹⁹⁷ Freud, A., “Adolescence”, ο.π., σ. 275

¹⁹⁸ Offer, D., Schonert-Reichl, K., “Debanking the Myths of Adolescence”, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31 (6), 1992, σσ. 1003-1014

¹⁹⁹ Βλ. Freud, Z., Πατσογιάννης, Β. (μτφρ.), *Η Δυσφορία Μέσα Στον Πολιτισμό*, Αθήνα: Πλέθρον, 2013(1930)

3. Η πολιτισμική κωδικοποίηση

Ο Erik Erikson (1902-1994), ενώ υιοθέτησε τις βασικές γραμμές της θεωρίας του Freud για τις δομές του εαυτού (εγώ-υπερεγώ-εκείνο) και τα πέντε στάδια ανάπτυξης της προσωπικότητας, δεν έδωσε στα σεξουαλικά ορμέμφυτα τα πρωτεία ως προς τη διαμόρφωσή της. Προσέθεσε άλλα δύο στάδια, καθώς θεώρησε ότι η ανάπτυξη δεν ολοκληρώνεται με την ενηλικίωση. Εξήγησε την ανάπτυξη της προσωπικότητας με αναφορά στην επιγενετική θεωρία: για τον κάθε οργανισμό υπάρχει ένα εγγενές σχέδιο ανάπτυξης, σύμφωνα με το οποίο εμφανίζεται το κάθε επιμέρους τμήμα, αποκτώντας σε κάποια δεδομένη στιγμή την υπεροχή έναντι των υπολοίπων, μέχρι τη στιγμή που εμφανίζονται όλα τα τμήματα και σχηματίζεται μια λειτουργική ολότητα. Ορίζει, λοιπόν, καθολικά στάδια ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του ατόμου, τα οποία περιλαμβάνουν την ολοκλήρωση μιας επεξεργασίας της ταυτότητας, η οποία είναι ταυτόχρονα και μια δοκιμασία, που απαιτεί την επίλυση κάποιας κρίσης. Σε κάθε στάδιο, η υγιής ανάπτυξη απαιτεί την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών, όπως για παράδειγμα στην παιδική ηλικία ανάμεσα στην εμπιστοσύνη και την επιφυλακτικότητα.

Ο Erikson απέδωσε εξέχουσα σημασία στην ταυτότητα του εγώ, επομένως και στην εφηβεία, καθώς κυρίως στο στάδιο αυτό θεωρούσε πως ολοκληρώνεται η συγκρότηση της ταυτότητας και εγκαταλείπονται οι ταυτίσεις της βρεφικής και παιδικής ηλικίας. Η νέα ταυτότητα περιλαμβάνει ταυτίσεις με κοινωνικές ομάδες και την υιοθέτηση κοινωνικών αξιών που οδηγούν τελικά σε επιλογές και δεσμεύσεις μιας ολόκληρης ζωής. Ωστόσο, ενώ στην ψυχαναλυτική θεωρία το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας αποτελεί μια περίοδο ψυχο-σεξουαλικής αδράνειας, στη θεωρία του Erikson η εφηβεία δημιουργείται στη βάση κοινωνικών προσδοκιών και είναι μια περίοδος κατά την οποία επιτρέπεται στο άτομο να αναβάλει τις αποφάσεις σχετικά με την ταυτότητά του και να πειραματιστεί με ρόλους – και αυτό προκειμένου να ανακαλύψει τον εαυτό του. Η κρίση, η σύγχυση και η αβεβαιότητα που βιώνει το άτομο σε αυτήν την περίοδο προέρχονται ακριβώς από αυτή την ευκαιρία, αλλά και από την πίεση που ασκεί η κοινωνία στο άτομο να πειραματιστεί, σε συνδυασμό με την αστάθεια στη δομή της προσωπικότητάς του,

καθώς εγκαταλείπει τις προηγούμενες ταυτίσεις. Η επίλυση της κρίσης προϋποθέτει την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ συναισθημάτων σύγχυσης ρόλων και ταυτότητας, με αποτέλεσμα την αποδοχή εκ μέρους του ατόμου μέρους τουλάχιστον των κοινωνικών συμβάσεων, αξιών και κανόνων. Ο Erikson θεώρησε αυτήν την κατάσταση πειραματισμού ως ένα παιχνίδι κοινωνικών ρόλων, το οποίο αποτελεί συνέχεια του παιχνιδιού της παιδικής ηλικίας²⁰⁰.

Χρησιμοποίησε τον όρο «κρίση» περισσότερο με την έννοια της δοκιμασίας, η οποία μπορεί να εμπεριέχει τη σύγκρουση, την πίεση και το άγχος ανάλογα με τις ψυχολογικές και κοινωνικές συνθήκες συγκρότησης της ταυτότητας του ατόμου. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

«...ο όρος κρίση χρησιμοποιείται υπό μια αναπτυξιακή έννοια, όχι για να δηλώσει την καταστροφή, αλλά ένα σημείο καμπής, μια κρίσιμη περίοδο αυξημένης ευπάθειας και κορύφωσης των δυνατοτήτων, γι' αυτό αποτελεί μια οντογενετική πηγή δύναμης και δυσπροσαρμοστικότητας.»²⁰¹

Διευκρινίζει ότι η «κανονιστική κρίση ταυτότητας», για την οποία μιλά, περιλαμβάνει τόσο την αναπτυξιακή όσο και την παθολογική πλευρά, σημειώνοντας ότι δεν μπορεί να έχει το ίδιο περιεχόμενο σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια. Μάλιστα τονίζει την κυκλικότητα της επιρροής ανάμεσα στον επιστημονικό ορισμό μιας συμπεριφοράς και την ίδια τη συμπεριφορά: «...θα συμπεριφέρονταν άραγε το ίδιο μερικοί από τους νέους μας, αν δεν ήξεραν ότι υποτίθεται πως πρέπει να περνούν από κρίση ταυτότητας;»²⁰² Οι παρατηρήσεις του σχετικά με τις διαδικασίες συγκρότησης ταυτότητας δεν προέρχονται μόνο από το δικό του κοινωνικό πλαίσιο αλλά και από τη μελέτη των πρακτικών ανατροφής των παιδιών σε ινδιάνικες φυλές της Βορείου Αμερικής. Προσεγγίζοντας το αντικείμενό του αναστοχαστικά, δηλώνει ότι τόσο η δική του όσο και η θεωρία του Φρόιντ αντανακλούν μια οπτική της μεσαίας τάξης²⁰³. Προσδιορίζει την εφηβεία (και τα προβλήματα, που προκύπτουν σε αυτήν) ως εξής:

«Καθώς οι τεχνολογικές εξελίξεις αυξάνουν ολοένα και περισσότερο το χρονικό διάστημα ανάμεσα στα πρώτα χρόνια της σχολικής ζωής και την τελική πρόσβαση του ατόμου σε εξειδικευμένη εργασία, το στάδιο της εφήβωσης (adolescing) γίνεται

---

²⁰⁰ Erikson, E., *Identity, Youth and Crisis*, New York: W.W. Norton, 1968

²⁰¹ στο ίδιο, σ. 96

²⁰² στο ίδιο, σ. 18

²⁰³ στο ίδιο, σσ. 24-25

μια ολοένα και περισσότερο διακριτή και συνειδητή περίοδος, όπως ήταν πάντα σε ορισμένους πολιτισμούς για ορισμένες περιόδους, σχεδόν ένας τρόπος ζωής ανάμεσα στην παιδική ηλικία και την ενήλικη ζωή. Έτσι στα τελευταία σχολικά τους χρόνια, οι νέοι, περιστοιχιζόμενοι από τη γενετήσια ωρίμανσή τους και την αβεβαιότητα των ενήλικων ρόλων που βρίσκονται ενώπιόν τους, φαίνονται ιδιαίτερα απασχολημένοι σε εφήμερες απόπειρες να καθιερώσουν εφηβικές υποκουλτούρες, σε ό,τι μοιάζει με, περισσότερο αρχική παρά τελική ή μεταβατική, διαδικασία σχηματισμού ταυτότητας.»²⁰⁴

Για τον Erikson ο κοινωνικός περίγυρος είναι που διαμορφώνει το Εγώ από τη βρεφική ηλικία, με τον ιδιαίτερο τρόπο που ανταποκρίνεται ή δεν ανταποκρίνεται στις βιολογικές ανάγκες του ατόμου και ο οποίος με τη σειρά του διαμορφώνεται από τις κοινωνικές δομές. Η βιολογική ωρίμανση του ατόμου το προκαλεί να νοηματοδοτήσει τον εαυτό του, αποκτώντας μια ταυτότητα από την οποία θα μπορεί να αντλεί αυτοπεποίθηση, συνθέτοντας την ιδιαιτερότητα της εμπειρίας του με τις ταυτότητες που διατίθενται στο ιστορικό-πολιτισμικό του πλαίσιο. Η προσέγγισή του συλλαμβάνει την αλληλεπίδραση της βιολογικής με την ψυχολογική και κοινωνιολογική διάσταση της ταυτότητας ως μια διαδικασία εκπολιτισμού. Η παρακάτω φράση είναι χαρακτηριστική του τρόπου με τον οποίο τοποθετείται απέναντι στην ιδέα περί την «προβληματικότητα» της εφηβικής ηλικίας:

«Ο ένας μετά τον άλλο οι νέοι, σαστισμένοι από την αδυναμία τους να αναλάβουν τους ρόλους που τους επιβάλλει η αμείλικτη τυποποίηση της αμερικανικής εφηβείας, διαφεύγουν με τον ένα ή τον άλλον τρόπο..»²⁰⁵

***

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η προσέγγιση του Urie Bronfenbrenner (1917-2005)²⁰⁶, ο οποίος επεξεργάστηκε ένα «βιο-οικολογικό μοντέλο της ανθρώπινης ανάπτυξης», δίνοντας έμφαση στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στο αναπτυσσόμενο, βιολογικά και ψυχολογικά, άτομο και τους ανθρώπους, τα αντικείμενα και τα σύμβολα που το περιβάλλουν, τόσο στο μικρο- όσο και στο μεσο- και μακρο-κοινωνικό επίπεδο. Σε συνέντευξή του ως προς το ζήτημα των προβληματικών

---

²⁰⁴ στο ίδιο, σ. 128

²⁰⁵ στο ίδιο, σ. 132

²⁰⁶ Bronfenbrenner, U., Morris, P., "The Bioecological Model of Human Development", στο Damon, W., Lerner, R., *Handbook of Child Psychology. 6th edition, I:14.*, 2007, σσ. 793-825

συμπεριφορών της εφηβικής ηλικίας απαντά ότι οφείλεται στην παραμέληση των παιδιών από την κοινωνία των ενηλίκων και τοποθετείται ως εξής:

« ...παλαιότερα τα παιδιά δούλευαν στο πλάι των ενηλίκων βοηθώντας στην προμήθεια τροφής και σε άλλες σημαντικές εργασίες. Καθώς αναπτύξαμε τεχνολογία και μεγαλύτερη κινητικότητα, οι κοινές δραστηριότητες μεταξύ νεότερων και παλαιότερων γενεών άρχισαν να εξαφανίζονται [...] σήμερα το σημαντικότερο πράγμα για όλους τους ενήλικες είναι να δουλεύουν όσο το δυνατόν περισσότερες ώρες»²⁰⁷.

Στο έργο του²⁰⁸, όπως και ο Bernstein, είχε εντοπίσει τις διαφορετικές, ανά κοινωνική τάξη, πρακτικές ανατροφής των παιδιών. Είχε παρατηρήσει την επικράτηση ενός μοντέλου διαπαιδαγώγησης των παιδιών στις μεσαίες τάξεις, που απομακρυνόταν από την αυστηρή πειθαρχία και προσανατολιζόταν προς την ανεκτικότητα απέναντι στις επιθυμίες και τις παρορμήσεις των παιδιών, την έκφραση στοργής, την προσφυγή σε «ψυχολογικές» μεθόδους πειθάρχησης, όπως η επιχειρηματολογία και οι επικλήσεις στην ενοχή, έναντι των πιο άμεσων τεχνικών, όπως η σωματική τιμωρία. Ένα μοντέλο διαπαιδαγώγησης το οποίο την ίδια εποχή άλλοι ερευνητές της συμπεριφοράς ονόμαζαν «προσανατολισμένο στην αγάπη» ή «ψυχολογικό».²⁰⁹

Παρατηρεί, επίσης, τη σύγκλιση μεταξύ των μοντέλων διαπαιδαγώγησης, που ακολουθούν οι διαφορετικές κοινωνικές τάξεις ως προς τους στόχους και τα μέσα, καθώς η εργατική τάξη υιοθετεί τις αξίες και τις μεθόδους της μεσαίας τάξης, όπως επίσης και τη διείσδυση των επιστημονικών θεωριών περί ανατροφής των παιδιών στις στάσεις και αντιλήψεις των γονέων. Ο ίδιος, αναφερόμενος σε αποτελέσματα ερευνών, φαίνεται επιφυλακτικός απέναντι σε αυτές τις μεθόδους. Διαβλέπει τον κίνδυνο «εκθήλυνσης» των αγοριών, της απόκτησης, δηλαδή, χαρακτηριστικών, που τυπικά συνδέονται με το γυναικείο φύλο, λόγω της παράδοσης της αρμοδιότητας επιβολής πειθαρχίας από τον πατέρα στη μητέρα, όπως και τον κίνδυνο να παράγουν νέους που δεν αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες αλλά περιμένουν από τους άλλους να

---

²⁰⁷ Bronfenbrenner, U., "On Families and Schools: A Conversation with Urie Bronfenbrenner", *Educational Leadership*, April 1979, σσ. 459-463

²⁰⁸ Bronfenbrenner, U., "The Changing American Child -A Speculative Analysis", *Journal of Social Issues*, 17 (1), 1961, σσ. 6-18

²⁰⁹ Sears, R., Maccoby, E., Levin, H., *Patterns of child rearing*, Evanston, IL: Row, Peterson, 1957, Miller, D., Swanson, G., *The Changing American Parent*, New York: Wiley, 1958 στο Bronfenbrenner, U., ο.π., σ. 8

τους κατευθύνουν και δεν μπορούν να αναλάβουν ευθύνες. Από την άλλη πλευρά, αναφέρεται στις αρνητικές επιπτώσεις της κοινωνικοποίησης που είναι προσανατολισμένη στις επιδόσεις και τα επιτεύγματα²¹⁰, την εκδήλωση επιθετικών, ψυχρών και κυριαρχικών συμπεριφορών.

---

²¹⁰ σχολιάζοντας τη στροφή των επίσημων φορέων εκπαίδευσης που προκάλεσε η εκτόξευση του πρώτου τεχνητού δορυφόρου «Sputnik» από τη Σοβιετική Ένωση το 1957.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: Η ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

1. Η θεσμοποίηση της κοινωνιο-πολιτισμικής εκδοχής της εφηβείας

Οι παραπάνω θεωρίες της ψυχολογίας μετατοπίζουν το επίκεντρο του ενδιαφέροντος για τη μελέτη της ανάπτυξης κατά την εφηβεία από τη βιολογία προς τις κοινωνικές σχέσεις. Την εποχή που διατυπώθηκαν η δραστηριότητα της συμβουλευτικής και της ψυχοθεραπείας είχε πλέον καθιερωθεί ως επάγγελμα ανεξάρτητο από την εκπαίδευση. Οι θεσμοθετήσεις των παραπάνω θεωριών αφορούσαν το σύνολο των πρακτικών του συμβολικού ελέγχου μέσα σε δημόσιους φορείς τόσο του ομοσπονδιακού κράτους, όσο και των πολιτειακών και δημοτικών αρχών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και τοπικών συλλογικοτήτων.

Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο δραστηριοποιήθηκαν επαγγελματικά και πολιτικά οι παραπάνω θεωρητικοί. Όταν ο Erikson διατύπωσε τη θεωρία του, ήταν ήδη κλινικός ψυχολόγος με προϋπηρεσία σε δημόσιο νοσοκομείο, ενώ διατηρούσε ιδιωτικά γραφεία ως ψυχαναλυτής ειδικευμένος στην παιδική ηλικία και ακαδημαϊκός δάσκαλος στο Yale. Αφότου μελέτησε τις πρακτικές ανατροφής των Ινδιάνων μετά από προσκλήσεις σε ερευνητικές αποστολές από τη Mead, τη Benedict και άλλους ανθρωπολόγους και δημοσίευσε το έργο του *Childhood and Society* (Παιδική ηλικία και Κοινωνία). Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, ανάμεσα στα άλλα, προσέφερε μαθήματα και υπηρεσίες ψυχοθεραπείας σε κέντρο ψυχιατρικής στο Stockbridge της Μασαχουσέτης, όπου δούλευε με εφήβους ²¹¹. Ο Bronfenbrenner είχε δουλέψει για τον αμερικανικό στρατό ως κλινικός ψυχολόγος και, εκτός από καθηγητής «Ανθρώπινης Ανάπτυξης και Ψυχολογίας» στο Cornell University, υπήρξε το 1971 πρόεδρος του Συνεδρίου του Λευκού Οίκου για την Παιδική ηλικία. Συμμετείχε από το 1964 στην επιτροπή σχεδιασμού του Ομοσπονδιακού Προγράμματος Headstart, που παρείχε υπηρεσίες εκπαίδευσης, υγείας και κοινωνικής

²¹¹ Friedman, L., *Identity's architect : a biography of Erik H. Erikson*, New York : Scribner, 1999

αρωγής σε παιδιά προσχολικής ηλικίας υποβαθμισμένων συνοικιών, με στόχο την παρέμβαση στο οικογενειακό περιβάλλον, στο οποίο λάμβανε χώρα η ανάπτυξή τους²¹². Ο Blos το 1932 συμμετείχε στην Επιτροπή για τη Μελέτη των Εφήβων, μέρος μιας ευρύτερης επιτροπής για το αναλυτικό πρόγραμμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η οποία οργανώθηκε από τον Σύνδεσμο Προοδευτικής Εκπαίδευσης και χρηματοδοτήθηκε από το ίδρυμα Rockefeller²¹³.

Η εφηβεία καθίσταται αντικείμενο κοινωνικής πολιτικής με την κοινωνιολογία και την ψυχολογία να κατευθύνουν της θεσμοθετήσεις. Ο κοινωνικο-πολιτισμικός πόλος του πεδίου του συμβολικού ελέγχου της εφηβείας ενισχύεται και επικρατεί ως επίσημη εκδοχή της εφηβείας. Η κατανόηση της κοινωνικο-πολιτισμικής, δηλαδή της χωρο-χρονικής ιδιαιτερότητας της συμπεριφοράς των ενηλίκων καθίσταται προϋπόθεση για την κατανόηση της ιδιαιτερότητας της συμπεριφοράς των εφήβων. Η καθοδήγησή της τίθεται ως ζήτημα μετάδοσης των κοινών γνωστικών και ηθικών στοιχείων που συντελούν στον σχηματισμό μιας ελεγχόμενης ατομικότητας. Οι θεωρίες της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας υποδείκνυαν τη δυνατότητα συμβιβασμού των αιτημάτων των νέων για μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας με την ανάγκη για προσανατολισμό της συμπεριφοράς τους προς κοινωνικούς χώρους στους οποίους ο έφηβος, ως αναπτυσσόμενη βιολογική και ψυχοκοινωνική οντότητα, θα αποκτούσε ταυτότητα. Έτσι, εκτός από το ομαδικό πλαίσιο των ελεγχόμενων από ενήλικες δραστηριοτήτων για εφήβους (π.χ. αθλητισμός, εκπαίδευση) εμπλουτίζεται ο συμβολικός έλεγχος με τη διαπροσωπική επικοινωνία, τις εξατομικευμένες παρεμβάσεις. Μέσα από τις πρακτικές της συμβουλευτικής και της ψυχοθεραπείας, ο έφηβος μπορούσε να αντιμετωπιστεί-και να κατανοήσει τον εαυτό του- ως ατομικότητα, προϊόν μιας ιδιαίτερης οικογενειακής ιστορίας, ενός συγκεκριμένου κοινωνικού περιγύρου και όχι απλώς ως μέλος μια ομάδας, της σχολικής τάξης. Οι επαγγελματίες στους χώρους των παραπάνω πρακτικών είχαν τις γνώσεις και την ηθική δέσμευση να βοηθήσουν στη σύνδεση της ατομικότητας με συλλογικούς στόχους και ταυτότητες σε περιπτώσεις που η οικογένεια και η εκπαίδευση δυσκολεύονταν να διαχειριστούν. Εκτός από τις ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις, που είχαν καθαρά κλινικό προσανατολισμό, οι υπόλοιπες θεωρίες για την εφηβεία διατυπώθηκαν ως συμβολή στις γνώσεις για την

²¹² <http://www.bctr.cornell.edu/about-us/urie-bronfenbrenner/> προσβάσιμο στις 4/8/17

²¹³ Blos, P., *The Adolescent Personality: a study of individual behavior for the Commission on secondary school curriculum*, New York –London: D.Appleton Century Company Inc, 1941

ανάπτυξη του εφήβου προς χρήση από την κοινωνία μέσω των δημόσιων θεσμών και των επαγγελματιών.

2. Η επέκταση του συμβολικού ελέγχου της Ψυχολογίας

Η διεύρυνση των πανεπιστημιακών βάσεων της ψυχολογίας και η νομική της κατοχύρωση στο σύστημα των επαγγελμάτων που δραστηριοποιούνται στον συμβολικό έλεγχο υπήρξε ραγδαία²¹⁴. Στα Πανεπιστήμια αναπτύχθηκαν οι επιμέρους εξειδικεύσεις της, όπως η εκπαιδευτική, η βιομηχανική, η κλινική, η κοινωνική, η αναπτυξιακή, η εγκληματολογική, οι οποίες παρήγαγαν γνώσεις για πρακτικές εφαρμογές που αξιοποιούνταν για την επίλυση προβλημάτων των θεσμών της εκπαίδευσης, της υγείας, της οικονομίας, του σωφρονιστικού συστήματος²¹⁵. Από τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και στις αμέσως επόμενες δεκαετίες οι δυνατότητες συμβολικού ελέγχου της ψυχολογίας ενισχύθηκαν ακόμα περισσότερο, σε σχέση με το προσωπικό και τη χρηματοδότηση των πανεπιστημίων και των φορέων, που δραστηριοποιούνταν στο πλαίσιο των παραπάνω θεσμών. Κατά τη διάρκεια του πολέμου πολλοί ψυχολόγοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο έργο της αξιολόγησης και ταξινόμησης αλλά και της εκπαίδευσης εξειδικευμένου προσωπικού, στην κατασκοπεία, στην προπαγάνδα, τη στρατηγική, τη διαχείριση αιχμαλώτων²¹⁶. Λόγω της έλλειψης ψυχιάτρων και ενώ οι ανάγκες των στρατιωτών είχαν πολλαπλασιαστεί, ανατέθηκε σε ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς να προσφέρουν υπηρεσίες ψυχοθεραπείας και συμβουλευτικής σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο²¹⁷.

Μετά τον πόλεμο, η χρηματοδότηση των ερευνητικών προγραμμάτων στην ψυχολογία, αρχικά από το υπουργείο άμυνας και αργότερα από το υπουργείο υγείας

---

²¹⁴ Το 1929 υπολογίζεται ότι υπήρχαν περισσότεροι ψυχολόγοι στις Η.Π.Α. από ό,τι συνολικά σε όλες τις υπόλοιπες χώρες. Capshew, J., *Psychologists on the March: Science, Practice, and Professional Identity in America, 1929-1969*, Cambridge: Cambridge UP, 1999, σ. 15.

²¹⁵ Greenwood, J., *A Conceptual History of Psychology*, σ. 410

²¹⁶ Capshew, J., στο ίδιο, σσ. 22-56

²¹⁷ Greenwood, J., στο ίδιο σ. 594, Pickren, W., Rutheford, A., *A History of Modern Psychology in Context*, New Jersey: John Wiley, 2010, σσ. 214-218, *Tomes, N.*, “The Development of Clinical Psychology, Social Work, and Psychiatric Nursing: 1900–1980” στο Wallace, E., Gach, J., (eds) *History of Psychiatry and Medical Psychology*, New York: Springer, 2008, σ. 667

της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, αυξήθηκε σε απόλυτους αριθμούς, αν και ελαττώθηκε ως ποσοστό επί του συνόλου σε σχέση με τις φυσικές επιστήμες. Επίσης σημαντική ήταν η οικονομική ενίσχυση από ιδιωτικά ιδρύματα, όπως το Ford Foundation και το Carnegie Corporation, που προστέθηκαν στον σταθερό διαχρονικά χρηματοδότη των κοινωνικών επιστημών, το Rockefeller Foundation²¹⁸. Από κρατικούς φορείς (Veteran Administration, Εθνικό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας-ιδρύθηκε το 1946-) υποστηρίχθηκαν τα προγράμματα για την εκπαίδευση προσωπικού στην κλινική και στη συμβουλευτική ψυχολογία, ώστε να καλυφθούν οι διάφορες ανάγκες των βετεράνων ως προς τη θεραπεία και την καθοδήγηση²¹⁹. Ο τομέας της κλινικής ψυχολογίας αποτέλεσε το μεγαλύτερο τμήμα του αναδιοργανωμένου Αμερικανικού Συνδέσμου Ψυχολόγων²²⁰ μετά τον πόλεμο. Μέχρι το 1954 τα μέλη του ήταν περισσότερα από εκείνα της πειραματικής και της γενικής ψυχολογίας μαζί²²¹.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο οι ψυχολόγοι θα κατοχυρώσουν επαγγελματικά δικαιώματα με την καθιέρωση διαδικασιών πιστοποίησης και αδειοδότησης. Το 1947 ιδρύεται το Αμερικανικό Συμβούλιο Εξεταστών στην Επαγγελματική Ψυχολογία, για να παρέχει διαπιστευτήρια επαγγελματικής ικανότητας στους ψυχολόγους. Το 1949 στο Boulder, έδρα του πανεπιστημίου του Κολοράντο, οργανώθηκε από διάφορους πανεθνικούς οργανισμούς ψυχικής υγείας και τον Αμερικανικό Σύνδεσμο Ψυχολόγων μια συνάντηση δύο εβδομάδων, στην οποία έλαβαν μέρος εβδομήντα τρεις ψυχολόγοι κυρίως αλλά και ψυχίατροι και κοινωνικοί λειτουργοί, με στόχο την επίτευξη μιας συμφωνίας σχετικά με ένα μοντέλο εκπαίδευσης κλινικών ψυχολόγων που θα συμβίβαζε την ανάγκη για πρακτική εξάσκηση με την επιστημονική επάρκεια. Αυτό που προέκυψε ήταν το μοντέλο του «επιστήμονα-ελεύθερου επαγγελματία/θεραπευτή» (scientist-practitioner), που έμεινε γνωστό ως μοντέλο «Boulder» και θα κυριαρχούσε στα επόμενα χρόνια ως πρότυπο για τα προγράμματα εκπαίδευσης στην κλινική ψυχολογία και τη συμβουλευτική²²².

---

²¹⁸ Capshew, J., στο ίδιο, σ. 180

²¹⁹ Capshew, J., στο ίδιο σσ. 171-174, Greenwood, J., στο ίδιο, σ. 555

²²⁰ Την οργάνωση που προέκυψε από την συγχώνευση του Αμερικανικού Συνδέσμου Ψυχολόγων με τον Αμερικανικό Σύνδεσμο για την Εφαρμοσμένη Ψυχολογία Baker, D., Benjamin, L., *From Séance to Science*, οπ.π, σ. 201

²²¹ στο ίδιο

²²² Αν και ως πρακτικές προέρχονταν από διαφορετικές αφετηρίες- η κλινική από την ψυχοθεραπεία και τις ψυχιατρικές υπηρεσίες, ενώ η συμβουλευτική από την καθοδήγηση (guidance) ως προς τον σχολικό και επαγγελματικό προσανατολισμό και την εκπαίδευση - τα αντικείμενα τους αλληλοεπικαλύπτονται ως ένα βαθμό: στο μοντέλο Boulder ο ορισμός της συμβουλευτικής ήταν ο

Περιλάμβανε την εκπαίδευση διδακτορικού επιπέδου, την ερευνητική εργασία και την πρακτική σε διάφορες δομές παροχής υπηρεσιών ψυχικής υγείας. Μέχρι τότε η εκπαίδευση των ψυχολόγων που εργάζονταν ως επαγγελματίες ψυχικής υγείας ελάχιστα διέφερε από εκείνη των ακαδημαϊκών²²³. Το 1953 καθιερώθηκε ο κώδικας δεοντολογίας και σταδιακά, μέχρι το 1977, όλες οι πολιτείες απέκτησαν θεσμούς για την εξέταση των διαπιστευτηρίων και την αδειοδότηση των επαγγελματιών ψυχολόγων, με κυριότερους τομείς τη συμβουλευτική, την κλινική και τη σχολική ψυχολογία.

Στη δεκαετία του 1960 οι ψυχολόγοι απασχολήθηκαν στα χρηματοδοτούμενα από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση Κοινοτικά Κέντρα για την Ψυχική Υγεία (Community Mental Health Centers), περίπου 700, σε διοικητικές ενότητες με πληθυσμό πάνω από 30.000. Ως προς τα ιδιωτικά γραφεία εκείνη την εποχή θεσμοθετήθηκε το δικαίωμα των πελατών των ασφαλιστικών εταιριών να επιλέξουν οι ίδιοι τον πάροχο υπηρεσιών ψυχικής υγείας, ανάμεσα στους οποίους ήταν και οι αναγνωρισμένοι ψυχολόγοι, χωρίς να χρειάζεται η παραπομπή από ψυχίατρο. Ενώ μέχρι τότε ο αριθμός των ψυχολόγων που απασχολούνταν ως ιδιώτες επαγγελματίες ήταν μικρός, στα τέλη της δεκαετίας του '60 πολλαπλασιάστηκε. Στη δεκαετία του 1970 η στερεοτυπική εικόνα του ψυχολόγου με τον πελάτη του σε συνεδρία μέσα στο ιδιωτικό του ιατρείο άρχισε να αντιπροσωπεύει περισσότερο την πραγματικότητα της επαγγελματικής δραστηριότητας των ψυχολόγων²²⁴.

εξής: «..στόχος της είναι η προαγωγή της ψυχολογικής ανάπτυξης του ατόμου. Αυτό περιλάμβανε όλους όσους μπορούσαν να θεωρηθούν προσαρμοσμένοι από εκείνους που λειτουργούν σε ανεκτά επίπεδα μέχρι όσους πάσχουν από έντονες ψυχολογικές ενοχλήσεις. Οι Counseling Psychologists θα ασχοληθούν κυρίως με άτομα στο φάσμα του φυσιολογικού αλλά η εκπαίδευσή τους θα πρέπει να τους καθιστά ικανούς να εργαστούν σε κάποιο βαθμό με άτομα κάθε επιπέδου ψυχολογικής προσαρμογής...» Baker, D., Benjamin, L., στο ίδιο σ. 204

²²³ στο ίδιο, σσ. 78-80

²²⁴ στο ίδιο, σσ. 92-94

3. Οι αγορές ταυτότητας

Ο αναστοχασμός για τα αποτελέσματα της μεταπολεμικής επέκτασης του συμβολικού ελέγχου της ψυχολογίας εμφανίζεται στις κοινωνικές επιστήμες, ακόμα και στην ίδια την ψυχολογία²²⁵. Στην κοινωνιολογία η εμφάνιση μια αγοράς υπηρεσιών ψυχοθεραπείας και συμβουλευτικής αποτέλεσε αντικείμενο αναλύσεων μιας γενικότερης στροφής από τον κοινωνικό στον συμβολικό έλεγχο, στις οποίες διαπιστωνόταν η ολίσθηση του συμβολικού ελέγχου στις αγοραίες πρακτικές. Οι Tomas Luckmann (1927-2016) και Peter Berger (1929-2017), με παράδειγμα την αμερικανική κοινωνία της εποχής τους, αναπτύσσουν τις θέσεις τους για την επίδραση της ταξικής δομής και της κοινωνικής κινητικότητας στην προσωπική ταυτότητα, στο πλαίσιο των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών, όπου η κοινωνική διαστρωμάτωση προσδιορίζεται από την ταξική, επαγγελματική δομή, αντί της οικογενειακής προέλευσης ή της περιουσίας, όπως συμβαίνει στο πλαίσιο των παραδοσιακών κοινωνιών. Κάνουν λόγο για «αστοποίηση» (embourgeoisment) της εργατικής τάξης, ιδιαίτερα στις Η.Π.Α., όπως φαίνεται από την αποριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής, την εξάπλωση μιας ιδεολογίας θολού εξισωτισμού, τον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης ως προς τις κοινωνικές κατηγορίες που ενσωματώνονται και το περιεχόμενο, την εξάπλωση των μοτίβων κατανάλωσης της μεσαίας τάξης λόγω της μαζικής παραγωγής και της κατασκευής αναγκών από τα Μ.Μ.Ε.. Τα παραπάνω καθιστούν αδύναμη ή ανύπαρκτη την ταξική συνείδηση του ατόμου, εντείνουν την αμφισημία του κοινωνικού του στάτους και ωθούν τον προσανατολισμό του προς την κοινωνική κινητικότητα.

Η χαλαρότητα της ταξικής δομής συμβάλλει σε μια σχετική αβεβαιότητα, ανασφάλεια και ασυνέπεια του κοινωνικού στάτους, τουλάχιστον των μελών των μεσαίων στρωμάτων. Η πολλαπλότητα των κριτηρίων οφείλεται στο ότι βασίζονται

---

²²⁵ Capshew, J., οπ.π., σ. 212-247. Υπό την οπτική της Ψυχολογίας αναπτύσσονται διάφορες «αναστοχαστικές» προσεγγίσεις: εμπειρικές έρευνες των κινήτρων και της προσωπικότητας του ψυχολόγου βλ. Roe, A., *The Making of a Scientist*, New York: Dodd Mead, 1952, ζητήματα επιρροής του ψυχολόγου στα πειράματα βλ. Rosenzweig, S., "The Experimental Situation as a Psychological Problem," *Psychological Review*, 40 (4), 1933, σσ. 337-354. Εμφανίζονται θεραπευτικά μοντέλα, που δίνουν έμφαση στην υποκειμενικότητα, την αυτενέργεια του ατόμου με στόχο την υπέρβαση συμπεριφοριστικών ή ψυχαναλυτικών μοντέλων υπαγωγής του σε γενικούς κανόνες, που επιβάλλουν ο επιστημονικός λόγος και οι φορείς του. βλ. Rogers, C., *Counseling and Psychotherapy*, Boston: Houghton Mifflin, 1942, Kelly, G., *The Psychology of Personal Constructs*, 2vols, New York: Norton, 1955). Επίσης, ο Αμερικανικός Σύνδεσμος Ψυχολόγων διοργάνωσε μελέτη με αντικείμενο την ψυχολογία ως επιστήμη και ως επάγγελμα. Koch, S. (ed), *Psychology: A Study of a Science*, 6 vols., New York: McGraw-Hill, 1959-1963, Kenneth E. Clark, *America's Psychologists: A Survey of a Growing Profession*. Washington D.C.: American Psychological Association, 1957

σε θέσεις που κατέχουν τα άτομα σε μια σειρά από θεσμούς, με βάση τις οποίες μπορεί να τοποθετούνται υψηλότερα στην ιεραρχία του κοινωνικού στάτους στον ένα θεσμό και χαμηλότερα στον άλλο. Τα άτομα δεν τοποθετούνται με τον ίδιο τρόπο από τους άλλους και κατά συνέπεια από τον ίδιο τους τον εαυτό σε ιεραρχίες κοινωνικού στάτους, γεγονός που τους προκαλεί ανασφάλεια, άγχος, μια κατάσταση κρίσης ταυτότητας. Οι Luckmann και Berger θεωρούσαν την ατομική ταυτότητα αποτέλεσμα μιας διαλεκτικής ανάμεσα στον εαυτό και τους άλλους, μέσα στην οποία σχηματίζονται αυτοεικόνες που προέρχονται από κοινωνικές διεργασίες. Δηλαδή, η συνέπεια και η σταθερότητα του εαυτού εξαρτώνται από το πώς εσωτερικεύονται οι εικόνες που αντανακλώνται στους άλλους. Άρα, όταν το κοινωνικό στάτους είναι αβέβαιο, ασταθές, δημιουργούνται συνθήκες που καθιστούν ευάλωτη τη σταθερότητα και τη συνέπεια του εαυτού.

Εκτός από την κοινωνική τάξη, παράγοντας διαμόρφωσης ταυτότητας στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελεί η κατάτμηση της ζωής του ατόμου σε διαφορετικές σφαίρες δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα στην οικονομία και το κράτος, σε διακριτούς θεσμούς, ο καθένας από τους οποίους λειτουργεί με τη δική του ορθολογικότητα και επιβάλλει τις δικές του νόρμες, χωρίς όμως να μπορεί να παρέχει νόημα στο άτομο έξω από αυτό. Η λειτουργικότητα αυτών των θεσμών απαιτεί συμμόρφωση στις νόρμες τους -λ.χ. αποτελεσματικότητα στις επιχειρήσεις- αλλά δεν μπορεί να μετατραπεί σε ατομικό νόημα. Ωστόσο, στην ιδιωτική ζωή του ατόμου εμφανίζονται θεσμοί που υπόσχονται να «περιθάλψουν» τις προσωπικές επιλογές. Στο σημείο αυτό οι Luckmann και Berger εντοπίζουν την αντίφαση ανάμεσα στον πλήρη έλεγχο της επίδοσης του ατόμου από γραφειοκρατικούς θεσμούς και στην πλήρη αυτονομία που υπόσχονται οι θεσμοί, στους οποίους απευθύνεται το άτομο στην ιδιωτική του ζωή²²⁶. Αυτό συνεπάγεται έναν αδύναμο καθορισμό της ταυτότητας, καθώς στον έναν τομέα το άτομο λειτουργεί ως εκτελεστής εντολών, ενώ στον άλλο αφήνεται να ανακαλύψει μια υποτιθέμενη «ουσιώδη» ταυτότητα, όμως σε κανέναν τομέα δεν παρέχεται η δυνατότητα σχηματισμού μιας ταυτότητας με τη συνεκτικότητα και την αναγνώριση παλαιότερων ταυτοτήτων (π.χ. χωρικός, αριστοκράτης, προλετάριος). Προκειμένου να ικανοποιηθεί αυτή η ανάγκη για «ουσιώδη» ταυτότητα, το άτομο γίνεται καταναλωτής ταυτοτήτων σε μια αγορά που παρέχεται από θεσμούς, όπως είναι τα

---

²²⁶ Luckmann, T. and Berger, P., 'Social Mobility and Personal Identity', *European Journal of Sociology*, 5 (2), 1964, σσ. 331-344

M.M.E., οι διάφορες θρησκευτικές οργανώσεις, οι ειδικοί του γάμου και της ανατροφής των παιδιών και μια σειρά από άλλους φορείς που οργανώνουν ιδιωτικές δραστηριότητες.

Για το άτομο η κοινωνική κινητικότητα συνεπάγεται αλλαγή κοινωνικού περιβάλλοντος, αποδυνάμωση των σχέσεων με τις ομάδες πρωτογενούς κοινωνικοποίησης και ιδιαίτερα σε σχέση με την οικογένεια προκύπτει το πρόβλημα της σύγκρουσης γενεών. Η παλιά ταυτότητα επανερμηνεύεται με τα κριτήρια της νέας. Μέσα σε ένα καινούργιο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων εμφανίζεται η ανάγκη συνεχούς επιβεβαίωσης της νέας ταυτότητας από εκείνους με τους οποίους το άτομο μοιράζεται την ίδια κατάσταση, αναπτύσσεται, δηλαδή, αυτό που ο Riesman ονόμασε «ετεροστρέφεια». Στην Αμερικανική κοινωνία η οικογένεια έγινε μικρότερη σε μέγεθος, φτωχότερη σε λειτουργίες και έχασε την αυθεντία της ως ομάδα αναφοράς του ατόμου προς όφελος της ομάδας συνομηλίκων και των M.M.E. Το άτομο κοινωνικοποιείται μέσω της προσδοκίας του να ζήσει σε ένα κοινωνικό περιβάλλον από το οποίο δεν έχει άμεση εμπειρία αλλά εικόνα από τα M.M.E., προσδοκία που μοιράζεται με τους συνομηλίκους του. Όταν επιτευχθεί η κινητικότητα, το άτομο επιτελεί τους ρόλους που έχουν σχηματιστεί στο φαντασιακό του, ρόλους που αντιστοιχούν στις προκατασκευασμένες ταυτότητες της «αγοράς ταυτοτήτων».

Η κινητικότητα ως κοινωνική αξία κυριαρχεί στην αμερικανική κοινωνία. Η συνειδητότητα του κοινωνικού στάτους και η προσπάθεια βελτίωσής του εκδηλώνεται στην κατανάλωση, το επάγγελμα, την εκπαίδευση και σε όλους τους χώρους κοινωνικών συναναστροφών. Όταν περιορίζονται οι δυνατότητες κινητικότητας, η αποτυχία βιώνεται από τα άτομα και θεωρείται από τους άλλους προσωπική ήττα. Σε σχέση με την ταυτότητα του ατόμου αυτό συνεπάγεται σπανιότερα την απόρριψη της κινητικότητας και την υιοθέτηση μιας επαναστατικής στάσης και συχνότερα την απόσυρση ή μια προσπάθεια επίτευξης κινητικότητας με παράνομα μέσα σε περιθωριακές ομάδες και υποκουλτούρες. Ακόμα πιο συχνά, αυτή η διάσταση διαθέσιμων μέσων- επιθυμητών σκοπών οδηγεί στη σχετική απόσυρση σε θρησκευτικές σέκτες, σε ομάδες που υιοθετούν ανατολικές κοσμοθεωρίες, τον υπαρξισμό, κ.λπ.. Άλλη διέξοδος αποτελεί ένας σχετικός «μακιαβελισμός»²²⁷. Πρόκειται για τη στάση που επιτρέπει στο άτομο να προβάλλει την αντίθεσή του με

---

²²⁷ Luckmann, T. and Berger, P., 'Social Mobility and Personal Identity', ο.π., σ. 341

το σύστημα, την ίδια στιγμή που υποτάσσεται στους κανόνες του, δηλώνοντας ότι απλώς το χρησιμοποιεί για τους δικούς του σκοπούς, μια ακροβασία δηλαδή ανάμεσα στη θεσμική υποταγή και την ιδιωτική αυτονομία.

Σε κάθε περίπτωση, οι επιβεβαιώσεις της ταυτότητας επιδιώκονται σε ιδιωτικούς κόσμους μακριά από την πίεση του ανταγωνισμού των θεσμών της οικονομίας και του κράτους, όπως για παράδειγμα στην οικογένεια και στη σεξουαλικότητα. Όμως, καθώς αυτές οι εμπειρίες είναι συναισθηματικές, κοινωνικά αδόμητες και ασταθείς, δεν μπορούν να παρέχουν την επιβεβαίωση μιας ισχυρής κοινωνικής ταυτότητας. Έτσι, προκύπτει η ανάγκη για κοινωνική συντήρηση και επιδιόρθωση αυτού του εύθραυστου ιδιωτικού σύμπαντος. Αυτή την ανάγκη έρχονται να καλύψουν θεσμοί, όπως οι εκκλησίες, η ψυχοθεραπεία, η συμβουλευτική, η εμπορική και μη ψυχαγωγία και οι εμπορικές προσωπικές υπηρεσίες κάθε είδους. Ωστόσο, ενίοτε η επιδίωξη της κινητικότητας, με το άγχος και την ανασφάλεια που συνεπάγεται, εισβάλλει και σε αυτούς τους ιδιωτικούς κόσμους²²⁸.

***

Ο Richard Sennet εστίασε την ανάλυσή του στις αλλαγές της δημόσιας σφαίρας, όπου τα άτομα αποστρέφονται τις απρόσωπες κοινωνικές σχέσεις και έλκονται από την οικειότητα της ιδιωτικότητας. Τις αλλαγές αυτές απέδωσε στην επικράτηση κατά την ιστορική πορεία του βιομηχανικού καπιταλισμού των δυτικών κοινωνιών ενός συγκεκριμένου τύπου προσωπικότητας, του ανθρώπου που, αντί να βλέπει τον εαυτό του ως μέλος μιας κοινωνικής οντότητας (τάξης, επιχείρησης, οικογένειας, κ.λπ.) και να προσανατολίζει τη δράση του στην επίτευξη των συλλογικών της στόχων, προβάλλει τον εαυτό του στον κοινωνικό κόσμο, από τον οποίο προσδοκά την ικανοποίηση των ψυχολογικών του αναγκών. Στην εσωτερικευμένη λογική της γραφειοκρατίας των επιχειρήσεων εντοπίζει τέτοιου είδους κοινωνικές νόρμες και τρόπους κατανόησης του εαυτού. Μέσα σε αυτές διαμορφώνεται μια νέα μεσαία τάξη, προλεταριοποιημένων εργαζόμενων του «λευκού κολάρου», οι οποίοι μπορεί

---

²²⁸ Στο ίδιο

να έχουν τεχνικές γνώσεις και διοικητικές αρμοδιότητες αλλά ασκούν τυποποιημένες εργασίες. Οι ικανότητες που αξιολογούνται θετικά δεν έχουν να κάνουν με την επίδοση σε συγκεκριμένα καθήκοντα αλλά με την προσαρμογή σε νέες θέσεις και καθήκοντα, τη διάθεση συνεργασίας και το «ομαδικό» πνεύμα, ό,τι δηλαδή αποκαλείται «ευελιξία». Υπό την οπτική του Parsons²²⁹, η απώλεια της λειτουργικής εξειδίκευσης και των ιδιαίτερων κριτηρίων αποτελεσματικότητας και κοινωνικής αναγνώρισης ως θεμελίων της επαγγελματικής δομής και κινήτρων της δράσης των επαγγελματιών οδηγούν στην αποσάθρωση των επαγγελματικών ομάδων, καθώς και των αντίστοιχων ταυτοτήτων. Τελικά, το άτομο ταυτίζει την κοινωνική τάξη ή το επάγγελμα με τον εαυτό του και βιώνει την κοινωνική κινητικότητα ως αποτέλεσμα μόνο της προσωπικής του αξίας. Καθώς δεν υπάρχει κάποιο σαφές κριτήριο αξιολόγησης, η δοκιμασία είναι αδιάκοπη και η αυτοπεποίθηση γίνεται ιδιαίτερα εύθραυστη²³⁰.

***

Ο Christopher Lasch χρησιμοποιεί την έννοια του ναρκισσισμού, το κενό και το αίσθημα του ανικανοποίητου, που προκαλεί η ταύτιση της εικόνας του εαυτού με τον εξωτερικό κόσμο, ως ερμηνευτικό σχήμα με το οποίο προσεγγίζει την κοινωνική ζωή της αμερικανικής κοινωνίας της εποχής του. Αντλώντας από τη φροϋδική θεωρία, τοποθετεί την έννοια της προσωπικότητας στο ενδιάμεσο της σχέσης του ατόμου με την κουλτούρα, καθώς αυτή αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο συμβιβάζεται με την αποστέρηση από την ικανοποίηση των ενστίκτων και υποτάσσεται στις απαιτήσεις της κοινωνικής ζωής. Από την άλλη πλευρά, η κάθε κοινωνία προσπαθεί να επιλύσει με διαφορετικό τρόπο τις κρίσεις της παιδικής ηλικίας- την τραυματική εμπειρία του αποχωρισμού από τη μητέρα, τον φόβο της εγκατάλειψης. Σε μια ναρκισσιστική προσωπικότητα, η διάκριση ανάμεσα στον εαυτό και τα αντικείμενα της επιθυμίας καταργείται.

Η γραφειοκρατική οργάνωση, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, η καταναλωτική και η θεραπευτική κουλτούρα και οι συνακόλουθες αλλαγές στην οικογενειακή ζωή και τα μοτίβα κοινωνικοποίησης παράγουν μια αδιάκοπη προσπάθεια αναζήτησης ενός «αυθεντικού» εαυτού, ο οποίος τελικά εξαρτάται από τις εκδηλώσεις

---

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 100

²³⁰ Sennett, R., *The Fall of Public Man*, London: Penguin, 2002 (1977)

επιδοκμασίας των άλλων για την επιβεβαίωση της αξίας του. Στον επαγγελματικό τομέα, αντί για την αυτοπειθαρχία της προτεσταντικής ηθικής, η καλλιέργεια κοινωνικά χρήσιμων ικανοτήτων και ο προσανατολισμός στα επιτεύγματα, ο ηδονισμός, η διαχείριση της εικόνας και ο προσανατολισμός στη -με κάθε τρόπο- δημοφιλία αποτελούν το κοινωνικό πρότυπο της επιτυχίας. Στους εκπαιδευτικούς θεσμούς η μαζικοποίηση, ο εκδημοκρατισμός και η συμπερίληψη μειονοτικών ομάδων αντιμετωπίστηκε με την ελάττωση των προσδοκιών, την επιτρεπτικότητα, ταυτόχρονα με την εμπορευματοποίηση. Η έμφαση δίνεται είτε στις αποσπασματικές εξειδικευμένες γνώσεις, αποκομμένες από το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο είτε στην έκφραση και τη δημιουργικότητα, αντί για τη μεταβίβαση της κοινωνικά συσσωρευμένης γνώσης, με αποτέλεσμα οι μαθητές και οι φοιτητές να έρχονται αντιμέτωποι με ένα εννοιολογικό πλαίσιο χωρίς συνοχή. Στην οικογένεια οι απαιτήσεις της επαγγελματικής ζωής απορροφούν τον χρόνο και την ενέργεια των γονέων. Ταυτόχρονα οι λειτουργίες και οι εξουσίες της μεταβιβάζονται στην εκπαίδευση και τις υπηρεσίες φροντίδας/συμβουλευτικής. Ανάμεσα σε αυτούς τους θεσμούς και την οικογένεια διαμεσολαβεί η θεραπευτική κουλτούρα, η οποία κατασκευάζει ένα εξιδανικευμένο πρότυπο του γονικού ρόλου, πλήττοντας την αυτοπεποίθηση των γονέων στην προσπάθειά τους να επιτελέσουν ακόμα και τα πιο απλά καθήκοντα απέναντι στα παιδιά τους.

Ο Lasch τοποθετεί στην κορυφή των ιεραρχικών δομών που ευθύνονται για την αναπαραγωγή αυτής της κουλτούρας του ναρκισσισμού τις νέες γραφειοκρατικές, δημόσιες και ιδιωτικές διοικητικές και επαγγελματικές ελίτ: τους μάνατζερ, τους τεχνικούς και τους ειδικούς κάθε είδους. Τα μέλη των παραδοσιακών αρχουσών τάξεων, οι οποίες βασίζονταν στην ιδιοκτησία, δε δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν τη γονική εξουσία, προκειμένου να μεταδώσουν στις νεότερες γενιές, μαζί με τα προνόμιά τους, την αίσθηση κοινωνικής απόστασης από τους κυριαρχούμενους που τους παρείχε ταξική συνείδηση. Για τις νέες άρχουσες τάξεις η εργασία έχει γίνει αφηρημένη, η ταξική πάλη έχει θεσμοθετηθεί και πάντως δεν αναγνωρίζεται ως γεγονός, ενώ η γονική εξουσία έχει παραχωρηθεί στους ειδικούς. Έτσι, εκτός από τα

χρήματα, το μόνο που μεταδίδουν στις νεότερες γενιές οι γονείς είναι η ανασφάλεια και η αβεβαιότητα για τον εαυτό τους²³¹.

Ο Lasch αναδεικνύει τη μετατόπιση του κοινωνικού ελέγχου από τον έλεγχο της επίδοσης κατά την προσπάθεια επίτευξης μετρήσιμων στόχων (λ.χ., οικονομία, εκπαίδευση) προς τον συμβολικό έλεγχο μέσω των θεραπευτικών/συμβουλευτικών πρακτικών:

«Ο αμερικανικός προοδευτισμός, που διαχειρίστηκε με επιτυχία τον αγροτικό ριζοσπαστισμό, το εργατικό και το φεμινιστικό κίνημα ενσωματώνοντας επιλεκτικά κομμάτια από τα προγράμματά τους, έχει χάσει πλέον κάθε ίχνος από τις απαρχές του στον φιλελευθερισμό του 19^{ου} αιώνα. Απέρριψε τη φιλελεύθερη αντίληψη του ανθρώπου, που βασιζόταν στην πρωταρχικότητα του ορθολογικού ατομικού συμφέροντος και εγκατέστησε στη θέση της μια θεραπευτική αντίληψη, που αναγνωρίζει τις ανορθολογικές ορμές και προσπαθεί να τις κατευθύνει σε κοινωνικά δημιουργικούς δρόμους. Απέρριψε το στερεότυπο του «οικονομικού ανθρώπου» και επιχειρεί να θέσει ολόκληρο τον άνθρωπο υπό τον κοινωνικό έλεγχο.»²³²

Οι αιτίες της τροποποίησης του κοινωνικού ελέγχου εντοπίζονται ουσιαστικά στην κρίση και στη μετάλλαξη του υποκειμένου του φιλελευθερισμού, ως θεμελίου της κοινωνικής θεωρίας και της πολιτικής. Το ορθολογικό ατομικό συμφέρον του «οικονομικού ανθρώπου» δεν αποτελούσε επαρκές σημείο σύμπλευσης των συλλογικών στόχων με τις ατομικές βλέψεις. Στο επόμενο μέρος θα δούμε αυτές τις τροποποιήσεις του κοινωνικού ελέγχου. Φαίνεται πως, αντί να υποβάλλεται «ολόκληρος ο άνθρωπος» σε έλεγχο, οι ανορθολογικές ορμές είτε υπάγονται σε μια ορθολογικότητα του ατομικού συμφέροντος, η οποία όμως πραγματώνεται εκτός και ερήμην του ατόμου, είτε τίθενται υπό επιτήρηση με στόχο την καταστολή.

---

²³¹ Lasch, C., *The Culture of Narcissism, American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York-London: W.W.Norton & Company, 1979

²³² Lasch, C., *The Culture of Narcissism*, ο.π., σ. 224

4. Η ψυχολογική υπεροχή και η τροποποίηση της κατηγορίας της εφηβείας

Η διεύρυνση του πεδίου του συμβολικού ελέγχου συνέβαλε στην καθιέρωση νέων αναπαραστάσεων και νέων κανονικοτήτων σε σχέση με τη συμπεριφορά των εφήβων. Η θεωρία της «κρίσης ταυτότητας» θεσμοποιείται, δηλαδή συμβάλλει στην τροποποίηση της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας και της προσδίδει διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο, καθώς είτε απομακρύνεται από τον έλεγχο των δημόσιων θεσμών είτε οι δημόσιοι θεσμοί μεταβάλλονται στο πλαίσιο δομικών μετασχηματισμών που σχετίζονται με την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους. Η διαχείριση των προβλημάτων των εφήβων εγγράφεται στον κοινό νοο ως αρμοδιότητα της συμβουλευτικής και της ψυχοθεραπείας, καθώς σε αυτές απευθύνονται οι ενήλικες για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς των εφήβων σε κοινωνικά επιθυμητούς στόχους.

Κατά την καθιέρωση των υπηρεσιών ψυχοθεραπείας και συμβουλευτικής διευρύνεται και παγιώνεται το πεδίο του συμβολικού ελέγχου των κοινωνικών επιστημών ως φορέας ελέγχου της συμπεριφοράς με την προσθήκη ενός διακριτού από την εκπαίδευση χώρου πρακτικής εφαρμογής των γνώσεων. Ταυτόχρονα, εμφανίζεται στις κοινωνικές επιστήμες και η αμφισβήτηση της κανονικοποιητικής τους λειτουργίας. Θεωρείται, δηλαδή, ότι οι υπηρεσίες ψυχοθεραπείας και συμβουλευτικής, αντί ενός επιδιορθωτικού ρόλου ως προς τον συντονισμό της ατομικής ταυτότητας με τους κοινωνικούς κανόνες, συμβάλλουν στην τυποποίηση και κανονικοποίηση μιας συμπεριφοράς που εκφράζεται ως αναζήτηση ταυτότητας, «αυθεντικού» εαυτού ή αυτοπραγμάτωσης.

Στην προηγούμενη περίοδο πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου τα χαρακτηριστικά της κοινωνικοποίησης στις έννοιες των κοινωνικών επιστημών τείνουν στην ατομο-νατουραλιστική εκδοχή, οι πρακτικές τους εφαρμογές αφορούν στο κοινωνικό έλεγχο μέσω δημόσιων θεσμών. Η ψυχολογία και η κοινωνιολογία αποτέλεσαν όχημα θεσμικής μεταρρύθμισης με κεντρικό άξονα την προσαρμογή του ατόμου στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες της εποχής. Σε αυτήν τη διαδικασία εννοιολογούσαν με κοινό τρόπο τη διαδικασία κοινωνικοποίησης του εφήβου ως υπέρβαση των βιολογικών αναταράξεων μέσα από ελεγχόμενες από ενήλικες δραστηριότητες με κοινά αποδεκτούς συλλογικούς στόχους. Η ταυτότητα

του εφήβου παρεχόταν από αυτές τις εντάξεις ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του ατόμου με τους κοινωνικούς χώρους της άμεσης εμπειρίας, δηλαδή την οικογένεια, το σχολείο, τη γειτονιά και οι πολιτικές παρεμβάσεις οργανώνονταν κυρίως σε αυτό το επίπεδο. Με όρους κατηγοριών σκέψης θα λέγαμε ότι ο όρος εφηβεία περιέκλειε μια ατομο-νατουραλιστική αιτιολόγηση της συμπεριφοράς του ατόμου και η σχέση ατομικότητας-ολότητας γινόταν αντιληπτή ως σχέση του ατόμου με τον κοινωνικό του περίγυρο.

Στην περίοδο που εξετάσαμε σε αυτό το Μέρος, η κοινωνικοποίηση γίνεται ζήτημα του διευρυμένου παρεμβατικού-κοινωνικού κράτους από το οποίο ακτινωτά εκπορεύονται οι πολιτικές παρεμβάσεις σε επίπεδο τοπικής κοινότητας. Η κοινωνία στο σύνολό της γίνεται μονάδα ανάλυσης (και στόχος κριτικής) των κοινωνικών επιστημών. Οι θεωρίες για την εφηβεία διευρύνουν τις δυνατότητες συμβολικού ελέγχου των δημοσίων θεσμών μέσω του συνδυασμού της ομαδικής γνωστικής κατάρτισης με την ατομική ηθική καθοδήγηση. Οι θεσμοποιήσεις τους αναπτύσσονται κυρίως σε ένα νέο είδος κοινωνικής πολιτικής, τις υπηρεσίες ψυχοθεραπείας και συμβουλευτικής, που χρηματοδοτούνται από το κράτος αλλά προσφέρονται από τους επαγγελματίες. Συγκροτείται το πεδίο του συμβολικού ελέγχου των κοινωνικών επιστημών σε μια αυτόνομη σφαίρα ανάμεσα στην πολιτική, στους δημόσιους θεσμούς και την αγορά. Ωστόσο, εξαιτίας της αποδόμησης του κοινωνικού κράτους, διαταράσσονται οι όροι της αυτονομίας του πεδίου. Μεγαλύτερο μερίδιο στην άσκηση του κοινωνικού ελέγχου παραχωρείται εν μέρει στην ατομικιστική εκδοχή, λόγω της σύνδεσης της εφηβείας με μια αυτοαναφορική αναζήτηση ταυτότητας αποσυνδεδεμένη από μορφές συλλογικής συνείδησης και εν μέρει στη νατουραλιστική εκδοχή, λόγω της στροφής από τον συμβολικό έλεγχο στην επιτήρηση και την θεραπευτική τυποποίηση της εφηβείας. Αυτές οι εξελίξεις αφορούν την επόμενη περίοδο, με την οποία θα ασχοληθούμε ακολούθως.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ (1980-): ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟ ΕΛΕΓΧΟ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

1. Νέες μορφές συμβολικού ελέγχου στην οικονομία

Το ορόσημο στη μετάβαση από την εποχή της οικονομικής μεγέθυνσης σε μια εποχή στασιμότητας, πληθωρισμού, αποβιομηχάνισης και περικοπής των κρατικών δαπανών ήταν η πετρελαϊκή κρίση του 1973. Η οικονομική κρίση συμπαρέσυρε τους θεσμούς του κοινωνικού κράτους, που εξασφάλιζαν την κοινωνική συνοχή με βάση το κοινωνικό συμβόλαιο, που απέδιδε σταθερούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης στην αστική τάξη, εργασιακή ασφάλεια και αυξημένα επίπεδα κατανάλωσης στην εργατική τάξη. Καθώς διαταράχθηκε αυτή η ισορροπία, εκτυλίσσεται μια προσπάθεια αναδόμησης των σύγχρονων κοινωνιών σε διάφορους τομείς: στην οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής, στην κατανάλωση, τη διευθέτηση των ταξικών ανταγωνισμών.

Το ξεπέραςμα της κρίσης των καπιταλιστικών επιχειρήσεων πραγματοποιείται με την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών της πληροφορικής και της μικροηλεκτρονικής. Αναπτύσσονται νέοι κλάδοι παραγωγής, διαφορετικοί από αυτούς που στήριξαν τη μαζική παραγωγή: τηλεπικοινωνίες, αυτοματισμοί, ηλεκτρονικά, υπολογιστές, ενέργεια. Το 2004 από τα 140 εκατομμύρια εργαζομένων το 62% απασχολείται σε θέσεις εργασίας του «λευκού κολάρου», στη διοίκηση επιχειρήσεων, σε ιατρικά και νομικά επαγγέλματα, στην εκπαίδευση, στις τηλεπικοινωνίες, τις πωλήσεις, την πληροφορική, την ψυχαγωγία. Ένα 16% απασχολείται σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών (υγεία, προσωπικές υπηρεσίες, εστίαση) και το υπόλοιπο 23% στους παραδοσιακούς τομείς απασχόλησης, τη βιομηχανία, τις μεταφορές και τη γεωργία. Η νέα οικονομική-επαγγελματική δομή των Η.Π.Α. προσφέρει στους νέους με την

κατάλληλη εκπαίδευση και τα δίκτυα προσωπικών γνωριμιών ευκαιρίες ανέλιξης στους νέους τομείς των ηλεκτρονικών, του προγραμματισμού και των τηλεπικοινωνιών, ενώ στους λιγότερο προνομιούχους προσφέρει θέσεις εργασίας με βασικές αποδοχές και καθόλου προοπτικές, σε σουπερμάρκετ, αλυσίδες φαστ-φουντ, πλυντήρια αυτοκινήτων, κ.λπ.²³³

Όπως επισημαίνει ο David Harvey, καθώς το προηγούμενο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης δεν μπορεί να στηριχθεί πλέον, το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο αυτονομείται από το βιομηχανικό, το οποίο με τη σειρά του αυτονομείται από το έθνος-κράτος και αναζητείται ένα νέο μοντέλο, που θα εκμεταλλεύεται τις τεχνολογικές καινοτομίες, για να συμπίεσει τον χρόνο και να απλωθεί στον χώρο, να μπορέσει να ανταποκριθεί στις μεταβαλλόμενες καταναλωτικές ανάγκες και να επιβιώσει μέσα σε νέους γεωπολιτικούς συσχετισμούς δυνάμεων. Το νέο αυτό μοντέλο περιλαμβάνει νέες μορφές εργασίας, κατανάλωσης, καθημερινής ζωής και ιδεολογίας, μια νέα κοινωνική πραγματικότητα, την οποία ο Harvey περιγράφει με τον όρο «μεταμοντέρνα συνθήκη»²³⁴.

Ο αυξανόμενος ανταγωνισμός και η ρευστότητα του κεφαλαίου απαιτούν οργανωτική ευελιξία και έμφαση στην καινοτομία. Αυτές τις απαιτήσεις φαίνεται να ικανοποιεί περισσότερο η οριζόντια, μη ιεραρχική, οργάνωση της εργασίας σε ημιαυτόνομες ομάδες. Οι νέοι επιχειρηματίες της «καινοτομίας» τονίζουν την αφοσίωσή τους σε «μετα-υλικές» αξίες. Αναζητούνται νέοι ρόλοι και νέες ισορροπίες για το κεφάλαιο, την τεχνολογία, τις κοινωνικές τάξεις στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής, στους όρους συγκρότησης της υποκειμενικότητας. Μέσα σε αυτό το ρευστό τοπίο το πολιτισμικό στιλ του «μεταμοντερνισμού» μπορεί να ιδωθεί ως έκφραση των εμπειριών και των ανησυχιών της τάξης, που διαδραματίζει ηγετικό ρόλο στην παραγωγή και διαχείριση του συμβολικού, καθώς και στην τεχνική και ιδεολογική αναδιοργάνωση των ταξικών σχέσεων και θεσμών²³⁵.

Ο Luc Boltanski και η Eve Chiapelo αναφέρονται σε αυτή την ιδεολογική αναδιάρθρωση, περιγράφοντάς την ως διαδικασία διαμόρφωσης ενός νέου «πνεύματος του καπιταλισμού». Σε αυτή τη διαδικασία αναδύεται μια νέα μορφή

---

²³³ Boyer, P., et al, *The Enduring Vision, VII*, ο.π. σσ. 864-868, 952,972

²³⁴ Harvey, D., *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge Massachusetts, Blackwell, 1990

²³⁵ Hefferman, N., *Capital, Class, Technology in Contemporary American Culture*, ο.π., σσ. 39-46

ηθικής δικαιολόγησης της συμπεριφοράς που εξασφαλίζει την ενεργητική εμπλοκή και την αφοσίωση των ατόμων στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Κατά τους Boltanski και Chiapelo, οι καπιταλιστές και οι μεσαίες τάξεις, που λειτουργούν ως παράδειγμα για τις κατώτερες, χρειάζονται ένα κίνητρο πέρα από την υλική ασφάλεια. Η ηθική δικαιολόγηση είναι απαραίτητη, για να συνδεθεί η αναζήτηση του κέρδους με το ατομικό όφελος και το κοινό καλό. Το πνεύμα του καπιταλισμού συνεισφέρει στην κοινή πεποίθηση ότι η ιεραρχική κατάταξη των ατόμων στην κοινωνική δομή είναι δίκαιη. Ταυτόχρονα παρέχει το κοινά αποδεκτό κριτήριο για την έκβαση των αναμετρήσεων μεταξύ τους στις διάφορες καταστάσεις, όπως για παράδειγμα στον ανταγωνισμό για την κατάληψη θέσεων εργασίας. Αποτελεί μια συλλογική παράσταση με την οποία συνδυάζονται, με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά, στα σχήματα σκέψης που νοηματοδοτούν την κοινωνική δράση του ατόμου οι θεμελιώδεις αξίες της φιλελεύθερης αστικής κοινωνίας, η αυτονομία του ατόμου, η ατομική και η συλλογική ασφάλεια, καθώς και η συνεισφορά του ατόμου στο κοινό καλό.

Για παράδειγμα, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα το πνεύμα του καπιταλισμού ενσάρκωνε ο αστός βιομήχανος επιχειρηματίας. Οι περιγραφές της εικόνας του τόνιζαν τα στοιχεία της ανάληψης ρίσκων και της καινοτομίας, συνδέοντας τη δράση του με την αξία της αυτονομίας. Ταυτόχρονα για ευρύτερες κοινωνικές κατηγορίες και ιδιαίτερα τους νέους, η μισθωτή εργασία σήμαινε την απελευθέρωση από τις εξαρτήσεις και τους περιορισμούς της τοπικής κοινότητας και της οικογένειας, σε συνάρτηση με την ιδιοκτησία της γης. Από την άλλη πλευρά, η αίσθηση της ασφάλειας συντηρούνταν στην αστική ηθική τόσο από τη σημασία της διαγενεακής αναπαραγωγής του οικογενειακού οικονομικού και συμβολικού κεφαλαίου όσο και από τις πατερναλιστικές ή οικογενειακού τύπου αντιλήψεις στις σχέσεις των εργοδοτών με τους εργαζόμενους. Το κοινό καλό βασιζόταν στην ιδέα της προόδου, στην επιστήμη και στη βιομηχανία, η οποία δικαιολογούσε και τις θυσίες ώστε να αντιμετωπιστεί η ανασφάλεια που προκαλούσε ο ανταγωνισμός της αγοράς.

Τον δεύτερο τύπο του πνεύματος του καπιταλισμού, ανάμεσα στις δεκαετίες του 1930 και του 1960, χαρακτήριζαν οι ιδιότητες της οργάνωσης και όχι του ατομικού επιχειρηματία. Στις μεγάλες γραφειοκρατικές βιομηχανικές επιχειρήσεις κυριάρχησαν οι άνθρωποι που εργάζονταν στη διοίκησή τους. Οι «μάνατζερ» ήταν εκείνοι που πιστώνονταν την επιτυχία της οικονομίας, καθώς οι αγορές

επεκτείνονταν και με την εκβιομηχάνιση και τη μαζική παραγωγή προϊόντων καλύπτονταν οι υλικές επιθυμίες μεγαλύτερων μερίδων του πληθυσμού. Η πίστη στον ορθολογισμό και τον σχεδιασμό της οικονομίας παρείχε την αίσθηση της συλλογικής ασφάλειας, ενώ οι προοπτικές ανέλιξης στην ιεραρχία, οι διάφορες παροχές και η οργάνωση διάφορων πλευρών της καθημερινής ζωής του ατόμου στο πλαίσιο της επιχείρησης, παρείχαν την αίσθηση της ατομικής ασφάλειας. Το ίδιο και οι περιορισμοί της δύναμης των ιδιοκτητών του κεφαλαίου απέναντι στους εργαζόμενους, οι οποίοι προστατεύονταν περισσότερο πλέον από τις οργανώσεις τους και το κράτος. Το μεγαλύτερο μερίδιο δύναμης και πλούτου που απέκτησαν οι μάνατζερ και οι εργαζόμενοι σε σχέση με τους ιδιοκτήτες στη φάση αυτή επέτεινε και το αίσθημα δικαιοσύνης της κοινωνικής δομής.

Κατά τους Boltanski και Chiapelo, τα κινήματα της δεκαετίας του 1960 αποτελούν ενδείξεις μιας ιδεολογικής κρίσης του καπιταλισμού, ενώ η αναδιοργάνωσή του ήταν, εν μέρει, το αποτέλεσμα της προσπάθειας υπέρβασής της. Σε αυτήν εντοπίζουν τα σημάδια της διαμόρφωσης ενός τρίτου πνεύματος του καπιταλισμού και της ενσωμάτωσής τους σε μηχανισμούς κοινωνικής αξιολόγησης, δικαιολόγησης ή εμπέδωσης του αισθήματος δικαιοσύνης, ιδιαίτερα για τους μάνατζερ, από τους οποίους εξαρτάται η δημιουργία κέρδους. Τονίζουν πως, επειδή ο καπιταλισμός, ο προσανατολισμός της δράσης στην ανένη αναζήτηση του κέρδους, στερείται εσωτερικής ηθικής, χρειάζονται μηχανισμοί δικαιοσύνης που ενσωματώνουν τα αιτήματα των επικριτών του. Στην εξέγερση των φοιτητών, των εργατών, των γυναικών και των Αφροαμερικανών της δεκαετίας του 1960 ενώθηκαν οι φωνές που προέρχονταν από δυο διαφορετικές πηγές κριτικής. Η πρώτη είχε εκφραστεί κατά καιρούς από διάφορα καλλιτεχνικά κινήματα. Στρεφόταν ενάντια στην απώλεια της αυθεντικότητας και του νοήματος που προκαλεί η εμπορευματοποίηση και η τυποποίηση των προϊόντων και των ανθρώπων της καταναλωτικής «μαζικής» καπιταλιστικής κοινωνίας, όπως επίσης ενάντια στην καταπίεση της εργασιακής πειθαρχίας των γραφειοκρατικών οργανώσεων και των εργοστασίων. Πρόκειται, δηλαδή, για μια «αισθητική-εκφραστική» κριτική στη βάση της αξίας της αυτονομίας του ατόμου. Η δεύτερη επικεντρωνόταν στο ζήτημα της ασφάλειας. Εκφράστηκε από τους σοσιαλιστές και αργότερα τους μαρξιστές κυρίως, ενσωματώνοντας και στοιχεία της χριστιανικής ηθικής. Στρεφόταν ενάντια στον εγωισμό των ατομικών συμφερόντων της αστικής κοινωνίας και στην ανισότητα των

υλικών συνθηκών της ζωής που τη χαρακτήριζε, παρά τη συνολική αύξηση του πλούτου.

Τα αιτήματα αυτής της «κοινωνικής» κριτικής που αφορούσαν περισσότερο την εργατική τάξη αποκρούστηκαν κατά τη διαδικασία της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης με τη μεταφορά της παραγωγής σε χώρες με χαμηλό εργατικό κόστος και με την αυτοματοποίησή της. Ωστόσο, τα αιτήματα της «αισθητικής» κριτικής ενσωματώθηκαν στην οργανωτική δομή των επιχειρήσεων και τους μηχανισμούς δικαιοσύνης με τη διαμόρφωση μια νέας ηθικής, ενός νέου πνεύματος του καπιταλισμού. Οι νέοι της αστικής τάξης που προορίζονταν για τις υψηλότερες θέσεις του συμβολικού ελέγχου και της τεχνικής επίβλεψης αλλά και οι περισσότερο ειδικευμένοι εργάτες αρνούταν να υπαχθούν στην άκαμπτη ιεραρχία των μεγάλων γραφειοκρατικών επιχειρήσεων. Αυτό ξεπεράστηκε με την εμφάνιση νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής. Έτσι, σταδιακά και μέχρι τη δεκαετία του '90, οι επιχειρήσεις στράφηκαν από τον συγκεντρωτισμό της ιεραρχίας στη διοίκηση και την επίβλεψη της παραγωγικής διαδικασίας προς την αποκέντρωση, την ανάθεση τμημάτων του συνολικού έργου είτε σε ομάδες εργαζομένων είτε σε άλλες επιχειρήσεις και την απευθείας σύνδεση του ελέγχου των εργαζομένων με τη συμμόρφωση στις απαιτήσεις των πελατών. Η κάθετη οργάνωση της μεγάλης γραφειοκρατικής επιχείρησης αντικαταστάθηκε από την οριζόντια σύνδεση επιχειρήσεων ή διαφορετικών τμημάτων της ίδιας επιχείρησης με τη μορφή δικτύου. Η κυκλοφορία των πληροφοριών και των καινοτομιών μέσα σε αυτά τα δίκτυα γίνεται η κύρια πηγή προστιθέμενης αξίας των αγαθών αντί των πρώτων υλών ή της εργατικής δύναμης.

Ωστόσο οι επιχειρήσεις ως διακριτές οικονομικές μονάδες, που όχι μόνο συνεργάζονται αλλά και ανταγωνίζονται μεταξύ τους, συνεχίζουν να υπάρχουν και να λειτουργούν με στόχο το κέρδος για τους ιδιοκτήτες τους. Μόνο που οι αποφάσεις λαμβάνονται πλέον όχι από αφεντικά που διατάζουν αλλά από «ηγέτες» που μπορούν να εμπνεύσουν με τα οράματά τους. Χάρη σε αυτά τα οράματα οι εργαζόμενοι μοιράζονται κοινά νοήματα και, χωρίς να τους επιβάλλεται μια άνωθεν πειθαρχία, οργανώνονται μόνοι τους και φέρουν εις πέρας την αποστολή, το σχέδιο εργασίας (“project”), στην οποία έχουν ενταχθεί. Ένα τέτοιο πλαίσιο βασίζεται στον ρόλο του ηγέτη, καθώς είναι εκείνος που αναλαμβάνει την επικοινωνία και τον συντονισμό μεταξύ των μελών της ομάδας, ώστε το καθένα να είναι σε θέση να υποστηρίξει το

έργο. Οι νέοι μάνατζερ επιλέγονται με βάση την πολύπλευρη ικανότητά τους σε διαφορετικές εργασίες, τη διάθεσή τους για διαρκή αυτο-επιμόρφωση, την προσαρμοστικότητα, την ικανότητα να συναναστρέφονται με άτομα από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα. Η δημιουργική προαίσθηση παίρνει τη θέση της υπολογιστικής ικανότητας ως κύριο χαρακτηριστικό της ικανότητάς τους. Στους χώρους των επιχειρήσεων αναφύονται νέα επαγγέλματα, όπως εκείνο του «προπονητή» (coach), που προσφέρει εξατομικευμένη υποστήριξη σε στελέχη, ώστε να αξιοποιήσουν τις δυνατότητές τους, συνεισφέροντας στο έργο των επιχειρήσεων. Τα «πρότζεκτ» και οι ικανότητες του ατόμου που σχετίζονται με αυτά δεν αφορούν μόνο την εργασία αλλά και την προσωπική και οικογενειακή ζωή, τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, ακόμα και την πολιτική. Η εναρμόνιση της προσωπικής με την κοινωνική και εργασιακή ζωή αποτελεί μέρος του κάθε «πρότζεκτ».

Με λίγα λόγια, το αίτημα της αυτονομίας ικανοποιήθηκε μέσω της αξιοποίησης στοιχείων προσωπικότητας που μέχρι τότε παραγνωρίζονταν ή καταπιέζονταν στην ιεραρχική γραφειοκρατική δομή των επιχειρήσεων, όπως η κοινωνικότητα ή η τάση για αυτοπραγμάτωση. Η ασφάλεια παρεχόταν πλέον όχι από την εξασφάλιση μιας καριέρας στο πλαίσιο του ίδιου οργανισμού αλλά από την εξασφάλιση της «απασχολησιμότητας» σε διαδοχικά «πρότζεκτ», στον βαθμό που αναγνωρίζονταν και πιστοποιούνταν οι παραπάνω ικανότητες²³⁶. Όπως θα δείξουμε παρακάτω, ενώ η αυτονομία και η ασφάλεια αυτού του τύπου περιορίζονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζομένων, το νέο αυτό πνεύμα του καπιταλισμού προβάλλεται ως το κοινό καλό και διεισδύει στους θεσμούς του συμβολικού ελέγχου.²³⁷

---

²³⁶ Boltanski, L., Chiapelo, E., (μτφρ στα αγγλικά) Elliot, G., *The New Spirit of Capitalism*, London-New York: Verso, 2007 (2005)

²³⁷ Βλ. Γεωργούλας, Α., «Η αγοράία κατάκτηση του συμβολικού ελέγχου» στο *Μετασχηματισμοί της Εκπαίδευσης*, οπ.π, σσ. 294-315

2. Νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας: ευελιξία και επισφάλεια

Ο όρος «ευελιξία» καλύπτει μια σειρά από προσαρμογές της οργανωτικής δομής των επιχειρήσεων με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας, την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών για τη μείωση του κόστους της εργατικής δύναμης και της ροής πρώτων υλών, τη γρήγορη και εύκολη ανταπόκριση σε ποσοτικές και ποιοτικές μεταβολές της ζήτησης. Η ευελιξία μπορεί να είναι «λειτουργική» ή «εσωτερικής αγοράς εργασίας», όταν αφορά διάφορα σχήματα διαμερισμού του έργου, που στοχεύουν στην, όσο το δυνατόν μεγαλύτερη, νοητική και συναισθηματική εμπλοκή του εργαζόμενου στο συνολικό έργο της επιχείρησης και ταύτισής του με τους σκοπούς της (διεύρυνση των αντικειμένων εργασίας, εναλλαγή σε θέσεις, αυτο-ελεγχόμενες ομάδες εργαζομένων). Σχήματα, δηλαδή, που θεωρείται ότι ενεργοποιούν την αυτενέργεια, τη δημιουργικότητα και καλλιεργούν ένα θετικό κλίμα συνεργασίας και ομαδικότητας. Ο έλεγχος της απόδοσης γίνεται χωρίς την άμεση παρέμβαση των ανωτέρων, μέσω του ανταγωνισμού και της τάσης για συμμόρφωση με την πλειοψηφία ή με την έκθεση στην αξιολόγηση των πελατών. Ταυτόχρονα, μπορεί να είναι «αριθμητική» ή «εξωτερικής αγοράς εργασίας», δηλαδή να αφορά τις αυξομειώσεις του προσωπικού, τον χρόνο απασχόλησής του, τη μερική απασχόληση, την απασχόληση συμβασιούχων, την πληρωμή με το «κομμάτι», τις υπερεργολαβίες, κ.λπ. Έτσι, η ευελιξία μιας επιχείρησης εξασφαλίζεται από τη συνύπαρξη δυο κατηγοριών εργαζομένων της ίδιας επιχείρησης, ενός πυρήνα από σχετικά μόνιμους εργαζομένους, στον οποίων τις δεξιότητες επενδύει ο εργοδότης, και μιας περιφέρειας από προσωρινούς, μερικής απασχόλησης, συμβασιούχους ή υπενοικιαζόμενους εργαζομένους²³⁸.

Η άλλη όψη της ευελιξίας των νέων μορφών οργάνωσης των επιχειρήσεων είναι η επισφάλεια, η οποία από το 1970 και έπειτα αποτελεί δομικό στοιχείο των πιο αναπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών²³⁹. Από την πλευρά των εργαζομένων, η ρευστότητα στις εργασιακές σχέσεις σε συνθήκες ελλειπών συνδικαλιστικής και κρατικής προστασίας από τον κίνδυνο της απόλυσης, υποχρεωτικής κινητικότητας και ελαστικότητας του ωραρίου, συνοδεύεται από την αύξηση διάφορων μορφών

---

²³⁸ Smith, V., "New Forms of Work Organization", *Annual Review of Sociology*, 23, 1997, σσ. 315-339, Arnold, D., Bongiovi, J., "Precarious, Informalizing, and Flexible Work: Transforming Concepts and Understandings", *American Behavioral Scientist*, 57 (3), 2013, σσ. 289-308

²³⁹ Kalleberg, A., "Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition", *American Sociological Review*, 74, 2009, σσ. 1-22, Arnold, D., Bongiovi, J., ο.π.

μερικής, προσωρινής, αβέβαιης ή ανεπίσημης απασχόλησης. Φυσικά, η επισφάλεια της εργασίας ορίζεται σε σχέση με τις θεσμικές ρυθμίσεις προστασίας στο κοινωνικό κράτος, καθώς από την αρχή της επέκτασης της οικονομίας της αγοράς μέχρι και τη δεκαετία του 1930 οι περισσότερες θέσεις εργασίας ήταν επισφαλείς, οι μισθοί ασταθείς, η ιατρική ασφάλιση και οι συντάξεις ανύπαρκτες και οι όποιες παροχές αποτελούσαν ανταμοιβή για την πειθάρχηση των εργατών, παρά τα καθιερωμένα δικαιώματα.

Σε τρεις ιστορικές περιόδους, από τον 19^ο αιώνα ως το 1930, από το 1930 ως το 1970 και από το 1970 ως σήμερα, η ρύθμιση των σχέσεων κεφαλαίου-εργασίας εμφανίζει την εικόνα ενός εκκρεμούς που πάλλεται ανάμεσα στην επικράτηση των μηχανισμών αγοράς και την κοινωνική προστασία. Από το 1930 το κοινωνικό συμβόλαιο ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, που καθιερώθηκε με το New Deal, εξασφάλιζε στο κεφάλαιο την εργασιακή ειρήνη και την εγγύηση της κατανάλωσης και στην εργασία την κοινωνική προστασία, αποτελώντας τον πυλώνα της μεταπολεμικής οικονομικής μεγέθυνσης. Ωστόσο, η ευελιξία της περιόδου μετά το 1970 παρουσιάζει διαφορές σε σχέση με την προηγούμενη. Η παγκοσμιοποίηση παρέχει πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες στο κεφάλαιο για μεγιστοποίηση του κέρδους από το χαμηλό εργατικό κόστος. Η απασχόληση στη βιομηχανία μειώνεται και αυξάνονται οι θέσεις εργασίας (υψηλόμισθες και χαμηλόμισθες) στις υπηρεσίες λόγω της εμπορευματοποίησης διάφορων δραστηριοτήτων, της οικιακής εργασίας, του ελεύθερου χρόνου, κ.α. Οι απολύσεις, ενώ ανέκαθεν ήταν μέρος της στρατηγικής των επιχειρήσεων κατά τις καθοδικές πορείες του οικονομικού κύκλου, αποτελούν πλέον μέσο μείωσης του κόστους και κατά την ανοδική του πορεία. Η επισφαλής εργασία αφορά πλέον και τις διευθυντικές, επιτελικές θέσεις.

Δεν υπάρχει συστηματική, διαχρονική καταγραφή των επισφαλών μορφών εργασίας ούτε και ομοφωνία ως προς τον ορισμό τους. Προφανώς, αυτά τα ζητήματα αποτελούν πολιτικό διακύβευμα και είναι ανοικτά σε διαφορετικές ερμηνείες²⁴⁰. Επίσης, οι συνέπειες της εργασιακής ανασφάλειας και της αστάθειας διαφοροποιούνται ανάλογα με τη θέση του ατόμου στην ιεραρχική οργάνωση της επιχείρησης, το επίπεδο εκπαίδευσης, το φύλο, την ηλικία και την εθνοτική ομάδα.

---

²⁴⁰ Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας, στις Η.Π.Α. το 2016, το ποσοστό της «ευάλωτης» εργασίας βρισκόταν στο 31.9% http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_541211.pdf σ. 21

Πάντως, τουλάχιστον για τη μεσαία τάξη των Η.Π.Α., η επισφάλεια απειλεί με αποδιοργάνωση κάθε θεμελίου της κοινωνικής της ζωής την οικογένεια, την κατοικία, την κατανάλωση, την εκπαίδευση, τον εθελοντισμό²⁴¹.

3. Οι πολιτικές του Νεοφιλελευθερισμού

Οι παραπάνω κοινωνικοί μετασχηματισμοί ήταν η αιτία και το αποτέλεσμα, ταυτόχρονα, της επικράτησης των κρατικών πολιτικών που υπερίσχυσαν από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, αρχικά στις Η.Π.Α., σταδιακά και στον υπόλοιπο κόσμο, και προσδιορίζονται με τον όρο «νεοφιλελεύθερες»²⁴². Στον πυρήνα τους βρίσκεται η απόσυρση του κράτους από την υποχρέωση παροχής υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας στους πολίτες και ο περιορισμός του στη διατήρηση της τάξης στο εσωτερικό του και της ασφάλειας απέναντι σε εξωτερικούς εχθρούς. Με πρόσχημα την ανταγωνιστικότητα, στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας οικονομίας ελεύθερων συναλλαγών, οι υπέρμαχοι αυτών των πολιτικών υποστηρίζουν ότι η παροχή κάθε είδους κινήτρων, διευκολύνσεων και ευκαιριών κερδοφορίας στην ιδιωτική επιχειρηματικότητα είναι εκείνη που πολλαπλασιάζει τον πλούτο. Ωστόσο, εκτός από μεμονωμένες και πρόσκαιρες περιπτώσεις χωρών, όπου πράγματι η υιοθέτηση τέτοιων πολιτικών οδήγησε στην αύξηση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος σε σύντομο χρόνο, από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα το ποσοστό της παγκόσμιας οικονομικής μεγέθυνσης μειώνεται διαρκώς ανά δεκαετία, από το 4% στο 3% έως και κάτω από τη μονάδα τη δεκαετία που διανύουμε. Όπως υπογραμμίζει ο Harvey, στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για πολιτικές που αυξάνουν τον πλούτο αλλά που τον αναδιανέμουν προς όφελος των πιο πλουσίων²⁴³.

Ο μετασχηματισμός αυτός της καπιταλιστικής κοινωνίας αποδίδεται από τον Harvey σε νέες μορφές συσσώρευσης τις οποίες αποκαλεί «συσσώρευση μέσω της

---

²⁴¹ Kalleberg, A., “*Precarious Work, Insecure Workers*”, οπ.π.

²⁴² Με κύριους εκφραστές τους ρεπουμπλικάνους προέδρους των ΗΠΑ, Ρέιγκαν, πατέρα και υιού Μπους, χωρίς οι Δημοκρατικοί Κλίντον και Ομπάμα να έχουν καταφέρει να αμφισβητήσουν καίρια αυτό το παράδειγμα.

²⁴³ Harvey, D., *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford Press, 2005, σ. 159

αποστέρησης». Περιλαμβάνει σε αυτές τις εξής, διακριτές αλλά αλληλοϋποστηριζόμενες, διαδικασίες: την ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση κοινών αγαθών, όπως των κάθε είδους δημόσιων υποδομών (ύδρευση, ενέργεια, λιμάνια, αεροδρόμια), της κοινωνικής πρόνοιας (υγεία, παιδεία, ασφάλιση), ακόμα και του πολέμου (όπως στην περίπτωση του Ιράκ), του γενετικού υλικού ή της πνευματικής και πολιτισμικής κληρονομιάς. Τη χρηματοπιστωτικοποίηση, όπου οι συναλλαγές εταιρικών μετοχών και τιτλοποιημένων χρεών υπερβαίνουν κατά πολύ τις συναλλαγές εμπορευμάτων, επιτρέποντας τη χειραγώγηση των αγορών και τελικά την αναδιανομή πλούτου υπέρ των πιο ισχυρών διαχειριστών του και εις βάρος ολόκληρων πληθυσμών. Τη διαχείριση και χειραγώγηση κρίσεων χρέους σε διάφορες χώρες, με στόχο την υποτίμηση των περιουσιακών τους στοιχείων και της εργατικής τους δύναμης. Τις κρατικές πολιτικές αναδιανομής προς όφελος των πλουσίων, με τη μείωση του κοινωνικού μισθού, τις φοροαπαλλαγές του πλούτου και την ενίσχυση των μηχανισμών καταστολής για την αντιμετώπιση των συνεπειών των αυξανόμενων κοινωνικών ανισοτήτων²⁴⁴.

Από μια διαφορετική οπτική, ο Foucault περιγράφει τον νεοφιλελευθερισμό ως μια μορφή «κυβερνησιμότητας», δηλαδή έναν τρόπο οργάνωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ο οποίος, στο επίπεδο της οργάνωσης του κράτους, αντανakλά συγκεκριμένες αντιλήψεις για τη σχέση ανάμεσα στο κράτος, την κοινωνία και την αγορά, στοχεύοντας στην εγκαθίδρυση και επέκταση μιας ορθολογικότητας βασιζόμενης στον ανταγωνισμό, στη λογική της επιλογής μεταξύ σπάνιων μέσων για την επίτευξη ατομικών στόχων, ως θεμελιώδους αρχής για τη ρύθμιση της κοινωνικής και ατομικής ζωής. Αναφέρεται σε δυο μοντέλα νεοφιλελευθερισμού²⁴⁵, το

---

²⁴⁴ στο ίδιο, σσ. 160-164

²⁴⁵ Ο όρος εμφανίζεται σε διάφορες πηγές από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα αλλά φαίνεται να καθιερώνεται από τον κύκλο των συμμετεχόντων στο συνέδριο Colloque Walter Lippmann στο Παρίσι το 1938, που περιλάμβανε διανοούμενους από τη Γερμανία, τις Η.Π.Α., τη Γαλλία και τη Μ. Βρετανία. Το συνέδριο αυτό αποτέλεσε το εφαλτήριο για ένα διεθνές δίκτυο διανοουμένων, το οποίο επεκτάθηκε στη συνέχεια, μέχρι τη δεκαετία το 1980, με συνέδρια, ινστιτούτα, πανεπιστήμια, δεξαμενές σκέψης, κ.λπ. Οι διανοούμενοι αυτοί είχαν στενές σχέσεις με κυβερνήσεις, πολιτικά κόμματα, διεθνείς οργανισμούς και ιδρύματα επιχειρηματιών. Το συνέδριο όρισε ως βασικές συνιστώσες της πολιτικής φιλοσοφίας του φιλελευθερισμού την πρωτοκαθεδρία του μηχανισμού τιμών, την ελεύθερη επιχείρηση, τον ανταγωνισμό και το ισχυρό αλλά αμερόληπτο κράτος. Αυτές αποτελούν τον πυρήνα της νεοφιλελευθέρης σκέψης παρά τις διαφορές που χαρακτηρίζουν το σύνολο των εκπροσώπων της, οι οποίοι ανήκουν σε ένα πλήθος σχολών και ρευμάτων οικονομικής και πολιτικής ανάλυσης (αυστριακή σχολή, ορντολιμπεραλισμός, σχολή του Freiburg, σχολή του Σικάγο, νέο-κλαστική σχολή κ.λπ.). Στην Αμερική το τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγο υπήρξε το προπύργιο του νεοφιλελευθερισμού με προεξέχοντες τους H.Simmons, F.Hayek και M. Friedman. Ο τελευταίος χρησιμοποίησε τον όρο το 1951 αλλά έπειτα χρησιμοποιήθηκε περισσότερο από τους πολέμιους του νεοφιλελευθερισμού παρά από τους υποστηρικτές του, καθώς οι ίδιοι είτε προτιμούσαν να

γερμανικό και το αμερικανικό με συγγενείς θεωρητικές ρίζες και παραπλήσια στόχευση: την επαναθεμελίωση του φιλελευθερισμού προσδιοριζόμενου σε αντίθεση τόσο με τα φασιστικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα της εποχής όσο και με τις κεϋνσιανές πολιτικές κρατικού παρεμβατισμού, όπως του New Deal, που εφαρμόστηκαν πριν και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στις Η.Π.Α., τη Μ. Βρετανία, τη Γαλλία. Κοινό τους χαρακτηριστικό αλλά και ειδοποιός διαφορά σε σχέση με τον κλασικό φιλελευθερισμό είναι η αντίληψη που θέλει το κράτος όχι απλώς να επιβλέπει τον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων στην αγορά, ώστε να επιφέρει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα για το σύνολο της κοινωνίας, απέχοντας το ίδιο από την οικονομική δραστηριότητα αλλά να τον ενθαρρύνει και να τον καλλιεργεί. Εν ολίγοις να κατασκευάζει το ίδιο το κράτος ένα κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα αναπτύσσεται ανταγωνισμός.

Στην περίπτωση της Γερμανίας ο Foucault τοποθετεί την προβληματική του φιλελευθερισμού γύρω από τον τρόπο νομιμοποίησης του μεταπολεμικού κράτους στη βάση της οικονομικής αποτελεσματικότητας και τις κατάλληλες, για αυτόν τον σκοπό, νομισματικές, δημοσιονομικές πολιτικές, καθώς και τους αντίστοιχους νομικούς τύπους. Κεντρικός στόχος ήταν η δημιουργία συνθηκών που θα παρείχαν ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας στους εργαζόμενους, ώστε να μπορούν να δραστηριοποιηθούν ως οικονομικοί παράγοντες αλλά με ένα κατάλληλο επίπεδο ανασφάλειας και ανισότητας, ώστε να υπάρχει κίνητρο για αύξηση της παραγωγικότητας. Στις Η.Π.Α. ο φιλελευθερισμός υπήρξε η ιδρυτική νομιμοποιητική συνθήκη του κράτους από τον 18^ο αιώνα και η διαπάλη μεταξύ διαφορετικών αντιλήψεων περί φιλελευθερισμού ήταν μόνιμη. Τα σχέδια οικονομικών και κοινωνικών παρεμβάσεων του κράτους που στόχευαν στην παροχή συνθηκών ασφάλειας (πλήρης, εγγυημένη απασχόληση, ασφάλιση, κ.λπ.) ως αντάλλαγμα για την αφοσίωση των εργαζομένων στην πολεμική προσπάθεια του έθνους, ήταν επίσης στο επίκεντρο της κριτικής εκ μέρους και της αμερικανικής νεο-φιλελεύθερης σκέψης. Ωστόσο, εντοπίζει την ιδιαιτερότητα της προβληματικής του αμερικανικού νεοφιλελευθερισμού στην εισαγωγή συνθηκών αγοράς σε νέους τομείς της

εμφανίζονται περισσότερο ως συνέχεια της φιλελεύθερης σκέψης παρά ως τομή είτε δεν αποδέχονταν αυτή την ομαδοποίηση. Foucault, M., *οπ.π.*, σσ. 129-150, *οπ.π.* Mirowski, P., "Postface: Defining Neoliberalism", Van Horn, R., Mirowski, P., "The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism", Plehwe, D., "The Origins of the Neoliberal Economic Development Discourse", στο Mirowski, P., Plehwe, D., (eds) *The Road from Mont Pèlerin: the making of the neoliberal thought collective*, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2009

ανθρώπινης δραστηριότητας. Πιο συγκεκριμένα το ενδιαφέρον του εντοπίζεται στη θεωρία του «ανθρώπινου» κεφαλαίου και στο ζήτημα της παραβατικότητας και εγκληματικότητας.

Στη θεωρία του «ανθρώπινου κεφαλαίου» ο Foucault βλέπει μια προσπάθεια αναδιαπραγμάτευσης της έννοιας της εργασίας με τρόπο που να καθιστά εφικτή την εισαγωγή της στην οικονομική θεωρία ως αντικειμένου ανάλυσης, πέρα από τη μέτρησή της ως μεταβλητής του κόστους της επιχείρησης στην παραγωγική διαδικασία. Η «αφηρημένη» εργασία της κλασικής φιλελεύθερης θεωρίας αντικαθίσταται από την αντίληψη της εργασίας ως πηγής εισοδήματος, ως κεφαλαίου, και αντίστοιχα ο εργάτης γίνεται αντιληπτός ως «επιχειρηματίας του εαυτού του». Αν ο «homo economicus», ο ανθρωπολογικός τύπος στον οποίο βασιζόταν η φιλελεύθερη οικονομική θεωρία ήταν ο άνθρωπος της ανταλλαγής με στόχο την αμοιβαία ικανοποίηση αναγκών, στη νεοφιλελεύθερη γίνεται, λοιπόν, ο «επιχειρηματίας του εαυτού», άρα το «ανθρώπινο κεφαλαίο» είναι ο ίδιος ο άνθρωπος με τις ικανότητες, που του χρησιμεύουν, για να παράγει εισόδημα. Αυτή η ιδέα γεννά, κατά τον Foucault, επεξηγηματικές και κανονιστικές θεωρήσεις για μια σειρά από πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές, από τη θεσμική «υποανάπτυξη» του «τρίτου κόσμου» και την «καινοτομία» στην οικονομία μέχρι την εκπαίδευση και την ανατροφή των παιδιών.

Τέλος, στο πεδίο της εγκληματικότητας, η νεοφιλελεύθερη αντίληψη περί της αντεγκληματικής πολιτικής έχει εγκαταλείψει την ιδέα της εξάλειψης του εγκλήματος και η επιβολή του νόμου βασίζεται στην παρέμβαση στην «αγορά» του εγκλήματος, στην προσπάθεια δημιουργίας αρνητικής ζήτησης, μια και ο εγκληματίας αντιμετωπίζεται ως ορθολογικά σκεπτόμενος δρων που υπολογίζει το ρίσκο και το όφελος της πράξης του. Δηλαδή, όπως ο γερμανικός φιλελευθερισμός πρότεινε στην κυβερνητική πολιτική να μην παρεμβαίνει στα άτομα, στους «παίκτες» αλλά μόνο στις συνθήκες του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα το «παιχνίδι» της οικονομίας, ο αμερικανικός φιλελευθερισμός προτείνει το ίδιο για το «παιχνίδι» της επιβολής του νόμου²⁴⁶.

---

²⁴⁶ Foucault, M., *The Birth of Biopolitics, Lectures at the College de 1978-79*, Burchell, G., (μτφρ.), New York: Palgrave-McMillan, 2008

Συνοψίζοντας την πολιτική οικονομία του νεοφιλελευθερισμού θα λέγαμε καταρχάς ότι βασίζεται στην αντίληψη ότι η κοινωνική ευημερία είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης δράσης των δυνάμεων της αγοράς σύμφωνα με τους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης, οι οποίοι λειτουργούν καλύτερα σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού. Ωστόσο, η πρωταρχικότητα του ανταγωνισμού δε θεμελιώνεται στην ανθρώπινη φύση, είναι ή πρέπει να γίνει αντικείμενο κοινωνικής κατασκευής. Καθώς ο επιχειρηματίας είναι εκείνος που παράγει τον πλούτο, μέρος από αυτόν τον πλούτο διαχέεται από την κορυφή προς τη βάση της κοινωνικής ιεραρχίας. Η φτώχεια δεν αποτελεί πρόβλημα από μόνη της, αφού σε έναν γνήσιο ανταγωνισμό πρέπει να υπάρχουν χαμένοι και κερδισμένοι. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις επιχειρήσεις παρέχει στους καταναλωτές την ικανοποίηση των επιθυμιών και αναγκών τους, προσαρμόζοντας την προσφορά στη ζήτηση. Η παροχή δυνατότητας επιλογής στον καταναλωτή είναι ζωτικής σημασίας για τη λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς, αποτελεί έμπρακτη μετουσίωση της ελευθερίας του ατόμου. Αφού ο καθένας είναι υπεύθυνος για να παρέχει στον εαυτό του ό,τι χρειάζεται, οι κρατικές παροχές θεωρούνται πατερναλισμός που εμποδίζει την ανάπτυξη της αίσθησης της ευθύνης του ατόμου. Οι φόροι που χρηματοδοτούν τις κρατικές παροχές θεωρούνται αντικίνητρο για την παραγωγή πλούτου από τους σκληρά εργαζόμενους και συντηρούν μια σπάταλη, διεφθαρμένη και ανεύθυνη γραφειοκρατία. Το άτομο ως επιτυχημένος επιχειρηματίας, κυρίαρχος καταναλωτής και σκληρά εργαζόμενος φορολογούμενος, αποτελεί τον πυλώνα της πολιτικής οικονομίας του νεοφιλελευθερισμού²⁴⁷.

***

Από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, οπότε κυριαρχούν οι πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού, το κράτος αποσύρεται από το πεδίο της οικονομίας και ασκεί μεγαλύτερο έλεγχο επί των κοινωνικών πολιτικών κανονικοποίησης της συμπεριφοράς, επιδιώκοντας ταυτόχρονα να μειώσει το κόστος τους. Αυτό επιχειρείται με την αλλαγή των κριτηρίων λειτουργίας και διοίκησης. Στην

---

²⁴⁷ McGuigan, J., "The Neoliberal Self", στο Fornäs, J., (ed) *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research Thematic Section: Capitalism: Current Crisis and Cultural Critique Edited*, 6, 2014, σσ. 211-233

εκπαίδευση τοποθετούνται επικεφαλής διαχειριστές που προέρχονται από τον χώρο της οικονομίας (managers) και εισάγονται νέα εργαλεία ελέγχου, νέοι στόχοι και κριτήρια αποτελεσματικότητας, όπως η τυποποίηση των μεθόδων διδασκαλίας, η αξιολόγηση εκπαιδευτικών, κ.α. Αντίστοιχες διεργασίες λαμβάνουν χώρα και στο πεδίο των πρακτικών συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας. Αντί της διεύρυνσης της κανονικοποιητικής λειτουργίας του πεδίου του συμβολικού ελέγχου, η οποία -όπως προέβλεπε ο Berstein- θα εξασφάλιζε των εξανθρωπισμό των αποτελεσμάτων του καταμερισμού εργασίας, ενισχύεται η λειτουργία επιτήρησης και καταστολής των «μη κανονικών συμπεριφορών».

Ο μετασχηματισμός αυτός του κοινωνικού ελέγχου συνδέεται με μια ιδεολογική διάβρωση της κοινωνικής πολιτικής: Στο επίπεδο της γνώσης, από τη μια πλευρά στον συμβολικό έλεγχο μέσω των κοινωνικών επιστημών εισάγεται-θα δούμε παρακάτω πώς- η λογική του μεταμοντερνισμού. Από την άλλη πλευρά, με την ανανέωση ενός βιολογισμού που θεμελιώνεται στις νευροεπιστήμες, η κανονικότητα και οι παρεκκλίσεις της ορίζονται από ένα σύνολο παρατηρούμενων συμπεριφορών, χωρίς να ενδιαφέρουν αιτίες, που ανάγονται στη συνείδηση ή την κοινωνία. Η εισαγωγή κριτηρίων αποδοτικότητας επίσης ενισχύει τις νοητικές κατασκευές που βασίζονται στην εξωτερικότητα και τη μετρησιμότητα της παρατηρούμενης συμπεριφοράς και ταυτόχρονα απαξιώνει κάθε πλευράς της επαγγελματικής δραστηριότητας που ξεφεύγει από τέτοιου είδους αξιολογήσεις. Τέλος αυξάνεται η ζήτηση για γνώσεις που μπορούν να αξιοποιηθούν για την αντιμετώπιση των κινδύνων για την ασφάλεια μέσω της εφαρμογής εποπτικών ή φαρμακευτικών τεχνικών καταστολής και επιτήρησης του σώματος, με ταυτόχρονη αυστηροποίηση των ποινών στους παραβάτες, με στόχο τον πολλαπλασιασμό των ερεθισμάτων «αρνητικής ενίσχυσης» των συμπεριφορών.

Τα τρία παραπάνω επίπεδα ιδεολογίας μπορεί να συνδέονται με διαφορετικούς στόχους και να επιδιώκουν τη νομιμοποίησή τους με διαφορετικά επιχειρήματα, ωστόσο διαπνέονται από την κοινή λογική του νεοφιλελευθερισμού: Η κοινωνία δεν οφείλει να παρέχει τις ίσες ευκαιρίες των κοινωνικών συνθηκών διαμόρφωσης των όρων ζωής του ατόμου ή την αντιστάθμιση στα άνισα αποτελέσματά τους. Οφείλει να παρέχει ίσες ευκαιρίες μόνο επί συγκεκριμένων πεδίων ανταγωνισμού. Τα αποτελέσματα των πράξεων πρέπει να γίνουν ορατά και άμεσα μετρήσιμα, ώστε να μοιράζονται «ακριβοδίκαια» τα οφέλη και οι ζημιές.

Πρόκειται, δηλαδή, για ένα είδος «κοινωνικού συμπεριφορισμού», καθώς στους μηχανισμούς διαμόρφωσης κοινωνικής πολιτικής δεν αναγνωρίζει καμία άλλη πραγματικότητα, κοινωνική ή ψυχική, πέρα από αυτήν που καταγράφεται από τα εργαλεία μέτρησης της απόδοσης ή τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Αυτή η ιδεολογική μετάλλαξη της κοινωνικής πολιτικής καθίσταται ορατή και στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου της εφηβικής συμπεριφοράς, όπως επίσης ορατές είναι και οι αντανάκλασεις της σε νέες θεωρητικές αναπτύξεις των κοινωνικών επιστημών για την εφηβεία. Αυτές συμβάλλουν σε τροποποιήσεις της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας, οι οποίες συντελούνται υπό τις νέες συνθήκες του καταμερισμού εργασίας σε μια νέα διευθέτηση των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών τάξεων και μεταξύ γενεών.

4. Η παράταση της εφηβείας

Στις αρχές του 21ου αιώνα οι δομικές αλλαγές στην εργασία, στην εκπαίδευση και την οικογένεια συνοδεύονται από αλλαγές στον κύκλο ζωής, την κοινωνικά προσδιορισμένη διαδοχή των εντάξεων του ατόμου σε ρόλους και θεσμούς. Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα οι ηλικιακοί δείκτες γεγονότων που σηματοδοτούν την ένταξη στην ενήλικη ζωή ενός ατόμου, ο γάμος, η ολοκλήρωση της εκπαίδευσης και η είσοδος στην αγορά εργασίας παρουσιάζουν ανοδικές τάσεις, εκτός από την ηλικία της πρώτης σεξουαλικής επαφής, η οποία μειώνεται²⁴⁸. Πράγματι, αν αρχικά στη βιομηχανική κοινωνία η εφηβική ηλικία συνδέεται με τον διαχωρισμό της διαδικασίας μάθησης από την παραγωγική διαδικασία, τις τελευταίες δεκαετίες επεκτείνεται η μη οικονομικά παραγωγική περίοδος της ζωής του ατόμου, εξαιτίας των ακαδημαϊκών απαιτήσεων της αγοράς εργασίας, που επιβάλλονται από

---

²⁴⁸Fustenberg, F., "The Sociology of Adolescence and Youth in the 1990s: A Critical Commentary", *Journal of Marriage and Family*, 62 (4), 2000, σ. 896-910, Mortimer, J., Larson, R., "Macrostructural Trends and the Reshaping of Adolescence", στο Mortimer, J., Larson, R., (eds) *The Changing Adolescent Experience Societal Trends and the Transition to Adulthood*, New York: Cambridge UP, 2002, σσ. 1-18

τη γρήγορη απαξίωση της γνώσης στην οικονομία και στην αυξανόμενη εργασιακή ανασφάλεια. Έτσι, ολοένα και περισσότεροι στο ηλικιακό φάσμα από τα 18 μέχρι τα 30 αναβάλλουν τις δεσμεύσεις και παρατείνουν την εκπαίδευση και την οικονομική εξάρτηση από τους γονείς ή το κράτος²⁴⁹.

Σε όλο τον Δυτικό κόσμο η παράταση της μη παραγωγικής περιόδου, που προηγείται της ενηλικίωσης εντοπίζεται ως φαινόμενο από τα ΜΜΕ και χαρακτηρίζεται με διάφορους νεολογισμούς: στις ΗΠΑ, σύμφωνα με άρθρο του περιοδικού “TIME”, η νέα αυτή φάση της ζωής αποκαλείται “youthhood” ή “adulthood” και οι νεαροί ενήλικες έχουν πάρει την ονομασία “Kidults” , “Ενδιάμεσοι” (Twixters) , στον Καναδά “Παιδιά Μπούμερανγκ”, στην Αγγλία αποκαλούνται με το ακρωνύμιο “Kippers” (Kids In Parents Pockets Eroding Retirement Savings). Στη Γαλλία γίνεται λόγος για σύνδρομο “Tanguy”, όρος προερχόμενος από ταινία όπου 28χρονος αρνείται να εγκαταλείψει την πατρική στέγη, ενώ στη Γερμανία χρησιμοποιείται ο όρος “Nesthocker” (αυτός που κάθεται στη φωλιά). Στην Ιαπωνία ο όρος “Freeter” χαρακτηρίζει τους νέους που μεταπηδούν από τη μια θέση εργασίας στη άλλη και εξακολουθούν να μένουν με τους γονείς τους (από το αγγλικό free και το γερμανικό “arbeiter”), ενώ στην Ιταλία αποκαλούνται “μαμάκηδες” (Mammone)²⁵⁰.

Ορισμένες δημογραφικές τάσεις στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ενδεικτικές του φαινομένου της αναβολής εισόδου στην ενήλικη ζωή. Πιο συγκεκριμένα στις ΗΠΑ ο μέσος όρος ηλικίας γάμου για τους άνδρες έφτασε στα 28,2 έτη το 2010 από τα 26,1 του 1990 και στα 26, 1 από τα 23,9 αντίστοιχα για τις γυναίκες²⁵¹. Στην Ε.Ε, επίσης, σημειώθηκε αύξηση του μέσου όρου ηλικίας γάμου από το 1990 στο 2003, φτάνοντας στα 29,8 έτη από 26,5 για τους άνδρες και τα 27,4 έτη από τα 24,4 για τις γυναίκες²⁵². Ο μέσος όρος ηλικίας απόκτησης του πρώτου

---

²⁴⁹Gunter, B., Moore, H., H., “Youth Leisure and Post-Industrial Society: Implications for the Family”, *The Family Coordinator*, 24 (2), 1975, σ. 199-207, Larson, R., “Globalization Societal Change and New Technologies: What They Mean For The Future of Adolescence”, *Journal of Research on Adolescence*, 12 (1), 2002, σσ. 1-30

²⁵⁰Grosman, L., “Grow Up? Not So Fast”, *Time Magazine*, 24/1/2005, Van Dyck, D., “Parlez-vous Twixter”, *Time Magazine* 16/1/2004

²⁵¹US Bureau of the Census, <http://www.census.gov>

²⁵²Eurostat, European Commission, Statistical Books, The life of women and men in Europe: A statistical portrait, 2008, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-80-07-135/EN/KS-80-07-135-EN.PDF προσβάσιμο στις 17/7/2010

παιδιού για τις γυναίκες στις ΗΠΑ έφτασε στα 25 έτη το 2006 από τα 21,4 το 1970²⁵³, ενώ στην Ε.Ε των 27 κρατών ο μέσος όρος ήταν στα 29, 7 έτη το 2009 από 29,3 το 2003. Ο μέσος όρος της ηλικίας της αποχώρησης από την οικογενειακή οικία παρουσιάζει σταθερά αυξητικές τάσεις στην Ε.Ε, με διακυμάνσεις ανάλογα με τη χώρα και ανά χρονικά διαστήματα.²⁵⁴ Το ποσοστό των νέων ηλικίας 25-29 ετών, που μένουν τουλάχιστον με τον ένα από τους δύο γονείς στη Νότια Ευρώπη φτάνει το 41% στους άνδρες. Στις χώρες της Βορείου και Δυτικής Ευρώπης το ποσοστό είναι μικρότερο, ενώ σε μερικές χώρες ξεπερνά το 50% . Οι γυναίκες τείνουν να φεύγουν νωρίτερα από την οικία των γονέων, καθώς παντρεύονται ή συζούν με τον σύντροφο σε μικρότερη ηλικία από τους άνδρες.

Σε αντίθεση με άλλα γεγονότα- ορόσημα του κύκλου ζωής, όπως η γέννηση ή ο θάνατος, γεγονότα όπως ο τερματισμός της εκπαίδευσης, η είσοδος στην αγορά εργασίας και ο γάμος, που σηματοδοτούν την ενηλικίωση, είναι αναστρέψιμα, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η εμπειρική οριοθέτησή της. Επίσης, τα ίδια γεγονότα, ως στατιστικές καταγραφές, αποκτούν διαφορετική σημασία ανάλογα με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του ατόμου, την κοινωνική θέση, το φύλο ή την εθνότητα. Για παράδειγμα, η μητρότητα κοριτσιών νεαρής ηλικίας, χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού στάτους και ο σχηματισμός μονογονεϊκής οικογένειας επιδεινώνουν την κοινωνική θέση του ατόμου, με εντελώς διαφορετικές συνέπειες από ό,τι η μητρότητα και ο γάμος σε νεαρή ηλικία, ως οικογενειακή στρατηγική σε παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες²⁵⁵.

Επίσης, η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας δεν είναι πάντα γραμμική. Μια μερίδα νέων επιστρέφει στην εκπαίδευση ή εργάζεται και σπουδάζει παράλληλα²⁵⁶. Για όσους βρίσκονται σε προνομιούχες κοινωνικές τάξεις και εθνοτικές ομάδες, η επέκταση αυτής της μεταβατικής περιόδου μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αξιοποίηση διευρυμένων ευκαιριών «συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου» που παρέχουν οι τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνίας, καθώς και την πρόσβαση σε καλοπληρωμένες θέσεις εργασίας ή απλώς τη δυνατότητα

---

²⁵³ National Center for Health statistics, <http://www.cdc.gov/nchs> προσβάσιμο στις 17/7/2010

²⁵⁴ Eurostat, στο ίδιο

²⁵⁵ Shanahan, M., "Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective", *Annual Review of Sociology*, 26, 2000, σσ. 667-692

²⁵⁶ Ενδεικτικά, 19% των ανδρών και 21% των γυναικών δειγματοληπτικής έρευνας του 1998 στις Η.Π.Α. επέστρεψαν στην εκπαίδευση και έπειτα ξαναγύρισαν στην εργασία μέχρι την ηλικία των 26 ετών, Kerckhoff, A., "The Transition from School to Work", στο Mortimer, J., Larson, R., ο.π. σ. 64

αναζήτησης εμπειριών. Για τους υπόλοιπους, που δεν έχουν πρόσβαση σε ανταγωνιστικούς εκπαιδευτικούς τίτλους η παλινδρόμηση ανάμεσα στην εργασία και στην εκπαίδευση απλώς οδηγεί στην ανακύκλωση προσώπων ανάμεσα στην εκπαίδευση/κατάρτιση και σε προσωρινές θέσεις μερικής απασχόλησης, χαμηλής εξειδίκευσης²⁵⁷. Ανάλογα με τις διακυμάνσεις του οικονομικού κύκλου, (όπως για παράδειγμα πριν και μετά την οικονομική κρίση του 2008) αυξομειώνεται η αναλογία ανάμεσα στις θέσεις που απευθύνονται στην πρώτη και στη δεύτερη κατηγορία νέων και αλλάζουν οι όροι και οι συνθήκες του ανταγωνισμού για την πλειοψηφία της νεολαίας.

Η ανώτερη εκπαίδευση αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία στην ταξική διαστρωμάτωση στις Η.Π.Α.. Ανάμεσα στο 1979 και το 2009 το ετήσιο εισόδημα των ανδρών από 20 έως 29 ετών στις Η.Π.Α. χωρίς τίτλους πανεπιστημιακής εκπαίδευσης κατά μέσο όρο μειώθηκε κατά 15%, για όσους κατείχαν μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών αυξήθηκε κατά 31%, ενώ για τους πτυχιούχους αυξήθηκε μόνο κατά 5%²⁵⁸. Προκειμένου να διαχειριστούν τη μαζικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης²⁵⁹, τα πανεπιστήμια χρησιμοποίησαν μορφές γραφειοκρατίας, τυποποίησης και ελέγχου που συναντούσε κανείς στις χαμηλότερες βαθμίδες εκπαίδευσης, ενώ η έμφαση στην αυτονομία και την αυτενέργεια των φοιτητών έχει υποχωρήσει. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα ταξικά φίλτρα ενεργοποιούνται πλέον στο επίπεδο των μεταπτυχιακών σπουδών. Έτσι, η πανεπιστημιακή εκπαίδευση λειτουργεί πια με τρόπο ανάλογο της δευτεροβάθμιας σε προηγούμενες γενιές: συντηρεί τις φιλοδοξίες για κοινωνική κινητικότητα για τις μεσαίες τάξεις, ενώ εξασφαλίζει τη συμμόρφωση ενός προλεταριοποιημένου εργατικού δυναμικού για θέσεις εργασίας «λευκού κολάρου»²⁶⁰. Εάν, λοιπόν, αφήσουμε στην άκρη το μεταπτυχιακό επίπεδο και την έρευνα και με δεδομένο ότι ελάχιστοι τίτλοι σπουδών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν άμεση συνάφεια με το επάγγελμα²⁶¹, ο ρόλος

---

²⁵⁷ Mortimer, J., Larson, R., “Macrostructural Trends and the Reshaping of Adolescence”, ο.π.

²⁵⁸ Sum, A., Khatiwada, I., McLaughlin, J., Palma, S., “No Country for Young Men: deteriorating labor market prospects for low-skilled men in the United States”, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 635 (1), 2011, σσ. 24-55, Côté, J., “Towards a new political economy of youth”, *Journal of Youth Studies*, 17 (4), 2014, σσ. 527-543, σ. 534

²⁵⁹ Το ποσοστό εγγραφής σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης νέων ηλικίας από 18 έως 24 στις Η.Π.Α. το 2013 έφτασε το 40%, National Center for Educational Statistics (Εθνικό Κέντρο Εκπαιδευτικών Στατιστικών) <https://nces.ed.gov/fastfacts/display.asp?id=98>

²⁶⁰ Côté, J., στο ίδιο. σ. 534

²⁶¹ Kerckoff, A., “The Transition from School to Work”, ο.π., σ. 74

της τριτοβάθμιας καλύπτει περισσότερο την ανάγκη κοινωνικού ελέγχου της νεολαίας και λιγότερο την επαγγελματική κατάταξη.

5. Η ρευστότητα των οριοθετήσεων της εφηβείας

Όπως δείξαμε στο δεύτερο μέρος, το αίτημα για κοινωνική διαχείριση της εφηβικής ηλικίας είχε πλέον ικανοποιηθεί με τη νομική κατοχύρωση, τη γενίκευση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και την τυποποίηση των όρων διαμόρφωσης της συμπεριφοράς των εφήβων. Στην επόμενη περίοδο το «πρόβλημα» της εφηβείας αφορούσε την εξατομίκευση της κοινωνικής διαχείρισης της συμπεριφοράς των εφήβων και διερχόταν από το πεδίο του συμβολικού ελέγχου, με αιχμή τις υπηρεσίες συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας. Το λεξιλόγιο των θεσμών εμπλουτίστηκε με έννοιες, όπως η «κρίση ταυτότητας», συμβάλλοντας με διάφορους τρόπους στη νοηματοδότηση της διαδικασίας σύνδεσης της συλλογικής με την ατομική ταυτότητα και στην απορρόφηση των κραδασμών της μετάβασης στην ενηλικίωση. Οι θεωρίες για την εφηβεία που παρουσιάσαμε αιτιολογούσαν την αντιστοίχιση μιας συγκεκριμένης ηλικιακής κατηγορίας με ορισμένες χαρακτηριστικές συμπεριφορές. Οι τυποποιημένες πορείες ζωής επέτρεπαν στους επιστήμονες να αποδώσουν μονοσήμαντα μια ηλικιακή κατηγορία με την έννοια της εφηβείας ή της νεότητας, για να περιγράψουν μια μεταβατική περίοδο της ζωής ανάμεσα στο παιδί και στον ενήλικα. Ωστόσο, καθώς η τυποποίηση της μετάβασης στην ενηλικίωση ήταν το αποτέλεσμα της κοινωνικής οργάνωσης των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών, οι δομικοί μετασχηματισμοί των κοινωνιών του ύστερου καπιταλισμού συνετέλεσαν στη διαφοροποίησή της. Έτσι εμφανίζονται στον λόγο των επιστημών έννοιες αμφίσημες, όπως η «αναδυόμενη ενηλικίωση», για να την περιγράψουν.

Ο «αναδυόμενος ενήλικας» είναι κάποιος που δε χαρακτηρίζεται πλέον ως έφηβος αλλά και που δεν έχει φτάσει ακόμα στην ενηλικίωση. Στις κοινωνικές

επιστήμες ως ιδεοτυπικός δρώντας θεωρείται ο ενήλικας, όπως υπογραμμίζει ο Elias, άρα το πρότυπο του ενήλικα αποτελεί σημείο αναφοράς για κάθε σχεδόν μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς²⁶². Η έννοια της ενηλικίωσης σηματοδοτεί την πλήρη συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική ζωή, σε αντίθεση με τις έννοιες της παιδικής ηλικίας, της εφηβείας ή της γεροντικής ηλικίας, που υποδηλώνουν τον αποκλεισμό ή την υπό όρους συμμετοχή. Έτσι, αν η ενηλικίωση δεν καθορίζεται πλέον κοινωνικά από δείκτες όπως η σταθερή απασχόληση, η ολοκλήρωση της εκπαίδευσης, ο γάμος και η απόκτηση παιδιών, η ανάληψη ευθυνών και μακροπρόθεσμων δεσμεύσεων, η ανεξαρτησία, τότε τα όρια της ενήλικης περιόδου ζωής γίνονται περισσότερο δυσδιάκριτα²⁶³.

Οι αλλαγές αυτές καταγράφονται στις προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών ήδη από τη δεκαετία του 1970. Η επέκταση της εκπαίδευσης, της οικονομικής εξάρτησης από τους γονείς και η αναβολή του γάμου θεωρήθηκαν από κοινωνιολογικές οπτικές ενδείξεις μιας «σχεδόν ατέρμονης εφηβείας»²⁶⁴. Από την άλλη πλευρά και ενώ οι κλασικοί ορισμοί της κλινικής και της αναπτυξιακής ψυχολογίας προσδιορίζουν ως ανώτερο όριο της εφηβικής ηλικίας το 22ο έτος της ζωής του ατόμου, οι προσεγγίσεις με βάση τις νευρωνικές αλλαγές του εγκεφάλου, που επηρεάζουν τον έλεγχο των παρορμήσεων, των συγκινήσεων και της λογικής ικανότητας, το μεταθέτουν προς το 25^ο έτος²⁶⁵. Υπό το πρίσμα της νευροβιολογίας του εγκεφάλου, ο Jeffrey Arnett πρότεινε έναν νέο όρο, την «αναδυόμενη ενηλικίωση»²⁶⁶, ως διακριτό στάδιο ανάπτυξης ανάμεσα στην εφηβεία και στην ενηλικίωση, για να περιγράψει τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του διαστήματος ανάμεσα στα 20 και τα 30. Το 2016 πλέον η Paula Fass²⁶⁷ φτάνει στο σημείο να διαπιστώσει το «τέλος της εφηβείας», καθώς διαπιστώνει ότι η αμερικανική κοινωνία αδυνατεί να διατηρήσει τα χρονολογικά όρια των εμπειριών του ατόμου. Η αθωότητα της παιδικής ηλικίας γίνεται όλο και πιο δύσκολο να

---

²⁶² Ελίας, Ν., *Η εξέλιξη του πολιτισμού: κοινωνιογενετικές και ψυχογενετικές έρευνες τ.1*, Βαϊκούση, Ε., (μτφρ.), Αθήνα: Νεφέλη, 1997 (1939)

²⁶³ Blatterer, H., "New Adulthood: Social or Personal Transition", *Social Change in the 21th Century Conference, Center for Social Change Research Queensland University of Technology*, 28/10/2005

²⁶⁴ Berger, B., σ. 203 στο Gunter, B., Moore, H., H., "Youth Leisure and Post-Industrial Society: Implications for the Family", *The Family Coordinator*, 24 (2), 1975, σσ. 199-207

²⁶⁵ Curtis, A., "Defining Adolescence," *Journal of Adolescent and Family Health*, 7 (2), 2015 <http://scholar.utc.edu/jafh/vol7/iss2/2> προσβάσιμο στις 16/2/2017

²⁶⁶ Arnett, J., «Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties», *American Psychologist*, 2000, 55 (5), σσ. 469-480

²⁶⁷ Fass, P., "The end of adolescence", *Aeon*, <https://aeon.co/essays/adolescence-is-no-longer-a-bridge-between-childhood-and-adult-life>, προσβάσιμο στις 16/2/2017

προφυλαχθεί, ενώ η ενηλικίωση αναβάλλεται διαρκώς. Έτσι, η διάκριση της εφηβείας τόσο από την παιδική ηλικία όσο και από την ενηλικίωση δυσχεραίνεται.

Παράλληλα, υπό μια «μεταμοντέρνα» οπτική, το πρότυπο του ενήλικα, ο αναπτυξιακός στόχος δηλαδή της εφηβείας, αμφισβητείται ή επαναπροσδιορίζεται μαζί με το περιεχόμενο εννοιών που περιγράφουν αλλά και προσανατολίζουν την ατομικότητα. Ο «εαυτός», «το υποκείμενο», «η ταυτότητα» βρίσκονται στο επίκεντρο της συζήτησης για τη «μετανεωτερικότητα» ή την «ύστερη νεωτερικότητα»²⁶⁸. Στις θεωρήσεις του εαυτού των αφηγήσεων της “μετανεωτερικότητας” το υποκείμενο ως αυτόνομος και αυτενεργός δρών με αντικειμενικές και σταθερές ιδιότητες παύει να υφίσταται. Ενώ στη “νεωτερικότητα” ο εαυτός θεωρείται ενιαίος, σταθερός και ανεξάρτητος, στη “μετανεωτερικότητα” θεωρείται ως μια κοινωνική κατασκευή: το υποκείμενο λαμβάνει διαφορετικές μορφές ταυτότητας σε κάθε στιγμή της ζωής του, ανάλογα με τις σχέσεις του με τον κόσμο που το περιβάλλει. Το μετανεωτερικό πλαίσιο συγκρότησης του υποκειμένου χαρακτηρίζεται από την πολλαπλότητα των ρόλων ανάμεσα στους οποίους ελίσσεται (ή συνθλίβεται) το άτομο, χωρίς να βασίζεται σε κάποιον πυρήνα αυτονομίας²⁶⁹.

Καθώς σε αυτήν τη “μετανεωτερική” ταυτότητα του υποκειμένου διακρίνονται στοιχεία τυπικά της εφηβικής ηλικίας κατά την πορεία ανάπτυξης των αναπαραστάσεων του εαυτού, η ενηλικίωση παύει να αποτελεί το τελικό στάδιο της ανάπτυξης και η αναπτυξιακή διαδικασία γίνεται μια “ατέρμονη εφηβεία”, μια κατάσταση κρίσης ταυτότητας χωρίς τέλος. Σύμφωνα με τη Susan Harter²⁷⁰, οι εαυτοί, δηλαδή οι οπτικές του εαυτού, πολλαπλασιάζονται, καθώς το άτομο αναλαμβάνει διαφορετικούς ρόλους (ο εαυτός με τον πατέρα, τη μητέρα, τους φίλους, ως μαθητής, εργαζόμενος, κτλ), με αποτέλεσμα τον κατακερματισμό της αυτοεικόνας του. Αν και αρχικά, κατά την πρώιμη εφηβική ηλικία, δεν εντοπίζει αντιθέσεις ούτε βιώνει συγκρούσεις ανάμεσα στις διαφορετικές αναπαραστάσεις του εαυτού, αργότερα οι αντιθέσεις γίνονται αντιληπτές, καθώς εμφανίζεται η ανάγκη για τη συγκρότηση μιας συνεκτικής εικόνας του εαυτού. Κατά το τέλος της εφηβείας ή με

---

²⁶⁸ Jameson, F., *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, London: Verso, 1991, Harvey, D., *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge-Oxford: Blackwell, 1990

²⁶⁹ Baumaister, R., “How the Self Became a Problem”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1), 1987, σσ. 163-176

²⁷⁰ Harter, S., *The Construction of the Self: A Developmental Perspective*, New York: Guilford Press, 1999, σσ. 59-88

την ενηλικίωση το άτομο επιλέγει τελικά να ανταποκριθεί σε κάποιες από τις αλληλοσυγκρουόμενες ή εναλλακτικές προσδοκίες των ρόλων, τους “οδηγούς”, δηλαδή, του εαυτού που προτείνονται από το κοινωνικό πλαίσιο, οπότε η σύγκρουση ανάμεσα στους διαφορετικούς εαυτούς παύει να βιώνεται ως προβληματική. Οι ενήλικες αποκτούν μεγαλύτερη ευελιξία και προσαρμοστικότητα στις εναλλαγές των πλαισίων μέσα στα οποία καλούνται να δράσουν. Βέβαια, οι συγκρούσεις είναι πιθανές, καθώς οι νέοι ρόλοι που αναλαμβάνει το άτομο και συνεπώς οι νέοι “οδηγοί” του εαυτού μπορεί να μην υποστηρίζονται από τους προϋπάρχοντες. Επίσης, το άτομο μπορεί να βιώνει μια αίσθηση αποπροσανατολισμού, καθώς καλείται να επιλέξει “οδηγούς” του εαυτού βασιζόμενο στη δική του αυτόνομη κρίση και όχι στις υποδείξεις της οικογένειας.

Όπως αναμένεται από τον έφηβο να επιλέξει ρόλους ανεξάρτητα από την οικογένεια, έτσι και από το άτομο της “μετανεωτερικότητας” αναμένεται να επιλύσει συγκρούσεις ανάμεσα σε πολλαπλούς ρόλους και να αποφασίσει για τις κατευθύνσεις της ζωής του χωρίς να δεσμεύεται από τις υπαγορεύσεις παραδοσιακών ή και νεωτερικών θεσμών κοινωνικοποίησης και κοινωνικού ελέγχου (οικογένεια, θρησκεία, παράδοση, κοινωνική τάξη, εκπαίδευση)²⁷¹. Το γεγονός αυτό αυξάνει την αίσθηση ανασφάλειας, απροσδιοριστίας και αποπροσανατολισμού, δηλαδή πρόκειται για μια κρίση ταυτότητας. Έτσι, το πρότυπο της συμπεριφοράς του ενήλικα, τουλάχιστον για ορισμένα κοινωνικά στρώματα, συγκλίνει με την τυπική συμπεριφορά του εφήβου. Με αυτούς τους όρους θα έλεγε κανείς ότι οι διαδικασίες συγκρότησης ή αποδόμησης του εαυτού οδηγούν το άτομο σε μια παρατεταμένη εφηβεία ή ότι αμβλύνονται τα όρια ανάμεσα στην εφηβική ηλικία και την ενηλικίωση.

Από την άλλη πλευρά ο ενήλικας ως καταναλωτής αποκτά χαρακτηριστικά παιδιού. Το παιδί ταυτίζεται με τη διέγερση του φαντασιακού και την άμεση, αυθόρμητη ικανοποίηση της επιθυμίας, στοιχεία τα οποία καλείται να καταστείλει ο έφηβος μεγαλώνοντας, να αποκτήσει αυτοπειθαρχία, προκειμένου να προετοιμαστεί, για να αναλάβει ρόλους ενηλίκων. Οι απεριόριστες επιθυμίες του ατόμου ως καταναλωτή είναι που θέτουν σε λειτουργία το οικονομικό σύστημα, την ίδια στιγμή που οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου προσπαθούν να τις χαλιναγωγήσουν και το

---

271 Μπάουμαν, Ζ., *Ρευστή αγάπη: για την ευθραυστότητα των ανθρώπινων δεσμών*, Καράμπελας, Γ., (μτφρ.), Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2006

οικονομικό σύστημα περιορίζει τις δυνατότητες ικανοποίησής τους. Αν ο εγωκεντρισμός αποτελεί γνώρισμα της γνωστικής ανάπτυξης των παιδιών και των εφήβων, η αδυναμία διαφοροποίησης ανάμεσα στην αυτοεικόνα και την εικαζόμενη εικόνα των άλλων για τον εαυτό -με χαρακτηριστικές εκδηλώσεις στη συμπεριφορά κατά την εφηβεία, όπως το «φανταστικό κοινό»²⁷²- ανατροφοδοτείται και γίνεται μόνιμο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας.

Το «φανταστικό κοινό» δεν είναι πλέον και τόσο φανταστικό. Στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και ακόμα περισσότερο στο διαδίκτυο, στα κοινωνικά δίκτυα και τη διαφήμιση, που αναπτύσσεται σε αυτά, λειτουργεί μια ολόκληρη οικονομία²⁷³, στην οποία η προσοχή αποτελεί σπάνιο πόρο και ο ανταγωνισμός για την προσέλκυσή της είναι σκληρός αλλά ανταμείβει πλουσιοπάροχα τους κερδισμένους, είτε με αυτοπεποίθηση είτε με χρήματα, ανάλογα με την περίπτωση. Ο καταναλωτής δεν είναι πλέον ο παθητικός δέκτης μηνυμάτων και πληροφοριών της τηλεόρασης αλλά είναι ταυτόχρονα παραγωγός, παρέχοντας περιεχόμενο στα δίκτυα, από πληροφορίες και γνώμες μέχρι φωτογραφίες, βίντεο ή ζωντανή εικόνα από τις όποιες δραστηριότητες του. Γενικότερα με την εμπορευματοποίηση όλο και περισσότερο πλευρών της ανθρώπινης εμπειρίας στην οικονομία των υπηρεσιών, όπου η παρεχόμενη υπηρεσία δεν μπορεί να μετρηθεί όπως στα υλικά προϊόντα, η προστιθέμενη αξία έγκειται στην αποτελεσματική διαχείριση των εντυπώσεων.

Παράλληλα αυτή η ρηχή κοινωνικότητα αποτελεί για τους εργαζόμενους στις αποκεντρωμένες και με οργανωτική ευελιξία επιχειρήσεις ό,τι και η «δημοφιλία» για τους μαθητές των αμερικανικών “highschools”, το νόμισμα για την επιτυχία, η αντισυμβατικότητα. Η δυσανεξία στην ιεραρχία, που χαρακτηρίζει την τυπική εφηβική συμπεριφορά δε χρειάζεται να υποχωρήσει κατά την ωρίμανση. Βρίσκει καταφύγιο στο εργασιακό περιβάλλον και τους κοινωνικούς κύκλους των επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έναν οριζόντιο καταμερισμό εργασίας και παρέχουν μεγαλύτερη αυτονομία ως προς τον χρόνο και τον χώρο για την άσκηση των ατομικών καθηκόντων. Εκεί το «ομαδικό «πνεύμα», η οικειότητα και η χαλαρή, παιγνιώδης ατμόσφαιρα αποτελούν τις προϋποθέσεις, για

---

²⁷² Elkind, D., “Egocentrism in adolescence», *Child Development*, 38 (4), 1967, σσ. 1025-1034

²⁷³ Crogan, P. and Kinsley, S., “Paying Attention: Toward a critique of the attention economy”, *Culture Machine*, 13, 2012, σσ. 1-29

να γεννηθεί η «καινοτομία», η ιδέα που θα μπορεί να μετατραπεί σε εμπορεύσιμο προϊόν²⁷⁴. Βέβαια, η πίεση του χρόνου και το άγχος της απόδοσης και του ανταγωνισμού κυριαρχούν, όπως σε κάθε εργασία που προσανατολίζεται στην παραγωγή προϊόντων για την αγορά. Παρ' όλα αυτά, στο κοινωνικό φαντασιακό, παραδείγματα επιτυχίας πολυεκατομμυριούχων επιχειρηματιών, μηχανικών, σχεδιαστών, προγραμματιστών Η/Υ, όπως του Steve Jobs, ιδρυτή της Apple, του Mark Zuckerberg, εφευρέτη του Facebook, των εργαζόμενων στη Google ή ακόμα και όσων βγάζουν χρήματα ανεβάζοντας βίντεο στο YouTube, μεταφράζονται ως ενδείξεις εξισωτισμού μιας οικονομίας, όπου αρκεί μια συσκευή με σύνδεση στο διαδίκτυο και μια καλή ιδέα για να γίνει κανείς πλούσιος.

Σε κάθε περίπτωση, καθώς τα όρια μεταξύ εργασίας, εκπαίδευσης, ψυχαγωγίας, παιχνιδιού ή ακόμα και μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας ζωής γίνονται περισσότερο διαπερατά, η προσδοκώμενη συμπεριφορά των ενηλίκων συγκλίνει με των εφήβων. Περιπλέκονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που συνδέονται με την κάθε ηλικιακή κατηγορία και τίθενται υπό αναδιαπραγμάτευση. Οι νέες θεωρητικές αναπτύξεις, θεσμοθετήσεις και συλλογικές αναπαραστάσεις για την εφηβεία δεν εξοβελίζουν τις παλαιότερες. Συμβάλλουν όμως προς μια νέες κατευθύνσεις κοινωνικής αντιμετώπισης των εφήβων, οι οποίες πάντως απομακρύνονται από εκείνη της προηγούμενης φάσης της ανάπτυξης του πεδίου του

---

²⁷⁴ Στην ιεραρχική οργάνωση των επιχειρήσεων του φορδικού-τελειοτικού μοντέλου, ο καταμερισμός εργασίας ήταν κάθετος, πυραμιδικός, καθώς οι εξουσίες και οι πληροφορίες μεταδίδονταν από την κορυφή στη βάση και οριζόντιος, καθώς ο κάθε εργαζόμενος εξειδικευόταν σε ένα τμήμα του συνολικού έργου. Αντίθετα, οι νέες μορφές οργάνωσης συνίστανται στην εφήμερη και ρευστή δικτύωση μεταξύ ενός συνόλου από αυτοελεγχόμενες ομάδες εργαζομένων, ώστε να μπορούν να προσαρμοστούν γρήγορα σε καινούργιους στόχους. Οι εργαζόμενοι πρέπει να μπορούν να συνεργαστούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, καθώς και να αποκτήσουν ικανότητες, που θα τις συνδύσουν με τους άλλους και για συγκεκριμένα σχέδια εργασίας. Στην εκπαίδευση, αναπτύσσονται νέες διδακτικές μέθοδοι, οι οποίες προσπαθούν να ευθυγραμμίσουν το σχολείο με τις νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας των επιχειρήσεων, προσανατολισμένες στη μάθηση σε ομάδες και πάνω σε σχέδια εργασίας (projects) με στόχο την απόκτηση ικανοτήτων για συνεργασία, καθώς και την αναζήτηση πληροφοριών και πρακτικών λύσεων. Ο μαθητής πρέπει «να μάθει πώς να μαθαίνει», χωρίς να ενδιαφέρεται για το περιεχόμενο και την προέλευση της γνώσης. Ο κάθε μαθητής και η κάθε ομάδα αναλαμβάνει ένα τμήμα της συνολικής εργασίας. Ο καθένας πρέπει να μπορεί να παρουσιάσει τα αποτελέσματα της δουλειάς του στους άλλους. Η γνώση δε βρίσκεται πλέον στο άτομο ή στα κείμενα αλλά στα δίκτυα ατόμων και στις σχέσεις τους. Ο εκπαιδευτικός δεν είναι πλέον η αυταρχική φιγούρα του παρελθόντος αλλά ένας συντονιστής ανάμεσα στις ομάδες των μαθητών και πρέπει να έχει και αυτός τις ανάλογες δεξιότητες. Το υποκείμενο της γνώσης στον νέο καπιταλισμό δεν πιστοποιείται από την επίδοση σε διακριτά μαθήματα ή αντικείμενα εργασίας αλλά από την ποιότητα του φακέλου (portfolio), που διαθέτει, μέσα στον οποίο συγκεντρώνει όλα τα αποδεικτικά των ικανοτήτων, των εμπειριών και των επιτευγμάτων που έχει πραγματοποιήσει κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής ή εργασιακής του ζωής Gee, J., “New people in new worlds: networks, the new capitalism and schools”, στο Cope, B., Kalantzis, M., *Multiliteracies: Literacy learning and the design of social futures*, London-New York: Routledge, 2000, σσ. 41-67

συμβολικού ελέγχου. Η αποδιάρθρωση του καταμερισμού εργασίας και του θεσμικού συμπλέγματος που συντόνιζαν την εμπειρία των εφήβων αντανakλώνται στις προσπάθειες συγκρότησης της εφηβείας ως αντικειμένου γνώσης των κοινωνικών επιστημών. Ο πολλαπλασιασμός των εξειδικευμένων πεδίων μελέτης της εφηβείας αποτελεί, από τη μια πλευρά, συνέπεια της ανάπτυξης του καταμερισμού έργου εντός του πεδίου, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τον εμπλουτισμό των γνώσεων. Από την άλλη πλευρά, οι γνώσεις αυτές δύσκολα μπορούν να ανασυντεθούν ως διαφορετικές πλευρές του ίδιου αντικειμένου. Η εφηβεία δεν τίθεται πλέον ως πρόβλημα προς συνολική κοινωνική διαχείριση αλλά ως πηγή μιας σειράς προβλημάτων, για τις οποίες αναζητούνται αποσπασματικές λύσεις.

Σε πρώτη φάση οι κοινωνικές επιστήμες και οι θεωρίες τους συνέβαλαν στην καθιέρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, πράγμα που αποτελούσε τη θεσμοθέτηση της κοινωνικής διαχείρισης της εφηβείας και ταυτόχρονα την παγίωση της συλλογικής αναπαράστασης για την εφηβεία. Η συνολική αυτή διαχείριση της εφηβείας διερχόταν από το κοινωνικό κράτος στο οποίο συναντιούνταν τα αιτήματα για τη νομική της κατοχύρωση με τα συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων και ομάδων, που ευνοούνταν από τη διεύρυνση της εκπαίδευσης. Σε δεύτερη φάση, με την ταυτόχρονη διεύρυνση της εκπαίδευσης και των επαγγελμάτων στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου, το αίτημα για έλεγχο της εξατομίκευσης της εφηβείας εξακολουθούσε να αφορά το κοινωνικό κράτος και τη συνολική της διαχείριση, πράγμα που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των αστικών στρωμάτων -ιδιαίτερα της νέας μεσαίας αστικής τάξης, η κοινωνική θέση της οποίας βασιζόταν στο εκπαιδευτικό κεφάλαιο- αλλά ενσωμάτωνε και τα συμφέροντα της εργατικής. Αντίθετα, στη φάση της νεοφιλελεύθερης παρέμβασης η διαχείριση γίνεται τμηματική, διέρχεται από νομικές ρυθμίσεις, οι οποίες είναι αποτέλεσμα τεμαχικών συμφωνιών του κράτους με επιμέρους κοινωνικές ομάδες. Αυτές οι συμφωνίες ευνοούν τις μεγάλες επιχειρήσεις, καθώς αποβλέπουν στις αγορές υπηρεσιών που εγκαταλείπονται από το κοινωνικό κράτος και αποσπώνται από τους επαγγελματίες. Στις νέες θεωρίες των κοινωνικών επιστημών για την εφηβεία αντανakλάται αυτή η αποσπασματικότητα, όμως πριν φτάσουμε σε αυτές ας δούμε πώς εμπλέκεται η νεοφιλελεύθερη ιδεολογική παρέμβαση στις πολιτικές για τους εφήβους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ

1. Οι εκπαιδευτικές πολιτικές του ανταγωνισμού

Πολιτικές που προωθούν τις τυποποιημένες εξετάσεις, τις διαδικασίες ποσοτικοποιημένης αξιολόγησης, τον ανταγωνισμό, την έμφαση στο «δικαίωμα» επιλογής σχολείου από τους γονείς και τις διάφορες μορφές ιδιωτικοποίησης των σχολείων ξεδιπλώνονται και στη δημόσια, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια, εκπαίδευση. Το ομοσπονδιακό πρόγραμμα με τίτλο “No Children Left Behind”²⁷⁵ («Κανένα παιδί να μη μείνει πίσω») ψηφίστηκε επί προεδρίας του Ρεπουμπλικάνου George Bush του νεότερου το 2002 αλλά το έδαφος είχε ήδη προετοιμαστεί από τους Δημοκρατικούς και διατηρήθηκε από την επόμενη κυβέρνηση του Barack Obama. Η λογική του προγράμματος βασίζεται στην ιδέα ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε σχολεία για την προσέλκυση μαθητών και πόρων αναγκάζει τις διοικήσεις και τους εκπαιδευτικούς να παρέχουν καλύτερες υπηρεσίες. Οι τυποποιημένες εξετάσεις²⁷⁶ παρέχουν συγκρίσιμα αποτελέσματα σε συγκεκριμένα γνωστικά πεδία, υποχρεώνουν τους εκπαιδευτικούς να επιδείξουν αποτελεσματικότητα και δίνουν ποσοτικές πληροφορίες, προκειμένου να μπορούν να επιλέξουν οι γονείς ανάμεσα στα σχολεία.

Οι υπέρμαχοι του προγράμματος διαπιστώνουν ότι οι εκπαιδευτικοί κρύβουν την αποτυχία (τη δική τους και των μαθητών τους) πίσω από μη αντικειμενικές αξιολογήσεις και επισημαίνουν τη διαβρωτική δράση της επικράτησης της

---

²⁷⁵ Hursh, D., «Assessing No Child Left Behind and the Rise of Neoliberal Education Policies», *American Educational Research Journal*, 44 (3), 2007, σ. 493–518

²⁷⁶ Αξιοσημείωτη είναι η δραστηριότητα μεγάλων ιδιωτικών εταιριών-εκδοτικών οίκων, όπως η Standard and Poor’s, (η οποία είναι και οίκος αξιολόγησης χρηματοπιστωτικών προϊόντων) στην ανάπτυξη και προώθηση τυποποιημένων δοκιμασιών αξιολόγησης αλλά και παιδαγωγικών-διοικητικών μεθόδων που εξασφαλίζουν την επιτυχία σ’ αυτά βλ. Sloan, C., “The Expanding Educational Services Sector: Neoliberalism and the Corporatization of Curriculum at the Local Level in the US”, *Journal of Curriculum Studies*, 40 (5), 2008, σσ. 555-578

μετριότητας (mediocracy) για το εκπαιδευτικό σύστημα. Τονίζουν την ανάγκη παροχής κινήτρων για εκπαιδευτικά επιτεύγματα με μετρήσιμα αποτελέσματα στις γνώσεις και δεξιότητες που απαιτεί η αγορά εργασίας μιας ανταγωνιστικής, παγκόσμιας οικονομίας. Τέλος, η προσδοκώμενη αποτελεσματικότητα της εκπαίδευσης όχι μόνο θα μείωνε τη σπατάλη πόρων αλλά και θα γεφύρωνε το χάσμα ως προς τις σχολικές επιδόσεις ανάμεσα στους λευκούς και στους Αφροαμερικανούς και Ισπανόφωνους μαθητές. Το πρόγραμμα πράγματι απέδωσε ως προς τη βελτίωση των μέσων όρων της απόδοσης των μαθητών στις τυποποιημένες διαδικασίες αξιολόγησης, χωρίς αυτό να συνεπάγεται άνοδο του μορφωτικού επιπέδου, καθώς οι εκπαιδευτικοί προσαρμόζουν τη διδακτική διαδικασία στην προετοιμασία για αυτές τις εξετάσεις και επικεντρώνονται στους μαθητές που έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να παρουσιάσουν βελτίωση, ενώ οι υπόλοιποι, καθώς αποτελούν κίνδυνο για την εικόνα του σχολείου, ωθούνται σε άλλα σχολεία και τελικά προς τη μαθητική διαρροή. Ταυτόχρονα, οι συνέπειες για τα σχολεία που αποτυγχάνουν κυμαίνονται από την απώλεια ομοσπονδιακών κονδυλίων μέχρι τη μεταβίβαση της διοίκησής τους σε ιδιωτικούς (μη-κερδοσκοπικούς) οργανισμούς. Συνολικά η αποτυχία των δημόσιων σχολείων χρησιμοποιείται ως επιχείρημα υπέρ της ιδιωτικοποίησής τους και της αντικατάστασης της υποχρέωσης του κράτους να οργανώνει τη δημόσια εκπαίδευση με την παροχή κουπονιών, εξαργυρώσιμων σε ιδιωτικά σχολεία ή σε “charter-school” (σχολεία με ιδιωτική διαχείριση και δημόσια χρηματοδότηση)²⁷⁷.

2. Κατασταλτικές πολιτικές

Στη νομοθεσία των ΗΠΑ οι έφηβοι κατατάσσονται τότε στα παιδιά και τότε στους ενήλικους, ανάλογα με την περίπτωση. Άλλοτε οι έφηβοι θεωρούνται παιδιά και υπόκεινται σε πατερναλιστικές πολιτικές, βασιζόμενες σε παραδοχές για τη φύση του παιδιού ως εξαρτημένου, εύθραυστου και ανίκανου και άλλοτε αντιμετωπίζονται ως ενήλικοι ικανοί να λαμβάνουν αποφάσεις, ικανοί προς καταλογισμό, χωρίς να δικαιούνται ξεχωριστές ρυθμίσεις. Ως προς το δικαίωμα ψήφου, τη στρατιωτική

---

²⁷⁷βλ. Friedman, M., "The Role of Government in Education," στο Solo, R., (ed), *Economics and the Public Interest*, New Jersey: Rutgers University Press, επίσης, Γεωργούλας, Α., *Μετασχηματισμοί και Εκπαίδευση*, ο.π., σ. 349

θητεία, την κατοικία και τη δικαιοπραξία οι έφηβοι μέχρι τη νόμιμη ηλικία (18ο έτος) θεωρούνται παιδιά. Το στάτους του ενήλικα παρέχεται νωρίτερα στην περίπτωση της άδειας οδήγησης αυτοκινήτου (16ο έτος) ή αργότερα στην περίπτωση της αγοράς αλκοόλ (21ο έτος). Σε πολλές πολιτείες άτομα ηλικίας 10 ετών μπορούν να δικαστούν ως ενήλικες, οι μαθητές των High-schools (12-18 ετών) μπορούν να προμηθευτούν αντισυλληπτικά χωρίς τη συγκατάθεση των γονέων ή οι γονείς να υποχρεωθούν να καλύψουν τα έξοδα των παιδιών τους για το κολέγιο (υπάγεται στη μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση).

Η “διττή” αυτή αντιμετώπιση θεωρείται ότι επιτυγχάνει καλύτερα την κοινωνικοποίηση των ατόμων, καθώς εισάγονται σταδιακά στις ευθύνες των ενηλίκων. Τα όρια μεταξύ παιδιού και ενήλικα άλλαξαν πολλές φορές κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Από την καθιέρωση του δικαστηρίου ανηλίκων το 1899, οπότε και οι νεαροί παραβάτες μετατράπηκαν από “αθώα παιδιά” σε “σκληρούς εγκληματίες”, μέχρι σήμερα, η αντιμετώπισή τους αμφιταλαντευόταν ανάλογα με την επικράτηση τότε μεταρρυθμιστικών πολιτικών, που έδιναν έμφαση στην πρόνοια, και πότε συντηρητικών απόψεων, που έδιναν έμφαση στην τιμωρία και την προστασία του κοινωνικού συνόλου²⁷⁸.

Η παραβατικότητα ανηλίκων αφορά άτομα κάτω από το -διαφορετικό σε κάθε πολιτεία- όριο ηλικίας, που παραβιάζουν τον ποινικό κώδικα. Το 2008 το όριο αυτό τοποθετούνταν στα δεκαέξι σε τρεις πολιτείες, στα δεκαεπτά σε επτά, στα δεκαοκτώ σε τριάντα εννέα και στα δεκαεννέα σε μία. Εκτός από τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και τα βίαια εγκλήματα, η παραβατικότητα ανηλίκων αφορά πράξεις που θεωρούνται παραβάσεις μόνο όταν οι δράστες είναι ανήλικοι, όπως η φυγή από το σπίτι, η παραβίαση του ωραρίου κυκλοφορίας εκτός σπιτιού, που έχουν ορίσει οι γονείς, το σκασιαρχείο από το σχολείο. Οι πράξεις αυτές θεωρούνται ότι μπορούν να αποτελέσουν τον προθάλαμο για την εγκληματικότητα, γι’ αυτό το δικαστήριο ανηλίκων λαμβάνει μέτρα, για να διορθώσει τέτοιες συμπεριφορές. Οι ανήλικοι παραβάτες δεν ονομάζονται εγκληματίες και η ακροαματική διαδικασία δεν έχει τη μορφή επίσημης ποινικής δίκης αλλά ανεπίσημης κατάθεσης στοιχείων. Το δικαστήριο ανηλίκων αναλαμβάνει έναν ρόλο περισσότερο γονικό παρά δικαστικό.

---

²⁷⁸ Scott, E., “The Legal Construction of Adolescence”, *Hofstra Law Review*, 29, 2001, σσ. 547-598

Καθώς αναπτύσσονται οι πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού με κεντρικό άξονα την ιδέα του ανταγωνισμού στην οικονομία και στην εκπαίδευση, το ζήτημα της εγκληματικότητας των νέων και οι εκκλήσεις για αυστηρότερη νομοθεσία και κατασταλτικά μέτρα αποτελούν το συμπλήρωμα των πολιτικών διαχείρισης των κοινωνικών ομάδων που βρίσκονται σε δυσμενέστερη θέση ως προς τους όρους του ανταγωνισμού. Προκρίνεται, δηλαδή, η προφύλαξη των υπολοίπων από τα αποτελέσματα της αποτυχίας τους και η διαφύλαξη των κανόνων του παιχνιδιού που παράγει χαμένους και ηττημένους, αντί για τη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών που υποβαθμίζουν τους όρους ζωής σε ένα άθλημα επιβίωσης.

Το 1995, ο πολιτικός επιστήμονας από το πανεπιστήμιο Princeton, ο John DiIulio, επινόησε τον όρο «superpredator» (υπερ-θηρευτής)²⁷⁹, για να περιγράψει ένα νέο είδος ανήλικου παραβάτη χωρίς ηθικούς φραγμούς. Μαζί με τους William Bennet και John Walters σκιαγραφούν τη ζοφερή εικόνα μιας επικίνδυνης νεολαίας:

«Η Αμερική είναι πλέον η πατρίδα μιας ολοένα και πιο πυκνής γραμμής ανήλικων «υπερ-θηρευτών»-παρορμητικών, αδίστακτων νέων, ακόμα και αγοριών στην προεφηβεία, που δολοφονούν, επιτίθενται, βιάζουν, ληστεύουν, εμπορεύονται θανατηφόρα ναρκωτικά, συμμετέχουν σε συμμορίες οπλοφόρων και δημιουργούν σοβαρές αναταραχές στην τοπική κοινωνία. Δε φοβούνται τον στιγματισμό της σύλληψης, τους μπελάδες της φυλάκισης ή τις τύψεις της συνείδησης. Δεν αντιλαμβάνονται καμία σχέση ανάμεσα στο να κάνουν το καλό (ή το κακό) τώρα και να ανταμειφθούν (ή να τιμωρηθούν) αργότερα. Γι' αυτούς τους νέους των κακόφημων δρόμων οι λέξεις σωστό και λάθος δεν έχουν σταθερή ηθική σημασία.»²⁸⁰

Σύμφωνα με προβολές στο μέλλον δημογραφικών στοιχείων και ποσοστών εγκληματικότητας, υποστηριζόταν ότι περίπου 270.000 (κυρίως αφροαμερικάνοι) από αυτούς τους νέους θα πλημμύριζαν τους δρόμους στην επόμενη δεκαετία. Το 1996 σε κατάθεσή του στην αρμόδια για ζητήματα νεολαίας επιτροπή της βουλής, ο πρόεδρος της επιτροπής για την εγκληματικότητα, ρεπουμπλικάνος McCollum, χρησιμοποίησε τα ίδια επιχειρήματα και την ίδια ορολογία²⁸¹. Οι Bennett, DiIulio και Walters απέδωσαν αυτήν την εγκληματικότητα στην «ηθική φτώχεια», δηλαδή στην

²⁷⁹ DiIulio, J., "The Coming of the Super-Predators." *Weekly Standard*, November 27, 1995

²⁸⁰ Bennett, W., DiIulio, J., and Walters, J., *Body Count: Moral Poverty—and How to Win America's War against Crime and Drugs*, New York: Simon and Schuster, 1996, σ. 27

²⁸¹ Zimring, F., *American Youth Violence*, ο.π., σ. 5

απουσία υπεύθυνων, ικανών και στοργικών γονιών και ενηλίκων από το κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου, που θα του έδιναν την κατάλληλη ηθική και θρησκευτική καθοδήγηση.

Την ίδια εποχή στην εκπαίδευση²⁸² η έμφαση στην πειθαρχική αντιμετώπιση των εφήβων διαφαίνεται από την υιοθέτηση, εκ μέρους των σχολείων, πολιτικών «μηδενικής ανοχής» ή «σπασμένων παραθύρων»²⁸³. Για παραπτώματα που σχετίζονταν με διατάραξη του μαθήματος, καβγάδες, κάπνισμα, ακόμα και για την αδικαιολόγητη απουσία, επιβαλλόταν η ποινή της δεκαήμερης αποβολής. Η φιλοσοφία αυτής της πολιτικής ήταν η καθιέρωση προκαθορισμένων αυστηρών ποινών για τις περιγραφόμενες πράξεις, ανεξαρτήτως των συνθηκών τέλεσής τους ή της κατάστασης του δράστη. Πρόκειται, δηλαδή, για την εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης λογικής του «παιχνιδιού» επιβολής του νόμου, η οποία, όπως είδαμε από τον Foucault²⁸⁴, στηρίζεται στην ιδέα της παρέμβασης στην «αγορά» του εγκλήματος μέσω της δημιουργίας αρνητικής ζήτησης, καθώς ο εγκληματίας αντιμετωπίζεται ως ορθολογικά σκεπτόμενος δρώντας, που υπολογίζει το ρίσκο και το όφελος της πράξης του.

Ανάμεσα στο 1992 με 1999 όλες οι πολιτείες ψήφισαν νόμους που διευκόλυναν την εκδίκαση των ανηλίκων σε δικαστήρια ενηλίκων, πράγμα που θεωρήθηκε ότι απαντούσε στο αίτημα για περισσότερο «σκληρή» στάση απέναντι στην εγκληματικότητα των ανηλίκων. Σε τοπικό επίπεδο εκδίδονται περιοριστικές εντολές σε μέλη συμμοριών, που περιλαμβάνουν μέτρα, όπως απαγόρευση κυκλοφορίας ομάδων άνω των 4 ατόμων, συγκεκριμένης ενδυμασίας, συναναστροφής με άλλα μέλη της ομάδας. Η χρήση τέτοιων μέτρων εγείρει αντιδράσεις από τους υποστηρικτές των πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς θεωρούν ότι στοχοποιούν τους έγχρωμους και θυμίζουν τα μέτρα που λαμβάνονταν στον Νότο

---

²⁸² Teske, S., “A Study of Zero Tolerance Policies in Schools: A Multi-Integrated Systems Approach to Improve Outcomes for Adolescents”, *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 24, 2011, σσ. 88–97

²⁸³ Ο πρώτος όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά, για να χαρακτηρίσει τη στάση της πολιτείας στον λεγόμενο «πόλεμο κατά των ναρκωτικών» στη δεκαετία του 1980 αλλά στη συνέχεια επεκτάθηκε και σε άλλα πεδία πολιτικής. Τα «σπασμένα παράθυρα» είναι μια μεταφορά που χρησιμοποιήθηκε για την επεξήγηση μιας θεωρίας εγκληματικότητας. Όταν τα σπασμένα παράθυρα ενός κτιρίου δεν επιδιορθώνονται προδιαθέτουν για βανδαλισμό και μπορούν να οδηγήσουν στην κατάληψη του κτιρίου, αν δε χρησιμοποιείται. Αντίστοιχα, οι αυστηρότερες ποινές για τις λιγότερο σοβαρές παραβάσεις δίνουν την αίσθηση της τάξης και δεν αφήνουν την παραβατικότητα να εξελιχθεί σε εγκληματικότητα. Wilson, J., Kelling, G., “Broken Windows: The police and neighborhood safety”, *The Atlantic*, (Mar.) 1982

²⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 187

των Η.Π.Α. για τους απελευθερωμένους σκλάβους. Αρκετές πολιτείες επέβαλαν ακόμα και τη θανατική ποινή. Ωστόσο, το 2005 στην υπόθεση *Roper v. Simmons*, 17χρονου που είχε κριθεί ένοχος για φόνο, το ανώτατο συνταγματικό δικαστήριο έκρινε αντισυνταγματική τη θανατική ποινή ατόμων κάτω των 18 (το 1989 με παρόμοιο τρόπο το όριο είχε τεθεί στα 16). Το δικαστήριο δέχτηκε τη γραμμή της υπεράσπισης, η οποία, επικαλούμενη επιστημονικά πορίσματα, υποστήριξε πως οι ανήλικοι δεν έχουν την αίσθηση της υπευθυνότητας, τη δυνατότητα κατανόησης των συνεπειών και του αυτοελέγχου, όπως οι ενήλικοι.

Μια συγκεκριμένη μορφή της παραβατικότητας ανηλίκων απέκτησε ιδιαίτερα τραγικές διαστάσεις μετά τους πυροβολισμούς και τις δολοφονίες σε σχολεία την τριετία 1996-1999 με δράστες μαθητές. Μια σειρά από περιστατικά, όπου μαθητές πυροβόλησαν τους συμμαθητές τους και εκπαιδευτικούς μέσα στον χώρο του σχολείου - με εκείνο του Columbine High school στο Littleton του Colorado με δράστες δύο μαθητές 17 και 18 ετών να έχει τα περισσότερα θύματα (δώδεκα μαθητές και ένας εκπαιδευτικός) - προκάλεσε ένα αίσθημα ανασφάλειας στην εκπαιδευτική κοινότητα και το ευρύ κοινό. Τα περιστατικά αυτά ανέδειξαν, επίσης, το ζήτημα του σχολικού εκφοβισμού (bullying), το οποίο συσχετίστηκε με μετέπειτα εκδηλώσεις βίας, καθώς τα θύματα σχολικού εκφοβισμού συσσωρεύουν θυμό και μετατρέπονται σε θύτες. Αν και δεν υπάρχουν αξιόπιστα στατιστικά²⁸⁵ που να δείχνουν κάποια αυξητική τάση στη σχολική βία και να δικαιολογήσουν τον θόρυβο που προκλήθηκε από τα M.M.E., τα οποία παρουσίαζαν τη σχολική βία και τον εκφοβισμό ως συνηθισμένη πρακτική, ο φόβος που προκλήθηκε οδήγησε σε εκπαιδευτικές πολιτικές για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Το 2008 το Κογκρέσο ψήφισε νόμο (School Safety Enchantments Act), με τον οποίο, μεταξύ άλλων, σχολεία αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να κλείσουν, αν αποδειχθεί ότι δεν παρέχουν ένα ασφαλές περιβάλλον. Έτσι, τα σχολεία έλαβαν μια σειρά από μέτρα, όπως την εγκατάσταση ανιχνευτών μετάλλου, την παρουσία ιδιωτικών εταιριών ασφάλειας ή αστυνομικών στο σχολείο, την καθιέρωση ενδυματολογικού κώδικα, ώστε να μη γίνονται ορατές οι ταξικές διαφορές, πρωτοβουλίες για ενίσχυση των δυνατοτήτων διαμεσολάβησης των διαφορών από μαθητές κ.λπ.. Ανεξάρτητα από την

---

²⁸⁵ Βλ.. επίσης Cornell, D., *School Violence: fear versus facts*, New York: Routledge, 2006

αποτελεσματικότητα αυτών των πρακτικών, έχουν αναφερθεί περιπτώσεις συγκάλυψης περιστατικών βίας από σχολεία, εξαιτίας της απειλής κλεισίματος²⁸⁶.

Νωρίτερα, τόσο το 1989 όσο και το 1994, είχαν ψηφιστεί νόμοι (Guns free schools Act) για τον έλεγχο της οπλοκατοχής στα σχολεία, αν και οι δυσκολίες εφαρμογής των απαγορεύσεων στους ανηλίκους είναι εμφανείς σε μια χώρα όπου η ελεύθερη πρόσβαση των πολιτών σε όπλα και πυρομαχικά είναι συνταγματικό δικαίωμα. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε διάφορες πολιτικές με στόχο τη μείωση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (εκπαίδευση γονέων, κίνητρα αποφοίτησης από το σχολείο, αυστηρότερη ποινική νομοθεσία, επισκέψεις κατ' οίκον κοινωνικών λειτουργών, προγράμματα επιτήρησης) διεξαγόταν με όρους κόστους-οφέλους, δηλαδή δαπανών σε χρήματα έναντι εγκλημάτων που αποτρέπονται. Γενικότερα, η ρητορική στόχευση στην αποτροπή του εγκλήματος θεωρήθηκε ότι καθιστούσε πιο αποτελεσματική την επιχειρηματολογία για την υποστήριξη πολιτικών για τη νεολαία. Ωστόσο, αυτή η επιχειρηματολογία καλλιεργεί περισσότερο τον φόβο και το μίσος για τους νέους των μειονοτήτων, τους οποίους θέτουν ως στόχο τέτοιου είδους προγράμματα, και δικαιολογεί μέτρα καταστολής παρά μέτρα θετικής υποστήριξης όσων έχουν προηγουμένως στοχοποιηθεί ως επικίνδυνες ομάδες²⁸⁷. Ο φόβος του εγκλήματος γίνεται από τη δεκαετία του 1970 υπολογισμός και μετρήσιμος παράγοντας διαμόρφωσης πολιτικών προτεραιοτήτων περισσότερο από ό,τι το ίδιο το έγκλημα και η θυματοποίηση, παρατηρεί ο David Garland²⁸⁸. Δηλαδή, από μερική, παροδική και περιστασιακή φοβία, που επηρέαζε συγκεκριμένες συνοικίες και τμήματα των πόλεων, μετατρέπεται σε σταθερό πολιτισμικό χαρακτηριστικό της αμερικανικής κοινωνίας.

Οι θεωρίες της ορθολογικής επιλογής, την οποία ο Foucault ανέφερε ως παράδειγμα νεοφιλελεύθερης κυβερνησιμότητας, δε βλέπουν το έγκλημα ως απόκλιση από κάποιον κανόνα, ως ατομική παθολογία ή κοινωνική δυσλειτουργία, η οποία μπορεί να διορθωθεί αλλά ως ένα συμβάν ή μια σειρά από συμβάντα της καθημερινής ζωής, στην οποία τα άτομα επιλέγουν το έγκλημα, υπολογίζοντας τα κέρδη και τις ζημιές. Προτείνουν, λοιπόν, τη διαμόρφωση της καθημερινότητας μέσω

---

²⁸⁶Owen, L., "School Violence", Shally-Jensen, M., (ed), *Encyclopedia of Contemporary Social issues, Volume 2*, Santa Barbara: ABC-Clio, 2011, σ. 668

²⁸⁷ Zimring, F., *American Youth Violence*, ο.π.

²⁸⁸ Garland, D., *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Chicago: University of Chicago Press, 2001

της παρέμβασης στις ευκαιρίες για επικερδές έγκλημα, αυξάνοντας τους εξωτερικούς ελέγχους στο τεχνικό και το κοινωνικό επίπεδο. Έτσι, ενώ ο Foucault θεωρούσε τη λογική της διόρθωσης ως τον πυρήνα του σύγχρονων Δυτικών κοινωνιών, με τις δομές πειθάρχησης και κανονικοποίησης της επιστήμης και της γραφειοκρατίας να στοχεύουν στην εσωτερίκευση του ελέγχου για το σύνολο του πληθυσμού, τουλάχιστον στις Η.Π.Α. η λογική της τιμωρίας φαίνεται να επανακάμπει. Ενώ η ορθολογικότητα της νεοφιλελεύθερης κυβερνησιμότητας εμφανίζεται ως μια ψυχρή λογική αμερόληπτης τήρησης κανόνων, στην πραγματικότητα αντλεί νομιμοποίηση από την υποδαύλιση παθών.

3. Η θεραπευτική τυποποίηση του κοινωνικού ελέγχου

Ο ψυχιατρικός κοινωνικός έλεγχος της εφηβείας εγκαινιάζεται με το πρώτο DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Διαταραχών), το οποίο εκδίδεται από την Αμερικανική Ψυχιατρική Εταιρία το 1952 και αποτελεί έκτοτε την επίσημη ταξινόμηση των ψυχικών ασθενειών, τουλάχιστον στις Η.Π.Α.. Εκεί, αναφέρεται η “αντίδραση προσαρμογής του εφήβου” ως μια μεταβατική αντίδραση του εφήβου, έκφραση της προσπάθειας χειραφέτησης, που συνδέεται με μεταπτώσεις και αμφιταλαντεύσεις ανάμεσα σε παρορμήσεις και συναισθηματικές τάσεις. Στη δεύτερη αναθεώρηση του DSM το 1968 στην εφηβεία εντοπίζεται επίσης μια μεταβατική διαταραχή που οφείλεται σε αντίδραση προσαρμογής και επιφέρει ευερεθιστότητα και κατάθλιψη. Συνδέεται με τη σχολική αποτυχία και εκδηλώνεται με ξεσπάσματα θυμού ή μελαγχολία και απογοήτευση²⁸⁹.

---

²⁸⁹ Chodoff, P., “Psychiatric Diagnosis: A 60-Year Perspective”, *Psychiatric News*, June 3, 2005, 40 (11), σ. 17, Paris, J. and Phillips, J., (eds) *Making the DSM-5, Concepts and Controversies*, New York: Springer, 2013

Γενικότερα στην ψυχιατρική αλλά και στην κλινική ψυχολογία ο ρόλος του DSM ενισχύεται από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, οπότε εντοπίζεται και η επικράτηση στις ΗΠΑ ενός μοντέλου ψυχιατρικής, που βασίζεται κυρίως στη φαρμακευτική αγωγή με βάση μια συμπτωματολογική ταξινόμηση των διάφορων μοτίβων συμπεριφοράς που χρήζουν θεραπείας. Η διάκριση μεταξύ ψυχικών παθήσεων, όπως η σχιζοφρένεια και των διάφορων μορφών ψυχικού πόνου π.χ. άγχος, κατάθλιψη, που οριοθετεί συνήθως την αρμοδιότητα της ψυχιατρικής σε σχέση με την ψυχολογία αλλά και η διάκριση μεταξύ ψυχικής υγείας και ασθένειας δεν είναι σταθερή και πάντως οι ορισμοί της ψυχικής ασθένειας και των αρμοδιοτήτων επί αυτής αποτελούν το αντικείμενο μιας διαδικασίας κοινωνικής κατασκευής. Η κατάταξη των ασθενειών (ή διαταραχών, όπως μετονομάστηκαν) βασίζεται σε μια επιτροπή της Αμερικανικής Ψυχιατρική Εταιρίας, ωστόσο οι πιέσεις των ασφαλιστικών εταιριών για σαφώς προσδιορισμένα διαγνωστικά κριτήρια και των φαρμακοβιομηχανιών για την αντιστοίχιση της περιγραφής των διαταραχών με φάρμακα οδήγησαν και την επιστήμη σε ανάλογες προσεγγίσεις. Οι προσεγγίσεις αυτές, ιδιαίτερα με τη χρήση των νευροεπιστημών, επικεντρώνονται στα εμφανή συμπτώματα, εγκαταλείποντας την αναζήτηση της ψυχικής αιτιολογίας (όπως λ.χ. στην ψυχανάλυση)²⁹⁰.

Οι περιπτώσεις διαταραχών, όπως της «Δ.Ε.Π.Υ.» (Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής) ή της «υπερκινητικότητας», ήταν χαρακτηριστικές αυτής της διαδικασίας κοινωνικής κατασκευής κατά την οποία μια συμπεριφορά συνδέθηκε αιτιολογικά με έναν βιολογικό μηχανισμό του εγκεφάλου και για τη θεραπεία της χρησιμοποιήθηκαν φαρμακευτικές ουσίες. Με τη χρηματοδότηση των φαρμακοβιομηχανιών στην ψυχιατρική, στην έρευνα, στις δημοσιεύσεις σε περιοδικά και συνέδρια αλλά και με άλλες επιχορηγήσεις σε ψυχιάτρους, με τη δράση των γονέων και των εκπαιδευτικών ως ομάδων πίεσης, τίθεται σε κίνηση ένας «μηχανισμός κοινωνικής πολιτικής». Στόχος του είναι η δημόσια διατύπωση, η αναγνώριση αυτής της κατηγορίας ατόμων και επιτυγχάνεται με τη θεσμική της κατοχύρωση και την πρόβλεψη ιδιαίτερων δικαιωμάτων για τους μαθητές που διαγιγνώσκονται λ.χ. με Δ.Ε.Π.Υ. (ενισχυτική διδασκαλία, κλπ)²⁹¹. Με επίκεντρο το σχολείο, αυτή η διαδικασία έχει επαναληφθεί πολλές φορές τις τελευταίες δεκαετίες,

---

²⁹⁰ Παπαδόπουλος, Μ., *Η Αυτοκτονία της Ψυχιατρικής*, Αθήνα: Νήσος, 2017, σσ. 139-146

²⁹¹ στο ίδιο, σσ. 218-231

με αποτέλεσμα την εμφάνιση μιας σειράς «επιδημιών» (δυσλεξία, διπολική διαταραχή, σύνδρομο Asperger, διαταραχή αγωγής κ.λπ.), οι περισσότερες από τις οποίες συνοδεύονται από τα ανάλογα φάρμακα²⁹².

Στο DSM III του 1980 εισάγεται νέο τμήμα με τίτλο “διαταραχές, που συνήθως εμφανίζονται στη βρεφική, την παιδική και την εφηβική ηλικία”. Εκεί βρίσκεται η διαγνωστική κατηγορία της «διαταραχής της συμπεριφοράς», που περιλαμβάνει μια σειρά από συμπτώματα: επαναλαμβανόμενη και επίμονη διαγωγή που παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων και τους κανόνες που αντιστοιχούν στην ηλικία, όπως επικίνδυνη σεξουαλική συμπεριφορά, πρώιμο κάπνισμα, κατανάλωση αλκοόλ και λήψη ναρκωτικών ουσιών, χαμηλή αυτοπεποίθηση, σκληρότητα, ξεσπάσματα θυμού, προκλητική απεισκευσία, κτλ. Στις επιπλοκές της διαταραχής αυτής περιλαμβάνονται οι σχολικές αποβολές, η παραβατικότητα, τα αφροδίσια νοσήματα, το υψηλό ποσοστό τραυματισμών από ατυχήματα, οι καυγάδες και η αυτοκτονική συμπεριφορά. Η φθορά ή βλάβη, που προκαλεί η διαταραχή, διαβαθμίζεται από ήπια ως σοβαρή, η οποία είναι δυνατό να χρήζει εγκλεισμού σε ίδρυμα²⁹³.

Ο ρόλος του DSM στην πρακτική της ψυχοθεραπείας και της συμβουλευτικής έχει αποκτήσει ευρύτερες διαστάσεις πέραν εκείνης του απλού επιστημονικού εγχειριδίου. Συνίσταται στη θεσμική παγίωση ενός επιστημονικού λόγου για την ψυχική ασθένεια, τη διαταραχή ή ό, τι αξιολογείται κάθε φορά ως τέτοιο. Πρόκειται όμως για έναν επιστημονικό λόγο που επηρεάζεται ή κατευθύνεται από εξωεπιστημονικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα, καθώς οι επιστήμονες, οι επαγγελματίες, οι ασφαλιστικές εταιρίες και οι ομάδες πίεσης γονέων και εκπαιδευτικών και οι φαρμακοβιομηχανίες συναλλάσσονται με «νόμισμα» την αναφορά στην ταξινόμηση του επίσημου εγχειριδίου της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρίας. Από το 1980, η στροφή της έρευνας και της κλινικής πρακτικής στις εγκεφαλικές βιοχημικές δυσλειτουργίες ή αποκλίσεις, περιορίζει τον ρόλο του υποκειμένου ως έλλογου όντος στη συμπλήρωση ερωτηματολογίων και την αντιστοίχιση συμπτωμάτων με διαταραχές και ενίοτε με φάρμακα. Έτσι, η πρακτική της ψυχοθεραπείας και της συμβουλευτικής, αντί να εμπλουτίζεται από τις γνώσεις των κοινωνικών επιστημών, ενσωματώνοντάς τις σε μια διαπροσωπική επικοινωνία

---

²⁹² στο ίδιο σ. 23

²⁹³ Chodoff, P. Psychiatric Diagnosis, οπ.π.

με στόχο την επίτευξη μιας κοινής κατανόησης κοινωνικώς προσδιορισμένων συμβόλων, υποβαθμίζεται σε μια αυτοματοποιημένη διαδικασία ταξινόμησης πληροφοριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΚΑΜΨΗ ΤΗΣ ΒΙΟΛΟΓΙΑΣ

1.Εφηβεία και ριψοκίνδυνη συμπεριφορά

Οι θεωρητικές αναπτύξεις για την εφηβεία στις κοινωνικές επιστήμες του 21^{ου} αιώνα σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους που εξετάσαμε καλύπτουν ένα πολύ μεγαλύτερο εύρος, όσες και οι εξειδικεύσεις του πεδίου του συμβολικού ελέγχου, οι οποίες πολλαπλασιάστηκαν. Στις τελευταίες δεκαετίες κάνουν την εμφάνισή τους εξειδικευμένοι ερευνητικοί φορείς (π.χ. Society for Research in Adolescence), ενώ αυξάνονται ο όγκος των δεδομένων εμπειρικών ερευνών και ο αριθμός των περιοδικών που ασχολούνται με την εφηβεία. Η πλειοψηφία των δημοσιεύσεων εξακολουθεί να επικεντρώνεται σε προβληματικές συμπεριφορές²⁹⁴. Ο μεγαλύτερος όγκος της χρηματοδότησης συνεχίζει να κατευθύνεται σε έρευνες για “προβληματικές συμπεριφορές” (αντικοινωνική συμπεριφορά, ναρκωτικά, ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, κατάθλιψη)²⁹⁵. Έχοντας κατοχυρωθεί ως επιστημονικό αντικείμενο, οι μελέτες για την εφηβεία έχουν αναπτυχθεί προς όλες τις κατευθύνσεις στις οποίες αναφερθήκαμε ως τώρα: στις σχέσεις της ενήβωσης με ορμονικές και ψυχοκοινωνικές αλλαγές, στις διαδικασίες σχηματισμού ταυτότητας σε σχέση με διάφορες κοινωνικές ομάδες, ιδιαίτερα με μειονοτικές ως προς τη φυλή, την εθνότητα ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Επίσης, συχνά ερευνώνται οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τροχιές των εφήβων, καθώς και η πορεία των σχέσεών τους με τους γονείς και τις ομάδες των συνομηλίκων. Η κοινωνιολογική διάσταση της εφηβείας μελετάται σε όλα τα επίπεδα, από την οικογένεια και τη γειτονιά μέχρι την εκπαίδευση και την κοινωνική διαστρωμάτωση. Οι νέες κατευθύνσεις έχουν κυρίως ως αντικείμενο τις σχέσεις μεταξύ σταδίων ζωής, καθώς διατίθενται δεδομένα μακροχρόνιων ερευνών, την επίδραση των κοινωνικών αλλαγών στην εργασία, στην εκπαίδευση, τις νέες

---

294 Fustenberg, F., οπ.π., Smetana, J., Campione-Barr, N., Metzger, A., “Adolescent Development in Interpersonal and Societal Contexts.”, *Annual Review of Psychology*, 57, 2006, σσ. 255-284

295 Steinberg, L., Morris, A., “Adolescent Development”, *Annual Review of Psychology*, 52, 2001, σσ. 83-110

τεχνολογίες και τις τηλεπικοινωνίες αλλά και τις σχέσεις βιολογικών δεικτών (γονίδια, ορμόνες, κ.λπ.) με τη συμπεριφορά²⁹⁶.

Οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων έχουν μια δική τους δυναμική, η οποία, ωστόσο, επηρεάζεται και από μεταβολές των σχέσεων μεταξύ δυνάμεων στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου. Η προσφυγή στη βιολογία αποτελεί μια κατεύθυνση συμβατή με τις προκείμενες της συμβολικής κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού, που αναφέραμε παραπάνω. Ενδεικτική μιας τέτοιας βιολογικά θεμελιωμένης προσέγγισης είναι η συσχέτιση της εφηβείας με τη ριψοκίνδυνη συμπεριφορά του Arnet το 1992, ο οποίος φιλοδοξεί να αποκαταστήσει την εγκυρότητα της οπτικής του Hall περί “αναταραχής και πίεσης” στην εφηβεία²⁹⁷. Στις ριψοκίνδυνες συμπεριφορές περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την οδήγηση σε υψηλές ταχύτητες ή υπό την επήρεια ουσιών, το σεξ χωρίς αντισύλληψη ή με αγνώστους, τη διάπραξη εγκλημάτων εξαιτίας της χρήσης παράνομων ουσιών. Αποδίδει αυτές τις συμπεριφορές σε ψυχο-σωματικά χαρακτηριστικά της εφηβείας: στην τάση του εφήβου για αναζήτηση έντονων εμπειριών και συγκινήσεων. Τέλος, τις αποδίδει στην επιθετικότητα, λόγω της αύξησης ορμονών, καθώς τα επίπεδα τεστοστερόνης των αγοριών στο τέλος της ήβης είναι 18 φορές μεγαλύτερα από ό,τι στην αρχή και διπλάσια από ό,τι των κοριτσιών, ενώ αρχίζουν να πέφτουν μετά το 25ο έτος. Αυτά τα εγγενή χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τον Arnet, αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό πλαίσιο μέσω της κοινωνικοποίησης και διαφοροποιούν τις συμπεριφορές των εφήβων ανά περίπτωση. Ωστόσο, δεν έχει τεκμηριωθεί εμπειρικά η συσχέτιση μεταξύ τεστοστερόνης και επιθετικότητας. Οι περισσότερες έρευνες για αυτή τη συσχέτιση αφορούν πειραματικές αλλαγές στο επίπεδο των ορμονών, παθολογικές καταστάσεις ή δείγματα μη σταθμισμένα (π.χ. έγκλειστοι σε φυλακές).²⁹⁸

Από τη δεκαετία του 1990 πολιτικοί και ομάδες πίεσης προωθούν τη θεώρηση της εφηβικής αυτοκτονίας, της εγκυμοσύνης, της βίας, της ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς ως τα βασικότερα προβλήματα της αμερικανικής κοινωνίας. Πολιτικές καμπάνιες οργανώνονται, υποκινούμενες από τον φόβο μιας νεολαίας που ολοένα

---

²⁹⁶ Crosnoe, P., Kirkpatrick-Johnson, M., “Research on Adolescence in the Twenty-First Century”, *Annual Review of Sociology*, 37, 2011, σσ. 439-460

²⁹⁷ Arnet, J., “Storm and stress reconsidered”, *American Psychologist*, 54 (5), 1999, σσ. 317-326

²⁹⁸ Susman, E., Inoff-Germain, G., Nottelmann, E., Loriaux, L., Cutler, G., Chrousos, G., “Hormones Emotional Dispositions and Aggressive Attributes in Young Adolescents”, *Child Development*, 58 (4), 1987, σσ. 1114-1134

και περισσότερο αποτελείται από μέλη εθνοφυλετικών μειονοτήτων. Το 2008 η αμερικανική νεολαία αποτελούνταν κατά 43% από μη ευρωπαϊκής καταγωγής άτομα, ενώ το 1960 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 15%. Ο νατουραλισμός στον ορισμό της εφηβείας ανανεώνεται από μια “επιστήμη της εφηβείας”, προσφέροντας επιχειρήματα σε όσους ασκούν πίεση για την ψήφιση νομικών μέτρων. Το 2006 διοργανώνεται από το Εθνικό Συμβούλιο Έρευνας φόρουμ για την “ανερχόμενη επιστήμη της εφηβείας”, με κεντρικό άξονα τον εφηβικό εγκέφαλο. Ψυχολόγοι και γιατροί προτείνουν την απαγόρευση χορήγησης άδειας οδήγησης, την άρση του δικαιώματος ψήφου και τον αποκλεισμό από τα σώματα ασφαλείας για άτομα κάτω των 25 ετών. Με άξονα την ιδέα της βιολογικά καθορισμένης εφηβικής ανικανότητας, ομάδες συμφερόντων προωθούν διάφορες πολιτικές, από την απαγόρευση κυκλοφορίας των νέων έως την κατάργηση της θανατικής ποινής για τους εφήβους και πιέζουν για τη χρηματοδότηση προγραμμάτων διαχείρισης της νεολαίας. Οι έφηβοι ταυτοποιούνται ως προβληματικός πληθυσμός, ενώ ταυτόχρονα ανακοινώνονται νέες επιστημονικές ανακαλύψεις για τον εγκέφαλο, που αποκαλύπτουν ότι ο έφηβος βρίσκεται σε ένα επικίνδυνο στάδιο παιδικής ανικανότητας ²⁹⁹.

2. Νευροεπιστήμες και εφηβικός εγκέφαλος

Ο Ronald Dahl, προλογίζοντας συμπόσιο με θέμα τον εφηβικό εγκέφαλο, ορίζει την εφηβεία ως την περίοδο εκείνη που ξεκινά στην πρώιμη ενήβωση και τελειώνει όταν το άτομο αποκτήσει έναν σταθερό και ανεξάρτητο ρόλο στην κοινωνία.³⁰⁰ Τις τελευταίες δεκαετίες μακροχρόνιες έρευνες με τη χρήση τεχνικών μαγνητικής απεικόνισης του εγκεφάλου, όπως η λειτουργική (fMRI) και η δομική μαγνητική τομογραφία (sMRI), κατέρριψαν την επικρατούσα αντίληψη, που θεωρούσε ότι ο εγκέφαλος αποκτούσε την τελική του μορφή στο τέλος της παιδικής ηλικίας. Έδειξαν ότι η ανάπτυξη του εγκεφαλικού φλοιού επεκτείνεται πολύ περισσότερο και ότι ο

---

²⁹⁹ Males, M., “Does Adolescent Brain Make Risk Taking Inevitable?: A Skeptical Appraisal”, *Journal of Adolescent Research*, 24 (1), 2009, σ. 3-20 <http://jar.sagepub.com/content/24/1/3> προσβάσιμο στις 19/2/2011

³⁰⁰ Dahl, R., Preface “Adolescent Brain Development: a Period of Vulnerabilities and Opportunities Keynote Address”, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021, 2004, σσ. 1-22

εγκέφαλος παρουσιάζει σημαντική πλαστικότητα κατά την εφηβική ηλικία και στις αρχές της ενηλικίωσης³⁰¹. Οι μετωπιαίοι λοβοί, όπου εδράζονται κρίσιμα μέρη του νευρικού κυκλώματος, το οποίο υποστηρίζει «εκτελεστικές» λειτουργίες, όπως ο σχεδιασμός, η βραχυπρόθεσμη μνήμη, ο έλεγχος των παρορμήσεων, βρίσκονται ανάμεσα στις περιοχές του εγκεφάλου που αναπτύσσονται τελευταίες, ίσως ούτε μέχρι τα μέσα της τρίτης δεκαετίας της ζωής του ατόμου. Καθ' όλη τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας και κατά το πέρασμα στην εφηβεία οι φλοιώδεις περιοχές του εγκεφάλου χοντραίνουν, καθώς πολλαπλασιάζονται οι νευρωνικές συνδέσεις. Στον μετωπιαίο φλοιό ο όγκος της φαιάς ουσίας μεγιστοποιείται, στα 11 για τα κορίτσια και στα 12 για τα αγόρια, πράγμα που δείχνει πλεόνασμα παραγωγής δενδριτών. Έπειτα, οι συνδέσεις που δε χρησιμοποιούνται «κλαδεύονται» επιλεκτικά, για να γίνει ο εγκέφαλος πιο αποτελεσματικός σε σχέση με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Επίσης, με το «κούρεμα» επιτυγχάνεται μεγαλύτερη εξειδίκευση των περιοχών του εγκεφάλου. Η απώλεια της φαιάς ουσίας πραγματοποιείται από το πίσω προς το μπροστινό μέρος. Οι μετωπιαίοι λοβοί είναι ανάμεσα στο τελευταία τμήματα του εγκεφάλου που παρουσιάζουν αυτήν την αλλαγή. Οι νευρωνικές συνδέσεις που απομένουν μπορούν να μεταφέρουν πληροφορίες καλύτερα, μέσω της μυελίνωσης, δηλαδή της κυκλοφορίας μιας ουσίας που λειτουργεί ως μονωτικό. Αυτό δε συμβαίνει πριν από την ηλικία των 20-23 στον προμετωπιαίο φλοιό, ο οποίος θεωρείται ότι συντονίζει τις υψηλού επιπέδου γνωστικές διαδικασίες και εκτελεστικές λειτουργίες που είναι απαραίτητες για τη στοχοκατευθυνόμενη συμπεριφορά, όπως ο σχεδιασμός, η αναστολή της αντίδρασης, η βραχυπρόθεσμη μνήμη, η προσοχή.

Έρευνες πάνω σε ζώα έχουν δείξει ότι οι νευρωνικές συνδέσεις ανάμεσα στην αμυγδαλή και τους φλοιούς που αποτελούν τους μετωπιαίους λοβούς γίνονται πυκνότερες κατά την εφηβεία. Υποτίθεται ότι αυτές οι συνδέσεις ενσωματώνουν τις συναισθηματικές στις γνωστικές λειτουργίες και το αποτέλεσμα είναι αυτό που ονομάζεται «συναισθηματική ωρίμανση», δηλαδή η ικανότητα ρύθμισης των συναισθημάτων. Τα στοιχεία δείχνουν ότι αυτή η ενσωμάτωση εξελίσσεται ακόμα και στην ενηλικίωση. Έτσι, θεωρείται πως το χρονικό κενό ανάμεσα στην ανάπτυξη του κοινωνικο-συναισθηματικού συστήματος, (που εκτινάσσεται στην ενήβωση) και

---

³⁰¹ Choudhury, S., "Culturing the adolescent brain: what can neuroscience learn from anthropology?", *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5 (2-3), 2010, σσ. 159-167

την ανάπτυξη του γνωστικού συστήματος ελέγχου, που φτάνει μέχρι την ύστερη εφηβεία, χαρακτηρίζει ορισμένες πλευρές της ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς κατά την εφηβική ηλικία.³⁰²

Ως προς την εφηβική ηλικία, οι τεχνικές νευροαπεικόνισης και αξιολόγησης της συμπεριφοράς έχουν επικεντρωθεί στις εξής τυπικές συμπεριφορές που θεωρείται ότι χαρακτηρίζουν την εφηβική ηλικία σε όλους τους πολιτισμούς, ακόμα και στο ζωικό βασίλειο: την αναζήτηση νέων εμπειριών, τη ριψοκίνδυνη συμπεριφορά και την προσανατολισμένη προς τους συνομηλίκους κοινωνικότητα. Συμπεριφορές που χαρακτηρίζουν την προσπάθεια των ατόμων να ανεξαρτητοποιηθούν από τη φροντίδα των ενηλίκων και να γίνουν αυτάρκη μέλη της κοινωνίας τους. Το ζητούμενο είναι να εντοπιστούν εργαστηριακά οι θεμελιώδεις μονάδες γνώσης και συναισθήματος και να συνδεθούν με καταστάσεις του πραγματικού κόσμου. Για παράδειγμα, έρευνες που χρησιμοποιούν τις λειτουργικές μαγνητικές τομογραφίες έχουν ταυτοποιήσει διαφορετικές νευρωνικές αναπαραστάσεις και διαδικασίες ωρίμανσης για συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται ως «έλεγχος παρορμήσεων» ή «αναζήτηση διέγερσης». Ωστόσο, οι περισσότερες έρευνες μέχρι τώρα αφορούν στη λεγόμενη «ψυχρή» γνωστική διαδικασία του εργαστηρίου και όχι στη «θερμή» των πραγματικών καταστάσεων, που εμπεριέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο.

Τα παραπάνω δεδομένα σχετικά με την ανάπτυξη των δομών και των λειτουργιών του εγκεφάλου υπόκεινται σε επεξεργασία και ερμηνεία, προκειμένου να συνδεθούν με τη συμπεριφορά. Η μοριακή γενετική βιολογία, η μοντελοποίηση μέσω H/Y, οι χημικές δοκιμές και άλλες τεχνικές επίσης συμβάλλουν στην άντληση και επεξεργασία δεδομένων. Έτσι, έχει διαμορφωθεί ένα επιστημονικό πεδίο γνώσης που αντλεί μεθόδους και ερμηνευτικά μοντέλα από την ψυχολογία και τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει, τη νευροεπιστήμη και τη γενετική³⁰³. Κατά τον Nikolas Rose, αυτό το νέο πεδίο γνώσης συγκροτεί ένα «νευροβιολογικό» σύμπλεγμα, μια επιστημονική πειθαρχία, δηλαδή, αποτελούμενη από θεωρίες, πρακτικές και τεχνολογίες, η οποία αναπτύσσεται από τη δεκαετία του '60 και έπειτα.

---

³⁰² Johnson, S., Blum, R. and Giedd, J., "Adolescent Maturity and the Brain: The Promise and Pitfalls of Neuroscience Research in Adolescent Health Policy", *Journal of Adolescent Health*, 245, no3, 2009, σσ. 216–221 doi:10.1016/j.jadohealth.2009.05.016.

³⁰³ Munakata, Y., Casey, B., Diamond, A., «Developmental cognitive neuroscience: progress and potential», *TRENDS in Cognitive Sciences*, 8 (3), 2004 doi:10.1016/j.tics.2004.01.005

Ο Rose προσδιορίζει τη γένεσή του στο 1961, όταν μια ομάδα επιστημόνων, μαθηματικών, φυσικών, βιολόγων, νευρολόγων, ψυχιάτρων και ψυχολόγων γύρω από τον Smith στο M.I.T. ξεκίνησε ένα πρόγραμμα με τίτλο «Neurosciences Research Program» με αντικείμενο μελέτης τον εγκέφαλο, το νευρικό σύστημα και ό,τι θεωρούνταν παράγωγό τους, όπως η μάθηση, η μνήμη, ο ύπνος, τα αντανακλαστικά, κ.λπ.. Η προσέγγισή τους αποτελούσε μια προσπάθεια ενσωμάτωσης διαφορετικών επιπέδων ανάλυσης (κυτταρικού, μοριακού, ανατομικού, συμπεριφορικού) σε μια ενιαία θεώρηση της σχέσης μεταξύ εγκεφάλου και συμπεριφοράς.

Η ανάπτυξη των νευροεπιστημών έγινε εφικτή λόγω της προόδου που σημειώθηκε σε μια σειρά από τομείς της επιστήμης και της τεχνολογίας: (α) στην προώθηση της κατανόησης του εγκεφάλου σε νευρομοριακό επίπεδο, των φυσιολογικών, χημικών, ηλεκτρικών ιδιοτήτων του και της εξήγησης των νοητικών διεργασιών (π.χ. νόηση, συναίσθημα, βούληση) με υλικούς τρόπους. (β) Στην ανάπτυξη της ψυχοφαρμακολογίας και την αξιοποίηση ευρημάτων από τη σύνδεση ουσιών με συγκεκριμένες αντιδράσεις, καθώς μέσω αυτής της ανάπτυξης οι φαρμακοβιομηχανίες συνδέονται με την ερευνητική κοινότητα και τους ψυχιάτρους. (γ) Στη γενετική και το ενδιαφέρον για τον ρόλο των γονιδίων στην ψυχιατρική. (δ) Στην ανακάλυψη της πλαστικότητας του εγκεφάλου, προϊόν της δουλειάς, που έγινε στην αποκατάσταση ασθενών από εγκεφαλικά επεισόδια. (ε) Τέλος, στις τεχνικές απεικόνισης του εγκεφάλου.

Έτσι, τις τελευταίες δεκαετίες κάνουν την εμφάνισή τους επιστημονικές έρευνες των νευροεπιστημών που καλύπτουν όλο το φάσμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, από το πώς επιδρά στον εγκέφαλο η διαφήμιση, μέχρι τη σχέση του εγκεφάλου με την αλήθεια, την ηθική, την εγκληματικότητα, τις νευρωνικές αντιδράσεις στη μουσική και τη γλώσσα ή σε μια σειρά από θεωρούμενες παθολογίες της προσωπικότητας, τόσο αμφιλεγόμενες όσο η ντροπαλότητα. Όταν η επιστημονική κοινότητα απέκτησε πιο εύκολη πρόσβαση σε τεχνολογίες απεικόνισης του εγκεφάλου, χιλιάδες εργασιών δημοσιεύτηκαν, οι οποίες ισχυρίζονταν ότι είχαν ταυτοποιήσει τις νευρωνικές συντεταγμένες των πάντων, από το μίσος και την αγάπη μέχρι τις αντιδράσεις στη λογοτεχνία και στις πολιτικές πεποιθήσεις³⁰⁴.

---

³⁰⁴ Rose, N., Abi-Rached, J., *The New Brain Neuro: the new brain sciences and the management of the mind*, New Jersey: Princeton University Press, 2010

Οι τεχνικές απεικόνισης του εγκεφάλου ελκύουν την προσοχή του κοινού, καθώς θεωρείται ότι παρέχουν περισσότερο συμπαγή αντικειμενικά δεδομένα σε σχέση με άλλες τεχνικές των επιστημών της συμπεριφοράς, ωστόσο δεν είναι απαλλαγμένες από υποκειμενισμό. Έγκειται στην κρίση και την ευχέρεια των ερευνητών να επιλέξουν το πάχος των εγκεφαλικών τομών, το επίπεδο διαύγειας και λεπτομέρειας, τις τεχνικές απομόνωσης του θορύβου, το δείγμα των ατόμων που εξετάζονται. Έπειτα, η συσχέτιση μιας εικόνας ή ενός μοτίβου διέγερσης των νευρωνικών συστημάτων με γνωστικές και συμπεριφορικές επιπτώσεις δεν μπορεί να αποδοθεί εύκολα σε κάποια αιτιώδη σχέση. Σπάνια υπάρχει άμεση αντιστοίχιση ανάμεσα σε μια περιοχή του εγκεφάλου και μια λειτουργία. Μια συγκεκριμένη περιοχή του εγκεφάλου μπορεί να συμμετέχει σε πολλές γνωστικές λειτουργίες και πολλοί τύποι λειτουργιών να υποστηρίζονται από την ίδια περιοχή του εγκεφάλου³⁰⁵. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων από τον εγκέφαλο μπορεί να περιγραφεί ως «νευρωνική δημοκρατία», καθώς η τελική αντίδραση είναι το αποτέλεσμα ανταγωνισμού ή/και συνεργασίας μεταξύ διαφορετικών κέντρων³⁰⁶.

Με τις τεχνικές απεικόνισης της εγκεφαλικής δραστηριότητας μπορεί, για παράδειγμα, να παρατηρηθεί μεγαλύτερη δραστηριότητα της αμυγδαλής στους εφήβους από ό,τι στους ενήλικες. Αυτή μπορεί να ερμηνευτεί ως ισχυρότερη τάση προς ρισοκίνδυνες συμπεριφορές, καθώς η αμυγδαλή αποτελεί πρωτόγονο τμήμα του εγκεφάλου ή αντίθετα ως τάση προς μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα, καθώς η αμυγδαλή εμποδίζει τα επιθετικά μοτίβα συμπεριφοράς, που προέρχονται από τον μεσο-εγκέφαλο. Έρευνα για τις αντιδράσεις του εγκεφάλου των εφήβων σε φωτογραφίες με πρόσωπα τρομαγμένων ατόμων έδειξε ότι αναγνώριζαν μεγαλύτερη ποικιλία συναισθημάτων από ό,τι οι ενήλικες, πράγμα που για τους ερευνητές αποδείκνυε την τάση τους να παραγνωρίζουν βασικά κοινωνικά σήματα, όπως ο φόβος, λόγω της υπερλειτουργίας της αμυγδαλής. Όμως, παρόμοιες έρευνες έδειξαν ότι και τα άτομα χαμηλότερου κοινωνικο-οικονομικού στάτους τείνουν να μεταφράζουν εκφράσεις του προσώπου ως επιθετικότητα, δείχνοντας ότι οι

---

³⁰⁵ Johnson, S., Blum, R. and Giedd, J, “Adolescent Maturity and the Brain”, ο.π.

³⁰⁶ Rapp, R., “A Child Surrounds this Brain: The Future of Neurological Difference According to Scientists, Parents and Diagnosed Young Adults”, στο Pickersgill, M., Van Keulen, I., (eds) *Sociological Reflections On Neurosciences* Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2011

αντιδράσεις στις εκφράσεις του προσώπου σχετίζονται με διαφορές κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου και όχι με διαφορές εγκεφάλου³⁰⁷.

Οι νευροεπιστήμες ενώ παρέχουν πρόσβαση σε περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία του εγκεφάλου, δεν μπορούν από μόνες τους να «μεταφράσουν» την εικόνα που παρουσιάζει μια συμπεριφορά στον τομογράφο σε εικόνα της συμπεριφοράς ενός ατόμου στον πραγματικό κόσμο. Αυτό συμβαίνει, γιατί είναι πρακτικά αδύνατο να απομονωθεί ο ρόλος του εγκεφάλου από τα υπόλοιπα βιολογικά συστήματα και τα κοινωνικά πλαίσια που καθορίζουν τη συμπεριφορά. Η διαχείριση των δεδομένων, η επιλογή της ομάδας ελέγχου και των ασθενών, η χρηματοδότηση είναι αποφάσεις που λαμβάνονται από συγκεκριμένους επιστήμονες και επηρεάζουν το αποτέλεσμα των ερευνών. Αυτή τη λειτουργία «μετάφρασης» την αναλαμβάνουν όσοι είναι εξουσιοδοτημένοι να «διαβάζουν» τον εγκέφαλο, γιατροί, νευρολόγοι, γενετιστές και τεχνικοί των απεικονίσεων, ενώ ταυτόχρονα, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα υποκείμενα των ερευνών, οι άνθρωποι, των οποίων ο εγκέφαλος απεικονίζεται, τροποποιούν την αντίληψη που έχουν για τον εαυτό τους³⁰⁸.

Οι εκλαϊκεύσεις των νευροεπιστημών αποδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη λειτουργία του εγκεφάλου. Η γνώση για τον εγκέφαλο θεωρείται το κλειδί για την κατανόηση της ανθρώπινης φύσης, καθώς και της κοινωνικής ζωής. Σε διάφορα περιοδικά για την επιστήμη, ιστοσελίδες, εφημερίδες και άλλα Μ.Μ.Ε., μια «νευροκουλτούρα» ανθίζει στα διάκενα ανάμεσα σε αυτό που οι επιστήμονες βλέπουν και γνωρίζουν για τον εγκέφαλο και σε ό,τι μπορεί αυτό να θεωρηθεί ότι συνεπάγεται για το άτομο, τη συλλογικότητα, την υγεία και την ευεξία. Οι νέες τεχνικές χαρτογράφησης του εγκεφάλου αναδιατυπώνουν τη συζήτηση περί ανατροφής ή φύσης ως καθοριστικών παραγόντων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Σε ορισμένες περιπτώσεις παρέχουν επιχειρήματα σε βιολογικές εξηγήσεις των ρόλων του φύλου ή των ψυχικών ασθενειών. Σε άλλες, η ανατροφή αναγνωρίζεται ως παράγοντας διαμόρφωσης της προσωπικότητας αλλά μόνο εφόσον καταγράφεται με τεχνικές απεικόνισης του εγκεφάλου.

---

³⁰⁷ Males, M., "Does Adolescent Brain Make Risk Taking Inevitable?: A Skeptical Appraisal", ο.π.

³⁰⁸ Rose, N., Abi-Rached, J., *The New Brain Neuro*, ο.π. σ. 55

Η πλαστικότητα του εγκεφάλου, η ικανότητά του, δηλαδή, να αλλάζει ανάλογα με τις διαφοροποιήσεις των λειτουργιών του ή του περιβάλλοντος, αποτελεί επίσης ένα ζήτημα που έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον ευρύτερων κοινών, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα. Έχει αποδειχθεί ότι ο εγκέφαλος μπορεί να δημιουργεί νέα κύτταρα, νέες διακλαδώσεις νευρώνων και ότι μπορεί επίσης οι ήδη υπάρχουσες να ενισχύονται ή να αποδυναμώνονται. Η πλαστικότητα συνδέεται με τη μάθηση, τα επίπεδα του άγχους και των ορμονών, την αποκατάσταση τραυμάτων. Τους ιατρικούς κύκλους αφορά κυρίως η αντιστροφή των συνεπειών που επιφέρουν οι διάφορες νευροεκφυλιστικές ασθένειες αλλά η γνώση της πλαστικότητας του εγκεφάλου έχει ευρύτερες προεκτάσεις, εφόσον αποδεικνύεται πως ο εγκέφαλος δεν είναι μόνο ένα βιολογικό αλλά και ένα κοινωνικό και πολιτισμικό δημιούργημα. Ωστόσο, οι νευροεπιστήμες δεν εκπέμπουν αποκλειστικά την εικόνα ενός ανθρώπου-εγκεφάλου, απομονωμένου και εξατομικευμένου, αλλά και την αντίθετη, του εγκεφάλου που διαμορφώνεται από την κοινωνικότητα και ιδιαίτερα οι μελέτες που αφορούν τους λεγόμενους κατοπτρικούς νευρώνες και τον ρόλο τους στη μίμηση και στην ενσυναίσθηση³⁰⁹.

Αυτός ο τρόπος σκέψης καθιστά δυσδιάκριτα δύο ιστορικά όρια για τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς: Το πρώτο αφορά στη διάκριση ανάμεσα σε οργανικές και λειτουργικές διαταραχές, με τις πρώτες να οφείλονται σε μόνιμες βλάβες στη φυσιολογία του εγκεφάλου και τις δεύτερες σε διαταραχές που δεν έχουν οργανική βάση και αποδίδονται στην εμπειρία. Το δεύτερο αφορά στη διάκριση ανάμεσα σε καταστάσεις και σε χαρακτηριστικά, διάκριση πάνω στην οποία θεμελιώνεται η διαφορά της ψυχιατρικής με την ψυχολογία. Οι καταστάσεις νοούνται ως περίοδοι ασθένειας, π.χ. κατάθλιψης, από τις οποίες ο ασθενής μπορεί να θεραπευθεί και να επιστρέψει στην κανονικότητα με την παρέμβαση της φαρμακευτικής αγωγής, ενώ τα χαρακτηριστικά είναι κληρονομικά ή επίκτητα, μόνιμα στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου, τα οποία ενδέχεται να οδηγήσουν στην ασθένεια αλλά γενικά τη διαχείρισή τους αναλαμβάνει η ψυχολογία³¹⁰.

Παρ' όλα αυτά, η αρχική προγραμματική φιλοδοξία των νευροεπιστημών, η υπαγωγή στην υλικότητα του νου της κάθε εξήγησης φαινομένων που σχετίζονται με τη συμβολική ικανότητα του ανθρώπου, τη νόηση και τα συναισθήματα, έχει

³⁰⁹ Rose, N., Abi-Rached, J., *The New Brain Neuro*, ο.π. σ. 22

³¹⁰ στο ίδιο, σ. 46

υποχωρήσει. Σε γενικές γραμμές οι νευροεπιστήμονες ομολογούν την αδυναμία κάλυψης του χάσματος ανάμεσα στα δεδομένα των τεχνικών απεικόνισης, των εργαστηριακών, πειραματικών, κλινικών μελετών και την πολυπλοκότητα της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον, που καθορίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Σ' αυτό το χάσμα υπάρχει χώρος και για τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, εκτός από τον βιολογικό εξελικτικό αναγωγισμό.

Πάντως, όπως διαπιστώνει ο Rose, τα κίνητρα και οι πιέσεις φορέων του κράτους και της αγοράς προς τους επιστήμονες, μέσω της χρηματοδότησης ερευνητικών προγραμμάτων, δημοσιεύσεων και πανεπιστημιακών θέσεων, κατευθύνουν τις νευροεπιστήμες σε πεδία εφαρμογής πορισμάτων και αντίστοιχων θεωρητικοποιήσεων στην κρατική πολιτική, για τον εντοπισμό, την πρόληψη και την καταστολή σε ζητήματα αποκλίνουσας/παραβατικής συμπεριφοράς ομάδων πληθυσμού που χαρακτηρίζονται υψηλού ρίσκου. Παράλληλα, ανταποκρίνονται στη ζήτηση για φάρμακα, θεραπείες, τεχνικές και πρακτικές αυτοβελτίωσης, οι οποίες στοχεύουν, πλέον, στον εγκέφαλο, εκτός από το σώμα³¹¹.

3. Απεικόνιση του εγκεφάλου και ριψοκίνδυνη συμπεριφορά

Η προσέγγιση του Lawrence Steinberg³¹² για τη ριψοκίνδυνη συμπεριφορά των εφήβων αποτελεί ένα παράδειγμα για το πώς μπορεί να αξιοποιηθεί η νευροεπιστήμη από τις επιστήμες της συμπεριφοράς. Η βασική του υπόθεση είναι ότι η ριψοκίνδυνη συμπεριφορά αυξάνεται στο πέρασμα από την παιδική ηλικία στην εφηβική λόγω της ανάπτυξης του κοινωνικού-συναισθηματικού συστήματος του εγκεφάλου, που οδηγεί στην αναζήτηση ανταμοιβής ιδιαίτερα υπό την παρουσία των συνομηλίκων, ενώ μειώνεται από την εφηβική προς την ενηλικίωση, λόγω της ανάπτυξης του γνωστικού

---

³¹¹ στο ίδιο, σ. 225-234, επίσης Pitts-Taylor, V., "The plastic brain: Neoliberalism and the neuronal self", *Health*, 14 (6), σ. 635-652,

DOI: 10.1177/1363459309360796 <http://hea.sagepub.com>

³¹² Steinberg, L., "Risk-taking in adolescence: New perspectives from brain and behavioral science", *Current Directions in Psychological Science*, 16, 2007, σσ. 55-59

συστήματος ελέγχου, που παρέχει στο άτομο μεγαλύτερες δυνατότητες αυτορρύθμισης.

Ο Steinberg αποδίδει την όξυνση της επικίνδυνης συμπεριφοράς όχι στην αύξηση των γοναδοτρόπων ορμονών που είναι υπεύθυνες για την ενήβωση αλλά στις αναπτυξιακές αλλαγές στο ντοπαμινεργικό σύστημα, το οποίο ρυθμίζει τις συγκινήσεις και τα κίνητρα. Αφορά, δηλαδή, τις περιοχές του εγκεφάλου (αμυγδαλή, προμετωπιαίος φλοιός, κογχομετωπιαίος φλοιός, κροταφική αύλακα, επικλινής πυρήνας) που συμμετέχουν στην επεξεργασία κοινωνικών πληροφοριών, όπως είναι η αναγνώριση κοινωνικά συναφών ερεθισμάτων, η βιολογική κίνηση, η κοινωνική κρίση, η αποτίμηση της φυλής, η αξιολόγηση της ελκυστικότητας των άλλων, η αξιολόγηση των προθέσεων του άλλου, η κοινωνική αιτιολόγηση, κλπ. Η μεγαλύτερη ενεργοποίηση αυτών των περιοχών υπό την παρουσία συνομηλίκων διαπιστώνεται πειραματικά, καθώς χειραγωγείται η απόρριψη ή αποδοχή του ατόμου από την ομάδα. Επειδή η ντοπαμίνη παίζει σημαντικό ρόλο στο κύκλωμα του εγκεφάλου που προκαλεί την αίσθηση ανταμοιβής, ο Steinberg συμπεραίνει ότι οι αλλαγές στη συγκέντρωση των υποδοχών ντοπαμίνης κατά την ενήβωση επιδρούν στις συμπεριφορές που ταξινομούνται ως «αναζήτηση της συγκίνησης».

Ωστόσο, όπως ο ίδιος υπογραμμίζει, οι αλλαγές αυτές συμπίπτουν με την ενήβωση αλλά δεν είναι ξεκάθαρο ότι προκαλούνται από αυτές και σε κάθε περίπτωση η ενήβωση ως διαδικασία που οδηγεί στην ωρίμανση του αναπαραγωγικού συστήματος είναι διακριτή από την εφηβεία και τις γνωστικές, κοινωνικο-συναισθηματικές και συμπεριφορικές αλλαγές που εμπεριέχονται σε αυτήν. Παρ' όλα αυτά αναγνωρίζει στην «αναζήτηση συγκίνησης» ως χαρακτηριστική συμπεριφορά της εφηβείας ένα δαρβινικό εξελικτικό πλεονέκτημα, σημειώνοντας πως: «...εμπεριέχει ένα βαθμό ρίσκου, το οποίο όμως είναι απαραίτητο στην αναπαραγωγή και στην επιβίωση»³¹³. Την τεκμηριώνει συνδυάζοντάς την με την παρατήρηση της συμπεριφοράς πρωτόγονων φυλών ως ενδεικτικής προηγούμενων σταδίων ανάπτυξης του ανθρώπινου είδους, όπου η υπεροχή των νεαρών ανδρών σε επικίνδυνες δραστηριότητες (κυνήγι, πόλεμος) αξιολογείται θετικά από τις υποψήφιες συζύγους ή ερωτικούς συντρόφους, με την εμπειρική

---

³¹³ Steinberg, L., "A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking", *Developmental Review*, 28, 2008, σσ. 78–106 doi:10.1016/j.dr.2007.08.002, σ. 87

επιβεβαίωση της προτίμησης που δείχνουν για κυριαρχικά και επιθετικά αγόρια τα κορίτσια στην εφηβεία στις σύγχρονες κοινωνίες (αν και, όπως παραδέχεται, οι εργαστηριακές μελέτες δε δείχνουν διαφορές στα φύλα ως προς τη ριψοκίνδυνη συμπεριφορά).

Η εξήγηση του Steinberg για την επικίνδυνη συμπεριφορά κατά την εφηβεία βασίζεται σε ερευνητικά δεδομένα που προέρχονται από διάφορες κλίμακες αυτοαναφοράς ενός δείγματος ατόμων από 10 έως 30 ετών, ως προς την απόδοση σε δοκιμασίες μέσω H/Y. Συσχετίζει την αύξηση αναζήτησης συγκινήσεων, της προτίμησης του ρίσκου και της ικανοποίησης της ανταμοιβής κατά την πρώιμη εφηβική ηλικία με την άνοδο του επιπέδου γοναδιακών ορμονών, όπως η οξυτοκίνη, η οποία είναι περισσότερο γνωστή για τον ρόλο της στην ενίσχυση του μητρικού δεσμού, ως προς την αναγνώριση κοινωνικών ερεθισμάτων και άρα την ενίσχυση της σημασίας της ανατροφοδότησης του ατόμου από τους άλλους, εκ των οποίων υποθέτει ότι μεγαλύτερη βαρύτητα έχουν οι συνομήλικοι. Η κλιμάκωση της ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς των εφήβων υπό την παρουσία των συνομηλίκων τους αποδεικνύεται, επίσης, με μαγνητικές τομογραφίες κατά την εκτέλεση προσομοιωμένων ριψοκίνδυνων συμπεριφορών (οδήγηση οχήματος).

Η υποχώρηση των ριψοκίνδυνων συμπεριφορών κατά το πέρασμα από την εφηβική ηλικία στην ενηλικίωση εξηγείται από την ωρίμανση του γνωστικού συστήματος ελέγχου. Αυτό συμπεραίνεται από τις δομικές αλλαγές στον εγκέφαλο (την ελάττωση της φαιάς ουσίας στον εγκέφαλο και το «κούρεμα» αχρησιμοποίητων νευρωνικών συνδέσεων, την αυξημένη μυελίνωση, την αύξηση των συνδέσεων μεταξύ φλοιωδών και υποφλοιωδών περιοχών). Συμπεραίνεται επίσης από τις λειτουργικές αλλαγές που διαπιστώνονται από τεχνικές απεικόνισης. Οι τεχνικές αυτές απεικονίζουν τον εγκέφαλο κατά τη διάρκεια υποβολής των υποκειμένων σε δοκιμασίες που απαιτούν την ενεργοποίηση του γνωστικού ελέγχου επί των ερεθισμάτων. Το σύστημα γνωστικού ελέγχου εμπλέκεται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στη συλλογιστική του ατόμου, όπου συχνά έρχεται σε σύγκρουση με το συναισθηματικό-κοινωνικό σύστημα. Καθώς η επικοινωνία μεταξύ των διαφορετικών περιοχών του εγκεφάλου αυξάνεται κατά την ωρίμανση, οι δυνατότητες αυτορρύθμισης του ατόμου μεγαλώνουν, άρα μειώνονται οι πιθανότητες εκδήλωσης της ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς. Ωστόσο, η αυξημένη αυτορρύθμιση μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το άτομο για τη μείωση του κινδύνου

που προκαλούν οι ρισκοκίνδυνες συμπεριφορές, χωρίς να ελαττωθούν οι συγκεκριμένες ή άλλες εκδηλώσεις ρισκοκίνδυνης συμπεριφοράς.

Ο Steinberg τονίζει ότι η κατανόηση των αλλαγών της δομής και της λειτουργίας του εγκεφάλου των εφήβων απέχει πολύ από την ανακάλυψη της σχέσης μεταξύ αυτών των αλλαγών και της συμπεριφοράς των εφήβων και ότι πολλά από τα συμπεράσματά του αποτελούν απλώς «λογικές εικασίες». Επισημαίνει, επίσης, ότι η εστίασή του στη νευροβιολογία του εφήβου δε σημαίνει ότι ενστερνίζεται τον βιολογικό αναγωγισμό στην εξήγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και ότι δεν έχει την πρόθεση να υποβαθμίσει τη σημασία του ψυχολογικού και κοινωνικού πλαισίου της συμπεριφοράς. Όμως, αυτές οι παραδοχές δεν τον εμποδίζουν από το να προτείνει μέτρα και κατευθύνσεις κοινωνικών πολιτικών που απορρέουν από το βασικό του συμπέρασμα, της- όπως ομολογεί ο ίδιος- μονόπλευρης οπτικής, ότι δηλαδή η ρισκοκίνδυνη συμπεριφορά κατά την εφηβεία είναι αναπόφευκτη. Από αυτό συνάγει πως τα προγράμματα που έχουν στόχο την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση των νέων για τους κινδύνους της ρισκοκίνδυνης συμπεριφοράς (κάπνισμα, αλκοόλ, ναρκωτικά, οδήγηση, σεξ, κ.λπ.) δεν έχουν κανένα αποτέλεσμα και ότι η πολιτεία θα πρέπει να πάρει πιο πρακτικά μέτρα: αυστηρότερη νομοθεσία για την απαγόρευση πώλησης αλκοόλ, καλύτερη πρόσβαση στην αντισύλληψη και στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας, άνοδο των ορίων ηλικίας για την απόκτηση άδειας οδήγησης. Μάλιστα, για να ενισχύσει την πρότασή του, αναφέρεται σε πορίσματα ερευνών όπου η αυταρχική γονική επιμέλεια συνδέεται με μεγαλύτερη ωριμότητα των εφήβων και μικρότερες πιθανότητες εκδήλωσης ρισκοκίνδυνης συμπεριφοράς, ενώ πάλι αναγνωρίζει ότι δεν μπορεί να διευκρινιστεί αν αυτό οφείλεται στην εσωτερική συγκρότηση του εφήβου, που του δίνει μεγαλύτερες δυνατότητες αυτορρύθμισης ή στους αντικειμενικούς εξωτερικούς περιορισμούς και απαγορεύσεις, που του επιβάλλονται³¹⁴.

---

³¹⁴ Steinberg, L., “A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking”, ο.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: ΟΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

1. Ψυχολογία, κοινωνιολογία και γνωστική κατάρτιση

Η υπόθεση στην οποία βασίστηκε η παρούσα εργασία ήταν ότι οι θεωρίες των κοινωνικών επιστημών συμβάλλουν στον σχηματισμό νέων θεσμών ή μετασχηματίζουν τους ήδη υπάρχοντες, παρέχοντας ορθολογικότητα στις συλλογικές αναπαραστάσεις και ηθική νομιμοποίηση στην κοινωνική διαχείριση της συμπεριφοράς του ατόμου. Η κατάταξη των ατόμων σε κατηγορίες και οι έννοιες με βάση τις οποίες συγκροτούνται αυτές οι κατηγορίες διαμορφώνουν νέες συλλογικές αναπαραστάσεις, νέους τρόπους αντίληψης του εαυτού και των σχέσεων με τους άλλους. Στους θεσμούς, δηλαδή, βρίσκουν πρακτική εφαρμογή οι ιδέες που προέρχονται από τις κοινωνικές επιστήμες. Στο πρώτο μέρος δείξαμε ορισμένες από τις θεσμικές εφαρμογές που επακολούθησαν τη συγκρότηση του επιστημονικού πεδίου των κοινωνικών επιστημών και τη δημοσίευση της θεωρίας του Hall για την εφηβεία. Παρακάτω καταγράφονται ορισμένες πλευρές της συμβολής των επόμενων θεωριών που παραθέσαμε στην τροποποίηση της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας και της πορείας του πεδίου του συμβολικού ελέγχου. Καθώς πρόκειται για μια διαδικασία εν εξελίξει, δεν αποτελούν οριστικά συμπεράσματα αλλά παρατηρήσεις ενδεικτικές τάσεων, οι οποίες μένει να επιβεβαιωθούν στο μέλλον.

Αρχίζοντας από τη συμβολή της ψυχολογίας της εφηβείας στην «αφανή παιδαγωγική» μέσω των προγραμμάτων εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών, θα πρέπει να σημειωθεί πως στις αρχές του 21^{ου} αιώνα οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί είναι απόφοιτοι ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, κολεγίων και πανεπιστημίων, πενταετών προγραμμάτων, σε διάφορους συνδυασμούς: με ή χωρίς μεταπτυχιακό τίτλο, με μαθήματα ή ενότητες μαθημάτων εξολοκλήρου από παιδαγωγικά τμήματα, από προγράμματα που συνδυάζουν παιδαγωγικά μαθήματα με μαθήματα σε τμήματα ψυχολογίας και γνωστικά αντικείμενα από διάφορα τμήματα, μαζί με κάποιου είδους πρακτική άσκηση. Ωστόσο, ένα ποσοστό γύρω στο 30% προέρχεται από

διαφορετικές επαγγελματικές και εκπαιδευτικές διαδρομές, συνήθως μέσα από προγράμματα κοινωφελών ιδρυμάτων (σε συνεργασία με δημόσιους φορείς, την ομοσπονδιακή, την πολιτειακή κυβέρνηση ή τις περιφερειακές διευθύνσεις εκπαίδευσης της τοπικής αυτοδιοίκησης)³¹⁵, ιδιαίτερα όσοι απασχολούνται περιστασιακά ως αναπληρωτές³¹⁶.

Προγράμματα προετοιμασίας εκπαιδευτικών οργανωμένα με κεντρικό άξονα την εφαρμογή των πορισμάτων της αναπτυξιακής ψυχολογίας λειτούργησαν σε μια σειρά από ιδρύματα. Χαρακτηριστική της συσχέτισης της ανάπτυξης με την εκπαίδευση είναι η περίπτωση του «Institiούτου για την Πρώιμη Παιδική Ηλικία» (Institute for Early Childhood) στο Σικάγο, το οποίο ιδρύθηκε το 1966, για να στηρίζει την εκπαίδευση νηπιαγωγών και βρεφονηπιοκόμων στο πρόγραμμα για την αντιμετώπιση της παιδικής φτώχειας “Head Start”³¹⁷, που λειτουργεί μέχρι σήμερα. Η A. Freud ήταν από τους πρώτους επισκέπτες διδάσκοντες και το ινστιτούτο, έπειτα από επίσκεψη-διδασκαλία του E. Erikson, ένα χρόνο αργότερα μετονομάστηκε σε «Erikson Institute for Early Childhood»³¹⁸. Επίσης, στο California-Berkeley³¹⁹, ένα από τα κορυφαία αμερικανικά πανεπιστήμια, βρίσκεται το πρόγραμμα με τίτλο “Developmental Teacher Education”, το οποίο στηρίζεται στην αντίληψη πως η κατανόηση των αρχών της ανάπτυξης αποτελεί την καλύτερη προετοιμασία για τους εκπαιδευτικούς. Οι φοιτητές διδάσκονται μαθήματα για τη γνωστική, την κοινωνική, την ηθική και τη γλωσσική ανάπτυξη και έπειτα, ανάλογα με την ειδίκευση, διδάσκονται εφαρμογές των αναπτυξιακών αρχών στη διδασκαλία των μαθηματικών, των φυσικών επιστημών και της γλώσσας³²⁰.

Εκτός από τα παραπάνω, η αναπτυξιακή ψυχολογία διδάσκεται σε προγράμματα προετοιμασίας εκπαιδευτικών, χωρίς αναγκαστικά να αποτελεί θεμέλιο της φιλοσοφίας του προγράμματος. Οι Linda Darling-Hammond et al παρατηρούν

---

³¹⁵ π.χ. το “Teachers Corps” απότοκο της αντισταθμιστικής εκπαιδευτικής πολιτικής του L.Johnson στα ιδεολογικά πλαίσια που περιέγραφε το σύνθημα “Great Society” ή το «Teach for America”, τη δεκαετία του 1990, μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης που απευθύνεται σε απόφοιτους πανεπιστημίων και κολλεγίων, τους προσφέρει ταχύρρυθμη εκπαίδευση για 2ετή απασχόληση σε σχολεία υποβαθμισμένων αστικών συνοικιών.

³¹⁶ Darling-Hammond, L., Wei, C., R., Johnson, C., “Teacher Preparation and Teacher Learning: A Changing Policy Landscape”, στο Sykes, G., (ed.) *The Handbook of Education Policy Research*, Washington DC: American Education Research Association, 2009

³¹⁷Zigler, E., Valentine, J., *Project Head Start: A Legacy of the War on Poverty*, New York: Free Press, 1979

³¹⁸ <https://www.erikson.edu/> προσβάσιμο στις 27/6/2017

³¹⁹ <https://gse.berkeley.edu/cognition-development/dte> προσβάσιμο στις 27/6/2017

³²⁰ Zeichner, et al, ο.π., σ. 16

ότι τα περισσότερα προγράμματα αποτελούν μια συρραφή από ετερόκλητα γνωστικά αντικείμενα, χωρίς ενιαία κατεύθυνση³²¹, καθώς προσφέρονται σε αυτά μαθήματα από διάφορα τμήματα εντός του πανεπιστημίου και τα ιδρύματα επιδεικνύουν ευελιξία στις αποκλίσεις των κριτηρίων για την πιστοποίηση προσόντων των εκπαιδευτικών. Μια ενδεικτική εικόνα της ύλης σε σχέση με την αναπτυξιακή ψυχολογία σε προγράμματα προετοιμασίας εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης παρέχει η δημοσίευση πορισμάτων έρευνας στο πλαίσιο συμποσίου που συνδιοργανώθηκε από το «Εθνικό Συμβούλιο για τη Πιστοποίηση της Εκπαίδευσης Εκπαιδευτικών» (National Council for the Accreditation of Teacher Education)-στο εξής NCATE, με το «Εθνικό Ινστιτούτο για την Υγεία του Παιδιού και την Ανθρώπινη Ανάπτυξη» (National Institute for Child Health and Human Development) του υπουργείου Υγείας. Η ανακοίνωση αφορούσε τα αποτελέσματα της συνεργασίας μεταξύ των δύο φορέων, η οποία είχε ως στόχο «τη συμπίεση της επιστήμης της ανάπτυξης με την επιστήμη της παιδαγωγικής»³²² και διατύπωνε τον προβληματισμό για τον τρόπο που παρουσιάζεται η ανάπτυξη στους εκπαιδευτικούς ως μια αποπλαισιωμένη διαδικασία, που δεν καθιστά προφανή την εφαρμογή αυτής της γνώσης στην τάξη. Τα πάνω από 700 ιδρύματα, που είναι συνδεδεμένα με το NCATE, δεσμεύονται από τη δήλωση ότι «οι νέοι εκπαιδευτικοί πρέπει να αποκτήσουν τις γνώσεις και τις ικανότητες που θα τους επιτρέψουν να διδάξουν με τέτοιο τρόπο ώστε όλα τα παιδιά να μάθουν»³²³. Προκειμένου να ανταποκριθούν σε αυτήν την αξίωση, θεωρείται πως οι εκπαιδευτικοί πρέπει να κατανοούν τους παράγοντες που επιδρούν στη μαθησιακή ικανότητα και ότι οι γνώσεις από τα ευρήματα ερευνών πάνω στην ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων είναι εκείνες που μπορούν να προωθήσουν αυτή την κατανόηση.

Η NCATE διεξήγαγε μια έρευνα με αποστολή ερωτηματολογίων στα ιδρύματά της, για να προσδιορίσει το πώς μεταδίδονται οι γνώσεις της αναπτυξιακής ψυχολογίας σε αυτά τα προγράμματα. Στα 253 ιδρύματα που απάντησαν τα

---

³²¹ Darling-Hammond, L., et al, “The Design of Teacher Education Programs”, στο Darling-Hammond, L., Bransford, J. (eds), *Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do*”, San Francisco: Jossey-Bass, 2005

³²² *Child and Adolescent Development Research and Teacher Education: Evidence-based Pedagogy, Policy, and Practice*, Summary of Roundtable Meetings December 1-2, 2005 March 20-21, 2006 Co-Sponsored Co-Sponsored by: National Institute of Child Health and Human Development (NICHD) National Institutes of Health U.S. DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES and National Council for the Accreditation of Teacher Education (NCATE), σ. 4

³²³ στο ίδιο, σ. 6

αποτελέσματα έχουν ως εξής: α) περίπου το 80% των ιδρυμάτων προσφέρει μαθήματα για την ανάπτυξη παιδιών και εφήβων, β) περίπου στο 70% μαθήματα για την ανάπτυξη παιδιών και εφήβων προσφέρονται και μέσω των τμημάτων Ψυχολογίας, γ) στο 90% οι υποψήφιοι εκπαιδευτικοί υποχρεούνται να πάρουν τουλάχιστον ένα μάθημα για την ανάπτυξη παιδιών και εφήβων. Το 61% των προγραμμάτων, που αφορούν τη μέση παιδική και την εφηβική ηλικία απάντησε πως η γνωστική βάση των προγραμμάτων τους είναι προσαρμοσμένη στις επαγγελματικές ανάγκες των εκπαιδευτικών και το 72% απάντησε πως οι γνώσεις των εκπαιδευόμενων για την ανάπτυξη προέρχονται εξίσου από την πρακτική και την έρευνα, ενώ το 25% απάντησε ότι προέρχονται μόνο από την έρευνα. Σχετικά με τα εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται, αν και υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση, στα προγράμματα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αναφέρθηκαν ως πιο αξιόπιστες πηγές πληροφοριών για την ανάπτυξη των εφήβων οι συγγραφείς J.Santrock και ο L. Steinberg. Στη συνεισφορά του τελευταίου ως προς τις θεωρίες για την εφηβεία αναφερθήκαμε παραπάνω, όπως και σε εκείνη του Arnet, ο οποίος βρίσκεται χαμηλότερα, περίπου στη μέση αυτής της κατάταξης.

Τα ευρήματα αυτής της έρευνας είναι ενδεικτικά μιας ευρύτερης τάσης καθιέρωσης των νευροεπιστημών ως πλατφόρμας τεκμηρίωσης και νομιμοποίησης των επιστημών της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη μας τις διαπιστώσεις του Ο.Α.Σ.Α.³²⁴, όπως διατυπώθηκαν στα συμπεράσματα του ερευνητικού προγράμματος «Καινοτόμα Διδασκαλία για Αποτελεσματική Μάθηση»-*Innovative Teaching for Effective Learning (ITEL)*-από το «Κέντρο για την Εκπαιδευτική Έρευνα και την Καινοτομία»- *Centre for Educational Research and Innovation (CERI)*-, το οποίο λειτουργεί υπό την αιγίδα του. Εκεί γίνεται λόγος για την εμφάνιση μιας νέας πειθαρχίας της εκπαίδευσης:

«Παρά τις ισχυρές κριτικές [...] τα τελευταία 15 χρόνια, ο ενθουσιασμός για τη νέα «επιστήμη της μάθησης», η οποία συνδυάζει ιδέες από τη γνωστική επιστήμη, τη νευροεπιστήμη και την ψυχολογία για να παρέχουν πληροφορίες στην εκπαίδευση, έχει μεγεθυνθεί ραγδαία, κατά ένα μεγάλο μέρος χάρη στις προόδους των απεικονιστικών τεχνολογιών και τη συνεργατική προσπάθεια που καταβλήθηκε από νευροεπιστημόνες, παιδαγωγούς και ψυχολόγους. Όροι όπως «νευροεκπαίδευση», «εκπαιδευτική

---

³²⁴ Guerriero, S. (ed.), *Pedagogical Knowledge and the Changing Nature of the Teaching Profession*, Paris: OECD Publishing, 2017, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264270695-en>

νευροεπιστήμη» και «νους, εγκέφαλος και εκπαίδευση» χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν αυτές τις προσπάθειες...»³²⁵

Με δεδομένη την επιρροή που ασκεί ο Ο.Α.Σ.Α. ως υπερεθνικός οργανισμός στη διαμόρφωση εκπαιδευτικών πολιτικών³²⁶, εύλογα υποθέτει κανείς πως η συμβολή του στην επικύρωση της εγκυρότητας της εφαρμογής των νευροεπιστημών θα είναι καθοριστική. Αν και η ιδεολογική κατεύθυνση των γνώσεων, που θεμελιώνονται στις νευροεπιστήμες δεν είναι προδιαγεγραμμένη,³²⁷ εύλογα μπορεί να υποθέσει κανείς πως οι φορείς που έχουν τη δυνατότητα να συγκεντρώσουν τους απαιτούμενους για τέτοιου είδους επιστημονικά εγχειρήματα τεχνολογικούς και ανθρώπινους πόρους κινούνται σε έναν άξονα οικονομικών και πολιτικών σχέσεων, ο οποίος προδιαγράφει τις πιθανές εφαρμογές της.

***

Οι μεταβολές στην κατανομή του φοιτητικού πληθυσμού μεταξύ των πανεπιστημιακών τμημάτων είναι ενδεικτικές των αλλαγών στον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ του ατομο-νατουραλιστικού και του κοινωνικο-πολιτισμικού πόλου στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου. Αξίζει να σημειωθεί η περίοπτη θέση της Ψυχολογίας αλλά και της Βιολογίας στις προτιμήσεις των φοιτητών γενικότερα. Σύμφωνα με το Ερευνητικό Ινστιτούτο Ανώτατης Εκπαίδευσης, το 2009 η Ψυχολογία ήταν το δεύτερο δημοφιλέστερο γνωστικό αντικείμενο για πτυχίο Bachelor's, (5,2% των πρωτοετών), με πρώτο τη βιολογία. Ως μοναδικό πεδίο και όχι συνδυασμός διαφορετικών πεδίων γνώσης (π.χ. διοίκηση επιχειρήσεων) η Ψυχολογία ξεπερνούσε όλα τα άλλα. Από αυτούς τους πτυχιούχους οι περισσότεροι συνέχισαν την εκπαίδευση σε άλλα επαγγέλματα και μόνο μια μικρή μερίδα απασχολήθηκε σε θέσεις με αντικείμενα εργασίας που σχετίζονταν με την ψυχολογία, το 80% εκ των

---

³²⁵ στο ίδιο, σ. 200

³²⁶ Ο οργανισμός «τρέχει» διάφορα προγράμματα πιστοποίησης και έρευνας, ανάμεσα στα οποία το γνωστό P.I.S.A. (Programme for International Student Assessment), το οποίο ερευνά τις μαθητικές επιδόσεις στις χώρες μέλη του Ο.Α.Σ. Α., με διάφορες δοκιμασίες (π.χ. στα μαθηματικά, την κατανόηση κειμένου), τις βαθμολογεί και τις κατατάσσει σε μια παγκόσμια κλίμακα.

³²⁷ Για παράδειγμα παραμένουν ανοικτά σε πολλαπλές ερμηνείες τα αποτελέσματα έρευνας που δημοσίευσε ομάδα νευροεπιστημόνων των Πανεπιστημίων Κολούμπια και Καλιφόρνια, στα οποία η ταξικότητα αποτυπώνεται στην εγκεφαλική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων, καθώς μέλη των κατώτερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων παρουσιάζουν σημαντικές υστερήσεις. Noble, K., et al, "Family Income, Parental Education and Brain Structure in Children and Adolescents", Nature Neuroscience, 18 (5), 2015, σσ. 773–778. ,<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4414816/> προσβάσιμο στις 28/6/2017

οποίων στην εκπαίδευση. Από τη δεκαετία του 1970 έως σήμερα ο αριθμός των φοιτητών στην κατηγορία «βιολογία και βιοιατρικές επιστήμες» του Εθνικού Κέντρου Στατιστικών της Εκπαίδευσης (NCES), καθώς και στην ψυχολογία, εμφανίζει αυξητικές τάσεις (από τις 35 στις 120 χιλιάδες περίπου), ενώ στην κατηγορία «κοινωνικές επιστήμες και ιστορία» ο αριθμός παρέμεινε σχεδόν σταθερός (από 155 στις 160 χιλιάδες), μετά από μεγάλη πτώση στη δεκαετία του 1980 (στις 100 χιλιάδες περίπου)³²⁸.

Γενικότερα, σε επίπεδο διδακτορικού, το 2015 τις περισσότερες προτιμήσεις συγκέντρωναν οι θετικές και τεχνολογικές επιστήμες, 75% του συνόλου έναντι 68% μια δεκαετία πριν, ενώ τη μεγαλύτερη άνοδο παρουσιάζουν οι λεγόμενες «επιστήμες της ζωής» (με βάση τη βιολογία). Αντίθετα, τη μεγαλύτερη πτώση έχουν σημειώσει οι διδακτορικές σπουδές στην εκπαίδευση (9% έναντι 14 πριν μια δεκαετία) και σταθερή μείωση εμφανίζουν οι ανθρωπιστικές επιστήμες και οι τέχνες, ενώ τα μερίδια σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες παραμένουν σταθερά. Σε μεταπτυχιακό (master's) επίπεδο, ο μεγαλύτερος αριθμός πτυχίων απονεμήθηκε στον τομέα των επιχειρήσεων και έπεται ο τομέας της εκπαίδευσης και των επαγγελματιών υγείας³²⁹.

***

Η κοινωνιολογική γνώση, όπως δείξαμε στα προηγούμενα μέρη, δε βρήκε εφαρμογή σε κάποιον τομέα αποκλειστικής αρμοδιότητας των κοινωνιολόγων, ώστε να αποτελέσει το όχημα για την επαγγελματική του κατοχύρωση εκτός του πανεπιστημίου. Σε αντίθεση με την ψυχολογία δεν εξελίχθηκε σε επάγγελμα διάγνωσης και θεραπείας προβλημάτων των ατόμων. Αντίθετα, προσπάθησε και πέτυχε να διαχωριστεί από την κοινωνική εργασία, ώστε να κατοχυρωθεί ως επιστημονική πειθαρχία, παραδίδοντας την αποκλειστική αρμοδιότητα της παρέμβασης στο κοινωνικό περιβάλλον των προβλημάτων του ατόμου. Σε αντίθεση με τους οικονομολόγους οι κοινωνιολόγοι δεν απέκτησαν διακριτή αρμοδιότητα στις επιχειρήσεις ή στις διάφορες κρατικές ή ιδιωτικές οργανώσεις. Σε αντίθεση με τους

³²⁸ https://nces.ed.gov/programs/digest/d17/tables/dt17_322.10.asp?current=yes

³²⁹ U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. (2016). Digest of Education Statistics, 2015 (NCES 2016-014) Chapter 3

ιστορικούς δεν απέκτησαν σταθερή θέση στο αναλυτικό πρόγραμμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σε αντίθεση με τους πολιτικούς επιστήμονες δεν απέκτησαν ειδίκευση σε κάποιον συγκεκριμένο θεσμό. Έτσι, η πλειονότητα των αποφοίτων των τμημάτων κοινωνιολογίας των πανεπιστημίων είτε απασχολούνται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είτε διασπείρονται στην αγορά εργασίας³³⁰.

Τη «χρυσή εποχή» της αμερικανικής κοινωνιολογίας των δεκαετιών του '50 και του '60, όταν η συμμετοχή στον Αμερικανικό Κοινωνιολογικό Σύνδεσμο (ASA) αυξήθηκε από τις 3.500 στις 14.000 χιλιάδες και οι μεταπτυχιακοί τίτλοι από τους 500 το χρόνο ξεπέρασαν τις 20.000, επακολούθησε μία περίοδος κάμψης. Το 1990 οι συνδρομές στον ASA είχαν πέσει στις 12.000 και οι μεταπτυχιακοί τίτλοι ακόμα περισσότεροι, στις 10.000 περίπου³³¹. Στα πτυχία κοινωνιολογίας (Bachelor's) το αποκορύφωμα ήταν πάλι στις αρχές της δεκαετίας του '70, όταν είχαν ξεπεράσει τις 35.000, ενώ το 2015-16, μετά από μια σημαντική πτώση στη δεκαετία του '80 κάτω από τις 15.000, φτάνουν περίπου τις 27.000³³². Με βάση τα παραπάνω στοιχεία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η θεσμική βάση της κοινωνιολογίας κινδυνεύει άμεσα αλλά φαίνεται ότι η δυνατότητα της συνεισφοράς της στον συμβολικό έλεγχο έχει μείνει στάσιμη ή έχει συρρικνωθεί, αναλογικά με την επαγγελματική και εκπαιδευτική θεσμική επέκταση της ψυχολογίας, της βιολογίας και της οικονομικής επιστήμης.

---

³³⁰ Halliday, T., "Sociology's Fragile Professionalism" στο Halliday, T., Janowitz, M., (eds) *Sociology and Its Publics: The Forms and Fates of Disciplinary Organization*, University of Chicago Press, 1992

³³¹ Di Antonio, W. "Recruiting Sociologists in a Time of Changing Opportunities" στο Halliday, T., Janowitz, M., (eds) *Sociology and Its Publics: The Forms and Fates of Disciplinary Organization*, University of Chicago Press, 1992

³³² APSA, American Political Science Association, Trends in Degrees Awarded in Social Sciences, 1949-2016 <http://www.apsanet.org>

2. Το σύστημα επαγγελματιών σε εκπαίδευση, ψυχοθεραπεία και συμβουλευτική

Παρά τη μείωση των δαπανών για υπηρεσίες ψυχικής υγείας, οι θέσεις εργασίας των ψυχολόγων στις Η.Π.Α. παρουσιάζουν μεγαλύτερες αυξητικές τάσεις από ότι στα υπόλοιπα επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου. Σύμφωνα με το Γραφείο Στατιστικής του Υπουργείου Εργασίας³³³ οι προβολές για τη δεκαετία 2014-24 δείχνουν αύξηση κατά 32.500 ή 32%, από τις 173.900, που καταγράφηκαν το 2014. Σύμφωνα με τα στοιχεία του 2016³³⁴, στη γενική κατηγορία «Ψυχολόγου» αντιστοιχούσαν 122.310 ή 0,87 ανά 1000 θέσεις εργασίας από τις οποίες οι 107.980 ανήκαν στους «Κλινικούς, Συμβουλευτικούς, Σχολικούς Ψυχολόγους»³³⁵, ενώ οι 44.280 από αυτές βρίσκονταν στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή το 1/3 περίπου των Ψυχολόγων εργαζόταν στην εκπαίδευση. Στην κατηγορία « Σύμβουλοι, κοινωνικοί λειτουργοί και λοιποί ειδικοί κοινοτικών και κοινωνικών υπηρεσιών» αντιστοιχούσαν περίπου 2 εκατομμύρια θέσεων εργασίας ή 13,8 ανά 1000 θέσεις, οι περισσότερες μοιρασμένες ανάμεσα σε συμβούλους και κοινωνικούς λειτουργούς. Στην εκπαίδευση, οι θέσεις κοινωνικών λειτουργών ήταν 38.780 σε πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ των σχολικών συμβούλων (school counselors) ήταν 128.950 (στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια). Στην προσχολική, πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια εκπαίδευση και την ειδική αγωγή, οι θέσεις εργασίας εκπαιδευτικών ήταν περίπου 4 εκατομμύρια (29,441 στις 1000 θέσεις εργασίας).

Κατά ένα μεγάλο μέρος η πρόσβαση των εφήβων σε υπηρεσίες ψυχικής υγείας και συμβουλευτικής γίνεται μέσω του σχολείου. Τα κέντρα υγείας στα σχολεία αποτελούν μετεξέλιξη του θεσμού της σχολικής νοσοκόμας, στον οποίο προστέθηκαν σταδιακά και άλλοι επαγγελματίες από τον χώρο της υγείας και οι υπηρεσίες τους επεκτάθηκαν στην ψυχική υγεία. Μέσα από αυτά συντονίζονται και οργανώνονται οι διάφορες παρεμβάσεις (προγράμματα αγωγής υγείας, ομαδικές δραστηριότητες, ατομικές συνεδρίες) με τη συνεργασία του προσωπικού του σχολείου, του τομέα περιφερειακής εκπαίδευσης, ο οποίος ανήκει στις τοπικές δημόσιες δομές υγείας και πρόνοιας, και των ιδιωτών επαγγελματιών, τους οποίους

³³³ <https://www.bls.gov/ooh/life-physical-and-social-science/psychologists.htm#tab-1>

³³⁴ https://www.bls.gov/oes/current/oes_nat.htm#19-0000

³³⁵ Προϋπόθεση για άδειες άσκησης επαγγέλματος σ' αυτές τις θέσεις είναι το διδακτορικό δίπλωμα PhD - ή PsyD το οποίο βασίζεται στην πρακτική αντί για τη θεωρητική εργασία και περιλαμβάνει ένα χρόνο πρακτικής.

περιλάμβανε το νομοσχέδιο στις δαπάνες για δωρεάν ασφαλιστική κάλυψη οικογενειών με χαμηλό εισόδημα (Medicaid). Συνήθως, το προσωπικό αυτών των κέντρων στον τομέα της ψυχικής υγείας περιλαμβάνει σχολικούς ψυχολόγους, ειδικών στη σχολική συμβουλευτική (school counselors) και κοινωνικούς λειτουργούς³³⁶. Όπως και στους εκπαιδευτικούς, υπάρχει διαφοροποίηση ως προς το πεδίο δράσης και μια ιεραρχία στάτους και οικονομικών απολαβών, η οποία προκύπτει από την άνιση κατανομή εκπαιδευτικών τίτλων, ως προς το επίπεδο σπουδών, τον απαιτούμενο χρόνο και την πρακτική εξάσκηση.

Οι σχολικοί ψυχολόγοι, σύμφωνα με την περιγραφή των επαγγελματικών καθηκόντων, όπως έχει αποτυπωθεί από τον Εθνικό Σύνδεσμο Σχολικών Ψυχολόγων (National Association of School Psychologists NASP), παρέχουν υπηρεσίες έμμεσα ή άμεσα, προβαίνοντας σε ψυχολογικές εκτιμήσεις, συμβουλευοντας εκπαιδευτικούς και γονείς, εφαρμόζοντας συγκεκριμένες παρεμβάσεις και αξιολογώντας τα αποτελέσματα προγραμμάτων και παρεμβάσεων για την ψυχική υγεία. Ο ρόλος τους στα σχολεία είναι περισσότερο ψυχομετρικός, διαγνωστικός, επιτελικός και εποπτικός. Η συμβουλευτική σε εφήβους γίνεται κυρίως από τους κοινωνικούς λειτουργούς και τους ειδικούς στη σχολική συμβουλευτική³³⁷.

Η τελευταία επαγγελματική κατηγορία είναι το αποτέλεσμα θεσμικής σύγκλισης των κλάδων του επαγγελματικού/σχολικού προσανατολισμού, ο οποίος εμφανίστηκε και αυτός στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με τη Σχολική Ψυχολογία. Πρόκειται, συνήθως, μια και δεν είναι προαπαιτούμενο σε όλες τις πολιτείες, για επαγγελματίες με πτυχίο σε κολέγια ή τμήματα πανεπιστημίων από τα οποία αποφοιτούν εκπαιδευτικοί ή όσοι έχουν εργασιακή εμπειρία στην εκπαίδευση. Προϋπόθεση για την αδειοδότηση είναι η κατοχή μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Συμβουλευτική, ο οποίος περιλαμβάνει κατά βάση μαθήματα σε θεωρίες αναπτυξιακής ψυχολογίας³³⁸ και διαπολιτισμικής/πολυπολιτισμικής ψυχολογίας, τεχνικές συμβουλευτικής και κάποια πρακτική άσκηση. Αυτή η θεσμική «καινοτομία» εν πολλοίς είναι προϊόν την νομοθεσίας «*Εκπαίδευση για την Εθνική Άμυνα*» (*National Defense Education Act*) του 1958, επακόλουθο του αισθήματος

---

³³⁶ Judith, R., Harrison, S., Evans, B., Schultz, K., Eklund, K., Meyer, L., Way, S., McLean, D., "School Psychologists as Mental Health Providers: the impact of staffing ratios and Medicaid on service provisions, *Psychology in the Schools*, (54) 3, 2017

³³⁷ στο ίδιο

επιστημονικής/εκπαιδευτικής μειονεξίας, που προκάλεσε η εκτόξευση του σοβιετικού δορυφόρου Σπούτνικ, και της μετέπειτα *Πράξης για τη Βασική και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Elementary and Secondary Education Act)* το 1961, η οποία εισήγαγε προγράμματα εκπαίδευσης και άνοιξε θέσεις εργασίας για ειδικούς στη συμβουλευτική πλήρους απασχόλησης, ενώ πριν αυτόν τον ρόλο αναλάμβαναν εκπαιδευτικοί³³⁹. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας, όπως παρουσιάζονται από τον Αμερικανικό Σύνδεσμο Σχολικών Συμβούλων³⁴⁰, η αναλογία σχολικού συμβούλου ανά μαθητή για το σχολικό έτος 2013-14, ήταν 1 προς 491 (102.831 προς 50.527.461), σχεδόν η μισή από εκείνη που προτείνουν οι ίδιοι (1 προς 250).

Ταυτόχρονα με το σχολείο οι έφηβοι και οι γονείς τους μπορούν να απευθύνονται για πιο εξειδικευμένες γνώσεις και εξατομικευμένη βοήθεια σε κλινικούς ψυχολόγους με ειδίκευση στην παιδική και εφηβική ηλικία, που δύνανται να πιστοποιηθούν μετά από εξετάσεις στην αντίστοιχη επιτροπή του Αμερικανικού Συμβουλίου Επαγγελματικής Ψυχολογίας³⁴¹. Όπως επίσης σε ψυχιάτρους, οι οποίοι αποκτούν την ειδικότητα “Child and Adolescent Psychiatry” μετά από δυο χρόνια ειδίκευσης επιπλέον της γενικής ψυχιατρικής³⁴². Εκτός από αυτούς, υπό τον τίτλο “child and adolescent» ή “teenage” “psychology” ή “counseling” καταγράφονται σε επαγγελματικά ευρετήρια και καταλόγους ανά πολιτεία³⁴³ ψυχολόγοι με εκπαίδευση στην κλινική, στη συμβουλευτική ή την αναπτυξιακή ψυχολογία ή σύμβουλοι και θεραπευτές με διάφορες ειδικεύσεις. Το 2015 σύμφωνα με έρευνα του APA με 3800 περίπου αδειούχους ψυχολόγους διδακτορικού επιπέδου, από το 34% απαντήθηκε πως παρείχαν υπηρεσίες σε εφήβους (ηλικίας 13-18) συχνά ή πολύ συχνά, σε μια

---

³³⁹ Romano, J., Kachgal, M., “Counseling Psychology and School Counseling: An Underutilized Partnership”, *Counseling Psychologist*, 32 (2), 2004, σ. 184-215, Paisley, P., Borders, L., “School counseling: An evolving specialty”. *Journal of Counseling and Development*, 74 (2), 1995, σσ. 150-153. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα έρευνας δευτερογενών δεδομένων των Borders και Drury, S. του 1992, το αναλυτικό πρόγραμμα των προγραμμάτων εκπαίδευσης σχολικών συμβούλων βασιζόταν κυρίως σε θεωρίες των Erikson, Piaget, Kohlberg, Loevinger, Gilligan και Serman, Borders. L και Drury, S., “Comprehensive School Counseling Programs: A Review for Policy Makers and Practitioners”, *Journal of Counseling & Development*, March/April 1992

³⁴⁰ <https://www.schoolcounselor.org/asca/media/asca/home/Ratios13-14.pdf>

³⁴¹ <https://www.abpp.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=3352>

³⁴² http://www.aacap.org/AACAP/Families_and_Youth/Facts_for_Families/FFF-Guide/The-Child-And-Adolescent-Psychiatrist-000.aspx

³⁴³ <https://www.nationalregister.org/child-and-adolescent-psychologist-rochester-mn/>, https://therapists.psychologytoday.com/rms/prof_results.php?sid=1499157501.0263_23100&state=CA&spec=326, <http://locator.apa.org/> (APA)

τυπική εβδομάδα, έναντι ενός 66% που απάντησε ποτέ, σπάνια ή περιστασιακά³⁴⁴. Το 2009 λιγότερο από το 6% των ψυχολόγων με διδακτορικό εργαζόταν ως ιδιώτες επαγγελματίες, εκτός εταιρειών, εκπαίδευσης και διαφόρων οργανισμών ή μονάδων υγείας³⁴⁵.

Οι κρατικές πολιτικές για την ψυχική υγεία και για ό, τι συμπεριλαμβάνεται στην κατηγορία «ρισκοκίνδυνη συμπεριφορά» (βία, ναρκωτικά, εξαρτήσεις, εθισμοί, ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες, σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα), καθώς και η αντιμετώπιση των ψυχικών νοσημάτων και των εξαρτήσεων των παιδιών και εφήβων αναπτύσσονται είτε με έμμεση χρηματοδότηση μέσω της ασφάλισής τους είτε με άμεση χρηματοδότηση φορέων που αναλαμβάνουν αντίστοιχα προγράμματα ή υπηρεσίες, ανάμεσα στις οποίες και στα σχολεία. Στις δεκαετίες του '80 και '90 η διαθεσιμότητα σε ψυχιατρικές κλινικές για νοσηλεία παιδιών και εφήβων μειώθηκε, ενώ, παρά την αύξηση της δεκαετίας του '80, η αναλογία παιδοψυχιάτρων- παιδιών από τη δεκαετία του '90 και έπειτα παρέμεινε σταθερή. Την τελευταία δεκαετία αύξηση σημειώθηκε στη χορήγηση φαρμάκων και τη χρήση υπηρεσιών ψυχοθεραπείας από εφήβους³⁴⁶.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, υπάρχει μια τεράστια γκάμα από υπηρεσίες συμβουλευτικής και θεραπείας που παρέχεται από τους διάφορους φορείς, δημόσιες υπηρεσίες, σχολεία, νοσοκομεία, κέντρα υγείας, ιδρύματα, κλινικές, κέντρα αποτοξίνωσης/απεξάρτησης, ιατρεία, γραφεία. Συχνά η κατάληξη μιας επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο άτομα, σε συγκεκριμένο χώρο και καθορισμένο χρόνο -ας πούμε ανάμεσα στον θεραπευτή και τον θεραπευόμενο- είναι το αποτέλεσμα μιας αγοράς υπηρεσιών, η οποία λειτουργεί με τους όρους της ευρύτερης πολιτικής οικονομίας. Δηλαδή, οι συνθήκες αγοράς, όπου η προσφορά για ένα αγαθό έρχεται να καλύψει τη ζήτηση, διαμορφώνονται από ένα σύμπλεγμα θεσμών, στο οποίο το κράτος και το κεφάλαιο παρέχουν τους υλικούς πόρους και το ρυθμιστικό πλαίσιο.

Η περίπτωση των υπηρεσιών που προσφέρονται από το πρόγραμμα “Multi Systemic Therapy”(Πολυσυστημική Θεραπεία, MST στο εξής), δεν μπορεί να

---

³⁴⁴ <http://www.apa.org/workforce/factsheets/adolescents.pdf>

³⁴⁵ <http://www.apa.org/careers/resources/guides/careers.aspx>.

³⁴⁶ Glied, S., and Cuellar, A., “Trends And Issues In Child And Adolescent Mental Health”, *Health Affairs*, 22 (5), 2003, σσ. 39-50, Olfson, M., Benjamin G., Druss, M., Marcus, S., “Trends in Mental Health Care among Children and Adolescents”, *New England Journal of Medicine*, 372, 2015, σσ. 2029-38

ισχυριστεί κανείς ότι είναι αντιπροσωπευτική των πρακτικών συμβουλευτικής. Είναι όμως χαρακτηριστική της ανάγκης για επιτήρηση της συμπεριφοράς των εφήβων, όπως εκδηλώνεται στη σημερινή αμερικανική (και όχι μόνο) κοινωνία και φανερώνει μια τάση αγοραιοποίησης της επιτήρησης. Όπως μας πληροφορεί η ιστοσελίδα του προγράμματος³⁴⁷, αντικείμενό του είναι: « *Το σπάσιμο του κύκλου της εγκληματικής συμπεριφοράς κρατώντας τους εφήβους στο σπίτι και στο σχολείο και μακριά από μπελάδες*». Πρόκειται στην ουσία για ένα πρότυπο συστήματος διασφάλισης ποιότητας για την ελαχιστοποίηση κινδύνων, αντίστοιχο των ISO που εφαρμόζονται στις βιομηχανίες παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών³⁴⁸. Μόνο που εδώ οι κίνδυνοι αφορούν στη συμπεριφορά εφήβων ηλικίας 12-17 ετών, την παραβατικότητα και την ψυχοπαθολογία και η διαχείριση αφορά υπηρεσίες επιτήρησης και αναμόρφωσης, σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς του δικαστικού/σωφρονιστικού συστήματος, της εκπαίδευσης, της ψυχικής υγείας και της κοινωνικής πρόνοιας.

Τα πρωτόκολλα αυτού του προγράμματος αναπτύχθηκαν από το ερευνητικό κέντρο “Family Services Research Center” (Κέντρο Ερευνών Υπηρεσιών για την Οικογένεια) του πανεπιστημίου Medical University of South Carolina, από ομάδα ψυχιάτρων και κλινικών ψυχολόγων από το 1996, η οποία πλαισιώνεται από ειδικούς της διοίκησης επιχειρήσεων. Το μοντέλο θεραπείας του προγράμματος βασίζεται στη διαπίστωση ότι χρειάζεται η επιτήρηση και η παρέμβαση στη συμπεριφορά των εφήβων να επεκταθεί εκτός των χώρων που γίνεται συνήθως, όπως αστυνομικά τμήματα, κλινικές, κατασκηνώσεις, σε όλες τις στιγμές της καθημερινής τους ζωής, στην οικογένεια, το σχολείο, τη γειτονιά και την παρέα. Το προσωπικό ενός τέτοιου προγράμματος πηγαίνει σε αυτούς τους χώρους και παρεμβαίνει σε όλα τα άτομα που αποτελούν το κοινωνικό πλαίσιο του εφήβου, προσπαθεί να ενισχύσει τις ικανότητες των γονέων, να ευαισθητοποιήσει τους γείτονες, να αποτρέψει τον έφηβο από τη συμμετοχή σε παρέες που εκδηλώνουν επικίνδυνες συμπεριφορές και να τον συστήσει σε παρέες που ασχολούνται με δημιουργικές δραστηριότητες. Στην περίπτωση χρήσης ουσιών, για παράδειγμα, οι γονείς εκπαιδεύονται στον εντοπισμό ενδείξεων χρήσης, ο έφηβος εκπαιδεύεται μέσα από παιχνίδια ρόλων να ανθίσταται στην ψυχολογική πίεση που ασκεί η παρέα, ελέγχεται τακτικά με τεστ ανίχνευσης

³⁴⁷ <http://mstservices.com/index.php>

³⁴⁸ Ο Διεθνής Οργανισμός Τυποποίησης (International Organization for Standardization - ISO) είναι ο ειδικευμένος διεθνής οργανισμός για την τυποποίηση απαιτήσεων προϊόντων και υπηρεσιών, ο οποίος περιλαμβάνει στους κόλπους του τους εθνικούς οργανισμούς τυποποίησης περισσότερων των 110 χωρών. <https://www.iso.org/home.html>.

ουσιών και ανταμείβεται για τα επιθυμητά αποτελέσματα της συμπεριφοράς του καθ' όλη τη διάρκεια.

Το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίζεται αυτή η προσέγγιση, σύμφωνα με τον εμπνευστή της και ιδρυτή του προγράμματος, Scott Henggeler³⁴⁹, είναι η «κοινωνιο-οικολογική» θεωρία του Bronfenbrenner, στην οποία το άτομο συνδέεται με το κοινωνικό του περιβάλλον σε ομόκεντρους κύκλους. Στο κέντρο του κύκλου βρίσκεται το αναπτυσσόμενο άτομο και στα διαδοχικά στρώματα τα διάφορα συστήματα μέσα στο οποία λαμβάνει χώρα η ανάπτυξη. Σε αυτό το πλαίσιο οι ριψοκίνδυνες συμπεριφορές των εφήβων θεωρείται ότι οφείλονται σε πολλαπλούς παράγοντες εντός του κοινωνικού τους πλαισίου, οπότε η θεραπευτική παρέμβαση χρειάζεται να είναι προσαρμοσμένη κατάλληλα για την κάθε περίπτωση και να περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσει το άτομο.

Τα πρωτόκολλα, οι τυποποιημένες διαδικασίες που περιλαμβάνει το πρόγραμμα έχουν εφαρμοστεί, σύμφωνα με την ιστοσελίδα, σε 34 πολιτείες και 16 χώρες εκτός Η.Π.Α. από 500 και πλέον ομάδες ειδικών, για πάνω από 23.000 εφήβους το χρόνο. Η χρηματοδότηση ενός τέτοιου προγράμματος ανήκει στην επιλεκτική ευχέρεια του φορέα που θα το εφαρμόσει και μπορεί να γίνεται είτε μέσω της δημόσιας ασφάλισης είτε μέσω δημόσιων πόρων που κατευθύνονται σε υπηρεσίες παρόμοιου χαρακτήρα είτε από ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρίες (managed care) αλλά οι προδιαγραφές ορίζονται από το πρωτόκολλο. Η κάθε ομάδα αναλαμβάνει 4 με 6 οικογένειες. Αποτελείται από 3 με 4 θεραπευτές επιπέδου Master's, οι οποίοι επιβλέπονται από έναν επαγγελματία ψυχικής υγείας διδακτορικού επιπέδου. Το πακέτο υπηρεσιών MST είναι ένα εμπορικό προϊόν του Medical University of South Carolina και περιλαμβάνει εκπαίδευση, επιθεώρηση και οργανωτική υποστήριξη της ομάδας ως προς τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του προγράμματος, καθώς και τα εγχειρίδια με τις τυποποιημένες διαδικασίες διασφάλισης ποιότητας και, φυσικά, την πιστοποίηση του φορέα ως μέσο για την άντληση χρηματοδότησης.

---

³⁴⁹ Henggeler, S., Schoenwald, S. Borduin, C., Rowland, M., Cunningham, P., *Multisystemic Therapy for Antisocial Behavior in Children and Adolescents*, New York: Guilford Press, 2002

3. Οι συνέπειες της νατουραλιστικής στροφής

Οι παραπάνω θεσμοθετήσεις δείχνουν ότι οι πρακτικές εφαρμογές των κοινωνικών επιστημών στον συμβολικό έλεγχο της εφηβικής συμπεριφοράς στις αρχές του 21^{ου} αιώνα προέρχονται κυρίως από τις θεωρίες της ψυχολογίας. Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση παρατηρείται αύξηση της προτίμησης των φοιτητών στην ψυχολογία και στη βιολογία, πράγμα που σημαίνει ότι η γλώσσα, οι εκφράσεις και τα νοήματα αυτών των επιστημών επικρατούν έναντι των άλλων τόσο στους επαγγελματίες όσο και στα στελέχη διάφορων υπηρεσιών που έχουν ως αντικείμενο τον συμβολικό έλεγχο. Σημαίνει, επίσης, ότι οι φοιτητές γίνονται οι ίδιοι αντικείμενα του συμβολικού ελέγχου της ψυχολογίας και πιθανώς των νατουραλιστικών της εκδοχών. Τουλάχιστον σε ό, τι αφορά τους μελλοντικούς εκπαιδευτικούς, οι γνώσεις της εξελικτικής ψυχολογίας αποτελούν και επίσημα ένα αναπόσπαστο κομμάτι της προετοιμασίας τους. Αντίθετα, η κοινωνιολογία παρέμεινε στάσιμη ως προς την επιρροή της στους παραπάνω τομείς ή προσαρμόστηκε στις κατηγορίες που κατασκευάστηκαν στις διάφορες πρακτικές πειθαρχίες. Ακόμα περισσότερο υπέρ της ψυχολογίας συνηγορεί η αναλογία δυνάμεων στις θεσμοθετήσεις του συστήματος επαγγελμάτων. Υπηρεσίες συμβουλευτικής και θεραπείας παρέχονται από ψυχολόγους ή υπαγόμενες σε αυτούς -ως προς την επίβλεψη ή την πιστοποίηση προσόντων- επαγγελματικές ομάδες, που δραστηριοποιούνται στους διάφορους φορείς, δημόσιες υπηρεσίες, σχολεία, νοσοκομεία, κέντρα υγείας, ιδρύματα, κλινικές, κέντρα αποτοξίνωσης/απεξάρτησης, ιατρεία, γραφεία.

Η σημασία της κατίσχυσης της ατομο-νατουραλιστικής ερμηνείας της κατηγορία της εφηβείας έγκειται ακριβώς στην κυκλική επίδραση του ορισμού μιας συμπεριφοράς, ενός «ανθρώπινου είδους», για την οποία έκανε λόγο ο Hacking. Είτε αφορούν την απόκτηση ταυτότητας είτε την πρόληψη των ρισκοκίνδυνων ή επικίνδυνων συμπεριφορών, τα προβλήματα της εφηβικής ηλικίας καταχωρούνται και κατοχυρώνονται ως αρμοδιότητα των διάφορων υπηρεσιών συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας. Η αντιμετώπισή τους συναρτάται με το είδος της επιτήρησης, της περίθαλψης ή της ηθικής καθοδήγησης που δέχεται ατομικά ο έφηβος. Σε αντίθεση με τη θέση του μαθητή που καταλαμβάνουν οι έφηβοι στην εκπαίδευση, η θέση τους στις υπηρεσίες συμβουλευτικής δεν είναι οριοθετημένη στον χρόνο. Οι υπηρεσίες

αυτές δε συνδέουν τους έφηβους με κάποιους στόχους εκτός του συμβολικού ελέγχου και δεν τους ενώνουν με σταθερούς δεσμούς με άλλα άτομα εκτός από τους επαγγελματίες του πεδίου.

Συνέπεια των παραπάνω είναι η όξυνση της πολυδιάσπασης και του κατακερματισμού της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας, η οποία έχει ήδη πραγματοποιηθεί, όπως δείξαμε, στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων και της ρύθμισης της συμπεριφοράς μεταξύ οικογένειας, εκπαίδευσης και εργασίας. Η έμφαση στον συμβολικό έλεγχο μέσω των πρακτικών συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας αυτόν ακριβώς τον θεσμικό κατακερματισμό νομιμοποίησε. Όσο για τις νέες θεωρητικές αναπτύξεις της ψυχολογίας για την εφηβεία από τη δεκαετία του 1980 που περιστρέφονται γύρω από το συναίσθημα του κινδύνου, δεν μπορούμε να προβλέψουμε τις μελλοντικές τους παγιώσεις, δείξαμε, ωστόσο, την ανατροφοδότησή τους με τις τεχνολογίες μελέτης, πανοπτισμού, επιτήρησης και ελέγχου της συμπεριφοράς.

Ωστόσο, μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι με την κυριαρχία της αγοραίας, και τυποποιημένης, με βάση κριτήρια αποδοτικότητας και μετρησιμότητας, εκδοχής του, ο συμβολικός έλεγχος δε στοχεύει πλέον στη συνείδηση αλλά στην εξωτερικότητα της συμπεριφοράς. Αυτό ευνοεί την επικράτηση των ατομο-νατουραλιστικών εξηγήσεων εντός των οποίων η μελέτη της συμβολικής ικανότητας περιορίζεται στην τυπική μονοδιάστατη λογική, η οποία απλώς καταδεικνύει ισοδυναμίες μεταξύ αντικειμένων γνώσεων. Άρα, στον βαθμό που ο κοινωνικός έλεγχος δομείται με τις λογικές του αγοραίου ορθολογισμού στη βάση του πανοπτισμού και / ή της επιτήρησης, ο ατομο-νατουραλιστικός του πόλος ενισχύεται καθορίζοντας τη ζήτηση, το ενδιαφέρον ή το συμφέρον για γνώσεις των κοινωνικών επιστημών.

Ταυτόχρονα φαίνεται ότι εκτοπίζεται η κοινωνιο-πολιτισμική γνώση, ως μέσο κατανόησης ή εξήγησης της σχέσης ατόμου-κοινωνίας. Ωστόσο, αυτό δεν οφείλεται μόνο στην εμφάνιση νατουραλιστικού τύπου εξηγήσεων της συμπεριφοράς. Οφείλεται επίσης στην επικράτηση εντός του χώρου που καταλάμβανε η κοινωνιολογία μιας ερμηνευτικής της αντανάκλασης των υποκειμενικοτήτων. Κατά την ανάλυση της συμπεριφοράς η αντανάκλαση αυτή μπορεί είτε να παίρνει τη θέση της κοινωνίας ως μια εκ των παραμέτρων είτε να την

υποκαθιστά. Ηθικό περιεχόμενο στη συμπεριφορά παρέχεται εφόσον επιβεβαιώνεται η ταυτότητα κάποιας ομάδας ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά, χωρίς αναφορά στη σχέση της με την ολότητα. Πιστώνεται ως «κοινωνικότητα» η ικανότητα μιας ερμηνευτικής, η οποία επιτρέπει στο άτομο να κατανοεί την οπτική γωνία του άλλου, ώστε να τον προσεγγίσει αποδεσμευόμενος από τις δικές του αξιολογικές κρίσεις. Αυτό όμως στοχεύει όχι σε μια οπτική καθολικού συμφέροντος αλλά στην ανοσοποίηση του ατόμου από αυτό, ώστε να μην περιορίζονται οι δυνατότητες «συνδεσιμότητας» σε ετερόκλητες και εφήμερες συναθροίσεις ατόμων.

Στην παράθεση των θεωριών για την εφηβεία αναφερθήκαμε σε εκείνη του Erikson της δεκαετίας του 1960, με την οποία αναδείχθηκε πως η διαδικασία απόκτησης ταυτότητας κατά την εφηβική ηλικία περιλαμβάνει ταυτίσεις με κοινωνικές ομάδες και την υιοθέτηση κοινωνικών αξιών που οδηγούν τελικά σε επιλογές και δεσμεύσεις μιας ολόκληρης ζωής. Η διαπίστωση αυτή εγκολπωνόταν σε ένα ευρύτερο θεσμικό σχέδιο που διατύπωνε η κοινωνιολογία. Πώς η ταυτότητα στην κοινωνική θεωρία κατέληξε να αποτελεί μια αέναη διαδικασία αναζήτησης μιας προ- ή μετά- κοινωνικής κατάστασης της ύπαρξης, που κρύβεται στην αυθεντικότητα, τη μοναδικότητα ή τη διαφορετικότητα; Πώς αποκρυσταλλώθηκε θεσμικά αυτό που αποκαλύπτεται φευγαλέα και σε λίγους, όταν οι κανόνες σπάνε και πριν καθιερωθούν οι επόμενοι; Πιθανότατα πρόκειται για την έκβαση της πορείας μεταβολής και αναθεώρησης της ηθικής, την οποία ψηλαφίσαμε στην έως τώρα ανάλυση. Από τη δεκαετία του '50, όπως δείξαμε, γίνεται λόγος στις κοινωνικές επιστήμες για τη διαμόρφωση μέσω της εκπαίδευσης, των επιχειρήσεων (Arendt, Riesman, C.W. Mills) και των πρακτικών συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας αργότερα (Berger-Luckmann, Lasch, Sennet) ενός τύπου προσωπικότητας επικεντρωμένου στη διαχείριση των συναισθημάτων.

Πρόκειται ίσως για έναν τύπο προσωπικότητας που αναδείχθηκε σε φορέα της «αισθητικής-εκφραστικής» κριτικής κατά την εξέγερση της δεκαετίας του 1960, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση εκείνου που οι Boltanski και Chiapelo αποκάλεσαν το νέο πνεύμα του καπιταλισμού», την προσαρμογή της κοινωνικότητας και της τάσης για αυτοπραγμάτωση σε νέες μορφές σχέσεων εργασίας και οργάνωσης των επιχειρήσεων. Από αυτήν την άποψη εύκολα γίνεται κατανοητή η μετάλλαξη των θεωριών κοινωνικής κατασκευής από μέσο κοινωνικής κριτικής σε μέσο άσκησης συμβολικού ελέγχου στην οικονομία και την εκπαίδευση. Η τέχνη της διαχείρισης της

εικόνας του εαυτού, που προϋποτίθεται για αυτού του είδους την κοινωνικότητα, στον Goffman είχε στόχο την αμοιβαία αναγνώριση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Είχε δηλαδή τη μορφή δικαιώματος, το οποίο όμως χρειαζόταν ένα πολιτικό πλαίσιο για να κατοχυρωθεί. Αντί αυτού, επήλθε η αποδυνάμωση των πολιτικών δομών και η υπερίσχυση της λογικής του ανταγωνισμού, στο πλαίσιο του οποίου η τέχνη της διαχείρισης της εικόνας του εαυτού μεταλλάχθηκε σε τεχνική διαχείρισης εντυπώσεων. Εκεί, η αμοιβαιότητα δεν αφορά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια αλλά το συμβολικό κεφάλαιο που πιστώνεται στα άτομα ως «κοινωνική δεξιότητα» και που μπορεί να αξιοποιηθεί επικερδώς. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα παραπάνω νοητικά σχήματα αποτελούν δείγματα μιας μορφής ατομικισμού η οποία κατά τον Charles Taylor³⁵⁰, βασίζεται στην έκφραση, καθώς μέσα από αυτήν το άτομο ανακαλύπτει τον πραγματικό του εαυτό, την πραγματική του ταυτότητα, την ουσία της ατομικής του ύπαρξης. Αυτός ο νεότερος «εκφραστικός» ατομικισμός αντιβαίνει τον ηθικό ατομικισμό της εποχής του κοινωνικού κράτους αλλά όχι τον ωφελμιστικό της εποχής της «ελεύθερης» αγοράς. Νομιμοποιεί ρυθμίσεις της κοινωνικής ζωής με κανόνες που περιφρουρούν τις αξίες της αγοράς, παρέχοντας χώρους έκφρασης στους νικητές του ανταγωνισμού και καταστολή στους ηττημένους. Κατά τη διαφαινόμενη επέλασή του στον συμβολικό έλεγχο της εφηβείας, ο νατουραλισμός ενδέχεται να συναντήσει στις κοινωνικές επιστήμες έναν εκ των προτέρων παραδομένο αντίπαλο, χωρίς συμμάχους στο κοινωνικό επίπεδο.

---

³⁵⁰ Taylor, C., *The Ethics of Authenticity*, Cambridge Massachusetts and London: Harvard UP, 1971, σ. 61

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συγκρότηση και η τροποποίηση της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας στις ΗΠΑ ήταν το αποτέλεσμα μιας κοινωνιογενετικής διαδικασίας με κεντρικούς άξονες (α) την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας και τη διακύμανση των σχέσεων δύναμης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, (β) τις διαδικασίες γνωστικής διαφοροποίησης και θεσμικών παγιώσεων περί τον συμβολικό έλεγχο, δηλαδή τη διεύρυνση και ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος, τη δημιουργία νέων οργανώσεων και την παγίωση νέων θεσμών ελέγχου της εφηβείας και ρύθμισης της εφηβικής συμπεριφοράς, (γ) τον αυξημένο ρόλο των κοινωνικών επιστημών στη διαμόρφωση κοινωνικών κατηγοριών, δηλαδή στη συμπερίληψη εννοιολογικών οριοθετήσεων και θεσμικών ρυθμίσεων της συμπεριφοράς.

Συγκεκριμένα, η κατηγορία της εφηβείας συγκροτείται (ή το πρόβλημα της διαχείρισης της ηλικιακής ομάδας των εφήβων αναδεικνύεται) στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης θεσμικής αναδιοργάνωσης με βασική κατεύθυνση την προσαρμογή στην κυριαρχία της μεγάλης εταιρικής επιχείρησης και του γραφειοκρατικού σχεδιασμού, έναντι του ελεύθερου ανταγωνισμού και της ατομικής επιχειρηματικότητας. Μέρος αυτής της διαδικασίας κοινωνικής αναδιοργάνωσης μέσω του ιδεολογικο-πολιτικού κινήματος του «Προοδευτισμού» ήταν και η αναπροσαρμογή των εκπαιδευτικών θεσμών στις νέες συνθήκες. Η συμβολή της εκπαίδευσης ήταν κομβική στην πολιτική οικονομία και την ηθική των ελεύθερων ατόμων, καθώς θεωρούνταν ότι επέτρεπε σε κάθε άτομο να βρει τη θέση του ανάλογα με τις ικανότητές του και τη θέλησή του για δουλειά, σε αντίθεση με προηγούμενα οικονομικά συστήματα, όπου το εισόδημα και το στάτους βασιζόνταν στην έγγεια ιδιοκτησία. Μια εκτεταμένη περίοδος κατάρτισης και εκπαίδευσης μπορούσε να προσφέρει επιπλέον ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα. Ταυτόχρονα, με την εκβιομηχάνιση αυξανόταν και ο πληθυσμός των

πόλεων. Παιδιά και έφηβοι στις πόλεις ζούσαν στους δρόμους χωρίς υλική υποστήριξη και έλεγχο από την οικογένεια ή το κράτος και σχημάτιζαν συμμορίες που ανέπτυσαν διάφορων ειδών παραβατικές συμπεριφορές. Ο κοινωνικός έλεγχος της νεότερης γενιάς αποτέλεσε έτσι ζήτημα κοινωνικής πολιτικής, δηλαδή των πολιτικών ρύθμισης της συμπεριφοράς των διάφορων πληθυσμιακών ομάδων, η οποία ως τότε ασκούσαν από θρησκευτικές και διάφορες άλλες φιλανθρωπικές εθελοντικές οργανώσεις.

Εν τω μεταξύ, μια καινούργια γενιά επιστημόνων, που προσέβλεπαν σε ανοδική κοινωνική κινητικότητα μέσω μιας καριέρας στην εκπαίδευση ή τη γραφειοκρατία, ήταν διατεθειμένη να εφαρμόσει τα πορίσματα των επιστημών στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Οι κοινωνικές επιστήμες προσέφεραν στην πολιτική τη δυνατότητα ηθικής δικαιολόγησης των δράσεων, με τρόπο που υπερέβαινε την πανσπερμία θρησκευτικών αντιλήψεων, την αντιπαλότητα των ταξικών συμφερόντων, των φυλετικών και εθνοτικών διαιρέσεων, αναδιατυπώνοντας τους «κανόνες του παιχνιδιού» της συμβολικής κυριαρχίας. Καθίσταται, έτσι, εφικτός ο συμβολικός έλεγχος μέσω των κοινωνικών επιστημών. Καθώς οι θεωρίες και οι πρακτικές εφαρμογές για την επίλυση προβλημάτων σχετικών με την εκπαίδευση προσέλκυαν πόρους, πολιτικό ενδιαφέρον και δημόσια αναγνώριση, ο συμβολικός έλεγχος των κοινωνικών επιστημών βρήκε πρόσφορο έδαφος στο πανεπιστήμιο, όπου κατέκτησαν μια θέση ανάμεσα στις επιστήμες της φύσης και αυτές του πολιτισμού, κατακτώντας την αρμοδιότητα της εννοιοποίησης των διάφορων πτυχών αυτής της διαδικασίας διαγενεακής πολιτισμικής μεταβίβασης. Οι κοινωνικές επιστήμες θεμελιώθηκαν στη φιλοσοφία του πραγματισμού, σε μια σύνδεση της γνώσης με την ηθική, που αποδέσμευσε την εξήγηση της συμπεριφοράς του ατόμου από τον βιολογικό υπερκαθορισμό. Δημιούργησαν τη δυνατότητα του συμβολικού ελέγχου συνδέοντας τη συμπεριφορά στενότερα με τη συμβολική ικανότητα, τον πολιτισμό, εφόσον η συμπεριφορά μπορούσε να τροποποιηθεί σε θεσμούς που χρησιμοποιούν τον λόγο ως μέσο καθοδήγησης, διαμορφώνοντας ωστόσο μια ατομο-νατουραλιστική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης, που εξαντλούνταν στον κοινωνικό έλεγχο του ατόμου από το άμεσο περιβάλλον του.

Εντός των κοινωνικών επιστημών-λιγότερο από την άποψη της επιστημολογίας και περισσότερο από άποψη πρακτικών ενδιαφερόντων και προσανατολισμών-διατυπώνει τη θεωρία του για την εφηβεία ο Hall και καθιστά την

εφηβική ηλικία αντικείμενο γνώσης, που νομιμοποιεί τις κοινωνικές πολιτικές σε σχέση με την εκπαίδευση και την παραβατικότητα. Έτσι, εγκαινιάζει τον ρόλο των κοινωνικών επιστημών ως παράγοντα κοινωνικής κατασκευής της εφηβείας ή καθιέρωσής της ως κοινωνική κατηγορία μέσα από την αλληλεπίδραση των γνώσεων και των δράσεων, των θεωριών και των θεσπίσεων τους, που πραγματοποιείται αργότερα σε αυτό που ονομάσαμε πεδίο του συμβολικού ελέγχου της εφηβείας. Ο Hall ορίζει την εφηβεία ως μια περίοδο αναταραχής και πίεσης (storm and stress), περίοδο κρίσης, κατά την οποία χάνεται η συναισθηματική σταθερότητα, εμφανίζονται βίαιες παρορμήσεις, παράλογη συμπεριφορά, έλλειψη ενθουσιασμού και ελέγχου. Προκρίνει την προσπάθεια κατανόησης και τον διάλογο ως μέσα καθοδήγησης του εφήβου έναντι της τυφλής υπακοής και της τιμωρίας. Τονίζει τη σημασία της καθοδήγησης, καθώς η φυσική διαδικασία ανάπτυξης από μόνη της δεν επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα και επομένως έπρεπε να καθοδηγείται μέσα σε ελεγχόμενους θεσμούς και οργανώσεις για νέους.

Το δημόσιο σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (high school) καθιερώνεται ως θεσμός. Δίνεται έμφαση στη διαφορετικότητα, στην ενότητα σχολείου-κοινότητας και στην παιδοκεντρική καθοδήγηση. Οι εγγραφές αυξάνονται, εν μέρει λόγω της τεχνολογικής αναβάθμισης της παραγωγής, της νομοθέτησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και των περιορισμών στην εργασία των ανηλίκων. Εισάγονται καινοτομίες που, ακόμα και σήμερα, θεωρούνται τυπικές των αμερικανικών σχολείων: διαγνωστικά τεστ, οικιακή οικονομία, μαθητικά συμβούλια, καθημερινή έπαρση της σημαίας, σχολικός αθλητισμός, συνέλευση σχολείου, επαγγελματική εκπαίδευση και προσανατολισμός, λέσχες, εφημερίδες, άσκηση διοικητικής εξουσίας από μη εκπαιδευτικούς. Το ενοποιημένο και συγκεντρωτικό σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με το διαφοροποιημένο αναλυτικό πρόγραμμα ήταν η διευθέτηση όλων αυτών των διαφορετικών απαιτήσεων των δρώντων της οικονομικής ζωής με βάση τις νέες μεθόδους που εισηγούνταν οι πρωτοπόροι παιδαγωγοί και κοινωνικοί επιστήμονες, με προεξέχοντα τον Hall.

Οι γνώσεις των κοινωνικών επιστημών (κυρίως της ψυχολογίας) εντάχθηκαν στο αναλυτικό πρόγραμμα των σπουδών προετοιμασίας των εκπαιδευτικών μαζί με την παιδαγωγική και την πρακτική άσκηση, αποτελώντας μέρος της «αφανούς παιδαγωγικής πρακτικής». Ταυτόχρονα, συνέβαλαν στη θεσμοθέτηση των πρακτικών εφαρμογών τους. Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι ψυχολόγοι είχαν δημιουργήσει

τη δική τους δικαιοδοσία, την ειδίκευση στον τομέα των ψυχικών μετρήσεων και διεκδίκησαν επιπλέον την αρμοδιότητα στον τομέα των «προσωπικών προβλημάτων», δηλαδή την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους στην επαγγελματική δραστηριότητα που αποκαλείται ψυχοθεραπεία ή συμβουλευτική και η οποία ως τότε είχε καταχωρηθεί ως δικαιοδοσία των ψυχιάτρων και των νευρολόγων. Τέλος, καθώς οι κοινωνικοί λειτουργοί- εθελοντές και επαγγελματίες- άρχισαν να αναπτύσσουν τεχνικές (π.χ. στρατιωτικές ασκήσεις, ομαδικά αθλήματα, πολιτική παιδεία), που μπορούσαν να απευθυνθούν σε όλους τους νέους ανεξαρτήτως ταξικής ή εθνοτικής προέλευσης, η ψυχολογία της εφηβείας προσέλκυσε το ενδιαφέρον τους, όπως και των πρωτοπόρων του προσκοπισμού.

Η κοινωνιολογία και η κοινωνική εργασία στις Η.Π.Α., αρχικά, δεν αναπτύχθηκαν ως ξεχωριστά γνωστικά αντικείμενα αλλά ως μέρη του γενικότερου θεσμικού, μεταρρυθμιστικού κινήματος του προοδευτισμού με συχνά αλληλεπικαλυπτόμενα πεδία παρέμβασης. Η ψυχολογία και η κοινωνιολογία -όρος που εκείνη την εποχή αναφερόταν σε θεωρίες για την κοινωνία κυρίως από την οπτική μιας κοινωνικής ψυχολογίας- αναπτύχθηκαν παράλληλα και αλληλοτροφοδοτήθηκαν. Προήλθαν από την κοινή μήτρα του πραγματισμού και αποτέλεσαν όχημα κοινωνικής-θεσμικής μεταρρύθμισης με κεντρικό άξονα την προσαρμογή του ατόμου στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες της εποχής, τη θεσμοθέτηση ενός ωφελμιστικού ατομικισμού.

Η καθιέρωση της κοινωνικής κατηγορίας πραγματοποιείται στο απόγειο της ανάπτυξης των πολιτικών του κοινωνικού κράτους στις Η.Π.Α., σε μια περίοδο, που εκτείνεται από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ως τις δύο δεκαετίες μετά τον δεύτερο. Ορόσημο αυτής της περιόδου αποτέλεσαν οι πολιτικές του “New Deal”. Με την ενίσχυση του παρεμβατισμού της ομοσπονδιακής κυβέρνησης πολλαπλασιάζονται οι δυνατότητες επίδρασης της επιστήμης στην κοινωνική πραγματικότητα. Πρόκειται για την εποχή που διευρύνεται ο ρόλος του κράτους στη διαμόρφωση των κοινωνικών προϋποθέσεων για την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και ενισχύεται ο ρόλος του στη μετάβαση από τον οικονομικό ατομικισμό της εποχής του ελεύθερου ανταγωνισμού στην οργάνωση της σχεδιασμένης οικονομίας του εταιρικού ή μονοπωλιακού καπιταλισμού. Στη μεταρρύθμιση και θεσμική αναδιοργάνωση που έλαβε χώρα, καθοριστικό ρόλο έπαιξε η ανάδυση μιας νέας μεσαίας τάξης, των επαγγελματιών (ελεύθερων και μισθωτών), των τεχνικών

και των μανάτζερ. Η ιδεολογία και το πολιτικό αίτημα της ισότητας νοούμενης ως αξιοκρατίας προωθείται ακόμα περισσότερο με την ανάδυση και ισχυροποίηση αυτών των κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία εκτός από τις επιχειρήσεις περιλάμβαναν εργαζόμενους στην εκπαίδευση, τις υπηρεσίες υγείας, τη δημόσια διοίκηση και την κοινωνική εργασία. Ταυτόχρονα, η αυξανόμενη ευημερία και η τυποποίηση της εργασίας προκάλεσαν την αύξηση του ενδιαφέροντος για δραστηριότητες ψυχαγωγίας, διασκέδασης, ελεύθερου χρόνου. Στις αρχές της δεκαετίας του '20 εμφανίζεται, επίσης, ο χώρος της πολιτισμικής βιομηχανίας, η οποία αρχίζει να λαμβάνει μέρος στις διαδικασίες συμβολικής κυριαρχίας, παρεμβαίνοντας στη διαμόρφωση των αντιλήψεων του κοινού.

Η ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος στις δεκαετίες μετά το 1920 ήταν εντυπωσιακή. Με την καθιέρωση του δημόσιου σχολείου, σταδιακά από την κατώτερη προς την ανώτερη βαθμίδα, την αποδοχή της υποχρεωτικής φορολογίας, τη συγκρότηση πολιτειακών πανεπιστημίων, τη μαζική εκπαίδευση εκπαιδευτικών, οι Η.Π.Α. πρωτοστάτησαν παγκοσμίως στην ανάπτυξη της καθολικής δημόσιας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το μεγαλύτερο κομμάτι αυτής της ανάπτυξης πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στο 1910 και το 1940. Με τους νόμους για την απαγόρευση της παιδικής εργασίας και την υποχρεωτική εκπαίδευση, ο «έφηβος» ταυτίζεται και τυπικά με τον μαθητή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι ελευθερίες των εφήβων επεκτείνονται, καθώς οι καταναλωτικές συνήθειες συνδέονται με μια διακριτή σφαίρα ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων, τη νεανική κουλτούρα, ιδιαίτερα των “teenager”.

Με τη στενότερη σύνδεση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και των Πανεπιστημίων οι κοινωνιολόγοι αποτέλεσαν μέρος της κρατικής παρέμβασης στους κοινωνικούς θεσμούς, δηλαδή ενός κεντρικού σχεδιασμού όχι μόνο της οικονομίας αλλά και του συμβολικού ελέγχου. Παράλληλα με τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αναπτύσσονται και οι εφαρμοσμένες κοινωνικές επιστήμες που τροφοδοτούν την παιδαγωγική. Με τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής η θεσμική μεταρρύθμιση στόχευε στην προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων. Ο Parsons διατυπώνει μια θεωρία κοινωνικοποίησης, που συλλαμβάνει την εκπαίδευση ως πολιτισμική μεταβίβαση, την οποία ενσωματώνει σε ένα γενικότερο θεωρητικό σύστημα αλληλεπιδράσεων μεταξύ πολιτικών και οικονομικών λειτουργιών των θεσμών. Στην κοινωνιολογία του Parsons συμβιβάζεται η αντίθεση ανάμεσα στις αξίες της

ισότητας των πολιτών, σε μια δημοκρατικά οργανωμένη κοινωνία, και την αποτελεσματικότητα σε μια οικονομία που βασίζεται στον ανταγωνισμό, καθώς και την ιεραρχία που χαρακτηρίζει τη γραφειοκρατία, νομιμοποιώντας ουσιαστικά ολόκληρο το πολιτικό εγχείρημα του New Deal. Οι ανθρωπολογικές προσεγγίσεις μαζί με την κοινωνιολογία του Parsons καθιστούν την κοινωνικο-πολιτισμική θεώρηση της εφηβείας τον αντίθετο πόλο της ατομο-νατουραλιστικής στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου της εφηβείας.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η αμερικανική κοινωνία εισέρχεται σε μια εποχή οικονομικής ανάπτυξης. Η αύξηση της παραγωγικότητας, με την καθοριστική συμβολή του κράτους, συνδυάστηκε με την αύξηση της απασχόλησης και των διαθέσιμων εισοδημάτων αλλά και τη γιγάντωση, διεθνοποίηση, συγκεντροποίηση και γραφειοκρατικοποίηση των επιχειρήσεων. Η ζήτηση για πτυχιούχους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο παραπάνω οικονομικό πλαίσιο αποτέλεσε το έναυσμα για μια αλματώδη αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού και του προσωπικού αυτών των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Αναπτύχθηκε το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων κατά του φυλετικού διαχωρισμού και το φεμινιστικό κίνημα, που διεκδίκησαν την ισότιμη συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα γενικότερα και ειδικότερα στην εκπαίδευση. Απέδωσαν τη νομική καταδίκη του φυλετικού διαχωρισμού στα σχολεία και στους δημόσιους χώρους, ενώ στη δεκαετία του 1960 οι πολιτικές των «επανορθωτικών δράσεων» (affirmative action) και του «Πολέμου κατά της Φτώχειας» των Δημοκρατικών προώθησαν το αίτημα της ισότητας ευκαιριών. Η κοινωνιολογία συνέβαλε στον σχεδιασμό και την πρακτική εφαρμογή των παραπάνω κοινωνικών πολιτικών. Ο ρόλος του κεντρικού κράτους στην κοινωνική πολιτική είχε μεγιστοποιηθεί και η κοινωνιολογία διαμεσολαβούσε τον εξορθολογισμό της μέσω δημόσιων θεσμών και δράσεων σε εθνικό επίπεδο.

Η διεύρυνση της εκπαίδευσης συνέδεσε το ζήτημα της πολιτισμικής μεταβίβασης με το γενικότερο ζήτημα μιας πολιτισμική κρίσης. Δεν ήταν μόνο οι μειονότητες ή η εργατική τάξη αλλά και οι νεότερες γενιές από τα μεσαία στρώματα, που εμφάνιζαν σημάδια δυσφορίας ή και αντίδρασης απέναντι στις προοπτικές που συνεπαγόταν η θέση τους στην επαγγελματική δομή και την οικογενειακή ζωή. Οι καταγραφές που διαπιστώνουν απόσταση ανάμεσα στην προσδοκώμενη και την

εκδηλωμένη συμπεριφορά των νέων και των εφήβων πολλαπλασιάζονται. Κοινωνιολογικές θεωρίες παρατηρούν την απόκλιση του συμβολικού ελέγχου από τον ηθικό ατομικισμό και τη μεταστροφή του προς έναν ηδονιστικό ατομικισμό, που τροφοδοτείται από μια ρηχή κοινωνικότητα. Η κοινωνική κριτική του ακαδημαϊκού μαρξισμού αλλά κυρίως οι θεωρίες κατασκευής, καθώς απαντούσαν στις αμφιβολίες και τις ανησυχίες της νεολαίας της εποχής, συνέδεσαν περισσότερους από τους μελλοντικούς επαγγελματίες του συμβολικού ελέγχου εντός των πανεπιστημίων με την κοινωνιο-πολιτισμική ερμηνεία της πραγματικότητας, ενισχύοντας τον αντίστοιχο πόλο του συμβολικού ελέγχου.

Ο κοινωνιο-πολιτισμικός πόλος του πεδίου του συμβολικού ελέγχου της εφηβείας επικρατεί ως προς τον ορισμό της επίσημης εκδοχής της εφηβείας. Η κοινωνιολογία της εφηβείας τοποθετείται κριτικά απέναντι στην ιδέα της ταραχώδους εφηβείας του Hall, αντιπαραβάλλοντας τους κοινωνικούς στους βιολογικούς παράγοντες διαμόρφωσης της συμπεριφοράς. Οι ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις, παρά τη μονόπλευρη προσέγγιση του πολιτισμού ως πηγής καταπίεσης μιας ατομικότητας επικεντρωμένης στα ένστικτα, επίσης συνέβαλαν στην επικράτηση μιας πολιτισμικής θεώρησης της εφηβείας. Κυρίως η προσέγγιση του Erikson συλλαμβάνει την αλληλεπίδραση της βιολογικής με την ψυχολογική και κοινωνιολογική διάσταση της ταυτότητας ως μια διαδικασία εκπολιτισμού. Ο Bronfenbrenner επίσης επεξεργάστηκε ένα «βιο-οικολογικό μοντέλο της ανθρώπινης ανάπτυξης», δίνοντας έμφαση στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στο αναπτυσσόμενο, βιολογικά και ψυχολογικά, άτομο και τους ανθρώπους, τα αντικείμενα και τα σύμβολα που το περιβάλλουν. Η κατανόηση της κοινωνιο-πολιτισμικής, δηλαδή της χωρο-χρονικής, ιδιαιτερότητας της συμπεριφοράς των ενηλίκων καθίσταται προϋπόθεση και για την κατανόηση της ιδιαιτερότητας της συμπεριφοράς των εφήβων. Οι παραπάνω θεωρίες υποδεικνύουν τη δυνατότητα συμβιβασμού των αιτημάτων των νέων για μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας με την ανάγκη για προσανατολισμό της συμπεριφοράς τους προς κοινωνικούς χώρους στους οποίους ο έφηβος, ως αναπτυσσόμενη βιολογική και ψυχοκοινωνική οντότητα, θα αποκτούσε ταυτότητα. Έτσι, εκτός από το ομαδικό πλαίσιο των ελεγχόμενων από ενήλικες δραστηριοτήτων για εφήβους (π.χ. αθλητισμός, εκπαίδευση) εμπλουτίζεται ο συμβολικός έλεγχος με τη διαπροσωπική επικοινωνία μέσα από εξατομικευμένες παρεμβάσεις. Μέσα από τις πρακτικές της συμβουλευτικής και της ψυχοθεραπείας, ο

έφηβος μπορούσε να αντιμετωπιστεί και να αναγνωρίσει τον εαυτό του ως ατομικότητα, προϊόν μιας ιδιαίτερης οικογενειακής ιστορίας, ενός συγκεκριμένου κοινωνικού περιγύρου και όχι απλώς ως μέλος μιας ομάδας, της σχολικής τάξης.

Στο ιστορικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής έκρηξης, των νέων μορφών συμβολικού ελέγχου μέσω των ΜΜΕ και της επέκτασης του συμβολικού ελέγχου της ψυχολογίας μέσω της συμβουλευτικής και της ψυχοθεραπείας, διαμορφώθηκαν νέες συνθήκες της συλλογικής ζωής των εφήβων. Η διεύρυνση των πανεπιστημιακών βάσεων της ψυχολογίας και η νομική της κατοχύρωση στο σύστημα των επαγγελμάτων που δραστηριοποιούνται στον συμβολικό έλεγχο υπήρξε ραγδαία. Στα πανεπιστήμια αναπτύχθηκαν οι επιμέρους εξειδικεύσεις της, ενώ με την καθιέρωση των υπηρεσιών ψυχοθεραπείας και συμβουλευτικής διευρύνεται και παγιώνεται το πεδίο του συμβολικού ελέγχου των κοινωνικών επιστημών ως φορέας ελέγχου της συμπεριφοράς σε έναν χώρο πρακτικής εφαρμογής των γνώσεων, διακριτό από την εκπαίδευση. Οι θεωρίες της ψυχολογίας για την εφηβεία αναδιατυπώνουν τα δικαιώματα που συνδέονται με την ηλικιακή κατηγορία. Από την άλλη πλευρά, αντί του επιδιορθωτικού ρόλου ως προς τον συντονισμό της ατομικής ταυτότητας με τους κοινωνικούς κανόνες, με τη μορφή της εξατομικευμένης παρέμβασης, οι υπηρεσίες ψυχοθεραπείας και συμβουλευτικής συμβάλλουν στην τυποποίηση και κανονικοποίηση μιας συμπεριφοράς που εκφράζεται ως αναζήτηση ταυτότητας, «αυθεντικού» εαυτού ή αυτοπραγμάτωσης. Αυτό συμβαίνει καθώς η «κοινωνική πολιτική», η συλλογική διαχείριση της συμπεριφοράς/αντιμετώπισης προβλημάτων των διάφορων πληθυσμιακών ομάδων αρχίζει να αποσπάται από τον έλεγχο της πολιτικής και ελέγχεται σύμφωνα με κανόνες που επιβάλλονται από την αγορά είτε χρηματοδοτείται και οργανώνεται από το κράτος είτε από ιδιωτικούς φορείς.

Η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970 συμπαρασύρει τους θεσμούς του κοινωνικού κράτους που εξασφάλιζαν την κοινωνική συνοχή. Συντελείται μια προσπάθεια αναδόμησης των σύγχρονων κοινωνιών σε διάφορους τομείς: στην οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής, στην κατανάλωση, τη διευθέτηση των ταξικών ανταγωνισμών. Από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, αρχικά στις Η.Π.Α., σταδιακά και στον υπόλοιπο κόσμο, επικρατούν οι «νεοφιλελεύθερες» πολιτικές. Στον πυρήνα τους βρίσκεται η απόσυρση του κράτους από την υποχρέωση παροχής

υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας στους πολίτες και ο περιορισμός του στη διατήρηση της τάξης στο εσωτερικό του και της ασφάλειας απέναντι σε εξωτερικούς εχθρούς. Με πρόσχημα την ανταγωνιστικότητα, στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας οικονομίας ελεύθερων συναλλαγών, οι υπέρμαχοι αυτών των πολιτικών υποστηρίζουν ότι η παροχή κάθε είδους κινήτρων, διευκολύνσεων και ευκαιριών κερδοφορίας στην ιδιωτική επιχειρηματικότητα είναι εκείνη που πολλαπλασιάζει τον πλούτο. Αν ο “homo oeconomicus”, ο ανθρωπολογικός τύπος, στον οποίο βασιζόταν η φιλελεύθερη οικονομική θεωρία ήταν ο άνθρωπος της ανταλλαγής με στόχο την αμοιβαία ικανοποίηση αναγκών, στη νεοφιλελεύθερη γίνεται ο «επιχειρηματίας του εαυτού».

Η ιδεολογική αναδιάρθρωση περιλάμβανε και μια διαδικασία διαμόρφωσης ενός νέου «πνεύματος του καπιταλισμού», μια νέα μορφή ηθικής δικαιολόγησης της συμπεριφοράς, που εξασφαλίζει την ενεργητική εμπλοκή και την αφοσίωση των ατόμων στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Οι νέοι της αστικής τάξης, που προορίζονταν για τις υψηλότερες θέσεις του συμβολικού ελέγχου και της τεχνικής επίβλεψης αλλά και οι περισσότερο ειδικευμένοι εργάτες αρνούσαν να υπαχθούν στην άκαμπτη ιεραρχία των μεγάλων γραφειοκρατικών επιχειρήσεων. Αυτό ξεπεράστηκε με την εμφάνιση νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής. Η κάθετη οργάνωση της μεγάλης γραφειοκρατικής επιχείρησης αντικαταστάθηκε από την οριζόντια σύνδεση επιχειρήσεων ή διαφορετικών τμημάτων της ίδιας επιχείρησης με τη μορφή δικτύου. Οι αποφάσεις λαμβάνονται πλέον όχι από αφεντικά που διατάζουν αλλά από «ηγέτες», οι οποίοι μπορούν με τα οράματά τους να εμπνεύσουν τους υπόλοιπους. Η κυκλοφορία των πληροφοριών και των καινοτομιών μέσα σε αυτά τα δίκτυα γίνεται η κύρια πηγή προστιθέμενης αξίας των αγαθών αντί των πρώτων υλών ή της εργατικής δύναμης. Οι νέοι μάνατζερ επιλέγονται με βάση την πολύπλευρη ικανότητά τους σε διαφορετικές εργασίες, τη διάθεσή τους για διαρκή αυτο-επιμόρφωση, την προσαρμοστικότητα, την ικανότητα να συναναστρέφονται με άτομα από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα, διατηρώντας ή σχηματίζοντας δίκτυα.

Οι παραπάνω μετασχηματισμοί αποτυπώνονται, επίσης, στην κοινωνική πολιτική και στο επίπεδο των γνώσεων. Από τη μια πλευρά στις μεταμοντέρνες προσεγγίσεις ο εαυτός θεωρείται μια κοινωνική κατασκευή: το υποκείμενο λαμβάνει διαφορετικές μορφές ταυτότητας σε κάθε στιγμή της ζωής του, ανάλογα με τις σχέσεις του με τον κόσμο που το περιβάλλει. Ο νεότερος «εκφραστικός» ατομικισμός

αντιβαίνει τον ηθικό ατομικισμό της εποχής του κοινωνικού κράτους αλλά όχι τον ωφελμιστικό της εποχής της «ελεύθερης» αγοράς. Νομιμοποιεί θεσμικές ρυθμίσεις της κοινωνικής ζωής με κανόνες που περιφρουρούν τις αξίες της αγοράς, παρέχοντας χώρους έκφρασης στους νικητές του ανταγωνισμού και καταστολή στους ηττημένους.

Από την άλλη πλευρά, με την ανανέωση ενός βιολογισμού, που θεμελιώνεται στις νευροεπιστήμες, η κανονικότητα και οι παρεκκλίσεις της ορίζονται από ένα σύνολο παρατηρούμενων συμπεριφορών, χωρίς να ενδιαφέρουν αιτίες, που ανάγονται στη συνείδηση ή την κοινωνία. Η εισαγωγή κριτηρίων αποδοτικότητας επίσης ενισχύει τις νοητικές κατασκευές που βασίζονται στην εξωτερικότητα και τη μετρησιμότητα της παρατηρούμενης συμπεριφοράς και ταυτόχρονα απαξιώνει κάθε πλευρά της επαγγελματικής δραστηριότητας που ξεφεύγει από τέτοιου είδους αξιολογήσεις. Επίσης, αυξάνεται η ζήτηση για γνώσεις που μπορούν να αξιοποιηθούν για την αντιμετώπιση των κινδύνων για την ασφάλεια μέσω της εφαρμογής εποπτικών ή φαρμακευτικών τεχνικών καταστολής και επιτήρησης του σώματος, με ταυτόχρονη αυστηροποίηση των ποινών στους παραβάτες, με στόχο τον πολλαπλασιασμό των ερεθισμάτων «αρνητικής ενίσχυσης» των συμπεριφορών. Το αξιακό πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού προσδιορίζει τις παραπάνω θεσμοποιήσεις. Η κοινωνία δεν οφείλει να παρέχει τις ίσες ευκαιρίες των κοινωνικών συνθηκών διαμόρφωσης των όρων ζωής του ατόμου ή την αντιστάθμιση στα άνισα αποτελέσματά τους. Οφείλει να παρέχει ίσες ευκαιρίες μόνο επί συγκεκριμένων πεδίων ανταγωνισμού. Τα αποτελέσματα των πράξεων πρέπει να γίνουν ορατά και άμεσα μετρήσιμα, ώστε να μοιράζονται «ακριβοδίκαια» τα οφέλη και οι ζημιές. Στους μηχανισμούς διαμόρφωσης κοινωνικής πολιτικής δεν αναγνωρίζει καμία άλλη πραγματικότητα, κοινωνική ή ψυχική, πέρα από αυτήν που καταγράφεται από τα εργαλεία μέτρησης της απόδοσης ή τους κατασταλτικούς μηχανισμούς.

Την ίδια στιγμή, εκτός από τις σχέσεις μεταξύ των τάξεων, πραγματοποιείται και μια αναδιάρθρωση των σχέσεων μεταξύ των γενεών. Αρχικά, στη βιομηχανική κοινωνία η εφηβική ηλικία συνδέεται με τον διαχωρισμό της διαδικασίας μάθησης από την παραγωγική διαδικασία. Τις τελευταίες δεκαετίες επεκτείνεται η μη οικονομικά παραγωγική περίοδος της ζωής του ατόμου, εξαιτίας των ακαδημαϊκών απαιτήσεων της αγοράς εργασίας, που επιβάλλονται από τη γρήγορη απαξίωση της γνώσης στην οικονομία και την αυξανόμενη εργασιακή ανασφάλεια. Έτσι, ολοένα

και περισσότεροι στο ηλικιακό φάσμα από τα 18 μέχρι τα 30 αναβάλλουν τις δεσμεύσεις και παρατείνουν την εκπαίδευση και την οικονομική εξάρτηση από τους γονείς ή το κράτος. Για όσους βρίσκονται σε προνομιούχες κοινωνικές τάξεις και εθνοτικές ομάδες, η επέκταση αυτής της μεταβατικής περιόδου μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αξιοποίηση διευρυμένων ευκαιριών «συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου», που παρέχουν οι τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνίας, καθώς και την πρόσβαση σε καλοπληρωμένες θέσεις εργασίας ή απλώς τη δυνατότητα αναζήτησης εμπειριών. Για τους υπόλοιπους, που δεν έχουν πρόσβαση σε ανταγωνιστικούς εκπαιδευτικούς τίτλους, η παλινδρόμηση ανάμεσα στην εργασία και στην εκπαίδευση απλώς οδηγεί στην ανακύκλωση προσώπων ανάμεσα στην εκπαίδευση/κατάρτιση και σε προσωρινές θέσεις μερικής απασχόλησης, χαμηλής εξειδίκευσης.

Πολιτικές που προωθούν τις τυποποιημένες εξετάσεις, τις διαδικασίες ποσοτικοποιημένης αξιολόγησης, τον ανταγωνισμό, την έμφαση στο «δικαίωμα» επιλογής σχολείου από τους γονείς και τις διάφορες μορφές ιδιωτικοποίησης των σχολείων ξεδιπλώνονται και στη δημόσια, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια, εκπαίδευση. Το ζήτημα της εγκληματικότητας των νέων και οι εκκλήσεις για αυστηρότερη νομοθεσία και κατασταλτικά μέτρα αποτελούν το συμπλήρωμα των πολιτικών διαχείρισης των κοινωνικών ομάδων που βρίσκονται σε δυσμενέστερη θέση ως προς τους όρους του ανταγωνισμού. Καθώς η σχολική βία και ο εκφοβισμός προβάλλονται ως συνηθισμένη πρακτική, ο φόβος που προκλήθηκε οδήγησε σε εκπαιδευτικές πολιτικές για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Εκτός από τις πολιτικές του ανταγωνισμού και της καταστολής, ο κοινωνικός έλεγχος κατευθύνεται προς τη θεραπευτική τυποποίηση των προβλημάτων της εφηβικής ηλικίας. Με τη χρηματοδότηση των φαρμακοβιομηχανιών στην ψυχιατρική, στην έρευνα, στις δημοσιεύσεις σε περιοδικά και συνέδρια αλλά και με άλλες επιχορηγήσεις σε ψυχιάτρους, με τη δράση των γονέων και των εκπαιδευτικών ως ομάδων πίεσης, τίθεται σε κίνηση ένας «μηχανισμός κοινωνικής πολιτικής». Στόχος του είναι η δημόσια διατύπωση, η αναγνώριση αυτής της κατηγορίας ατόμων, ο οποίος επιτυγχάνεται με τη θεσμική της κατοχύρωση και την πρόβλεψη ιδιαίτερων δικαιωμάτων για τους μαθητές ανάλογα με τα σύνδρομα που διαγιγνώσκονται.

Ως προς τις πρακτικές της ψυχοθεραπείας και της συμβουλευτικής το DSM συνιστά τη θεσμική παγίωση ενός παρα-επιστημονικού λόγου για την ψυχική ασθένεια, τη διαταραχή ή ό, τι αξιολογείται κάθε φορά ως τέτοιο. Πρόκειται, για έναν λόγο που επηρεάζεται ή κατευθύνεται από εξωεπιστημονικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα, καθώς οι επιστήμονες, οι επαγγελματίες, οι ασφαλιστικές εταιρίες, οι ομάδες πίεσης γονέων και εκπαιδευτικών και οι φαρμακοβιομηχανίες συναλλάσσονται με «νόμισμα» την αναφορά στην ταξινόμηση του επίσημου εγχειριδίου της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρείας. Από το 1980, η στροφή της έρευνας και της κλινικής πρακτικής στις εγκεφαλικές βιοχημικές δυσλειτουργίες ή αποκλίσεις περιορίζει τον ρόλο του υποκειμένου ως έλλογου όντος στη συμπλήρωση ερωτηματολογίων και την αντιστοίχιση συμπτωμάτων με διαταραχές και ενίοτε με φάρμακα. Έτσι, η πρακτική της ψυχοθεραπείας και της συμβουλευτικής, αντί να εμπλουτίζεται από τις γνώσεις των κοινωνικών επιστημών, ενσωματώνοντάς τις σε μια διαπροσωπική επικοινωνία με στόχο την επίτευξη μιας κοινής κατανόησης κοινωνικώς προσδιορισμένων συμβόλων, υποβαθμίζεται σε μια αυτοματοποιημένη διαδικασία ταξινόμησης πληροφοριών.

Οι θεωρητικές αναπτύξεις για την εφηβεία στις κοινωνικές επιστήμες του 21ου αιώνα σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους που εξετάσαμε καλύπτουν ένα πολύ μεγαλύτερο εύρος, όσες και οι εξειδικεύσεις του πεδίου του συμβολικού ελέγχου, οι οποίες πολλαπλασιάστηκαν. Ανάμεσα σε αυτές, η προσφυγή στη βιολογία αποτελεί μια κατεύθυνση συμβατή με τις προκείμενες της συμβολικής κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού. Ενδεικτική μιας τέτοιας βιολογικά θεμελιωμένης προσέγγισης είναι η συσχέτιση της εφηβείας με τη ριψοκίνδυνη συμπεριφορά του Arnet. Με άξονα την ιδέα της βιολογικά καθορισμένης εφηβικής ανικανότητας, ομάδες συμφερόντων προωθούν διάφορες πολιτικές, από την απαγόρευση κυκλοφορίας των νέων έως την κατάργηση της θανατικής ποινής για τους εφήβους και πιέζουν για τη χρηματοδότηση προγραμμάτων διαχείρισης της νεολαίας. Οι έφηβοι ταυτοποιούνται ως προβληματικός πληθυσμός, ενώ ταυτόχρονα ανακοινώνονται νέες επιστημονικές γνώσεις για τον εγκέφαλο, που «αποκαλύπτουν» ότι ο έφηβος βρίσκεται σε ένα επικίνδυνο στάδιο παιδικής ανικανότητας. Στο νέο επιστημονικό πεδίο γνώσης, που αντλεί μεθόδους και ερμηνευτικά μοντέλα από την ψυχολογία και τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει, τη νευροεπιστήμη και τη γενετική εγγράφεται και η θεώρηση του Steinberg για την εφηβεία. Το βασικό του

συμπέρασμα είναι πως η ριψοκίνδυνη συμπεριφορά κατά την εφηβεία είναι αναπόφευκτη, προτείνοντας την αυστηρότερη νομοθεσία για την προφύλαξη των εφήβων.

Οι πρακτικές εφαρμογές των κοινωνικών επιστημών στον συμβολικό έλεγχο της εφηβικής συμπεριφοράς στις αρχές του 21ου αιώνα προέρχονται κυρίως από τις θεωρίες της ψυχολογίας. Τα προβλήματα της εφηβικής ηλικίας καταχωρούνται και κατοχυρώνονται ως αρμοδιότητα των διάφορων υπηρεσιών συμβουλευτικής και ψυχοθεραπείας. Συνέπεια των παραπάνω είναι η όξυνση της πολυδιάσπασης και του κατακερματισμού της κοινωνικής κατηγορίας της εφηβείας, η οποία έχει ήδη συντελεστεί, όπως δείξαμε, στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων και της ρύθμισης της συμπεριφοράς μεταξύ οικογένειας, εκπαίδευσης και εργασίας. Η κοινωνιο-πολιτισμική γνώση ως μέσο κατανόησης ή εξήγησης της σχέσης ατόμου-κοινωνίας φαίνεται ότι εκτοπίζεται από μια ερμηνευτική της αντανάκλασης των υποκειμενικότητων. Μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι με την κυριαρχία της αγοραίας τυποποιημένης και με βάση κριτήρια αποδοτικότητας και μετρησιμότητας εκδοχής του, ο συμβολικός έλεγχος δε στοχεύει πλέον στη συνείδηση αλλά στην εξωτερικότητα της συμπεριφοράς. Αυτό ευνοεί την επικράτηση των ατομο-νατουραλιστικών εξηγήσεων, στις οποίες η μελέτη της συμβολικής ικανότητας περιορίζεται στην τυπική μονοδιάστατη λογική, που απλώς καταδεικνύει ισοδυναμίες μεταξύ αντικειμένων γνώσεων. Άρα, στον βαθμό που το πεδίο του συμβολικού ελέγχου δομείται με τις λογικές του αγοραίου ορθολογισμού στη βάση του πανοπτισμού και της επιτήρησης, ο ατομο-νατουραλιστικός πόλος του συμβολικού ελέγχου της εφηβείας ενισχύεται καθορίζοντας τη ζήτηση, το ενδιαφέρον ή το συμφέρον για γνώσεις των κοινωνικών επιστημών.

Απομένουν οι απαντήσεις στα αρχικά ερωτήματα, αν δηλαδή οι κοινωνικές επιστήμες κατάφεραν να ξεπεράσουν την αντίθεση ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό και πώς διαμορφώνονται και επικρατούν κάποιες θεωρίες έναντι άλλων. Θα απαντήσουμε συμπυκνώνοντας την ιστορική ανασυγκρότηση του πλέγματος σχέσεων, όπου κρίνεται ποιες θεωρίες θεσμοποιούνται και ποιες παραμένουν στο απόθεμα των γνώσεων.

Οι κοινωνικές επιστήμες στις ΗΠΑ κατά τις πρώτες δεκαετίες τις καθιέρωσής τους και των πρώτων βημάτων συγκρότησης του κοινωνικού κράτους διεκδίκησαν με

επιτυχία την επιστημονική αυθεντία για την κοινωνική πραγματικότητα, όμως η εμβέλεια -τόσο των επιστημών όσο και του κράτους- ήταν περιορισμένη. Η πραγματιστική φιλοσοφία ένωνε την ψυχολογία με ό,τι αποκαλούνταν «κοινωνιολογία» στη βάση μιας ωφελμιστικής αντίληψης της αλήθειας με ατομο-νατουραλιστική τεκμηρίωση. Στην πράξη οι εφαρμογές τους σε δημόσιους θεσμούς είχαν κοινό στόχο την κοινωνική προσαρμογή του ατόμου στις ανάγκες μιας καπιταλιστικής βιομηχανικής οικονομίας, η οποία φαινόταν τότε ικανή να πραγματοποιήσει μακροπρόθεσμους και καθολικούς σκοπούς με βάση τις καταστατικές αξίες της αμερικανικής κοινωνίας.

Το κοινωνικό κράτος επέκτεινε την εμβέλειά του, ενσωματώνοντας κοινωνικά δικαιώματα, τα αιτήματα της εργατικής τάξης, με το New Deal και οι κοινωνικές επιστήμες διεύρυναν την οπτική τους, εισάγοντας την οπτική του πολιτισμού και της κοινωνίας στη μελέτη της συμπεριφοράς. Ωστόσο, τόσο οι θεωρίες όσο και οι θεσμοθετήσεις τους περιορίζονταν σε μια κανονικοποίηση, που συγκρουόταν με τις διεκδικήσεις νέων κοινωνικών ομάδων που δραστηριοποιούνταν κυρίως στον συμβολικό έλεγχο - στην αγορά ή στο κράτος- και είχαν αποκτήσει πιο ενεργό, οικονομικό και πολιτικό ρόλο. Στη δεκαετία του 1960 τόσο το κοινωνικό κράτος όσο και οι κοινωνικές επιστήμες έφτασαν στο απόγειό τους, όταν έγιναν προσπάθειες ενσωμάτωσης των αιτημάτων ταυτότητας στην κοινωνική πολιτική και στην επιστημονική γνώση μαζί με τις προϋπάρχουσες μορφές κοινωνικής κριτικής. Περισσότερο από ποτέ, η κοινωνιολογία και η ψυχολογία μπορούσαν να διεκδικήσουν με αξιώσεις τη νοηματοδότηση της κοινωνικής και ατομικής δράσης σε συμφωνία με την κοινωνική πραγματικότητα. Οι διαγραφόμενες θεσμοθετήσεις των θεωριών τους όμως υπερέβαιναν τον ορίζοντα δράσης των πολιτικών θεσμών της εποχής. Έκτοτε οι πολιτικές του κοινωνικού κράτους περιορίστηκαν ακόμα περισσότερο, ενώ η ψυχολογία συνδέεται με την αγορά και τον κοινωνικό έλεγχο, πολλαπλασιάζοντας τις δικές τις δυνατότητες συμβολικού ελέγχου αλλά ρισκάροντας την αυτονομία της. Η κοινωνιολογία, με την υποχώρηση του κοινωνικού κράτους, έχασε περιθώρια αυτονομίας και συμβολικού ελέγχου ταυτόχρονα.

***

Αν η παρούσα διατριβή έχει πετύχει τον στόχο της, θα αποτελεί μια ελάχιστη συμβολή στην προσπάθεια των κοινωνικών επιστημών να κατοχυρωθούν ως ένα αυτόνομο πεδίο γνώσεων για τον κοινωνικό κόσμο. Δηλαδή, ένα πεδίο γνώσεων ικανό να υπερβαίνει τις αντιθέσεις του κοινωνικού κόσμου, οι οποίες αναπαράγονται κατά την πρόσληψη της πραγματικότητας, εγκλωβίζοντας τη σκέψη στα τεχνητά χάσματα ανάμεσα στις διάφορες διαστάσεις της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης. Το θεωρητικό μοντέλο που προτείναμε για τη σύλληψη της σχέσης των γνώσεων με τη σκέψη και τη συμπεριφορά, δηλαδή με τη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας, επιτρέπει τον προσδιορισμό των όρων πρακτικής εφαρμογής των πορισμάτων των κοινωνικών επιστημών, τον εντοπισμό τους στις συγκεκριμένες διευθετήσεις των ανθρώπινων σχέσεων και την αποτίμηση των αποτελεσμάτων τους. Σε κάθε περίπτωση, μια τέτοιου είδους δουλειά είναι απαραίτητη προκειμένου οι κοινωνικές επιστήμες να καταφέρουν να διατηρήσουν και να ενισχύσουν το δικό τους περιθώριο αυτονομίας και τις εξαρτώμενες από αυτό δυνατότητες συμβολικού ελέγχου, αντί να μετατραπούν σε όργανα διαχείρισης εντυπώσεων ή εξαπόλυσης, αμφιλεγόμενης σκοπιμότητας, πολεμικών έναντι υπαρκτών ή φανταστικών αντιπάλων.

Ως προς την κοινωνική πολιτική αυτή η οπισθοδρόμηση του κοινωνικού κράτους μπορεί να σημαίνει και την οπισθοχώρηση της επιρροής των κοινωνικών επιστημών αλλά δεν ισχύει το ίδιο από την άποψη των γνώσεων. Οι κοινωνικές επιστήμες έχουν εμπλουτίσει το απόθεμα γνώσεων για τις διάφορες πτυχές του κοινωνικού κόσμου και της συμπεριφοράς του ατόμου σε σχέση με αυτόν. Οι γνώσεις αυτές μπορούν να διευρυνθούν, να οδηγήσουν σε νέες συνθέσεις, διαθέσιμες για μελλοντική χρήση σε διάφορων ειδών θεσμοποιημένες παρεμβάσεις στις συνθήκες της συλλογικής και ατομικής ύπαρξης. Στην περίπτωση της εφηβείας μπορούμε να ισχυριστούμε πως γνωρίζουμε περισσότερα πράγματα σε βάθος και εύρος για την ανθρώπινη συμπεριφορά από ό,τι στο παρελθόν. Άγνωστο παραμένει, καθώς δεν εξαρτάται μόνο από τις επιστήμες, το πώς θα χρησιμοποιηθούν στο μέλλον με τρόπο που θα επηρεάσει τη ζωή των εφήβων προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης της αυτοσυνειδησίας αυτής της κοινωνικής κατηγορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Abbott, A., *Chaos of Disciplines*, Chicago: University of Chicago Press, 2001
- Abbot, A., *Department and Discipline: Chicago Sociology at One Hundred*, Chicago: UCP, 1999
- Abbot, A., *The System of Professions: an essay on the division of expert labor*, University of Chicago Press, 1988
- Alexander, J., Smith P., (eds) *The Cambridge Companion to Durkheim*, Cambridge Collections Online, Cambridge University Press, 2008
- Anderson, T., *The Pursuit of Fairness: A History of Affirmative Action*, Oxford: Oxford UP, 2004
- Arendt, H., “The Crisis in Education”, στο *Between Past and Future: six exercises in Political Thought*, New York: The Viking Press 1961(1954), σσ. 173-196
- Aries, P., *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, μτφρ Γ. Αναστοπούλου, Αθήνα: Γλάρος, 1990
- Arnett, J., «Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties», *American Psychologist*, 2000, 55 (5), σσ. 469-480
- Arnett, J., “Storm and Stress Reconsidered”, *American Psychologist*, 54 (5), 1999, σ.317-326
- Arnett, J., Cravens, H., “G. Stanley’s Hall Adolescence: A Centennial Reappraisal Introduction”, *History of Psychology*. 9 (3), 2006, σσ.165-171
- Arnold, D., Bongiovi, J., “Precarious, Informalizing, and Flexible Work: Transforming Concepts and Understandings”, *American Behavioral Scientist*, 57 (3), 2013, σσ.289–308
- Αστρινάκης, Α., *Νεανικές υποκοουλτούρες, παρεκκλίνουσες υποκοουλτούρες της εργατικής τάξης. Η βρετανική θεώρηση και η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1991
- Atkinson, F., “The Capacities of Secondary School Pupils”, *The School Review A Journal of Secondary Education*, 5 (10), 1897, σσ.642-652

- Baker, D., Benjamin, L., *From Séance to Science: A History of the Profession of Psychology in America*, Akron: University of Akron Press, 2014(2004)
- Baldwin, M., *Development and Evolution, Including Psychophysical Evolution, Evolution by Orthoplasy, and the Theory of Genetic Modes*, London: McMillan, 1902, σσ. 260-267
- Barnes, H., M., "The Place of Albion Woodbury Small in Modern Sociology", *American Journal of Sociology* (32), 1926
- Baumaister, R., "How the Self Became a Problem", *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1), 1987, σσ.163-176
- Beck U., *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage, 1992
- Bell, D., *The Coming of Post-industrial Society: a Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books, c1999 (1976)
- Benedict, R., "Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning", *Psychiatry* 1, 1938, σσ.161-167
- Benedict, R. *Patterns of Culture*, Cambridge Massachusetts: Riverside UP, 1934
- Bennett, W., DiIulio, J., and Walters, J., *Body Count: Moral Poverty—and How to Win America's War against Crime and Drugs*, New York: Simon and Schuster, 1996
- Berger, P., "Towards a Sociological Understanding of the Psychoanalysis", *Social Research*, 32 (1), 1965, σσ.26-41
- Berger, P., Luckmann, T., *The Social Construction of Reality A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York: Anchor Books, 1966
- Bernstein, B., *Class, Codes and Control IV. The Structuring of Pedagogic Discourse*, London-New York: Routledge, 2003(1990)
- Berzonsky, M., "Theories of Adolescence", στο Adams, G., (ed), *Adolescent development*, New York: Blackwell Publishers, 2000
- Blatterer, H., "New Adulthood: Social or Personal Transition", *Social Change in the 21th Century Conference, Center for Social Change Research Queensland University of Technology*, 28/10/2005

- Blos, P., *On Adolescence: A Psychoanalytic Interpretation*, New York: Free Press, 1962
- Blos, P., *The Adolescent Personality: a study of individual behavior for the Commission on secondary school curriculum*, New York –London: D.Appleton Century Company Inc, 1941
- Boltanski, L., Chiapelo, E., (μτφρ στα αγγλικά) Elliot, G., *The New Spirit of Capitalism*, London-New York: Verso, 2007 (2005)
- Borders. L και Drury, S., “Comprehensive School Counseling Programs: A Review for Policy Makers and Practitioners”, *Journal of Counseling & Development*, March/April 1992
- Bottomore, T., *The Frankfurt School and Its Critics*, London: Routledge, 2002 (1981)
- Βοσνιάδου Σ., *Κείμενα Εξελικτικής Ψυχολογίας, Β' τόμος: Σκέψη*, Αθήνα: GUTENBERG, 1992
- Bourdieu, P., *Η διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Καψαμπέλη, Κ. (μτφρ.), Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2002
- Bourdieu, P., *Language and Symbolic Power*, Oxford:Polity Press, 1991
- Bourdieu, P., Καψάμπελη Κ. (μτφρ.), *Η Διακριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής και του γούστου*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2008 (1979)
- Bowles,S., Gintis, H., *Schooling in capitalist America educational reform and the contradictions of economic life*, New York: Basic Books,2011 (1971)
- Boyer, P., Clark, C.,Kett, J., Salisbury, N., Sitkoff,H., Woloch, N., *The Enduring Vision A History of the American People*, Vol. I,II Boston: Houghton Mifflin, 2009
- Bronferbrenner, U., “On Families and Schools: A Conversation with Urrie Bronferbrenner”, *Educational Leadership*, April 1979, σσ.459-463
- Bronferbrenner, U., “The Changing American Child -A Speculative Analysis”, *Journal of Social Issues*, 17 (1), 1961, σσ.6–18
- Burnham, W., “Suggestions from the Psychology of Adolescence”, *The School Review A Journal of Secondary Education*, 5 (10),1897, σσ.652-683,

- Γεωργούλας, Α., *Μετασχηματισμοί της Εκπαίδευσης, Σύγχρονη Ιδεολογία και Διαδικασίες Συμβολικής Κυριαρχίας*, Αθήνα: Τόπος, 2017
- Γεωργούλας, Α., *Η γένεση της κοινωνιολογίας και η σύγχρονη ανθρωπολογία*, Αθήνα: Τόπος, 2014
- Γεωργούλας, Α., *Το πρόταγμα της ισότητας και η γένεση της κοινωνιολογίας*, Αθήνα: Τόπος, 2008
- Γεωργούλας, Α., *Πολιτικές της κοινωνικής θεωρίας: κοινωνικές δομές και κατηγορίες σκέψεις, Α' τόμος*, Αθήνα: Gutenberg, 2006
- Γκράμσι, Α., *Αμερικανισμός και Φορδισμός Τετράδιο 22*, Ρινάλντι, Ρ., (μτφρ.), Αθήνα: Α/συνέχεια, 1988
- Γκράμσι, Α., *οι Διανοούμενοι*, Θεοχαρόπουλος, Θ., (μτφρ.), Αθήνα: Στοχαστής, 1972
- Calhoun, C., (ed), *Sociology in America: a history*, Chicago: University of Chicago Press, 2007
- Capshew, J., *Psychologists on the March: Science, Practice, and Professional Identity in America, 1929-1969*, Cambridge: Cambridge UP, 1999
- Champagne, P., Lenoir, R., Merllie, D., Pinto, L., *Μύηση στην κοινωνιολογική πρακτική*, Καραστάθη, Α.Μ, (μτφρ.) Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα, 2004
- Chapin, F., *Ensuring America's Health The Public Creation of the Corporate Health Care System*, New York: Cambridge UP, 2015
- Choudhury, S., “Culturing the Adolescent Brain: what can neuroscience learn from anthropology?”, *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5 (2-3), 2009, σσ.159-167
- Cohen, M., “Reconsidering Schools and the American Welfare State”, *History of Education Quarterly*, 45 (4), 2005, σσ.511–537
- Cohen, A., Kisker, C., *The Shaping of American Higher Education: Emergence and Growth of the Contemporary System*, San Francisco: Jossey Bass, 2010
- Côté, J., “Towards a new political economy of youth”, *Journal of Youth Studies*, 17 (4), 2014, σσ.527-543

- Compayre, G., *La psychologie de l'adolescence*, Revue Philosophique, (LXI), 1906 σσ.345-377
- Coleman, J., "Current Contradictions in Adolescent Theory", *Journal of Youth and Adolescence*, 7 (1), 1978, σ.1-11
- Coleman, J., *Adolescent Society: The Social Life of the Teenager and Its Impact on Education*, Glencoe: Free Press, 1961
- Coleman, J., "From "Academic Achievement and the Structure of Competition", *Harvard Education Review*, 29 (4), 1959, σσ. 330-351
- Coleman, J., (ed) *Psychology in Progress, The school years, Current issues in the socialization of young people*, Cambridge: University Press, 1979
- Connerton, P., (ed.). *Critical Sociology: Selected Readings*, Harmondsworth: Penguin, 1976 (1937)
- Cornell, D., *School Violence: fear versus facts*, New York: Routledge, 2006
- Cope, B., Kalantzis, M., *Multiliteracies: Literacy learning and the design of social futures*, London-New York: Routledge, 2000, σσ. 41-67
- Cremin, L., "John Dewey and the Progressive-Education Movement, 1915-1952", *The School Review*, 67 (2), Dewey Centennial Issue, 1959, σσ.160-173
- Crogan, P. and Kinsley, S., "Paying Attention: Toward a critique of the attention economy", *Culture Machine*, 13, 2012, σσ.1-29
- Curtis, A., "Defining Adolescence," *Journal of Adolescent and Family Health*, 7(2), 2015, <http://scholar.utc.edu/jafh/vol7/iss2/2> προσβάσιμο στις 16/2/2017
- Dahl, R., "Adolescent Brain Development: a Period of Vulnerabilities and Opportunities Keynote Address", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021 (1), 2004, σσ.1-22
- Daniels, D., Shumow, L., "Child development and classroom teaching: a review of the literature and implications for educating teachers", *Applied Developmental Psychology*, 23, 2003, σσ. 495-526
- Darling-Hammond, L., "Constructing 21st Century Teacher's Education", *Journal of Teacher Education*, 57, 2006, σσ. 1-15

- Darling-Hammond, L., Bransford, J. (eds), *Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do*, San Francisco: Jossey-Bass, 2005
- Damon, W., R., Lerner (eds), *Handbook of Child Psychology: Vol. 1. Theoretical Models of Human Development*, 5th ed., σσ. 793-828, New York: Wiley, 1998
- Demos, J., Demos, V., “Adolescence in Historical Perspective”, *Journal of Marriage and Family*, 31 (4), 1969, σσ.632-638
- Damon, W., Lerner, R., *Handbook of Child Psychology*. 6th edition, I:14., 2007
- Dewey, J., *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*, New York: McMillan, 1916
- Drake, W., “Some implications of the institutionalization of American education”, *History of Education Quarterly*, 1 (1), 1961, σσ.41-47
- DuBois, W.B., *The Philadelphia Negro: A Social Study*, New York: Schocken Books, 1967 (1899), <https://archive.org/details/philadelphianegr001901mbp> 7
- Dunghlison, R., *Human Physiology Volume 1*, Philadelphia: Lee and Blanchard, 1850
- Durkheim, E., Whitehouse, J., (μτφ), *Pragmatism and Sociology*, Cambridge: Cambridge UP, 1983(1955)
- Durkheim, E., *Education and Sociology*, Sherwood, D., (μτφρ.), New York: Free Press, 1956(1922)
- Durkheim, E., Μουσοῦρου, Λ., (μτφρ.), *Οι Κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου*, Αθήνα: Gutenberg, 2000 (1894)
- Durkheim, E., Halls, D., (μτφ), *The Division of Labour in Society*, London: McMillan, 1984(1893)
- Elkind, D., “Egocentrism in adolescence», *Child Development*, 38 (4), 1967, σσ.1025-1034
- Ελίας, Ν., Βαϊκούση, Ε., (μτφρ.), *Η εξέλιξη του πολιτισμού: κοινωνιογενετικές και ψυχογενετικές έρευνες τ.1*, Αθήνα: Νεφέλη, 1997 (1939)

Ελιας, Ν., *Περί χρόνου*, Λουπασάκης, Θ., (μτφρ.), Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004(1984)

Erikson, E., *Identity, Youth and Crisis*, New York: W.W. Norton, 1968

Friedman, L., *Identity's Architect: a biography of Erik H. Erikson*, New York : Scribner, 1999

Freeman, D., *Margaret Mead and Samoa*, Cambridge, London: Harvard University Press, 1983

Freud, A., *The Ego and the Mechanisms of Defense*, London: Karnak Books, 1966

Freud, A., "Adolescence", *Psychoanalytic Study of the Child*, 13(1), 1958, σσ.255-78

Freud, Z., Πατσογιάννης, Β. (μτφρ.), *Η Δυσφορία Μέσα Στον Πολιτισμό*, Αθήνα: Πλέθρον, 2013(1930)

Fornäs, J., (ed) *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research Thematic Section: Capitalism: Current Crisis and Cultural Critique Edited*, Volume 6, 2014,

Foucault. Senellart, M., (ed) Michel Foucault, *Security, Territory, Population, Lectures at the College de France 1977-78*, Palgrave MacMillan -(ελληνική μτφρ.) Πατσογιάννης, *Η Γένεση της Βιοπολιτικής, παραδόσεις στο κολλέγιο της Γαλλίας, (1977-78)*, Αθήνα: Πλέθρον, 2012

Fuchs, V., (ed), *Production and Productivity in the Service Industries*, New York: Columbia University Press, 1969

Fustenberg, F., "The Sociology of Adolescence and Youth in the 1990s: A Critical Commentary", *Journal of Marriage and Family*, 62 (4), 2000, σσ.896-910

Galbraith, K., *The Affluent Society*, New York : The New American Library, 1958

Garland, G., *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Chicago: University of Chicago Press, 2001

Giedd, J., "The Teen Brain: Insights from neuroimaging", *Journal of Adolescent Health*, 42 (4), 2008, σσ.335-343

Giroux, H., *Teachers as intellectuals toward a critical pedagogy of learning*, Granby, Mass.: Bergin & Garvey, 1988

Giroux, H., *Youth in A Suspect Society: Democracy or Disposability?*, New York: Palgrave-McMillan, 2009

Gitre, E., “Importing Freud: First Wave Psychoanalysis, Interwar Social Sciences, and Interdisciplinary Foundations of American Social Theory”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Vol. 46 (3), 2010, σσ.239-262

Glied, S., and Cuellar, A., “Trends And Issues In Child And Adolescent Mental Health”, *Health Affairs*, 22 (5), 2003, σσ. 39-50

Godin, B., “From Eugenics to Scientometrics: Galton, Cattell, and Men of Science”, *Social Studies of Science*, 37 (5), 2007, σσ., 691–728

Goffman, E., *Interaction Ritual: Essays in Face to Face Behavior*, Chicago: Aldine Transaction, 2005 (1967)

Goffman, E., *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, London: Penguin Books, 1968 (1963)

Goffman, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, New York: Anchor Books, 1961

Goldin, C., “America's Graduation from High School: The Evolution and Spread of Secondary Schooling in the Twentieth Century”, *The Journal of Economic History* 58 (2), 1998, σσ.345-374

Goldin, C., “Brief History of Education in the United States”, *NBER Historical Paper* No. 119 August 1999 JEL No. I2, N3 Development of the American Economy

Goldin, C., Katz, M., “Human Capital and Social Capital: The Rise of Secondary Education in America: 1910-1940”, *Journal of Interdisciplinary History*, 29, 1999, σσ.683-723

Goudsblom, J., Mennell, S., (eds.), *The Norbert Elias Reader*, Oxford: Blackwell, 1998

Greenwood, J., *A Conceptual History of Psychology*, New York: McGraw-Hill, 2009

Gunter, B., Moore, H., H., “Youth Leisure and Post-Industrial Society: Implications for the Family”, *The Family Coordinator*, 24 (2), 1975, σσ.199-207

- Guerriero, S. (ed.), *Pedagogical Knowledge and the Changing Nature of the Teaching Profession*, Paris: OECD Publishing, 2017, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264270695>
- Hacking, I., "Kinds of People: Moving Targets", *Proceedings of British Academy*, 151, 2007
- Hacking, I., *Historical Ontology*", London: Harper University Press, 2002
- Hacking, I., *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*,
- Hacking, I., *The Social Construction of What?*, Cambridge Massachusetts and London England: Harvard UP, 1999 Princeton: Princeton UP, 1995c
- Hacking, I., *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge U.P., 1990
- Hall, G.S., *Adolescence: its Psychology and its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, New York, D.Appleton and Company, 1904
- Harter, S., *The Constuction of the Self: A Developmental Perspective*, New York: Guilford Press, 1999
- Harvey, D., *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge Massachusetts, Blackwell, 1990
- Henggeler, S., Schoenwald, S. Borduin, C., Rowland, M., Cunningham, P., *Multisystemic Therapy for Antisocial Behavior in Children and Adolescents*, New York: Guilford Press, 2002
- Hefferman, N., *Capital, Class and Technology in Contemporary American Culture: Projecting Post-Fordism*, London: Pluto Press, 2000
- Herskovitz, M., *Franz Boas, The Science of Man in the Making*, New York: Charles Scribner's Sons, 1953
- Hobsbawm, E., *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, Καπετανγιάννης, Β., (μτφ) Αθήνα: Θεμέλιο, 2010
- Horowitz, I., *The Decomposition of Sociology*, New York: Oxford University Press, 1993

- Hursh, D., «Assessing No Child Left Behind and the Rise of Neoliberal Education Policies», *American Educational Research Journal*, 44(3), 2007, σσ.493–518
- Janowitz, M., “Professionalization of Sociology”, *American Journal of Sociology*, 78 (1) Varieties of Political Expression in Sociology, σσ. 105-135, 1977
- James, A., “Race, Meritocracy, and the American Academy during the Immediate Post-World War II Era”, *History of Education Quarterly*, 33 (2), 1993, σσ. 151-175
- James, W., *Principles of Psychology*, 1890
- James, W., *Talks to teachers on psychology: and to students on some of life’s ideals*, Mineola, NY: Dover, 2001
- Jameson, F., *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, London: Verso, 1991
- Jamieson, P.E., Romer, D, (eds) *The Changing Portrayal of Adolescents in the Media Since 1950*, New York: Oxford University Press, 2008
- Jay, M., *The Dialectic Imagination, A History of the Frankfurt School and the Institute for Social Research, 1923-1950*, London: Heinman, 1973
- Johnson, S., Blum, R. and Giedd, J., “Adolescent Maturity and the Brain: The Promise and Pitfalls of Neuroscience Research in Adolescent Health Policy”, *Journal of Adolescent Health*. 45 (3), 2009, σσ.216–221
- Judith, R., Harrison, S., Evans, B., Schultz, K., Eklund, K., Meyer, L., Way, S., McLean, D., “School Psychologists as Mental Health Providers: the impact of staffing ratios and Medicaid on service provisions, *Psychology in the Schools*, 54 (3), 2017
- Kalleberg, A., “Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition”, *American Sociological Review*, 74, 2009, σσ.1–22
- Katz, B., *Herbert Marcuse and the Art of Liberation, An Intellectual Biography*, London: New Left Books, 1982
- Katz, M., *Reconstructing American education*, Cambridge Massachusetts and London: Harvard UP, 1987
- Kelly, G., *The Psychology of Personal Constructs, 2vols*, New York: Norton, 1955

Kennedy, D., *Freedom from Fear: American People in the Depression and War*, New York: Oxford UP, 2001

Kenneth E. Clark, *America's Psychologists: A Survey of a Growing Profession*: Washington D.C.: American Psychological Association, 1957

Kessen, W., American Psychology Just before Piaget, *Psychological Science*, 7(4), 1996, σ.196-199

Kett, J., "Adolescence and Youth in Nineteenth-Century America", *Journal of Interdisciplinary History*, 2 (2), 1971, σ σ.283-298

Kett, J., *Rites of Passage: Adolescence in America, 1790 to the Present*. New York: Basic Books, 1977

Kett, J., Gillis, J., *Youth and History: Tradition and Change in European Age Relations, 1770-Present*, New York, London: Academic Press, 1981

Kingsley, D., "The Sociology of Parent-Youth Conflict", *American Sociological Review*, 5 (4), 1940

Koch, S. (ed), *Psychology: A Study of a Science*, 6 vols., New York: McGraw-Hill, 1959-1963

Κουζέλης, Γ., Ψυχοπαίδης, Κ., (επιμλ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα: Νήσος, 1996

Koops, W., Zuckerman, M., "Introduction: A Historical developmental approach to adolescence", *History of the family*, 8, 2003, σσ.345-354

Kohlberg, L., Gilligan, C., «The Adolescent as a Philosopher: The Discovery of the Self in a Postconventional World», *Deedalus*, 100 (4), 1971, σσ.1054-1087

Kuhn, D., Langer, J., Kohlberg, L., Haan, N., The Development of Formal Operations in Logical and Moral Judgment, *Genetic Psychology Monographs*, 95(1), Feb 1977, σσ. 97-188.

Lasch, C., *The Culture of Narcissism, American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York-London: W.W.Norton & Company, 1979

Larson, R., “Globalization Societal Change and New Technologies: What they Mean for the Future of Adolescence”, *Journal of Research on Adolescence*, 12 (1), 2002, σσ.1-30

Leary, D., “William James on the Self and Personality: Clearing the Ground for Subsequent Theorists, Researchers, and Practitioners”, Michael G. Johnson, and Tracy

B. Henley (eds) *Reflections on The Principles of Psychology: William James after a Century*, Hillsdale, NJ: L. Erlbaum Associates, 1990, σσ. 101-37

Lengermann, P., Niebrugge-Brantley, J “Back to the Future: Settlement Sociology, 1885-1930”, *The American Sociologist*, 33 (3), 2002, σσ.5-20

Luckmann, T. and Berger, P., “Social Mobility and Personal Identity”, *European Journal of Sociology*, 5 (2), 1964, σσ.331–344

Males, M., “Does Adolescent Brain Make Risk Taking Inevitable?: A Skeptical Appraisal”, *Journal of Adolescent Research*, 24 (1), 2009, σσ. 3-20

Marcuse, H., *Έρωτας και πολιτισμός*, Αρζόγλου, Ι., (μτφ), Αθήνα: Κάλβος, 1981

Marshall, T., *Citizenship and Social Class and other essays*, Cambridge UP, 1950

McAdam, D., *American Sociology: From Pre-Disciplinary to Post-Normal*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014

McKnight, P., “Microteaching Development from 1968 to 1978”, *British Journal of Teacher Education*, 6 (3), 1980, σσ. 214-227

Mead, H., “The Social Self”, *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 10 (14), 1913, σσ. 374-380

Mead, M., *Coming of Age in Samoa: A study of adolescence and sex in primitive societies*, Melbourne: Penguin, 1954

Menell, S., Parsons and Elias, *Sociologie et société*, 21(1), 1989, σσ. 69–86

Meyer, J., Tyack, D., Nagel, J., Gordon, A., “Public Education as Nation-Building in America: Enrollments and Bureaucratization in the American States 1870-1930”, *American Journal of Sociology*, 85 (3), 1979, σσ. 591-613

- Mills, C.R., *White Collar, The American Middle Classes*, New York: Oxford UP, 1951
- Miller, D., Swanson, G., *The Changing American Parent*, New York: Wiley, 1958
- Mirowski, P., Plehwe, D., (eds) *The Road from Mont Pèlerin: the making of the neoliberal thought collective*, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2009
- Mortimer, J., Larson, R., (eds) *The Changing Adolescent Experience Societal Trends and the Transition to Adulthood*, New York: Cambridge UP, 2002, σσ.1-18
- Μπάουμαν, Ζ., *Ρευστή αγάπη: για την ευθραυστότητα των ανθρώπινων δεσμών*, Καραμπέλας, Γ., (μτφρ.), Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2006
- Mauss, M., Παπαρδέλης, Θ., (μτφ) *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004 (1950)
- Munakata, Y., Casey, B., Diamond, A., “Developmental Cognitive Neuroscience: progress and potential”, *Trends in Cognitive Sciences*, 8(3), 2004, σσ.122–128
- Nakano Glenn, E., *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labor*, Cambridge, Massachusetts: Harvard UP, 2002
- Ντυρκάϊμ, Ε., Μως, Μ., *Μορφές πρωτόγονης ταξινόμησης: συνεισφορά στη μελέτη των συλλογικών αναπαραστάσεων*, Γεωργούλας, Α., (μτφρ.), Αθήνα: Gutenberg, 2001
- Ogburn, W., Nimkoff, M., *Technology and the Changing Family*, Boston: Houghton Mifflin, 1955
- Offer, D., Schonert-Reichl, K., “Debanking the Myths of Adolescence”, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31 (6), 1992, σσ.1003-1014
- Olfson, M., Benjamin G., Druss, M., Marcus, S., “Trends in Mental Health Care among Children and Adolescents”, *New England Journal of Medicine*, 372, 2015, σσ. 2029-38
- Paisley, P., Borders, L., “School counseling: An evolving specialty”, *Journal of Counseling and Development*, 74 (2), 1995

Paris, J. and Phillips, J., (eds) *Making the DSM-5, Concepts and Controversies*, New York: Springer, 2013

Parsons, T., “Professions and Social Structure”, *Social Forces*, 17 (4), 1939, σσ. 457-467

Parsons, T., “Age and Sex in the Social Structure of the United States”, *American Sociological Review*, 7 (5), 1942, σσ. 604-616

Parsons, T. *Social Structure and Personality*, New York: The Free Press of Glencoe, 1970(1964)

Parsons, T., “The *School Class as a Social System: Some of its Functions in American Societ*”, *Harvard Educational Review*, 29 (4), 1959, σσ.297-318

Perret-Catipovic, M., Ladame, F., *Adolescence and Psychoanalysis: the story and the Pickersgill, M., Van Keulen, I., (eds) Sociological Reflections On Neurosciences Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2011*history, (μτφρ.) Slotkin, Ph. London: Karnak Books, 1998

Pitts-Taylor, V., “The Plastic Brain: Neoliberalism and the neuronal self”, *Health*, 14 (6), 2010, σσ.635–652

Polanyi, K., *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston: Beacon Press books, 2001 (1944)

Popkewitz, T., *A Political Sociology of Educational Reform: Power/Knowledge in Teaching, Teacher Education and Research*, New York: Teachers College, New York, 1991

Παπαδόπουλος, Μ., *Η Αυτοκτονία της Ψυχιατρικής*, Αθήνα: Νήσος, 2017

Πετμετζίδου, Μ., (επιμλ.) « Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, τόμος 1, δομικός λειτουργισμός, κριτική στο θετικισμό, συμβολικές διαντιδράσεις, Νόημα και Ερμηνεία, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996

Reese, W., *Power and the Promise of School Reform: Grassroots Movements During the Progressive Era*, New York: Teachers College, 2002 (1986)

Reuter, E., «The Sociology of Adolescence», *American Journal of Sociology*, 43(3), 1937, σ. 414-427, <http://www.asanet.org/edward-b-reuter>

- Riesman, D., Glazer, N., Reuel, D., *To μοναχικό πλήθος*, Τομανάς, Β., (μτφρ.), Αθήνα: Νησίδες, 2001 (1949)
- Roberts, C., *Puberty in Crisis: the sociology of early sexual development*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015
- Rodgers, D., “Socializing Middle Class Children: Institutions, fables and work values in nineteenth-century America”, *Journal of Social History*, 13(3), 1980, σ. 354-367
- Rogers, C., *Counseling and Psychotherapy*, Boston: Houghton Mifflin, 1942
- Roe, A., *The Making of a Scientist*, New York: Dodd, Mead, 1952
- Romano, J., Kachgal, M., “Counseling Psychology and School Counseling: An Underutilized Partnership”, *Counseling Psychologist*, 32 (2), 2004, σσ. 184-215,
- Rose, N., “The Psychological Complex: Mental Measurement and Social Administration”, *Ideology and Consciousness*, 5, 1979, σσ.5-68
- Rose, N., Abi-Rached, J., *The New Brain Neuro : the new brain sciences and the management of the mind*, New Jersey: Princeton University Press, 2010
- Ross, D., *The Origins of American Social Science*, New York: Cambridge UP, 1991
- Rosenzweig, S., "The Experimental Situation as a Psychological Problem," *Psychological Review*, 40 (4), 1933, σσ. 337-354
- Rury, J., “American school enrolment in the Progressive era: An interpretive inquiry”, *Journal of the History of Education Society*, 14 (1), 1985, σσ. 49-67
- Savage, J., *The Creation of Youth 1875-1945*, London: Chatto & Windus, 2007
- Schaffer, R., *America in the Great War: The Rise of the War Welfare State*, New York: Oxford UP, 1991
- Schnell, R., “Childhood as Ideology: A Reinterpretation of the Common School”, *British Journal of Educational Studies*, 27 (1), 1979, σσ.7-28
- Scott, E., “The Legal Construction of Adolescence”, *Hofstra Law Review*, 29, 2001, σσ. 547-598
- Sears, R., Maccoby, E., Levin, H., *Patterns of child rearing*, Evanston, IL: Row, Peterson, 1957

- Sennett, R., *The Fall of Public Man*, London: Penguin, 2002 (1977)
- Shanahan, M., “Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective”, *Annual Review of Sociology*, 26, 2000, σσ. 667-692
- Shally-Jensen, M., (ed), *Encyclopedia of Contemporary Social issues*, Volume 2, Santa Barbara: ABC-Clio, 2011
- Sklar, M., *The United States as a Developing Country Studies in U.S. History in the Progressive Era and the 1920s*, New York: Cambridge UP, 1992
- Sloan, C., “The Expanding Educational Services Sector: Neoliberalism and the Corporatization of Curriculum at the Local Level in the US”, *Journal of Curriculum Studies*, 40 (5), 2008, σσ.555-578
- Smetana, J., Campione-Barr, N., Metzger, A., “Adolescent Development in Interpersonal and Societal Contexts.”, *Annual Review of Psychology*, (57), 2006, σσ.255-284
- Smith, L., Kleine, P., “The Adolescent and His Society”, *Review of Educational Research*, 36, (4), 1966, σσ. 424-436
- Smith, V., “New Forms of Work Organization”, *Annual Review of Sociology*, 23, 1997, σσ.315-339
- Solo, R., (ed), *Economics and the Public Interest*, New Jersey: Rutgers University Press
- Sperber, D., Premack, D., Premack, A., (eds) *Causal Cognition: a multidisciplinary debate*, New York, NY: Oxford University Press, 1995
- Steinberg, L., “A Social Neuroscience Perspective on Adolescent Risk-Taking”, *Developmental Review*, 28, 2008, σσ.78–106
- Steinberg, L., “Risk-taking in adolescence: New perspectives from brain and behavioral science”, *Current Directions in Psychological Science*, 16, 2007, σσ.55-59
- Steinberg, L., Morris, A., “Adolescent Development”, *Annual Review of Psychology*, 52, 2001, σσ.83-110

- Steinberg, L., Lerner, R., “The Scientific Study of Adolescence: A Brief History”, *Journal of Early Adolescence*, 24 (1), 2004, σσ.45-54
- Sum, A., Khatiwada, I., McLaughlin, J., Palma, S., “No Country for Young Men: deteriorating labor market prospects for low-skilled men in the United States”, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 635 (1), 2011, σσ.24-55
- Susman, E., Inoff-Germain, G., Nottelmann, E., Loriaux, L., Cutler, G., Chrousos, G., “Hormones Emotional Dispositions and Aggressive Attributes in Young Adolescents”, *Child Development*, 58 (4), 1987, σσ.1114-1134
- Sykes, G., (ed.) *The Handbook of Education Policy Research*, Washington DC: American Education Research Association, 2009
- Τάτσης Ν. & Θανοπούλου Μ. (επιμ.), *Η κοινωνιολογία της σχολής του Σικάγου*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2009
- Teske, S., “A Study of Zero Tolerance Policies in Schools: A Multi-Integrated Systems Approach to Improve Outcomes for Adolescents”, *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 24, 2011, σσ.88–97
- Tobin, W., “Studying Society: The Making of "Recent Social Trends in the United States, 1929-1933”, *Theory and Society*, 24 (4), 1995, σσ.537-565
- Turner, B., “Outline of a Theory of Citizenship”, *Sociology*, 24(2), 1990
- Turner, S., “The Origins of Mainstream Sociology and other issues in the history of American sociology”, *Social Epistemology*, 8 (1), 1994, σσ. 41-67
- Tyack, D., “The Spread of Public Schooling in Victorian America: In Search of a Reinterpretation”, *Journal of the History of Education Society*, 7 (3), 2006, σσ.173-182
- Φουκώ, Μ., Ροζάκη, Γ., (μτφρ.), *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Τ. 1. Η δίψα της γνώσης*, Αθήνα: εκδ. Ράππα. 1982
- Φουκώ, Μ., Παπαγιώργης, Κ., (μτφρ.), *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, Αθήνα: Εξάντας, 1987

Φουκώ, Μ., «Δυο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», στο Φουκώ, Μ., Τρουλινού, Λ., *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, Αθήνα: Ύψιλον, 1991

Φρόντ, Σ., Αναγνώστου, Λ. (μτφ.), *Τρεις Μελέτες για τη Θεωρία της Σεξουαλικότητας: οι μετασχηματισμοί της ήβης*, Αθήνα: Επίκουρος, 1991

Φουκώ, Μ., (μτφρ). Αμπατζοπούλου, Φ., *Ιστορία της Τρέλας*, Αθήνα, Ηριδανός, χ.χ.

Watson, J., “Psychology as the Behaviorist Views it”, *Psychological Review*, 20, 158-177

Weber, M., Κούρτοβικ, Δ., (μτφ), *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Αθήνα: ΔΟΛ, 2010 (1905)

Wheatland, T., *Frankfurt School in Exile*, Mineapolis: Minnesota UP, 2009

Wiggershaus, R., *The Frankfurt School and its History: theories and political significance*, Robertson, M., (μτφ), Cambridge Massachusetts: MIT Press, 1995

Χιωτάκης, Στ., *Για μια Κοινωνιολογία των Ελευθέρων Επαγγελματιών: Επιστημονική Επαγγελματοποίηση των Ιατρικών Υπηρεσιών*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, 1994

Yinger, M., “Contraculture and Subculture”, *American Sociological Review*, 25 (5),1960, σσ. 625-635

Zeichner, Kenneth M.; Liston, Daniel P., *Traditions of Reform in U.S. Teacher Education*, National Center for Research on Teacher Education, 1990

Zigler, E., Valentine, J., *Project Head Start: A Legacy of the War on Poverty*, New York: Free Press, 1979

Zimring, F., *American Youth Violence*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1998

Zizek, B., Grarz, D., Nowak, E., (eds), *Moral Development and Citizenship Education*, Volume 9, Kohlberg Revised, , Rotterdam: Sense, 2015

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ-ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ-ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ

DiIulio, J., “The Coming of the Super-Predators.” *Weekly Standard*, November 27, 1995

DuBois, W.B., *The Philadelphia Negro: A Social Study*, New York: Schocken Books, 1967 (1899), <https://archive.org/details/philadelphianegr001901mbp>, προσβάσιμο 23/4/2017

Fass, P., “The end of adolescence”, *Aeon*, <https://aeon.co/essays/adolescence-is-no-longer-a-bridge-between-childhood-and-adult-life>, προσβάσιμο 16/2/2017

Grosman, L., “Grow Up? Not So Fast”, *Time Magazine*, 24/1/2005

Noble, K., et al, “Family Income, Parental Education and Brain Structure in Children and Adolescents”, *Nature Neuroscience*, 18, (5), 2015, σσ. 773–778, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4414816/> προσβάσιμο 28/6/2017

Whitfield, S., Refusing Marcuse: 50 Years After One-Dimensional Man, *Dissent*, (Fall 2014) <https://www.dissentmagazine.org/article/refusing-marcuse-fifty-years-after-one-dimensional-man>, προσβάσιμο την 11/7/2016

Wilson, J.; Kelling, G., "Broken Windows: The police and neighborhood safety", *The Atlantic*, (Mar.) 1982

Van Dyck, D., “Parlez-vous Twixter”, *Time Magazine*, 16/1/2004

APSA, American Political Science Association, Trends in Degrees Awarded in Social Sciences, 1949-2016 <http://www.apsanet.org>

<https://www.abpp.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=3352>

<http://www.bctr.cornell.edu/about-us/urie-bronfenbrenner/> προσβάσιμο 4/8/17

<https://www.bls.gov/ooh/life-physical-and-social-science/psychologists.htm#tab-1>

<https://www.britannica.com/biography/Benjamin-Franklin>

<https://www.cms.gov/Research-Statistics-Data-and-Systems/Statistics-Trends-and-Reports/NationalHealthExpendData/downloads/highlights.pdf>

<http://www.gallup.com/poll/170822/believe-creationist-view-human-origins.aspx>

<https://gse.berkeley.edu/cognition-development/dte> προσβάσιμο 27/6/2017

<https://www.erikson.edu/> προσβάσιμο 27/6/2017

Eurostat, European Commission, Statistical Books, The life of women and men in Europe: A statistical portrait, 2008

<https://economix.blogs.nytimes.com/2013/07/02/most-u-s-health-spending-is-exploding-but-not-for-mental-health/>

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-80-07-135/EN/KS-80-07-135-EN.PDF πρόσβαση στις 17/7/2010

<http://www.greatschools.org/gk/articles/cash-for-grades/> πρόσβαση 2/1/16

http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_541211.pdf

<https://www.iso.org/home.html>

<https://www.nationalregister.org/child-and-adolescent-psychologist-rochester-mn/>,
https://therapists.psychologytoday.com/rms/prof_results.php?sid=1499157501.0263_23100&state=CA&spec=326, <http://locator.apa.org/> (APA)

<http://mstservices.com/index.php>

<https://www.schoolcounselor.org/asca/media/asca/home/Ratios13-14.pdf>

<https://www.statista.com/statistics/252393/total-us-expenditure-for-mental-health-services/>

<http://store.samhsa.gov/shin/content/SMA14-4883/SMA14-4883.pdf>

National Center for Health statistics, <http://www.cdc.gov/nchs>

National Center for Educational Statistics (Εθνικό Κέντρο Εκπαιδευτικών Στατιστικών) <https://nces.ed.gov/fastfacts/display.asp?id=98>

National Center for Education Statistics. (2016). Digest of Education Statistics, 2015 (NCES 2016-014) Chapter 3.

National Center for Science and Engineering Statistics Directorate for Social, Behavioral and Economic Sciences National Science Foundation JUNE 2017

<https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm/history-of-the-dsm>

US Bureau of the Census, <http://www.census.gov>

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ:

Child and Adolescent Development Research and Teacher Education: Evidence-based Pedagogy, Policy, and Practice, Summary of Roundtable Meetings December 1-2, 2005 March 20-21, 2006 Co-Sponsored Co-Sponsored by: National Institute of Child Health and Human Development (NICHD) National Institutes of Health U.S. DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES and National Council for the Accreditation of Teacher Education (NCATE)